

Н. В. Бондаренко, А. В. Ярмолюк

УКРАЇНСЬКА МОВА 8

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(Рішення Колегії Міністерства освіти і науки України від 28.02.2008 р.
Протокол № 2/2—19; Наказ Міністерства освіти
і науки України № 179 від 17.03.2008 р.)

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Автори розділів:

Н. В. Бондаренко — «Повторення та узагальнення вивченого у восьмому класі», «Синтаксис. Пунктуація. Словосполучення і речення» (§§ 5—7), «Просте речення. Двоскладне речення. Головні і другорядні члени речення», «Односкладні речення», «Неповні речення», «Речення з однорідними членами», «Речення з звертаннями, вставними словами (словосполученнями, реченнями)» (§ 32), «Речення з відокремленими членами», «Повторення та узагальнення вивченого у восьмому класі», «Тести», «Додатки».

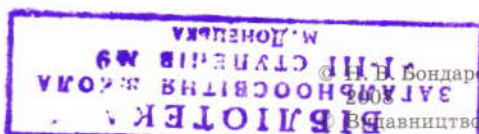
А. В. Ярмолюк — «Вступ», «Синтаксис. Пунктуація. Словосполучення і речення» (§ 4), «Речення із звертаннями, вставними словами (словосполученнями, реченнями)» (§§ 29—31), «Пряма і непряма мова. Діалог», «Тести».

Художник **В. М. Зельдес**

На обкладинці використано панорамне фото м. Дніпропетровська

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

§ 20	— вивчення мовного матеріалу;		— вправи на редагування;
§ 21	— розвиток зв'язного мовлення;		— домашнє завдання;
Чудеса світу	— пізнавальна тема уроку;		— робота в парах;
діяч	— слова, значення яких необхідно засвоїти, а написання — запам'ятати;		— робота в групах;
	— теоретичні відомості для обов'язкового засвоєння;		— запитання-сходінка до опанування нових знань;
	— теоретичні відомості для ознайомлення;		— завдання підвищеної складності;
			— розрізняйте значення слів!

Дорогі восьмикласники!

Продовж цього навчального року ви поглибите свої знання з державної мови, вдосконалисте мовні вміння і навички, набуті в попередніх класах.

Ви розпочнете вивчати синтаксис і пунктуацію, ознайомитеся з новими відомостями про головні й другорядні члени речення та з різновидами простих речень, навчитесь розрізняти, складати й перебудовувати речення. А отже, зможете по-різному висловлювати думку, виражаючи їй досконалішої форми.

Підручник допоможе вам збагнути провідну роль мови як найважливішого засобу пізнання і спілкування. Ви вдосконалюватимете свої перекладацькі навички, набудете вмінь переглядового читання.

Заглиблення у мову сприятиме розширенню ваших інтелектуальних обріїв. Тексти різних типів, стилів і жанрів мовлення збагатять вас відомостями про видатних діячів минулого, історичні пам'ятки України, привернуть увагу до проблеми взаємин у родині і запросять до роздумів про цінність дружби.

Сторінки підручника перенесуть вас у мальовничі куточки України. Ви спробуєте розгадати таємницю озера Світязь, побуваєте в таких дивовижних місцях як Асканія-Нова, дендропарк «Софіївка» тощо.

Ви поміркуєте над тим, яким буде третє тисячоліття, які відкриття чекають нас у майбутньому, задумаєтесь над деякими загадками цивілізації.

Опановуйте українську мову — і перед вами відкриються нові можливості для саморозвитку і спілкування. Бажаємо успіхів!

Автори

§ 1 Мова — найважливіший засіб пізнання, спілкування і впливу

Вивчив слово — знайдеш дорогу

1. І. Відпрацюйте вимову слів у рамці. Прочитайте текст. Яка роль мови в житті людини?

*єдність
пестливий
таємниці
спілкування
знаряддя*

Серед багатьох визначень мови — і строгих науково-термінологічних, і художньо-образних, емоційних — проступає спільна ідея: нерозривна єдність людини й мови.

Схилилася над колискою мати, і перші звуки колискової пісні, музика рідної мови переливаються в її дитину. Пестливі, ніжні руки матері, лагідний голос — то вже і є спілкування, що допомагає розкрити всі можливості людини, закладені в ній від природи. Через спілкування створюється неповторний емоційний світ єднання поколінь.

Мислителі, письменники в усі часи намагалися розкрити таємниці людської мови, її роль не тільки як засобу¹ спілкування, а й як знаряддя² формування і вираження думки, як інструменту людської творчості.

Завжди йдуть у парі мова й думка. Не випадково видатний мовознавець Олександр Потебня наголошував: «Мова є засіб не виражати готову думку, а створювати її...» Відомий педагог Василь Сухомлинський зазначав, що саме мова зовні непомітно здатна збудити в учнів талант мислити і талант діяти — працювати.

Освіта, наука, мистецтво, театр, побутова культура пов'язані з мовним вихованням. Мова охоплює усі сфери суспільного життя (3 кн. «Культура української мови»).

II. Зверніть увагу на виділені словосполучення. Як ви розумієте функції мови, названі ними?

¹ З а с і б — рос. средство.

² З н а р я д д я — рос. орудие.

2. Пригадайте й назвіть функції мови. Користуючись таблицею, підготуйте коротке повідомлення про роль мови в житті суспільства.

Мова в житті суспільства

Функції мови	Призначення
Комунікативна (інформаційна, емоційна ¹ , естетична ²)	За допомогою мови люди позначають світ речей, передають інформацію, обмінюються думками, виражають емоції, виховують у собі естетичний смак, почуття прекрасного
Мислетворча	Думки формуються і виражаються тільки за допомогою мови
Пізнавальна ³	За допомогою мови люди пізнають навколишній світ, нагромаджують знання про нього і передають наступним поколінням
Об'єднувальна	Мова об'єднує людей в один народ

3. І. Прочитайте текст, визначте його тип, стиль. Яка тема тексту?

Мова створена для того, щоб спілкуватися, а спілкування можливе лише в суспільстві. Щоправда, існують й інші комунікативні засоби, наприклад, жести й міміка⁴, різні символічні знаки. Однак вони є лише допоміжними засобами спілкування. Як і музика та живопис, вони викликають різні почуття і враження, але замінити мови не можуть. А от спілкуючись за допомогою мови, всі люди приблизно однаково розуміють висловлене. Тому-то мову називають найважливішим засобом людського спілкування. Цю функцію виконує не лише звукове мовлення, а й написані чи надруковані тексти.

Для того, щоб спілкуватися, треба мислити й уміти передавати свої думки. Мислячи за допомогою мови, людина пізнає навколишній світ, накопичує знання про нього. Мова зберігає здобутки⁵ попередніх поколінь, засвоює досвід предків. Так, у словнику відображено весь навколишній світ. Мова навіть часто підказує людині, як чинити в тому чи іншому випадку.

¹ Емоційний — який виражає емоції. Емоції — переживання, почуття людини.

² Естетичний — який стосується естетики. Естетика — краса; відтворення прекрасного в мистецтві та житті.

³ Пізнавальний — який стосується пізнання. Пізнання — розуміння явищ дійсності (рос. познание).

⁴ Міміка — вирази обличчя.

⁵ Здобутки — рос. достижения.

Це, наприклад, засвідчують усталені мовні звороти — фразеологізми: *Не знаючи броду, не лізь у воду; Сім раз відмір, один відріж* тощо. Опановуючи мову, людина засвоює знання про світ, що значно скорочує і спрощує шлях пізнання, оберігає людину від зайвих помилок (*За М. Кочерганом*).

II. Чому мову називають найважливішим засобом спілкування? Назвіть інші засоби спілкування. Яка роль мислетворчої функції мови? Як через мову людина пізнає світ?

4. Прочитайте висловлювання видатних людей. Про які функції мови йдеться в кожному з них? Доведіть, що мова — важлива ознака людського суспільства.

1. Мова — це суспільне явище і головний засіб спілкування людей, вираження їхніх думок і почуттів. За допомогою мови ми здобуємо знання, зберігаємо їх у нашій пам'яті, передаємо їх іншим людям і використовуємо за потребою в нашому житті (*О. Білецький*).

2. Насправді мова й мислення тісно пов'язані між собою. Однак мова — це не мислення, а лише одне з найголовніших знарядь, інструментів мислення (*М. Кочерган*).

3. Мова — найбільше багатство і нації, і кожної окремої людини. Без мови немає народу (*І. Ющук*).

4. Мова не тільки засіб спілкування, а й природний резервуар¹ інформації про світ, насамперед про свій народ (*В. Русанівський*).

5. Суспільна сутність людини виявляється уже в тому, що кожного дня вона спілкується з членами своєї родини, з приятелями, з колегами під час праці та навчання. Все життя людини — це її спілкування з оточенням і взаємний вплив одне на одного за допомогою мови (*І. Томан*).

6. Уміти користуватися словом — велике мистецтво. Словом можна створити красу душі, а можна й спотворити її (*В. Сухомлинський*).

5. I. Прочитайте текст. Як сприймав слово видатний український філософ та письменник Григорій Сковорода? Чому він порівнював його із зерном?

Малий Гриць Сковорода сприймав слово як барвисту мелодію, підходячи до письма як до образного мистецтва. Слово звучало йому наче музика: пізнати значення книг, вкритих писемними знаками, було для хлопця майже те саме, що відчутти красу мелодії. А ще були розповіді батька й матері, цікаві

¹ Р е з е р в у а р — посудина, вмістилище для зберігання чогонебудь; сховище.

розмови старших у години відпочинку, народні пісні, прикмети, кольорова книга природи.

З дитинства хвилювала майбутнього філософа таємниця життєвої сили зерна. Ходячи разом з іншими хлопчиками на Новий рік по хатах, Гриць посипав зерном, приспівуючи: «Роди, Боже, жито, пшеницю. З колоска — жменька, а зі снопа — мірка».

Коли кінчалися жнива, першого снопа зберігали. Відварами із соломи й зерна лікували натружені руки, спину. Такою життєдайною силою люди наділяли зерно.

Минуть роки і, говорячи про силу слова, Григорій Сковорода порівнюватиме його з силою, яка закладена в житньому колосі. Часто починатиме свої байки словами: «З цього зерна...» (За І. Драчем, С. Кримським, М. Поповичем).

II. Розгляньте малюнок. Який абзац тексту він ілюструє? Що символізує житнє зерно?

III. Виразно прочитайте рядки з поезій Юрія Рибчинського та Івана Виргана. Якого значення надають мові письменники? Які картини, почуття передано за допомогою художнього слова? Назвіть слова і вирази, що надають думкам емоційності. В чому полягає естетична сутність слова?

1. Мова, наша мова —
Мова кольорова.
В ній гроза травнева
Й тиша вечорова...

А для мене, мово,
Ти мов синє море,
У якому тоне
І печаль, і горе.

Ю. Рибчинський

2. Стомився день,
Облишив косовицю,
Дмухнув на сонце,
Заморочив ліс,

Узяв на плечі
Хмару-пуховицю
Та й рушив спати
На небесний Віз¹...

І. Вирган

3. Жовтень. Йдучи стежкою, зненацька помічасш безліч кольорів, які за всі ці похмурі дні непомітно надбала природа, щоб тепер, дивуючи, вразити в саме серце. Барви поля і луку, барви лісу — скільки ненаситної пристрасті, скільки пекель-

¹ Віз — назва сузір'я Північної півкулі (Великий Віз, Малий Віз — рос. Большая Медведица, Малая Медведица).

Останні барви

ної спраги! Кольори багрянні, жовті, вишневі, пурпурові¹, червоні, оранжеві — їхнім полум'ям позаймались дерева, кущі, бур'яни. І скільки не-схожих відтінків можна запримітити лише в однісінького дерева, а ще більше — в усій незчисленній їхньої раті²! (За Є. Гуцалом).

IV. Спробуйте відчутти мелодію мови. Дібравши образні вирази, опишіть зображене на фотоілюстрації (можна у віршах).

6. I. Прочитайте текст мовчки, визначте його основну думку.

Беручи участь у дискусії, насамперед ви повинні мати що сказати. Станьте особистістю, яку варто слухати. Для цього постійно поглиблюйте свої знання, намагайтеся одержувати більше інформації про події довкола вас і у світі з книжок, преси, телебачення, Інтернету.

Звертайте увагу не тільки на розважальні програми, а й на пізнавальні передачі. Запам'ятовуйте побачене й почуте під час подорожі, щоб розповісти про це рідним і приятелям.

Лише завдяки мові людство досягло свого нинішнього розвитку. Спілкування дає можливість обмінюватися новими знаннями та інформацією, думками і враженнями, воно зближує людей, допомагає розв'язувати суперечності.

Однак мова може слугувати як добру, так і злу. Тому оволодівайте вмінням гарно говорити й чітко висловлюватися. Навряд чи зможе захопити слухача той, хто викладає думки безладно, перескакує з однієї теми на іншу. Поганий оповідач, зловживаючи вашим часом і терпінням, розповідає занадто довго, з найменшими подробицями. Намагайтеся говорити змістовно, лаконічно, цікаво, виявляйте дружнє ставлення до співрозмовника. Добирайте під час бесіди слова ввічливості, ніколи не вживайте слів, що можуть стати причиною незгод, наклепів та образ. Бо слова несуть у собі велику енергетику (За І. Томаном).

◆ II. Використовуючи відомості з тексту, керуючись власними спостереженнями під час розмови з різними людьми, сформулюйте правила ведення дискусії. Запишіть їх, а потім обміняйтеся зошитами з однокласником. Після взаєморецензування робіт врахуйте слухні зауваження один одного. Прочитайте правила ведення дискусії перед колективом.

¹ Пурпуровий — темно-червоний із фіолетовим відтінком.

² Рать — тут: величезна кількість чого-небудь однорідного.

7. І. Прочитайте крилаті вислови. Якого значення надавав народ мові, як учив ставитися до слова, правильно спілкуватися?

1. Говори тоді, коли маєш що сказати. 2. Не бери золота, візьми книгу. 3. Слів знай багато, говори мало: одне сто разів не повторюй, сто слів скажи одним словом. 4. Багато казати — марнослів'я, мало казати — мудрість. 5. Слухай перший, говори останній. 6. Співати добре разом, а говорити — по черзі. 7. Уміло зронене слово тамує біль. 8. Краще послизнутися ногою, ніж язиком. 9. Скажеш, не подумавши, клопоту не оберешся. 10. М'які слова і камінь крушать. 11. Рана від шаблі загоїться, від язика — ні. 12. Говорити до тих, хто не чує, — марна річ.

 ІІ. Розкриваючи повчальний зміст крилатих висловів, сформулюйте основні правила спілкування. Після колективного обговорення запишіть їх.

8. І. Прочитайте текст. Яка роль мови у формуванні духовної культури людини? Як через мову людина розкриває свій внутрішній світ?

І все-таки справжньої духовної культури не може бути без такої важливої функції мови, як самовираження, про яку дуже влучно сказав білоруський письменник Василь Біков: «Чи тільки для спілкування служить людству мова? Чи тільки для комунікації? А для того, щоб думати й відчувати? Найповніше й найщиріше?.. Коли давним-давно увечері поверталася з поля жниця, вона співала зовсім не для спілкування з іншими — для себе і для своєї душі. Яка ж має бути мова, щоб висловити душу? Мова як продукт душі й душа — в певному розумінні — як продукт рідної мови? Мабуть, варто замислитися» (З кн. *«Культура української мови»*).

 ІІ. Складіть і розіграйте діалог із сусідом по парті, формулюючи запитання і відповіді за змістом прочитаного. Доповніть його власними думками про те, які книжки, пісні, люди вплинули на формування вашого світогляду, вподобань, ставлення до навколишнього світу.

9. І. Прочитайте текст. Яка його основна думка? Чому важливо стежити за правильністю свого мовлення, вдосконалювати його? Чи прагнете ви досконало володіти рідним і українським словом? Що для цього робите?

З того, як говорить та чи інша людина, можна уявити собі її загальний розвиток, освіту й культурний рівень. Що культурнішою є людина, то розвиненішою є її мова. У природі не буває людей, що визначалися б високим інтелектом

і водночас примітивною, як у первісного дикуна, мовою. На жаль, ще часто можна зустріти людей, байдужих до своєї мови.

Російські й українські письменники завжди закликали любити рідну мову, боротися за її чистоту. Мова — тонкий інструмент. В одних вустах вона звучить як прекрасна мелодія, в інших — тільки різке слух, перетворюючись на лущиння без животворного зерна. Усе залежить від того, як кожен із нас уміє володіти цим чарівним інструментом — мовою (За Б. Антоненком-Давидовичем).

II. Відредагуйте речення, дібравши з дужок єдино правильне або найбільш підходяще слово, та запишіть їх.

1. (Протягом, на протязі) трьох років Віктор вивчав англійську мову. 2. Ти (невірно, неправильно) розв'язав рівняння. 3. (Вірну, правдиву) розповідь про цю подію ми почули пізніше від її учасників. 4. Ваші зауваження (вірні, слухні), тому я їх приймаю. 5. (Відсутність, брак) досвіду і неухважність негативно позначилися на його роботі. 6. На (полях, берегах) книжки було багато дрібно писаних олівцем нотаток.

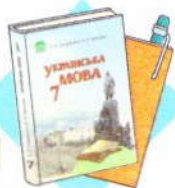
10. I. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Які функції виконує мова в суспільстві?
2. Яке основне призначення мови? Доведіть, що спілкування і мислення тісно пов'язані між собою.
3. Розкрийте суть пізнавальної функції мови.
4. Яка роль мови у формуванні естетичного смаку та самовираженні людини? Наведіть 3—4 приклади з художніх творів.

II. Використовуючи відомості, подані в параграфі, розкрийте зміст пізнавальної теми «Вивчив слово — знайдеш дорогу». Підготуйте коротке повідомлення на запропоновану тему. Запишіть план повідомлення.

ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО В СЬОМОМУ КЛАСІ

§ 2 Частини мови. Найскладніші орфограми

Блакитні очі Землі

11. І. З'ясуйте значення слів *предковічний, карстовий, артезіанський* за словничком наприкінці підручника. Зробіть звуковий запис слів *Світязь, рухається*.

ІІ. Прослухайте текст, уявіть змальовану в ньому картину.

ТАЄМНИЦІ СВІТЯЗЯ

На півночі Волинської області у предковічних лісах загубилися голубоокі красені озера. Серед них — озеро Світязь.

милувáтися

Стою на березі й не можу намилуватися озерним плесом.
Який же ти незвичайний, Світязю!

Величезна чорно-синя водна тиша... Мов неозора оксамитова плахта, всіяна сапфірами¹, смарагдами², діамантами³, неспокійно рухається, тремтить.

тремтіти

Світязь — озеро карстового походження. Це закрите водоймище. Вода в ньому ніколи й нікуди не зникає. Живлять озеро могутні артезіанські джерела. Світязь не приймає данини⁴ ні від кого. Тут йому може позаздрити навіть Байкал, у який впадає понад триста річок.

за́здрити

Про розміри озера, особливо його глибину, ходять легенди. У довжину озеро тягнеться майже на вісім кілометрів, а в ширину — тільки на два. За глибиною Світязь не має рівних в Україні. Переважає він і уславлений Балатон, і легендарну білоруську Нароч. Середня глибина Світязя — сім метрів,

¹ Сапфі́р — коштовний камінь прозоро-синього або волошково-синього кольору.

² Смара́гд — ізумруд, коштовний прозорий камінь яскраво-зеленого забарвлення.

³ Діама́нт — брильянт, оброблений алмаз.

⁴ Дани́на — рос. дань.

Озеро Світязь

а в западині північно-західної частини озера встановлено глибину п'ятдесят вісім і чотири десятих метра.

Вода у Світязі надзвичайно чиста, світла і прозора.

Звідки ж походить назва Світязь? Який зміст несе в собі ця назва? Дехто виводить назву озера від давньоісландського кореня, який означає «біле озеро», «світло», інші — від литовського «ранок» (За В. Мірошніченком).

III. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Де знаходиться озеро Світязь? У чому його унікальність?
2. Складіть усно речення зі словами в рамках.
3. Виділені речення розберіть за частинами мови.
4. Поясніть правопис слів *чорно-синя*, *неозора*, *ніко́ли*, *нікуди*, *білоруська*, *північно-західна*, *п'ятдесят*, *дехто*. До яких частин мови належать ці слова? На основі яких ознак ви це визначили?
5. До слів *позаздрити*, *глибина*, *рівний* доберіть і запишіть спільнокореневі, які належали б до різних частин мови.

IV. Розгляньте фотоілюстрацію. Складіть за нею 2—3 запитання і поставте сусіду по парті.

12. I. Визначте види помилок, з'ясуйте, у вживанні яких частин мови їх допущено, й запишіть відредаговані речення.

1. Запорожці св'яткують день міста. 2. Ми купили мамі подарок коштовністю двісті п'ятьдесят гривнів. 3. По берегам озера зеленіла зелень. 4. Оленьок вийшов на поляну. 5. В ім'ї

Геннадій пишеться два «ен». 6. Телефонуйте за телефоном 005 і отримайте більш детальнішу інформацію. 7. До першого вересня ми придбали всі шкільні принадлежності.

П. З відредагованих речень випишіть по два іменники I, II, III і IV відмін. Поясніть, за якими ознаками ви визначили відміни. З'ясуйте особливості відмінювання іменників III і IV відмін. Поясніть, чи можна визначити, до якої відміни належить останній іменник у сьомому реченні.

13. Складіть і запишіть речення з поданими сполученнями слів, уживаючи слова в непрямих відмінках. Чим виділені іменники вирізняються з-поміж інших? З'ясуйте особливості їх вживання у мовленні.

Країна **Монако**, столиця Японії **Токіо**, письменник Олександр **Дюма**, спритний¹ **кенгуру**.

14. Яке закінчення слід дописати у прикметнику в реченні *Саша велик.. невдаха*? Чи можна це зробити, оперуючи тільки наявним мовним матеріалом? Що слід знати, щоб виконати це завдання?

15. Відомо, що в якісних прикметників розвинені синонімія та антонімія. Підтвердіть це прикладами.

16. Чи всі прикметники мають ступені порівняння? Покажіть на прикладах.

17. I. Перекладіть сполучення слів українською мовою. З'ясуйте відмінності у вживанні прийменникових конструкцій в обох мовах.

Мечтать об успехе; способность к языкам; **договариваться о встрече**; стоятъ у входа; **начаться в пять часов**; состояться при любой погоде; находится в двух шагах от ... ; предупредить об опасности; стремиться к совершенству.

П. З виділеними сполученнями слів складіть і запишіть речення українською мовою.

18. Перекладіть і запишіть речення українською мовою. Поясніть особливості перекладу виділених слів і конструкцій.

1. Берегись всего того, что не одобряется твоей **совестью** (*Л. Толстой*). 2. **По субботам** у него собиралось много молодёжи (*Л. Репін*). 3. **Ветра** не было (*К. Паустовський*). 4. **Снега** не было зимой (*М. Пришвін*). 5. Я не стал ни **моложе**, ни **старше** (*М. Дудін*). 6. Её слова мне **золота дороже** (*С. Смирнов*). 7. Гром всё **тише, глуше**. 8. Стрелка показывает **половину седьмого** (*З тв. І. Шмельова*).

19. Відомий мовознавець Олександр Реформатський писав: «Займенники виділяють в особливий клас слів-замінників, які, ніби

¹ С п р и т н и й — рос. приткий, проворный.

запасні гравці на футбольному полі або дублери в театрі, виходять на поле чи на сцену тоді, коли вимушено¹ «полишають гру» повнозначні слова». Розкажіть, з якими образами (метафорами, уособленнями та ін.) асоціюються у вас прикметники, дієслова, займенники, числівники, прислівники.

- 20.** Доберіть заголовок і спишіть текст, вставляючи на місці крапок пропущені букви. Підкресліть і поясніть орфограми.

Над поріділими лісами підіймалась і темно-синіми клап-
тями ро..повзалась підворуш..на ніч. В її ро..щелини затікав
ніжний трепетний світанок. Він уже відокремлював дер..во від
дер..ва, народжував нові кол..ори і зворушливо перехитував
голівки ніжних невісток², яких навіть росинка пр..хияляла до
землі. В тихій і святковій задумі стояли діброви, в них
в..сіл..ним одягом п..шалися ч..решні і темно рож..вілі дикі
яблуні (М. Стельмах).

Українські сторінки Книги рекордів

- 21. I.** З'ясуйте значення слова *реко́рд* за словничком наприкінці підручника. Зробіть звуковий запис слова *кількі́сть*.

II. Прослухайте, потім прочитайте текст, звертаючи увагу на слова у виносках і правильну вимову числівників.

КОЛИ МРІЯ СТАЄ ДІЙСНІСТЮ

Гордість українського авіабудування — суперважкий універсальний транспортний літак Ан-225 «Мрія» — особливості реклами не потребує³. Він увійшов до Книги рекордів Гіннеса за кількістю авіаційних рекордів, встановивши їх аж 240.

Найбільший у світі транспортний літак «Мрія» було збудовано ще наприкінці 80-х років у рамках радянської програми створення космічного корабля багаторазового використання.

Перший політ «Мрії» відбувся 21 грудня 1988 року.

Розмах крил літака — 88,4 м. Його довжина — 84 м, висота — 18,1 м; чисельність екіпажу — 6 осіб.

Дальність польоту літака з максимальним запасом пального⁴ — 15 000 км. Дальність польоту з 200 **тоннами** вантажу — 4500 км.

(не) потребувати
реклами

пальне

¹ В і м у ш е н о — рос. вынужденно.

² Невістка — тут: народна назва польової та лісової ромашки.

³ (Не) п о т р е б у в а т и р е к л а м и — рос. (не) нуждаются в рекламе.

⁴ П а л ь н е — рос. горючее.

Літак Ан-225 «Мрія»

Довжина злітно-посадочної смуги, необхідна літакові, — 3—3,5 км.

Ан-225 «Мрія» планували використовувати для транспортування запасних аеродромів орбітального космічного корабля «Буран». Передбачалося також використання літака як складової морського пошуково-рятувального комплексу.

Та згодом про літак незаслужено забули. Майже всі дев'яності роки він простояв «на приколі». З нього зробили навіть склад для запчастин до літака Ан-124 «Руслан».

Та часи змінилися. Літак Ан-225 «Мрія» було реанімовано¹ всього за 3 роки.

реанімувати

Сьогодні «Мрія» — особливий у своєму класі важковаговик². На думку фахівців, цей літак не матиме конкурентів у всьому світі щонайменше³ ще років із десять. Це підтверджується фактами з Книги рекордів Гіннеса.

важковаговік

Українському літакові не знайшлося рівних у перевезенні великогабаритних вантажів. Лише впродовж трьох днів — 16, 18 і 19 червня 2004 року — Міжнародна авіаційна федерація зареєструвала шість світових рекордів, які встановили українські авіатори під час перевезення

зареєструвати

¹ Р е а н і м у в а т и — рос. реанимировать.

² В а ж к о в а г о в і к — рос. тяжеловес.

³ Щ о н а й м е н ш е — рос. по крайней мере.

великогабаритного вантажу з Праги до Ташкента. Зокрема, вони підняли в небо найважчий за всю історію авіації вантаж вагою в 253,82 тонни, що дорівнює вазі чотирьох танків Т-72. Крім того, було зареєстровано рекордну серед транспортних літаків швидкість — 693,2 км за годину.

Отже, київський Ан-225 «Мрія» увійшов до Книги рекордів Гіннеса як літак, який піднявся у повітря з максимальною вагою (злітна вага становила майже 640,86 тонни) і на якому встановлено найбільшу кількість рекордів (За І. Поваляєвим).

III. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Чим унікальний літак Ан-225 «Мрія»? Чому він потрапив до Книги рекордів Гіннеса?

2. Складіть усно речення зі словами в рамках.

3. Поясніть правопис виділених слів. Визначте, до яких частин мови вони належать.

4. Розберіть за будовою слово *наприкінці*. Визначте спосіб творення слів *багаторазового, запчастин*.

22. Яку за тривалістю дію означають слова *лину́ти* (про дощ), *гряну́ти* (про грім), *опам'ятатися*¹? Поясніть, чи можна від цих дієслів утворити недоконаний вид.

23. Замініть виділені фрази дієприкметниками й запишіть. Котрі з висловів стисліше, лаконічніше передають значення поняття і чому? Поясніть написання *не* з дієприкметниками.

1. Мелодія, яку люблять найбільше. 2. Речі, які ще не зібрали. 3. Проблема, яку не вирішили.

24. Доберіть до поданих прикметників спільнокореневі дієприкметники. Чи можна одержані пари слів назвати синонімами? У чому особливість позначення ознаки прикметником і дієприкметником? Доведіть свою думку.

Чистий, скляний, помітний, колючий, твердий.

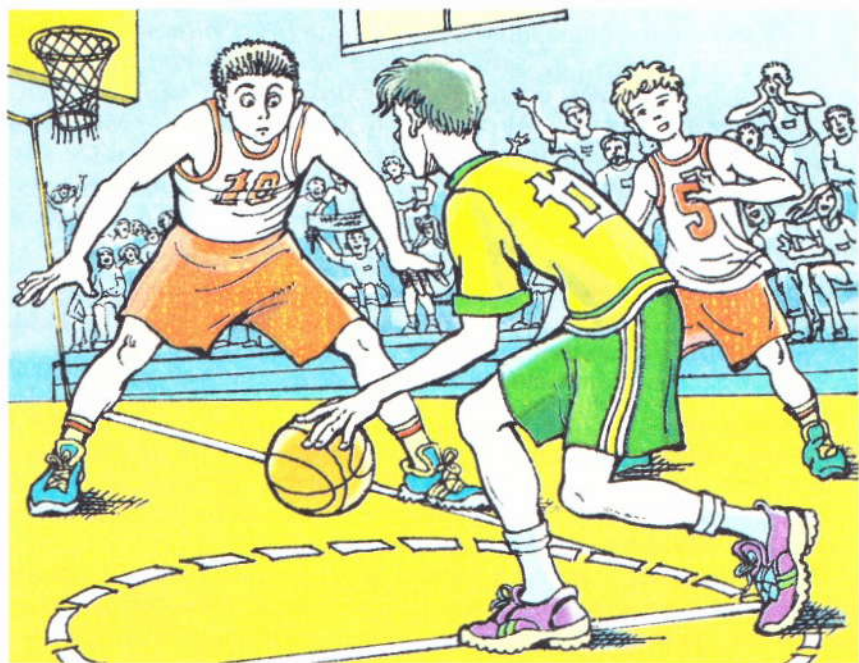
25. Замініть у поданих реченнях одне з дієслів дієприслівником. Як дієприслівник передає характер дії порівняно зі співвідносним із ним дієсловом?

1. Тато розповідав про щось і жестикулював. 2. Друзі побачили один одного і побігли назустріч.

26. Уявіть ситуацію. Сперечаються двоє учнів. Один стверджує, що слова *мило, тепло, шкода, час, зло* — іменники. Інший доводить, що це прислівники. Долучіться до дискусії і допоможіть з'ясувати істину.

¹ О п а м' я т а т и с я — рос. очнуться.

27. І. Розгляньте малюнок. Складіть за ним 3—4 речення, використовуючи службові слова.

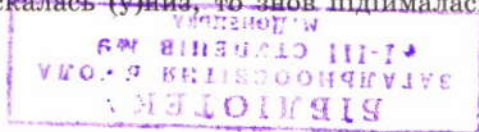
ІІ. Поясніть на прикладах, чому службові слова не є членами речення.

28. Визначте види помилок і запишіть відредаговані речення.

1. Сонце гріло яскраво. 2. Дівчина не побачила, як заснула. 3. Я коливався, не знаючи, як мені вчинити. 4. Машина тронулася з місця. 5. Коли ми йшли назад, нас надолужила маршрутка. 6. Повертаючись додому, було вже пізно. 7. Стадіон був заповнений вщент. 8. У мене було досить мало часу.

29. Спишіть речення, вставляючи, де треба, пропущені букви і розкриваючи дужки. Підкресліть і поясніть орфограми.

1. Море було тихе, безмежне і (не)сказанно красиве (Ю. Збанацький). 2. (Не)впізнаним став одеський порт (В. Кучер). 3. Затихає (не)освітлене місто (М. Стельмах). 4. (На)решті він (до)читав. 5. За вікном (ледь)ледь ро...виднювалося. 6. Готову продукцію вже (ні)куди було ...кладати (З тв. М. Сидоряка). 7. Дорога то ...пускалась (у)низ, то знов підіймалась (у)гору (П. Куліш).

30. Перекладіть речення українською мовою. Зверніть увагу на особливості перекладу виділених слів. Визначте, до яких частин мови вони належать.

1. Люблю **встающее** навстречу солнце (*М. Геттуев*). 2. Лица её он не видел. 3. **Завистливый** всегда **несчастен** (*Нар. творчість*). 4. **Боясь** опоздать на самолёт, мы взяли такси. 5. Я остался **один** (*С. Аксаков*). 6. Он вырос на **этой** реке (*И. Шмельов*). 7. Рассказывать мальчикам было **нечего** (*К. Федин*). 8. Маша сидела у стола (*Л. Толстой*). 9. «**Пойдёмте**», — сказала она (*Л. Дугін*). 10. Ты, Мария, не **стесняйся**. 11. Нам **немного не по себе** (*А. Чехов*).

31. Прочитайте текст, розкриваючи дужки. Поясніть орфограми.

 Доберіть заголовок і перекажіть письмово зміст уривка чотирма реченнями, вживаючи виділені слова. Складіть речення за фотоілюстрацією і доповніть ним свій переказ.

Висока автострада перетинала розлогу долину **(в)поперек і (на)двоє**. **(Ліво)руч** від насипу долина врізалася на цілі кілометри в ліси, що, обступивши її з обох боків, тяглися зеленими ярусами далеко в гори. А **(право)руч** від автостради вся долина палала на сонці червоними маками.

Червоні маки!.. Скільки сягало око, жевріли і жевріли вони на луках, **(ні)ким (не)сіяні**, але радує всіх. **(Ген)ген** за луками, за мигтючими озерами біліло якесь село з високою гранчатою¹ баштою костьолу. Це був тихий, мов оранжерея, закуток чеської землі, виповнений теплими, легкими пахощами розморених квітів і трав (*О. Гончар*).

Багряне поле

¹ Г р а н ч а с т и й — який має грані, з гранями (*рос. гранёный*).

§ 3 Переглядове читання

Дива рослинного світу

Чим дорослішими ви стаєте, тим більше вам доводиться читати літератури з різних галузей знань. Щоб зекономити час на вибір необхідної інформації з кількох джерел, вдаються до переглядового читання. Його мета — одержати загальне уявлення про тему і коло питань, які розглядаються в тексті. Цей вид читання застосовують при первинному ознайомленні зі змістом нової публікації, щоб визначити, чи є в ній інформація, цікава для читача.

Результати переглядового читання можуть бути оформлені у вигляді повідомлення чи реферату.

32. I. Прочитайте заголовок, перегляньте виділені слова і висловіть припущення, про що йтиметься в тексті.

II. Перегляньте текст, звертаючи увагу на таке:

- 1) чи містить він цікаву, з вашого погляду, інформацію;
- 2) яка частина тексту співвідноситься з його назвою;
- 3) про що розповідається в тексті (яка його тема).

РОСЛИНИ СЛУХАЮТЬ МУЗИКУ

Відомо, що **рослини** — не примітивні створіння¹, а складні живі організми. Імовірно, вони **мають** пам'ять і навіть музичні вподобання².

порівняно
недавно

Іще в 1950 році індійський учений Сінх звернув увагу на високу **чутливість** рослин до звуків, **музики** і навіть танців.

Пізніше з'ясувалося, що життєво важливі **процеси в рослинах** під впливом **музики** **прискорюються** майже вдвічі.

Французький фізик і музикант Джоель Штернгеймер зумів підібрати таку послідовність різних звуків, які, створюючи мелодію, стимулюють найбільш прискорений розвиток рослин. Учений одержав навіть патент на своє відкриття.

дослід

У своїх дослідках³ Штернгеймер, зокрема, показав, що томати в результаті впливу такої мелодії виростають удвічі більші за звичайні, причому деякі з них стають солодшими на смак.

набувати

Оброблені звуком **рослини набували**⁴ **стійкості до хвороб**. А їх уживання сприятливо позначалося на здоров'ї людей.

¹ Створіння — рос. создание.

² Вподобання — рос. пристрастия, предпочтения.

³ Дослід — рос. опыт.

⁴ Набувати (чогось) — рос. приобретать (что-либо).

За даними вченого Віктора Кандиби, рослини охоче «слухають» музику Баха та індійські мелодії. Сприятливо впливає на них і джазова класика у виконанні Луїса Армстронга та Дюка Еллінгтона. На рок-музику і барабанні ритми рослини реагують інакше. У них зменшуються розміри листя і коренів. Вони втрачають вагу¹.

втрача́ти ва́гу

Канадські вчені досліджували, як гра на флейті впливає на кукурудзу, гарбуз та овес. Виявилось, що висота й вага рослин, що «слухали» флейту, збільшилися у два рази. А кількість бруньок зросла втричі порівняно з рослинами, які не «слухали» музику.

прихо́вувати

Життя рослин приховує² ще багато нерозгаданих таємниць (Г. Гордєєв).

III. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Визначте тип і стиль мовлення.

2. Яка основна думка висловлювання? Підтвердіть її прикладами з тексту.

3. Перекажіть зміст найцікавішого, на ваш погляд, уривка.

4. Уявіть, що вам доручили підготувати повідомлення на тему «Як рослини реагують на музику» до засідання Малої академії наук. В якому стилі ви будуватимете висловлювання? Яка інформація, необхідна для вашого повідомлення, є в тексті? Складіть план, випишіть із тексту найважливіші факти, думки і складіть повідомлення.

33. Уявіть себе журналістом, який працює на радіо (телебаченні) і ве-

де щоденну п'ятихвилинну рубрику «Огляд преси». Перегляньте

2—3 свіжі газети, відберіть цікавий матеріал, який, на вашу думку, може становити інтерес для потенційних слухачів, і підготуйтеся виразно виголосити його в уявному радіо- чи телеефірі.

¹ В т р а ч а́ т и в а г у́ — рос. терять вес.

² П р и х о́ в у в а т и — рос. скрывать.

СИНТАКСИС. ПУНКТУАЦІЯ. СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ І РЕЧЕННЯ

§ 4 Словосполучення

Архітектурно-мистецька спадщина України

34. І. Виконайте завдання групою з 4-х учнів. Оберіть по одному абзацу тексту, прочитайте його мовчки. Перекажіть зміст свого абзацу іншим членам групи. Назвіть засоби зв'язку між реченнями, подумайте, як треба переставити абзаци. Спільно відновіть текст, доберіть заголовок. Прочитайте реконструйований текст.

1. Вихованці школи відіграли дуже помітну роль у реставрації старовинних фресок¹ Кирилівської церкви в Києві. Упродовж двох років шестеро учнів під керівництвом викладачів Миколи Глоби та Михайла Врубеля ретельно відмили з-під пізніших нашарувань² фрески семисотлітньої давності. **Натхненню працюючи**, вони розкрили для себе таємниці творчості майстрів України князівської доби, а деякі вирішили присвятити своє життя служінню релігійному мистецтву.

2. У другій половині XIX століття в Україні діяли приватні³ мистецькі школи. У них навчалися малярства⁴ здібні діти. Однією з найвідоміших на той час була Київська рисувальна школа, якою керував відомий художник і педагог Микола Мурашко. Навчальний заклад фінансував знаний український промисловець, власник цукрових заводів Іван Терещенко.

3. За двадцять п'ять років свого існування Київська рисувальна школа Миколи Мурашка підготувала близько трьох тисяч митців. Вона дала дорогу у велике мистецтво багатьом художникам. **Видатними майстрами** стали Олександр Мурашко, Микола Пимоненко, Іван Їжакевич, Сергій Костенко.

4. Однак учні брали участь не лише в реставраційних роботах, а й в оздобленні архітектурних шедеврів XIX століття.

¹ Фреска — картина, написана фарбами по свіжій вогкій штукатурці.

² Нашарування — рос. наслоение.

³ Приватний — який належить окремій особі, не державний (рос. частный).

⁴ Малярство — живопис. Маляр — художник.

О. Мурашко. *Мініатюра*
Старий учитель
1807-26. 80х80 см. 1807-26.

Так, у нещодавно завершеному Володимирському соборі в Києві вихованці Мурашка допомагали Вікторові Васнецову, Михайлову Врубелю, Михайлові Нестерову виконувати настінний живопис. Дванадцять найкращих учнів виконали на доброму рівні великий обсяг орнаментальних робіт (З т. Д. Степовика).

II. Пригадайте, що називається словосполученням. Яка роль словосполучень у мові? Чим вони відрізняються від слова й речення?

III. Наведіть кілька прикладів словосполучень із тексту. Якою частиною мови виражене головне слово в кожному з них? Які є види словосполучень?

за способами вираження головного слова?

IV. Розгляньте репродукцію картини Олександра Мурашка, на якій зображено його дядька, Миколу Мурашка. Чому художник назвав свій твір «Старий учитель»? Усно складіть 3—4 словосполучення з картиною.

◆ **Словосполучення** (рос. словосочетание) — це синтаксична одиниця, утворена поєднанням двох або більше повнозначних слів на основі підрядного зв'язку.

◆ Залежно від того, якою частиною мови виражене головне слово, розрізняють словосполучення **іменні**, **дієслівні** і **прислівникові**.

◆ В **іменних** словосполученнях головне слово виражене:

◆ 1) **іменником** (*осінній день, план тексту, наша країна, чотириох учнів, листи здалека, бажання працювати*);

◆ 2) **прикметником** (*сильний духом, дорожчий над у дуже високий, рівний серед нас*);

◆ 3) **числівником** (*сто днів, двоє з нас, три груші, од десята відсотка, мільярди зірок*);

◆ 4) **займенником** (*дехто з учнів, котрийсь зі старших, щось цікаве, хтось із них, вони обидва*).

◆ У **дієслівних** словосполученнях головним словом ступає дієслово (особові форми, інфінітив, дієприкметник і дієприслівник): *звернувся з проханням, будувати мі знає багато, чекав на неї, записаний у зошиті, порахувавши до десяти, виконано бездоганно*.

◆ У **прислівникових** словосполученнях головним є прислівник: *значно краще, високо в горах, особливо старанно, зовсім недавно, втричі дешевше*.

35. Поясніть, чому наведені групи слів не є словосполученнями. Утворіть із ними словосполучення.

Біля моря, незважаючи на негоду, з нами, через дорогу, підійди ж, буду чекати, стану відомим, нехай принесе, грати першу скрипку, ловити гав.

- ◆ **Словосполучення можуть утворювати лише повнозначні**
- ◆ **слова:** *дискусія з колегами, буду вчитися добре, яскраве*
- ◆ *світло, піднявся по сходах, хтось із них, стань у ряд,*
- ◆ *приїхали вчора.*

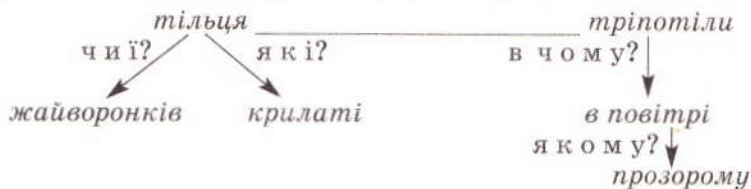
36. І. Прочитайте текст. Про кого в ньому йдеться? Як народжувалися картини молодого художника?

Ранками зустрічав Тарас світанок на ниві. Перші промені сонця вітали його, поволі народжуючи тепло. Кожна билинка наповнювалася цим теплом, вбираючи живлючі соки землі. Зором художника і душею хлібороба він сприймав барви тієї краси. Потім народження погожих днів художник перенесе на полотно.

Підіймаючись над обрієм, сонце дарувало нові й нові світло-кольорові щедроти. **Розквітала душа художника в пізнанні нових дарунків сонця** (За І. Пільгуком).

II. Випишіть із тексту виділені речення; схематично покажіть у них словосполучення. Визначте вид кожного словосполучення за головним словом. З інших речень выпишіть дієслівні словосполучення.

З р а з о к. *Тепер крилаті тільки жайворонків знову тріпотіли в прозорому повітрі* (За Є. Гуцалом).

37. Виконайте завдання групою з 4-х учнів. Зверніться до тексту вправи 34.

I. Визначте, до якого способу зв'язку належать виділені у вашому абзаці словосполучення: а) залежне слово вживається в тому самому роді, числі й відмінку, що й головне: *рідний край, рідного краю*; б) залежне слово ставиться при головному в певному відмінку і не змінюється при зміні головного: *люблю тварин, любимо тварин*; в) залежне слово є незмінним і приєднується до головного лише за змістом: *слухати уважно, бажання спитати, відповідати сидячи*.

II. З'ясуйте, як називається кожен із способів зв'язку слів у словосполученні, ознайомившись із теоретичним матеріалом на с. 24. Разом згрупуйте й назвіть словосполучення за способами зв'язку.

У словосполученні між головним і залежним словами розрізняють три способи зв'язку:

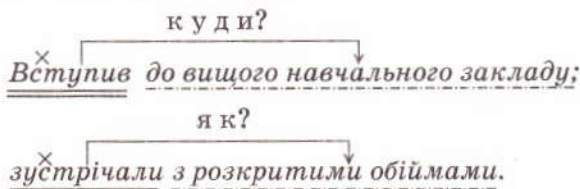
38. І. Усно складіть словосполучення з поданими складними найменуваннями та фразеологізмами. Визначте тип словосполучень за головним словом. Подумайте, які ці словосполучення — прості чи складні.

Київський національний університет; Чорне море; Великий Віз; дієприслівниковий зворот; закон Ньютона; ахіллесова п'ята; довгий язик; припасти до душі; хилити до сну; усім на диво.

ІІ. Наведіть приклади словосполучень зі складними найменуваннями з тексту вправи 34.

За будовою словосполучення бувають **прості** (складаються з двох повнозначних слів): *повертатися додому, радий гостеві, цікава екскурсія, розмова з батьком*; і **складні** (утворені з трьох і більше повнозначних слів): *піднятися дуже високо, прочитати вірш напам'ять, надзвичайно радісна звістка, високий чоловік в окулярах*.

Лексичні словосполучення, що виражають одне поняття (*Кривий Ріг, Азовське море, морський окунь, сила тяжіння, Чумацький Шлях*) та **фразеологічні словосполучення** (*тримати язик за зубами, дивитися скоса, жива вода*) становлять собою смислову й граматичну єдність і виступають одним членом речення:

39. Утворіть із поданих слів словосполучення. Запишіть їх, групуючи за способом вираження головного слова. Назвіть складні словосполучення.

Визначний, пам'ятка; виконувати, робота; дуже, стемніло, рано; додому, дорога; дванадцять, найкращі, учні; недалеко, від, місто; майстри, Україна; найталановитіший, з, усі; навчити, українська, мова; малювати, на, штукатурка; старовинний, фреска; турбота, про, батьки; надзвичайно, успішно; стати, видатний, художник; розкриваючи, таємниці, творчість; дещо, з, написане; кожен, з, вони.

40. Знайдіть в обох стовпчиках сполучення слів, подібні за лексичним значенням. Складіть по 2 речення із синонімічними словосполученнями. Для чого вживають синоніми?

батькові листи
посуд зі скла
посуд зі склом
кам'яний міст
подорож до моря
пісня матері
пісня для матері
дерев'яний стіл
альбом з ілюстраціями
ілюстрації для альбому
розмова з другом
дружня розмова

стіл із дерева
стіл під деревом
ілюстрований альбом
листи батька
листи до батька
скляний посуд
міст із каменю
камінь на мосту
розмовляти з другом
материна пісня
подорожувати до моря
морська подорож

 Виняток
рос. исключение
відхилення від звичайного:
Виняток із правила.

Доля
рос. судьба
*Випадати на долю. Доля за-
кинула мене аж у Крим
(М. Коцюбинський).*

Виключення
рос. исключение
усування, унеможливлення,
припинення дії: *Виключення
з організації.*

Частка
рос. доля
*Делить на равные доли —
ділити на рівні частки; доля
истины — частка правди
(істини).*

41. Порівняйте словосполучення в російській та українській мовах. Складіть 4—5 речень з українськими словосполученнями (усно).

Російською
владеть ситуацией
говорить на украинском
языке
извините меня
на протяжении двух лет
овладеть профессией

Українською
володіти ситуацією
говорити українською
мовою
пробачте мені
протягом (упродовж) двох
років
опанувати професію

сдержать слово
согласно поверью
отправит по почте
пришёл по делу
радоваться успехам
принимать во внимание

дотримати слова
згідно з повір'ям
надіслати поштою
прийшов у справі
радіти з успіхів
брати до уваги, що... ;
зважати на щось

Займатися

рос. заниматься

загорятися, спалахувати: *Язичок полум'я зблиснув у темряві. Солома зайнялась (М. Руденко). Зоря на небі рожева уже починала займатись (Леся Українка).*

Навчатися

рос. заниматься

Я навчаюся на курсах іноземних мов.

Працювати, робити, братися, вести

рос. заниматься

Кожен має робити свою справу. Наш фонд веде й комерційну діяльність.

- 42.** Відредагуйте і запишіть речення, дібравши з дужок потрібне слово.

1. Дякую (Вам, Вас), що без (вагань, коливань) погодилися на цю зустріч. 2. Наступного тижня можливі значні (коливання, вагання) температури. 3. Надішли мені листа (електронною, по електронній) пошт(-ою, -і). 4. Він прийшов до мене (у, по) важливій справі. 5. Свідченням незаперечних успіхів українських учених у (галузі, області) кібернетики є перше видання «Енциклопедії кібернетики» українською мовою. 6. Він швидко одужував (завдяки, дякуючи) підтримці рідних. 7. Після вистави молода співачка кілька разів виходила з-за лаштунків¹, (дякуючи, завдяки) слухачам за увагу й тепло.

- 43.** І. Прочитайте текст. Визначте його тему, доберіть заголовок.

Зверніть увагу на засоби зв'язку в тексті.

Серед архітектурної забудови Феодосії вирізняється оригінальністю будинок відомого художника XIX століття Івана Айвазовського. Будівля, зведена на самому березі моря, трохи нагадує італійську віллу. Таке враження посилюють незвичайний для цієї місцевості темно-червоний колір стін, скульптурні зображення античних богів у нішах, мереживний візерунок балконних переплетінь.

Будинок споруджено в 1845 році за проектом самого Айвазовського. Через 35 років Іван Костянтинович прибудував до нього великий зал для демонстрування феодосійцям своїх

¹ Л а ш т у н к и — куліси.

Феодосійська картинна галерея ім. І. К. Айвазовського

картин перед відправкою їх за кордон. 1880-й рік вважається роком заснування Феодосійської картинної галереї.

Основою зібрання галереї були **сорок дев'ять картин**, що їх художник **заповів місту**. У 20-х роках минулого століття до неї надійшла велика колекція творів (523 одиниці), що належали онуку Айвазовського, художнику Михайлу Латрі. Незабаром картинна галерея **поповнилася творами** Льва Лагоріо, Адольфа Фесслера, Костянтина Богаєвського, Максиміліана Волошина. У 30-і роки до Феодосії надійшла значна кількість творів самого Івана Айвазовського, а також його учнів.

Одна з найліричніших сторінок творчості видатного пейзажиста — його чудові **місячні марини**¹. Це такі пейзажі, як «Георгіївський монастир» (1846), «Венеція» (1849). Надзвичайною **поетичністю, життєрадісністю** приваблює картина «Море» (1853), на якій зображено залиту багрянцем заходу сонця Коктебельську бухту. Чимало творів Айвазовського **присвячено бойовій історії** російського військово-морського флоту: «Чесменський бій» (1848), «Облога Севастополя» (1859), «Малахів курган» (1893) та інші.

Та справжньою **перлиною зібрання** визнано одне з найкращих творінь великого майстра — картину «Серед хвиль». У ній художник чудово передав пластичну красу бурхливих

¹ **М а р і н а** — картина, що зображує морський краєвид. **М а р и - н і с т** — художник, який створює морські пейзажі.

хвиль, створив героїчний і водночас проникливо-ліричний образ моря.

З кожним роком Феодосійська картинна галерея здобуває більшу популярність, ставши одним із важливих культурно-освітніх закладів Криму (З кн. «Феодосійська картинна галерея ім. І. К. Айвазовського»).

II. Випишіть із тексту виділені словосполучення, поясніть зв'язок слів у них, визначте їх види за способами вираження головного слова. Назвіть складні словосполучення. Яка роль словосполучень у нашому мовленні?

III. Складіть і запишіть план тексту. Перекажіть текст за складеним планом.

§ 5 Речення

Київ — європейська столиця

44. I. Зробіть звуковий запис слів *сердець, повітрям*. Прочитайте текст.

ЯК ТЕБЕ НЕ ЛЮБИТИ, КИЄВЕ МІЙ!

Києве! Люблю тебе вдень.

Сонце в zenіті. Вітер ущух. На небі жодної хмаринки. Повітря прозоре. Праворуч і ліворуч — велетні-будинки, зелені парки, спокійні липи, замріяні каштани. на́товп Велемовний¹ га́мір біля Лаври. Натовп² на Хрещатику.

Місто працює. Дихає мільйонами грудей. Стукотить мільйонами сердець.

Києве! Моя чарівна казка! Люблю тебе ввечері. Йду Хрещатиком. Сонячні кольори поблякли³. Прохолодно.

Куди завітати? А може, краще пройтися вечірнім містом? Звернімо з Хрещатика і пішки через парки до площі Слави. Загубімося в зеленому морі, подихаймо повітрям, настоящим на квітах, деревах, травах.

пройти́ся пішки А то підемо бульваром Шевченка чи помилуємося краєвидами на Володимирській гірці.

А хіба не захочеться притишити ходу та подивитися на фонтани, що виграють веселкою на майдані Незалежності? Скільки тут зараз гостей! Головна площа столиці — улюблене місце кожного киянина (За Є. Костюком).

¹ Велемо́вний — багатомовний.

² На́товп — рос. толпа.

³ Побля́кнуті — рос. поблѣкнуть.

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Визначте тему й основну думку висловлювання.
2. До якого виду опису належить текст? Що в ньому описано?
3. Яким настроєм перейнятий опис? Як ставиться до описуваного сам автор? Як це відображено в мові уривка?

45. I. Розгляньте фотоілюстрацію. Розкажіть, що на ній зображено.
II. Чи доводилось вам бувати в Києві? Які пам'ятні місця столиці заслуговують на особливу увагу? Чому ви так вважаєте? Опишіть одне з них усно.

Київ. Вулиця Хрещатик у святковий день

46. I. Ознайомтеся з теоретичним матеріалом, поданим нижче та на с. 30, і пригадайте, що таке речення, які речення називаються розповідними, питальними і спонукальними. У чому особливість окличних речень?

II. Перегляньте текст вправи 44 і вкажіть усі види речень за метою висловлювання, поясніть розділові знаки в них.

III. Виразно прочитайте питальні речення. Що вони означають: звичайне запитання чи риторичне (запитання, яке не потребує відповіді)?

IV. Прочитайте спонукальні речення з відповідною інтонацією. Що вони виражають — пораду, пропозицію чи прохання?

◆ **Речення** (рос. предложение) — це слово чи група слів, що виражають закінчену думку.

◆ За метою висловлювання речення поділяються на:

- ◆ 1) **розповідні** (в них про щось повідомляється);
- ◆ 2) **питальні** (про щось запитується);
- ◆ 3) **спонукальні** (виражається спонукування до дії, наказ, порада, прохання).

- ♦ За інтонацією (емоційним забарвленням) речення бувають **окличні**, які виражають переживання (радість, сум, здивування, захоплення) мовця, й **неокличні**, що не виражають його почуттів та емоційних переживань.

Окличними можуть бути розповідні, питальні й спонукальні речення. У кінці окличних речень ставиться знак оклику, а неокличних — крапка.

47. І. Порівняйте речення зліва і справа, визначте їх види за метою висловлювання. Охарактеризуйте окличні речення.

Києве!

Моя чарівна казко!

Я йду Хрещатиком до майдану Незалежності. Скільки тут людей!

Куди завітати?

Звернімо з Хрещатика і пішки через парки до площі Слави. Загубімося в зеленому морі, подихаймо повітрям, настоящим на квітах, деревах, травах.

Я люблю Київ.

Сонце в zenіті. Вітер ущух. На небі жодної хмаринки. Повітря прозоре. Праворуч і ліворуч — велетні-будинки, зелені парки, спокійні липи, замріяні каштани. Велемовний гамір біля Лаври. Натоп на Хрещатику.

II. Котрий із текстів справив на вас більше емоційне враження? Як це пов'язано з уживанням речень, однакових і різних за метою висловлювання?

Для яких стилів мовлення характерне вживання різних за метою висловлювання речень і де воно недоречне?

48. Юнакові зустрілися трое знайомих. Перший запитав: «Як ти закінчив школу?» Другий: «Як, ти закінчив школу?» Третій промовив: «Розкажи, як ти закінчив школу». Як різняться ці речення за смислом, будовою та інтонацією? З'ясуйте роль слова *як* у кожному реченні.

49. «Риторичне запитання, — пише мовознавець Фелікс Кривін, — це таке запитання, яке давним-давно знає відповідь, проте змушене вдавати, ніби її не знає». Складіть і запишіть три риторичні запитання.

50. Прочитайте уривки. Порівняйте уривок зліва та його перероблений варіант. Що змінено в ньому порівняно з оригіналом? Як це вплинуло на якість тексту?

Карлів міст належить до чудових пам'ятників мистецтва. Особливістю його є багате скульптурне оздоблення.

Карлів міст!

Чому його вважають визначним пам'ятником мистецтва?

По обидва боки на парапетах розташовано тридцять скульптур і скульптурних груп... (За М. Сидоряком).

Придивімося! Вочевидь, за багате скульптурне оздоблення. По обидва боки на парапетах розміщено аж тридцять скульптур і скульптурних груп!

51. За зразком вправи 50 перебудуйте поданий текст так, щоб у ньому з'явилися речення, різні за метою висловлювання, а також окличні речення. Доберіть заголовок до тексту.

Марко розмотав і закинув вудочку: «Ловися, рибко, велика й маленька».

Поплавець затремтів, а потім дрібно пішов уперед і пірнув у воду. Чоловік у хвилюванні потягнув вудочку.

Із води, обтрушуючи бризки, випорснув райдужний злиток і впав на траву.

Це був сріблястий, із золотим відливом карась (За М. Стецьмахом).

52. І. Прочитайте текст, додержуючись потрібної інтонації речень з прямою мовою.

Двоє чоловіків підійшли до кульмана¹ із закріпленням на ньому кресленням². Ознайомившись із ним, один із них вигукнув: «Який винахід!» А інший стелував плечима: «Який винахід?!»

II. Яку думку хотів донести кожен із чоловіків? З'ясуйте роль інтонації у її вираженні. Поясніть розділові знаки в кінці речень, різних за метою висловлювання, та в реченнях з прямою мовою.

53. І. Перекладіть речення українською мовою. Визначте їх види за метою висловлювання, поясніть розділові знаки в кінці речень.

1. Приезжай к нам. 2. Я подожду тебя на перекрёстке. 3. Верь своим очам, а не чужим речам (*Нар. творчість*). 4. Когда вы вернётесь? 5. Не сходит ли тебе к врачу? 6. Вы на неё не сердитесь. 7. Какое счастье уметь всё делать! (*Максим Горький*).

II. Як ви розумієте прислів'я?

¹ Ку́льма́н — креслярський прилад, що складається з похилої дошки та встановленого на ній креслярського пристрою.

² Кре́слення — рос. чертёж.

54. Прочитайте «хитре» оповідання Олександра Шибасєва і дайте відповідь на запитання.

Написав я речення. Поставив крапку. Написав третє речення. Знову поставив крапку. І п'яте речення крапкою закінчив. А останнє, — сьоме, — знаком запитання. Чи знаєте ви, які розділові знаки поставив я після другого, четвертого і шостого речень?

55. Мовознавець Віталій Кононенко пропонує таке завдання.

 Продовжіть речення кожного стовпчика однаковими словами і запишіть. Визначте види речень за метою висловлювання і смисл, який вони виражають.

У чому різниця в змісті речень, уміщених у кожному стовпчику? За рахунок чого створюються ці відмінності?

Я хочу...
Мені хочеться...
Я хотів би...
Мені хотілося б...

Можу я...?
Я можу...?
Чи можу я...?
Можна...?
Чи можна...?
Чи не можна...?

Ти повинен...
Тобі треба...
Тобі необхідно...
Тобі слід...
Тобі б треба...
Слід би тобі...
Добре б тобі...
Непогано б тобі...

Морські акварелі

56. І. Зробіть звуковий запис слів *зустрічається, засяє*.
ІІ. Прочитайте текст і уявіть змальовану в ньому картину.

БАРВИ МОРЯ

Казку моря принесли на берег хвилі. Вона білою піною лягла на жовтий пісок. Казка моря починається з його берегів.

Береги... Сірими скелями вони вдивляються далеко в морський обрій. А там море зустрічається з небом, як двоє вічних друзів. Насправді ж небо дивиться в море і дарує йому свою блакить.

Ось і зійшло сонце. Небо освітила рожева зоря. «Добридень!» — зашуміли хвилі. «Добридень!» — торкнулося сонце рожевими променями голубої води.

Сонце піднімається все вище і вище. На зміну рожевим кольорам приходять жовті. Та раптом сіра хмара затулила сонце. Море одразу ж потемнішало, зашуміло хвилями: сірими, темно-синіми, зеленими від водоростей. Потім вітер відігнав хмару, і знову сонячні промені купаються в морських хвилях.

раптом

Незабаром настане час розлуки, і море стане особливо красивим. Воно засяє всіма барвами. Зійде місяць, і почнетесь подорож у нічне море... (Л. Шулъга).

III. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Визначте тип і стиль мовлення, знайдіть у тексті характерні ознаки стилю.

2. Яка тема й основна думка тексту?

3. Простежте, як розгортається тема висловлювання. Яким зв'язком — ланцюговим чи паралельним — з'єднуються речення в тексті?

4. Поясніть правопис слів *принесли*, *починається*, *потемнішало*, *темно-синіми*.

5. Складіть і запишіть речення зі словами в рамках.

6. Випишіть із тексту виділені речення. Визначте в них підмет і присудок (граматичну основу). На які дві групи поділяють речення за кількістю граматичних основ? Скільки в тексті простих, а скільки складних речень?

57. Спишіть речення, визначте в кожному з них граматичну основу, розставте й обґрунтуйте розділові знаки. Охарактеризуйте речення за кількістю граматичних основ, поясніть, чим складне речення відрізняється від простого.

1. Деякий час вони йшли мовчки. 2. Давно відцвіли яблуні. Зійшов з гілок рожевий дим пелюсток. Зріє на сонці плід наливається соком (*М. Шаповал*). 3. Чудовий ранок був сміялось небо пташки співали запах дихав з квітів іскрилася роса на всіх листочках і все кругом будилось гомоніло (*І. Франко*).

58. I. Прочитайте речення, знайдіть у них головні члени. Випишіть спочатку речення з обома головними членами (двоскладні), а потім з одним головним членом (односкладні); підкресліть підмет і присудок, визначте, якими частинами мови вони виражені.

1. Дзеркальна зала спорожніла (*Р. Іваничук*). 2. З двох бід вибирати не варто (*Англ. прислів'я*). 3. Братові часто телефонують. 4. Крізь вікно до хати пробирався ранок (*І. Чендей*). 5. У двері знову подзвонили. 6. Світанок народжувався повільно.

II. Як ви розумієте прислів'я?

59. Перебудуйте двоскладні речення в односкладні, зберігаючи той самий комунікативний зміст. Підкресліть підмет і присудок, поясніть, які структурні зміни відбулися.

З р а з о к. Ми раді вам. — Раді вам.

1. Я вас не розумію. 2. Хтось приніс бенгальські вогні. 3. Краще б вони розповіли всю правду. 4. Я від душі тебе вітаю.

- 60.** Згрупувавшись по четверо, прочитайте уривок і складіть за описаною ситуацією полілог, вживаючи речення, різні за кількістю граматичних основ.

Розіграйте полілог перед класом.

«Місто!» — вигукнула провідниця.

Друзі підвелися з-за столика. Пасажири товпилися в тамбурі, сходили... (Р. Іваничук).

- 61.** І. Прочитайте речення. Котрі з них поширені, а котрі — непоширені? Поясніть різницю між ними. Випишіть непоширені речення, підкресліть у них підмет і присудок, визначте, чим вони виражені.

1. Сонце сліпило. Жебонів¹ водоспад. Поблискувало штучне озеро (М. Сидоряк). 2. Двори стоять у хуртовині айстр. 3. На берег моря винесло монетку (З тв. Л. Костенко). 4. Містечко спустило (М. Коцюбинський). 5. Привіталися гості, посідали (Б. Грінченко). 6. Знову замовкли обоє (Панас Мирний).

II. Поясніть образні вислови.

- 62.** І. Перебудуйте складні речення на прості, змінюючи виділені частини і зберігаючи комунікативний зміст речень. Намагайтесь уникати граматичної одноманітності.

Зразок. 1. *Ми вважаємо, що ви людина слова.* — *Ми вважаємо вас людиною слова.*

1. Я прокинувся, щойно зійшло сонце. 2. Не дивуйтесь, якщо я приїду надто рано. 3. Мені не подобається, як ви поводитесь. 4. Ми поїдемо ще до того, як настане ніч.

II. Як ви розумієте фразеологізм (див. зразок)?

- 63.** Перекладіть і запишіть речення українською мовою. Підкресліть граматичні основи, визначте, чим виражені підмет і присудок.

1. Только терпеливым даётся в руки обещанное (В. Песков). 2. Он никогда не шутит. 3. Я обиделся (С. Аксаков). 4. Тикают золотые часы на тумбочке (І. Шмельов).

- 64.** Визначте види помилок і запишіть відредаговані речення.

 1. Мені повезло побувати в Парижі. 2. Товариш не виконав свою обіцянку. 3. Суперник явно губив силу. 4. Покупець заплатив гроші і єврятав кошельок у карман. 5. Альпініст наніс візит на гору. 6. Ветерани відвідали солдатську кашу. 7. Я люблю садити квіти і любитися ними. 8. Мітинг зібрав разом багато людей.

¹ Жебоніти — рос. журчать.

65. Прочитайте текст мовчки. Перекладіть і запишіть його українською мовою, дібравши заголовок.

Підкресліть граматичну основу в кожному реченні, вкажіть, чим виражені підмет і присудок.

Солнце село. Облака над морем потемнели. Кое-где уже вспыхивали звёзды. Ветер изредка доносил с собой звук шороха волн о берег. Жизнь точно отодвинулась куда-то. Звуки её таяли и гасли во тьме.

Вдруг ветер пронёсся и разбудил море. Море проснулось и заиграло маленькими волнами (*Максим Горький*).

§ 6 Опис місцевості.

Докладний переказ тексту з описом місцевості

Краси не зміряти у світі...

66. I. Прослухайте уривки; уявіть живі картини природи в кольорах. Визначте тип і стиль мовлення.

1. Прочани виїхали з-за гори. Перед ними так і заблищало, так і замиготіло, так і замережило церквами, хрестами, горами і будинками.

Святий город сяяв. Сонце ще не піднялося високо; і церкви, і хороми, і пишні сади, і вузенькі зміїсті вулички, і гори крутоярі з зеленими схилами, і все, що вгледіло око в Києві, — усе горіло, мов парча золототкана (*За П. Кулішем*).

2. Сонце стояло вже низенько над самим Богуславом. Внизу, по долині, вилася Рось по зелених луках, як синя стрічка по зеленій сукні. З-за Росі тяглися ряди гір, вкритих густим лісом. Далеко проти сонця видно було високий шпиль — горб із монастирем зверху, а під горбом шумів по камінні шум; вода біліла проти сонця, як сніг; бризки в шумовинні блищали, як бите скло.

На взгір'ї видно було Богуслав, засипаний золотим тихим світлом сонця (*І. Нечуй-Левицький*).

3. Недалеко від Константинополя, серед голубих просторів, мов табун сірих чайок, що летіли через море, але стомились і сіли спочити, лежить дев'ять островів. Ще з давнини їх названо Принцевими островами.

Чудові здалеку ці острови — з жовтими, червоногарячими скелями, що круто обриваються над голубими водами моря, із золототверхими церквами й монастирями, з садами, рядами високих кипарисів, тихими затоками (*За С. Скляренком*).

II. До якого виду опису належать тексти? Чим відзначається цей різновид опису?

III. Знайдіть «відоме» і «нове» у виділених реченнях другого уривку, ознайомившись із поданим нижче теоретичним матеріалом.

♦ **Опис місцевості складається з опису місця й опису розташованих на ньому об'єктів.**

Що в описі місцевості є «відомим», а що — «новим»?

♦ **В описі місцевості «відоме» — вказівка на місце розташування об'єктів (праворуч, ліворуч, посередині, далі); «нове» — це назви об'єктів на місцевості (особливостей рельєфу, водойм, насаджень, будівель і т. ін.):**

В Н
Понад берегом ростуть верби.

♦ **В описі об'єктів «відоме» — це назва самих об'єктів та їх частин, а «нове» — їх ознаки:**

В Н Н
Площа невелика, вимощена бруківкою.

67. I. Прочитайте текст. Який тип мовлення покладено в його основу?

Кінь притомився. Вершник натяг легенько повід, зиркнув на стіни замку, що затуляли обрій, і взяв¹ у степ.

Степ зеленів, як вруно². Покрапав теплий дощик, і все весняне зело полізло дружно вгору.

Козак прикрив рукою од сонця очі й неподалік у видолинку побачив густий дубовий гай. **По дну в'юнилася звівиста дорога.**

Спинив коня на пагорбі. Внизу, залите сонцем і білим цвітом вишень, тулилося до теплих схилів, як немовля до матері, мале сільце. **У вербах зблискував ставок.**

Він не був тут два роки.

Невже це правда, а не солодкий сон? (За Василем Шевчуком).

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Що описує автор?

2. Знайдіть «відоме» і «нове» у виділених реченнях.

3. Визначте стильову належність опису. Яку мету ставив перед собою автор? Як це позначилося на доборі мовних засобів?

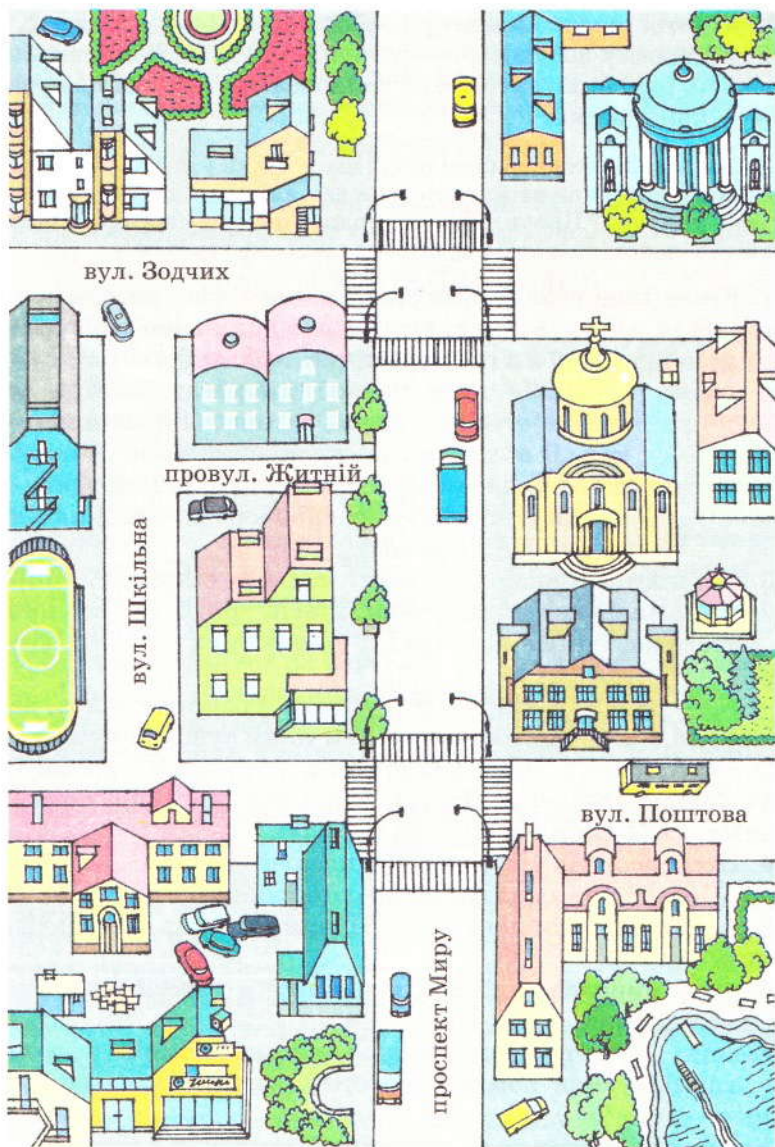
♦ Опис місцевості може бути науковим, діловим і художнім.

68. Розгляньте малюнок. Що на ньому зображено? Складіть і розіграйте три варіанти діалогів (А, Б і В) за цим малюнком.

Якою буде мета вашого висловлювання у кожному випадку, який стиль ви виберете і як це позначиться на доборі мовних засобів?

¹ В з'я т и — тут: повернути (у певному напрямку).

² В р у н о — густі сходи посівів.

А. Приїжджий, якого ви зустріли на перехресті проспекту Миру та вулиці Поштової, запитує вас, як дістатися до будинку № 17 на вулиці Зодчих. Поясніть якомога стисліше і зрозуміліше, щоб ваш співрозмовник зміг легко й безпомилково відшукати будинок своїх знайомих.

Б. Ваш друг розпитує про район, куди ви нещодавно переїхали. Використовуючи малюнок, опишіть район свого нового місця проживання, звернувши увагу на його переваги.

В. Уявіть, що ви співавтори зображеного на малюнку (с. 37) макета проекту забудови нового району міста. Захистіть свій проект на раді архітекторів міста, доведіть, що ваш план забудови — найкращий.

69. І. Пригадайте ваші враження під час поїздки у потязі, коли ви дивитеся у вікно. Чи не нагадують вони вам відчуття, про які йдеться у поданих уривках? Прочитайте, додержуючись прискореного темпу й перелічувальної інтонації в другому і третьому текстах.

1. Юнак їхав назад до Москви. Знову перед ним мелькали зелені поля, сиві від нічної роси, але тільки вони втікали не в той бік, що раніше, а в протилежний... (*Л. Андрєєв*).

стовп

білізна

2. Ще швидше побігли назад ліхтарі, телеграфні стовпи, дерева, вагони, білизна на мотузках. В обличчя глянув веселий степ. Потяглися озера в зелених очеретах, світлі річки, знову широкий степ, знову зелені очерети, гори, каміння, пісок... (*А. Невєров*).

3. Вершник проскочив міст, минув сільраду. Чорними стрічками стікали назад тини, хліви, тріпнули, мов крильця метелика, чийсь віконниці, мелькнули тополі, верби, акації.

замерехтіти

Вирвалися у поле. Розкручуючись, замєрехтів назустріч м'який сувій дороги.

Вже видно луги, потовченим склом блищить Ташань, по луках бродять чийсь коні, по травах стелять-ся дими... (*За Григорієм Тютюнником*).

4. Експрес летів у тумани, одкидаючи верстви¹, обганяючи гони². Потяг ішов з надзвичайною швидкістю.

Вагони пролітали повз оселі. Мчалися озера, ліси, одлітали стовпи.

Сердюк дивився у вікно, повз котре з тяжким посвистом летіла осіння ніч.

Експрес пролетів уже декілька нічних станцій і, розрізаючи осінній туман порожнього степу, поспішав до вузлового пункту.

Експрес підходив до світлофора. Метнулися в тумані білим світлом люкси, будівлі, і потяг підлетів до перону (*За М. Хвильовим*).

II. Які слова і вирази в уривках підтверджують, що позиція спостерігача рухома? Де він знаходиться?

¹ В е р с т в а́ — давня східнослов'янська міра довжини.

² Г о́ н и — давня українська народна міра довжини.

70. Розкажіть про одну зі своїх поїздок. Введіть у розповідь опис вражень, одержаних від руху автомобіля (маршрутки), катера (пароплава), вагона потяга... Де у вашій розповіді буде знаходитися спостерігач: на тротуарі чи в автомобілі, на березі чи на пароплаві?

71. I. Прослухайте текст. Зробіть звуковий запис слів *вечірнього, розжеврювалися, сміється, нижче*.

II. Прочитайте текст, з'ясовуючи значення слів *сопка, бовваніти, виселки, сферичний*. Визначте тип і стиль мовлення.

ТРАНСІЛЬВАНСЬКА ОСІНЬ

Машини мчали з гір, наче в казку.

Стояло сухе осіннє надвечір'я. Барвисті ліси на схилах гір не гасли під скісним промінням вечірнього сонця, а розжеврювалися ще яскравіше, ніж удень.

*барвістий
схіли*

Шура Ясногорська стоїть у кузові, тримаючись руками за кабінку, і сміється пробігаючим золотим лісам.

Вся земля — в шерхітливій багряності. Трансільванська осінь палахкотить ясними пожарами. На самій вершині гори бовваніють руїни **стародавнього** замку. Обабіч по схилах гір **розсипалися** отари кіз та овець.

Машини вибралися на перевал.

трансільванський

— Гляньте! — показала Шура на гостру сопку, що здіймалася вдалині, вилискуючи голим камінням вершини, а нижче була вся огорнута **жовтогарячим** лісом. — Зовсім золота!

А попереду відкривалися **небачені** досі краєвиди.

Колона машин саме спускалась в угорські рівнини.

Шура обернулась. Сонце вже заходило, і гори **востаннє** засвітилися легким ажурним золотом, немов були зіткані з багрянистих ніжних **суцвіть**. Полиць оголених **скель**, барвисті яруси лісів, гірські виселки з вузькими й високими, як тереди, дерев'яними будинками трансільванців, — все поєднувалось у картину, що вражала своєю казковою **мальовничістю**.

*небачені
краєвиди*

довершувати

Чисте небо не налягало на гори, а, навпаки, своєю високою легкою синявою довершувало, гармонійно доповнювало їх. Було таке враження, що все небо, всю його невагому сферичну голуби́нь тримають на собі оті **гірські** вершини, оті далекі сопки, **розкидані** по небокраву, взолочені яскравим **багрянцем** осені.

Шура впивалася тією красою.

неваго́мий

Сонце сховалося за гори, в долинах уже стелилися тіні, а далекі золоті сопки, облиті сонцем, все ще горіли й горіли, як вічні (*За О. Гончаром*).

III. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. До якого виду опису належить текст?

2. З якої позиції описується місцевість? Спостерігач переміщується чи залишається на одному місці? Випишіть слова і вирази, які це підтверджують. Що є «відомим» і «новим» в описі?

3. Як залежно від місця знаходження спостерігача змінюється розмір, вигляд, колір і освітленість описуваних об'єктів, їх кількість, як це впливає на ваше враження?

4. Що привертає особливу увагу в описі?

5. Перегляньте опис і знайдіть у ньому характерні ознаки стилю. Які художні засоби використовує автор для опису місцевості? Випишіть найвиразніші.

6. Яким настроєм перейнятий опис?

7. Чи містить опис авторську оцінку? Передайте своє враження від прочитаного.

8. Поясніть правопис виділених слів.

9. Перечитайте текст і складіть до нього складний план.

10. Перекажіть письмово текст за планом.

72. I. Закінчте написання переказу.

II. Зберіть матеріал до твору-опису місцевості на основі власних спостережень на одну з тем, запропонованих у вправі 141 (с. 69). Скористайтеся планом і пам'яткою на с. 61.

§ 7 Порядок слів у реченні. Логічний наголос

Ти відповідальний за тих, кого приручив

73. I. Перегляньте текст, звернувши увагу на заголовок і ключові слова (їх виділено жирним шрифтом), і зробіть припущення, про що йтиметься.

II. Зробіть звуковий запис слів *Японії, місяців, проводжав*. Прочитайте текст «ланцюжком» і перекажіть зміст прочитаного вами фрагмента.

ВІРНИЙ БОББІ

*відданість
самопожертва*

Історія стосунків людини і собаки знає чимало прикладів безмежної відданості, навіть самопожертви чотиринової істоти.

На рідкість **вірною** своєму господареві виявилася семирічна бельгійська **вівчарка** Рекс із містечка у Франції. Господар подарував її родичеві, який проживав за 1000 кілометрів. Але вівчарка здолала цю відстань за пару місяців і **повернулася** до господаря, вкрай здивованого її несподіваною появою.

розчудити

Однак власник виявився недостойним благородного друга. Зізнавшись, що він розчулений¹ вірністю Рекса, господар згодом віддав собаку своєму приятелеві.

Ще один цікавий епізод. Американський фермер Джон Кенбі **вирішив позбутися** свого пристаркуватого **пса Міккі**. Він тричі відводив собаку до лісу і **залишав** там, але Міккі повертався додому. На четвертий раз Кенбі зайшов із собакою так далеко, що **заблукав сам**. Тоді Міккі **вивів** свого підступного² **господаря з лісу**, відплативши за зло добром. Свого віку вірний пес доживав у фермера.

підступний

бути (не)
байдужим

Нікого не залишає байдужим³ і передісторія пам'ятника собаці в Японії.

Собаку на ймення **Хачіко** тримав один професор. Вірний пес щодня **проводжав і зустрічав** господаря.

Професор помер, а вірний пес іще довгих **11 років зустрічав** вечірній поїзд, яким господар повертався з роботи.

Пес, який сидить на постаменті, і сьогодні нагадує людям про собаку вірність.

У сімдесятих роках позаминулого століття в Шотландії всі захоплювалися відданістю **скайтер'єра Боббі**.

захоплюватися

Одного разу поблизу Единбурга собаку **підібрав пастух Джон Грей**. Щодня Боббі допомагав Грею пасти отару. Раз на тиждень вони вирушали до Единбурга на ринок, де обідали в ідальні містера Трейла. Коли **Грей постарів і втратив роботу**, він оселився в Единбурзі, а **собаку залишив на фермі**. Проте **Боббі** не міг витримати розлуки з хазяїном, тому дістався до міста і там **відшукав** Грея. **Старий** узяв його з собою, прагнучи знову влаштуватися⁴ на ферму. Але за тиждень **помер**.

влаштуватися

А потім сталося **найдивовижніше**.

Боббі днював і ночував на цвинтарі⁵ біля могили свого господаря. У звичний час обіду пес приходив до ідальні містера Трейла, і той годував його.

Так тривало впродовж **9 років**, доки Боббі не затримали як бродячого собаку. Однак на той час **чутки⁶ про його відданість господареві настільки**

чутки

¹ Розчулений — рос. растроганный. Розчулити — рос. рас-трогать.

² Підступний — рос. коварный.

³ Не залишає байдужим — рос. не оставляет равнодушным.

⁴ Влаштуватися — рос. устроиться.

⁵ Цвинтар — рос. кладбище.

⁶ Чутка — рос. слух.

поширилися серед городян, що сам лорд-мер Единбурга запла-
тив за звільнення собаки і подарував йому нашийник із напи-
сом «Цвинтарний пес Боббі. Від лорда-мера, 1867. Має
дозвіл». Після цього пес без пригод охороняв могилу свого гос-
подаря аж до 1872 року — доки був живий.

За цим зворушливим¹ сюжетом Уолт
Дісней згодом зняв фільм під назвою «Цвин-
тарний пес» (З журналу).

зворушливий

III. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Яка особливість будови тексту? Зі скількох сюжетів він
складається? Котрий із них справив на вас найбільше вражен-
ня і чому?

2. Визначте тему й основну думку тексту.

3. Розберіть за будовою слово *оселився*. Поясніть правопис
слів *семирічна*, *вірністю*.

4. Порівняйте речення з тексту, вміщене зліва, і це саме
речення у зміненому вигляді, подане справа. Дослідіть, які зміни в
нього внесено, беручи до уваги місце підмета і присудка. Як це
вплинуло на перерозподіл смислових акцентів у реченні?

Одного разу поблизу
Единбурга собаку підібрав
пастух Джон Грей.

Одного разу поблизу
Единбурга пастух Джон
Грей підібрав собаку.

Слово в реченні може займати різне місце залежно від
смыслу, який воно виражає.

Порядок слів у реченні визначається метою висловлю-
вання.

Існує **прямий** (звичайний) **порядок слів**, коли **підмет**
стоїть перед присудком, і **зворотний** (інверсія), якщо **при-**
судок передує підметові: *Катерина заздрила Маріїній*
красі (І. Кирій). *Рече та стогне Дніпр широкий* (Т. Шев-
ченко).

За допомогою порядку слів виділяють найважливіше в
реченні слово (словосполучення). Таке слово зазвичай ста-
виться на початок речення (якщо йдеться про динамічний
розвиток дії) або в кінець (у разі спокійного перебігу подій),
а в усному мовленні виділяється ще й відповідною інто-
нацією — **логічним наголосом**.

Прямий порядок слів характерний для наукового,
офіційно-ділового та публіцистичного стилів, а зворотний
— для художнього та розмовного стилів.

¹ З в о р у ш л и в и й — рос. трогательный.

74. І. Порівняйте порядок слів у реченнях текстів справа і зліва. Встановіть, де порядок слів прямий, нейтральний, який передає спокійну інтонацію мовлення, а де — зворотний, який підсилює виразність, емоційність висловлювання.

З гілки на гілку переметнулося щось живе, наче клаптик полум'я.

Воно блиснуло маленькими очима-намистинками.

Це ніжна, пухнаста, прудка білочка.

Щось живе переметнулося з гілки на гілку, наче клаптик полум'я.

Маленькими очима-намистинками блиснуло.

Білочка!

Ніжна, пухнаста, прудка.

II. Котрий із текстів відповідає меті — передати емоційне враження від маленької істоти? Якій меті висловлювання відповідає інший текст? До обох доберіть заголовки.

III. Прочитайте виразно обидва тексти, додержуючись правильної інтонації і логічних наголосів.

75. Прочитайте виразно афоризми. Як ви їх розумієте? Доведіть, що в реченнях прямий порядок слів, а найважливіша інформація міститься наприкінці висловлювання.

1. Всім хорошим у мені я зобов'язаний книгам (Максим Горький). 2. Я знаю в житті тільки два справжні нещастя: це докори сумління¹ й хвороба (Л. Толстой).

76. Прочитайте афоризми. З'ясуйте, де в них міститься найважливіша інформація.

Прочитайте виразно крилаті вислови ще раз, правильно ставлячи логічний наголос.

1. Роби все для того, щоб панували добро і справедливість (В. Сухомлинський). 2. Щоб добре жити, треба добре працювати. Щоб твердо стояти на ногах, треба багато знати (Максим Горький).

77. Прочитайте близькі за звучанням пари речень так, щоб логічний наголос падав на виділені слова. Простежте, як залежно від переміщення логічного наголосу змінюватиметься смисл речень.

1. Сусіди мої — вчителі. — Сусіди — мої вчителі. 2. Як, він урятувався? — Як він урятувався? 3. Будинки вулиці освітлені. — Будинки, вулиці освітлені. 4. Прийдеш завтра до мене? — Прийдеш завтра до мене?

78. Чому речення *Замовлення доставлене Павловим* можна розуміти по-різному? Перебудуйте речення так, щоб усунути двозначність, і запишіть.

¹ Дóкори сумлі́ння — рос. угрызения совести.

79. І. Прочитайте речення і кілька запитань до нього. Яке слово у відповіді на кожне із запитань є найважливішим і чому? На якому місці в реченні воно стоїть?

П'ятьом восьмикласникам учитель доручив організувати недільну поїздку за місто.

1. Що доручили організувати п'ятьом восьмикласникам?
2. Яку поїздку доручили організувати п'ятьом восьмикласникам?
3. Кому доручили організувати недільну поїздку за місто?
4. Хто доручив п'ятьом восьмикласникам організувати недільну поїздку за місто?

П. Згрупувавшись по декілька чоловік, порадьтеся і розробіть маршрут поїздки за місто та план недільного відпочинку на природі. Обговоріть, зокрема, такі питання:

- форма одягу;
- вміст рюкзака;
- місця для відвідання;
- вибір транспортних засобів;
- відбір спортивного інвентарю для ігор на природі;
- сума грошей, яку необхідно взяти з собою, і т. ін.

80. І. Прочитайте речення, обґрунтовуючи доцільність вживання виділених слів саме на цьому місці.

П. Перебудуйте речення, змінивши порядок виділених слів. Як змінюватиметься смисл і стилістичний відтінок висловлювання?

З р а з о к: *Була чудова погода. — Чудова була погода.*

1. Тато відпочивав у санаторії разів **п'ять**. 2. Чоловік **шість** пасажирів стояли на зупинці. 3. Принцеса заблукала. **Відчай**¹ оволодів нею. 4. Молодих **батьків** привітав сам мер.

81. Перебудуйте речення так, щоб виділені слова виражали найважливіше повідомлення. Які додаткові смислові відтінки з'являються? Які слова не допускають зміни місця? Змінені речення запишіть.

З р а з о к 1. *Ми дісталися до міста маршруткою.*

1. Ми дісталися **маршруткою** до міста. 2. Молодь у **піднесеному настрої**² приїхала з весілля. 3. **Тато** добудовує дачу. 4. **Вітер** відніс човен. 5. Багато думок викликає прочитане.

82. Складіть невеличкий усний опис дачі, мета якого — показати, що тут є все необхідне для повноцінного відпочинку як улітку, так і взимку. Зверніться по допомогу до фотоілюстрації. Основна інформація має відповідати на запитання *Що є на дачі?*

В якому порядку ви розставите слова в реченнях, щоб опис дачі відповідав меті висловлювання?

¹ *Відчай* — рос. отчаяние.

² *У піднесеному настрої* — рос. в приподнятом настроении.

Вітальня

83. І. Уявіть ситуацію. Коли письменник набрав на комп'ютері книжку, в системі стався збій і текст зруйнувався.

Допоможіть письменникові відновити текст. Перебудуйте речення так, щоб виділені слова виражали найважливішу інформацію, а їх порядок відповідав меті висловлювання — показати раптовість¹ і швидкий перебіг природного явища. Яким видом зв'язку речень у тексті — ланцюговим чи паралельним — ви скористаєтеся? Поясніть свій вибір.

ІІ. Доберіть заголовок і запишіть відновлений текст.

Налетіла **гроза** несподівано. Про себе **заявила** різким звуком. Наче десь зовсім поруч віконне **скло** в друзки розлетілося. Навколо **зашуміло** потім. Крони тополь **захиталися** високих. Жовтувата змійка **блискавки** нараз між хмарами проскочила. Загуркотів грім і сипонула **злива** за мить.

віконне скло

Вранці сяяло блискуче сонце, омите дощем грозової ночі. Відсвічувало бірюзою небо. Було повітря прозорим. Палахкотили квітучі кущі бузку і жасмину серед напоеної вологою соковитої зелені (*За М. Сидоряком*).

ІІІ. Запам'ятайте словосполучення в рамці.

¹ Раптовість — рос. внезапность. Раптво — рос. внезапно, миттєво.

ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ. ДВОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ. ГОЛОВНІ І ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

§ 8 Підмет і присудок

Вже брами літа замикає осінь...

84. І. Зробіть звуковий запис слів *світять, стоять, осінньої*. Прочитайте текст, уявіть змальовану в ньому картину. Доберіть заголовок до тексту.

Прозорого вересневого світання цвіла в Кончі-Заспі коло Києва золота осінь. Дивовижна осінь, уся зіткана зі світла.

Розкішний луг в задумі озер. Сиві дуби стоять над озерною тишею. Щось потаємне шепочуть очерети. Біло-біло світять розквітлі цієї осінньої днини водяні лілеї. Їх так багато край берегів, ніби хтось зорі з неба посіяв...

Цвіла в Кончі-Заспі золота осінь. Верби над озером пускали перше пожовкле листя (Я. Гоян).

II. Поясніть правопис слів *вересневого, тишею, розквітлі*.

III. Розгляньте фотоілюстрацію. Складіть за нею 2—3 простих речень.

У задумливій осінній тиші

IV. Пригадайте, які члени речення є головними, що вони означають. Випишіть із тексту виділені речення, підкресліть головні члени.

◆ Члени речення поділяються на **головні й другорядні**.

◆ Головні члени речення — **підмет** (рос. подлежащее) і **присудок** (рос. сказуемое).

◆ **Підмет** — це головний член речення, що означає предмет (особу, явище), про який ідеться в реченні, і відповідає на питання **х т о? щ о?:** (щ о?) *Робота не припинялась¹. Купалися в сонці (х т о?) ластівки (З тв. О. Гончара).*

◆ Підмет — незалежний член речення, від якого граматично залежить присудок.

◆ **Присудок** — це головний член речення, який означає те, що говориться про підмет (предмет, особу, явище), і відповідає на питання **щ о р об ить під мет? щ о з ним р об ить ся? я к ий в і н є? х т о в і н т а к ий?:** *Хлопці (щ о з р о б и л и?) замовкли (Григорій Тютюнник). Молодь (я к а?) рішучіша за нас (О. Гончар).*

◆ Підмет і присудок складають **граматичну основу речення** (рос. грамматическую основу предложения).

◆ Речення, в якому є обидва головні члени, називається **двоскладним** (рос. двусоставным).

85. Прочитайте речення. Спишіть їх, підкреслюючи граматичну основу; поясніть, якими частинами мови виражені підмет і присудок.

1. Кияни люблять своє місто. 2. Знайомий привітався. 3. Вам хтось телефонував. 4. Двоє залишилися в будинку. 5. Решта проводжали гостей. 6. Малювати — моє улюблене заняття. 7. Присутні говорили про різне. 8. Гурт хлопців підійшов до столу. 9. Там було багато народу. 10. Кілька людей спізнилося. 11. Світився зорями Чумацький Шлях.

86. Узагальнивши здобуті знання і користуючись поданою на другому форзаці схемою, розкажіть про способи вираження підмета в реченні. Які з цих способів були вам відомі, а з якими ви маєте справу вперше?

87. Прочитайте словосполучення, розкриваючи дужки і вживаючи іменники в потрібному числі й відмінку. Складіть і запишіть речення, використовуючи одержані сполучення слів у ролі підмета; підкресліть граматичну основу.

Батько з (мати); трое (іноземці); один із (гості); кращий з (учні); п'ять (кілограми).

 Які є види присудка?

¹ П р и п и н я т и с я — рос. прекращаться.

◆ **Присудок, виражений дієсловом у будь-якому способі — дійсному (теперішній, минулий, майбутній час), умовному, наказовому, виді (докопаному, недокопаному) або неозначеною формою дієслова, називається простим дієслівним присудком** (рос. простым глагольным сказуемым): *Андрій заповк. Знімався інший фільм. Зупиніть машину (З тв. Р. Іванчука).*

88. Прочитайте речення, визначте в них граматичну основу. З'ясуйте лексичне і граматичне значення слів-присудків. Доведіть, що ці присудки — прості дієслівні.

З р а з о к. Скоро сонце зійде (О. Гончар).

зійде	—	лекс. зн.	з'явиться, підніметься над обрієм
		грам. зн.	дія відбувається насправді в майбутньому, оскільки прису- док виражений дієсловом дійс- ного способу майбутнього часу

1. Зустрічний дощик прокрапав по склу автомобіля (О. Гончар). 2. Уздовж стежки я посадила б настурції. 3. Слухай, дивись, учись. Будь сьогоднішнім! (М. Рильський).

89. Уявіть ситуацію. Ви попросили свого товариша (свою подругу) щось для вас зробити (принести, купити, кудись зайти, щось комусь передати, сказати і т. ін.). Він (вона) телефонує і повідомляє, що ваше прохання виконане (не виконане).

Яка телефонна розмова відбудеться між вами, якщо ви:

- а) зраділи тому, що почули;
- б) здивувалися;
- в) засмутилися;

г) образились на товариша (подругу)?

Розіграйте діалоги, в яких виразіть різні почуття.

90. Прочитайте і спишіть речення, підкресліть граматичну основу. З'ясуйте, чим виражений присудок.

1. Він перекладач. 2. День зимовий короткий (В. Козаченко). 3. Справжня мудрість небагатослівна (Нар. творчість). 4. Вулиця — моя, будинки — мої (В. Маяковський). 5. Ці огірки перші. 6. А Мар'ян слів на вітер не кидав (М. Стельмах).

? Як правильно сказати: *Минули чи минуло два тижні? Підійшли чи підійшло двоє хлопців?*

◆ **1. Якщо підмет виражений словосполученням (сполученням слів), то присудок вживається у множині:** Петро з Миколою дружать. Клени й каштани відсвічували бронзою (З. Тулуб).

91. Прочитайте речення, вставляючи на місці крапок підмети, виражені словосполученням.

1. Щоранку ... разом ішли до перехрестя. 2. ... ще зустрінемося.

2. При підметі, вираженому кількісним числівником або поєднанням числівника з іменником, присудок вживається:

а) в однині, якщо увагу зосереджено на кількості (На майданчику зібралось чоловік десять);

б) у множині, якщо увагу зосереджено на дії (Десять студентів закінчили університет із відзнакою¹. Ой, три шляхи широкії до купи зійшлися (Т. Шевченко).

При числівниках, що закінчуються на один, присудок, як правило, вживається в однині: Школу закінчив сімдесят один учень.

92. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Мотивуйте свій вибір форми присудка.

1. У сусідів (бути) дві дочки. 2. До уроку (залишитися) п'ять хвилин. 3. Четверо друзів (іти) на футбол. 4. Звідси до міста (бути) півтора кілометра. 5. В частину (прибути) двадцять один новобранець.

3. Якщо до складу підмета входять слова *багато, безліч, більша частина, чимало, мало, решта, маса та ін.*, то присудок вживається в однині: Більшість пасажирів дрімала (К. Паустовський).

93. З'ясуйте значення слів *інвестор, інвестиція*. Спишіть речення, вибираючи з дужок потрібну форму присудка; поясніть свій вибір. Підкресліть граматичну основу.

1. Частина випускників академії (залишилась, залишились) працювати в Києві. 2. (Говорило, говорили) відразу кілька чоловік. 3. Багато іноземних туристів (відвідує, відвідують) нашу країну. 4. Решта інвесторів (вклала, вклали) інвестиції в житлове будівництво.

Якщо підмет виражений аббревіатурою, то присудок узгоджується з ним у тому ж роді й числі, що й основне слово в словосполученні, від якого утворено аббревіатуру: *ООН (Організація Об'єднаних Націй) ухвалила рішення про мотворчу місію*.

¹ Відзна́ка — рос. отличие.

94. Запишіть речення, розкриваючи дужки й узгоджуючи виражений абrevіатурою підмет із присудком.

Європейський Союз (прийняти) рішення про приєднання нових членів.

95. Прочитайте речення, визначте в них граматичну основу. Пригадайте правило узгодження присудка з підметом, вираженим незмінюваним іменником.

1. Абу-Дабі (*місто*) зустрічало нас теплом. 2. Широко розлилась живописна Міссурі (*річка*).

96. Прочитайте речення, знайдіть ускладнені форми присудка і назвіть спосіб ускладнення (повторення спільнокореневого слова, вживання частки, порівняльного сполучника).

Простежте, яке нове значення вносять у присудок елементи, що його ускладнюють, і чи змінюється при цьому тип присудка.

1. Падав і падав перший сніг (*Л. Костенко*). 2. Ліс все густішав (*М. Коцюбинський*). 3. Всі так і ахнули. 4. Хлопчик ніби засмутився. Він ніби задумався. 5. А я візьму та й пірну ще глибше. 6. Він як закричить!

97. Прочитайте речення. Ускладніть простий дієслівний присудок за допомогою різних засобів, поясніть, які смислові зміни при цьому відбудуться. Змінені речення запишіть.

Зразок. *Я пішов у кіно. — Я пішов собі в кіно. Я пішов був у кіно. Я пішов таки в кіно. Піти-то в кіно я пішов!*

1. Я допоможу вам. 2. Наш колишній сусід переселився і мешкає в новому мікрорайоні. 3. А він сказав правду! 4. Ми почекаємо, а потім будемо діяти. 5. Він прийде до нас у гості й розповість усі новини. 6. Ми пішли до лісу, та з півдороги повернулися.

98. Знайдіть помилки в узгодженні підмета й присудка і запишіть відредаговані речення.

1. Листя на деревах пожовкли. 2. Вікторія з сім'єю переїжджають до Києва. 3. Більшість журналістів поселилися в готелі. Решта представників засобів масової інформації¹ розмістилися в будинку навпроти. 4. Десятки зо два людей щось жваво обговорювало. 5. На засідання гуртка прийшло п'ятеро. Двоє чомусь не прийшло. 6. За столом сиділи кілька людей. 7. УНІАН² повідомив про перемогу українських легкоатлетів у міжнародних змаганнях.

¹ З а с о б и м а с о в о ї і н ф о р м а ц і ї — рос. средства массовой информации.

² У Н І А Н — Українське національне інформаційне агентство.

§ 9 Складений іменний присудок

Осінні карнавали

99. I. Прочитайте текст, визначте тип і стиль мовлення. Доберіть заголовки до тексту.

Була неділя. День видався ясний, сонячний та теплий. Небо синіло, як літом. Починалось бабине літо.

Чисте повітря було напоєне свіжістю. Воно здавалося прозорим.

Все небо було ніби засноване павутинням. Воно летіло й летіло.

Рання весна часто схожа на осінь (За І. Нечум-Левицьким).

II. Перегляньте кінцівку тексту і знайдіть речення, яке суперечить його змісту і може розцінюватись як змістова помилка. Як слід перебудувати це речення?

100. Прочитайте попарно речення, подані у лівому і правому стовпчиках, порівняйте способи вираження присудка. З'ясуйте, де присудок — простий дієслівний, а де його граматичне значення виражається дієсловом-зв'язкою, а лексичне — іменником або прикметником.

1. День ясний.

2. Повітря свіже.

3. Воно прозоре.

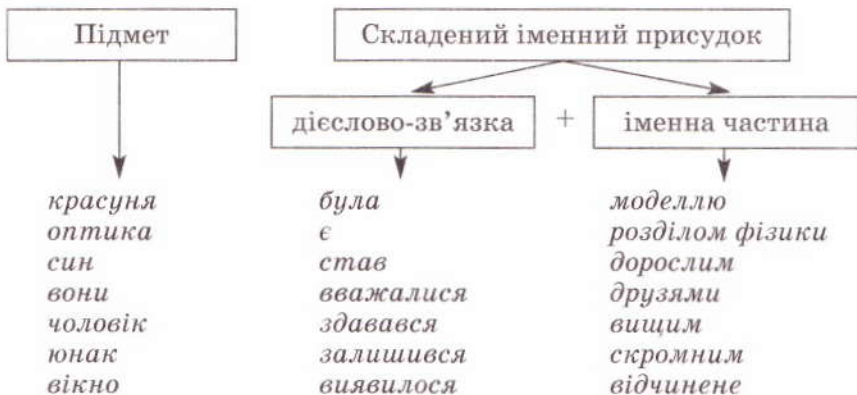
1. День видався ясний.

2. Повітря було напоєне свіжістю.

3. Воно здавалося прозорим.

Як називається, з чого складається і що виражає присудок у реченнях, поданих справа?

Це складений іменний присудок (рос. составное именное сказуемое). Він складається з дієслова-зв'язки, що виражає граматичне значення присудка, та іменної частини (іменника, прикметника та ін.), яка виражає його лексичне значення.

- ◆ До іменної частини складеного присудка можуть входити сполучники **як, мов, немов, ніби**, які вносять у присудок значення порівняння: Дім був як картинка. Літо ставало мов осінь.

101. Прочитайте речення, визначте граматичну основу, а також вид присудка і спосіб його вираження.

1. Весь сад був у цвіту. 2. У дитинстві я був мрійником¹ (З тв. О. Гончара). 3. Там ви будете в безпеці. 4. Вулиці були безлюдні (М. Коцюбинський). 5. Я був третій за списком. 6. Ця кімната буде моя. 7. Рятувальники були насторожі. 8. Чоловік був високого зросту. 9. Дівчина була ні жива ні мертва.

102. I. Спишіть речення, підкресліть у них граматичну основу; визначте вид присудка.

1. Людина лишається людиною (М. Стельмах). 2. Голос видався мені знайомим. 3. Наш будинок був другий від перехрестя. 4. Під'їзд виявився добре освітленим. 5. Глушков був видатним ученим. 6. Його приїзд став для мене сюрпризом.

II. Над присудком напишіть цифру, що відповідає частині мови, якою виражена його іменна частина: іменником (1), прикметником (2), дієприкметником (3), числівником (4).

103. Визначте функцію виділених дієслів у реченнях: 1) простий дієслівний присудок; 2) дієслово-зв'язка у складеному іменному присудку.

А. 1. Була неділя (І. Нечуй-Левицький). 2. Небо було чисте, блакитне (О. Гончар). 3. Обід був уже готовий (М. Коцюбинський). 4. Влітку я був на морі.

Б. 1. Дні стали коротші. 2. Біля світлофора машини стали. 3. Розповідь стала ще цікавішою. 4. Куба стала дев'ятою космічною державою світу.

В. 1. Кава виявилася смачною. 2. Паспорт виявився в кишені піджака. 3. Нова модель літака виявилася досконалішою.

104. Доповніть і прочитайте речення, вибираючи з рамок і вставляючи на місці крапок дієслівні зв'язки складеного іменного присудка, які підходять за змістом. Запишіть за зразком.

Зразок. 1. Дорога була надто довгою. — Дорога здавалася надто довгою. — Дорога виявилася надто довгою.

бути
ставати
виявлятися

¹ Мрійник — рос. мечтатель.

здава́тися
вважа́тися

1. Дорога ... надто довгою. 2. Кімната ... просторою. 3. Час ... пізній. 4. Лікар ... досвідченим фахівцем. 5. Забруднена вода ... непридатною¹ для пиття. 6. Візит ... невдалим. 7. Згори будинки ... іграшковими. 8. Готель ... комфортабельним.

105. Складіть і запишіть речення, в яких подані слова стали б зв'язкою в складеному іменному присудку.

З р а з о к. Проблема залишається невирішеною.

Залишатися, зробитися, назватися, доводитися².

106. Уявіть ситуацію. Ви подивилися цікавий фільм, якого не бачив ваш друг. Перекажіть якомога стисліше сюжет фільму і спробуйте переконати друга, що його варто подивитися. Якими типами мовлення ви скористаєтеся?

107. Запишіть речення, поставивши прикметники в потрібній формі. Визначте вид присудка, поясніть свій вибір форми прикметника.

1. Світло місяця стало ще (яскравий). 2. Ця річка (глибокий), ніж наша.

108. Перебудуйте і запишіть речення, замінюючи простий дієслівний присудок іменним із пасивним дієприкметником. Підкресліть граматичну основу.

З р а з о к. 1. Околиці були освітлені місяцем.

1. Місяць освітив околиці. 2. Художник проілюстрував книжку. 3. Сонце висушило калюжі.

109. Спишіть речення, замінюючи заперечну форму присудка на ствердну і підкреслюючи граматичну основу. Слідкуйте за чергуванням прийменників з, зі, із.

З р а з о к. 1. Ранок був без пригод. — Ранок був із пригодами.

1. Серпень був без дощу. 2. Зима була без снігу. 3. Будинок був без ліфта. 4. Піджак був без кишень.

110. Перебудуйте і запишіть речення, вживаючи замість простого дієслівного присудка прийменниково-відмінкову форму іменника з тим самим значенням та додаючи дієслово-зв'язку. Підкресліть граматичну основу, визначте вид присудка. Як змінилася структура речень?

¹ Неприда́тний — рос. непригодный.

² Дово́дитися (кому, ким) — рос. приходится (кому, кем).

Зразок. Машини безперервно рухалися. — Машини були в безперервному русі.

1. Я тривожився через цю звістку. 2. Мої батьки захоплювалися музикою «Квін». 3. Мати тривожилася за свою дитину.

111. Домисліть іменну частину присудка і запишіть речення.

Зразок. 1. Вечір був зоряний.

1. Вечір був ... 2. Телебачення давно вже стало ... 3. Незнайомець виявився ... 4. Погода ставала дедалі ...

112. Замініть прості дієслівні присудки складеними іменними і запишіть змінені речення, підкреслюючи граматичну основу.

Зразок. 1. Листя стало жовтим.

1. Листя пожовкло. 2. Дощ посилювався. 3. Ми сердились на нього. 4. Одяг промок. 5. Доповідач нервував.

113. Прочитайте речення, з'ясовуючи значення виділених фразеологізмів. Замініть присудки синонімічними, перебудовані речення запишіть. Підкресліть граматичну основу, визначте вид присудка.

Зразок. 1. Чоловік був не в душі. — Чоловік був сердитий. — Чоловік сердився.

1. Чоловік був не в душі. 2. Нарешті він дав нам спокій. 3. Кремовий костюм їй до лиця. 4. Ця їжа мені не до смаку. 5. Я очам не повірив.

114. Перекладіть і запишіть речення українською мовою.

Підкресліть граматичну основу, визначте вид присудка, надпишіть олівцем, чим виражені головні члени речення.

1. Город был полон осеннего сверкания. 2. Вода у берегов была чистая (З тв. К. Паустовського). 3. Весь мир одет был в солнце и росу (В. Рождественський). 4. Он был очень похож на мать (В. Солоухін). 5. Он был моложе сестры на два года (М. Пришвін). 6. Девушка казалась бледной и усталой. 7. Она была очень недурна собой (І. Тургенєв). 8. Паначев оказался прав (В. Арсеньєв). 9. Ветер был встречный (Л. Толстой). 10. У нас зима. Всё делается светлее, веселее от первого снега (О. Пушкін).

§ 10 Складений дієслівний присудок

Чи мають звірі інтелект?

115. І. Зробіть звуковий запис слів *береться, стверджувати, ймення*. Розберіть за будовою слова *найпрозумніші, навчилися*.

ІІ. Прочитайте текст.

РОЗУМНІ ТВАРИНИ

вважати

Тривалий час¹ нашими братами по розуму серед тварин вважалися мавпи. За кмітливістю і здатністю навчатися їм відводили друге місце після людини.

Але за шкалою розумового розвитку швейцарського зоолога Алана Портмана мавпи **спромоглися посісти** лише четверте місце після людини, дельфіна і слона. Під тиском фактів найрозумнішою істотою нашої планети, після людини, визнано дельфіна. Багато хто **береться стверджувати**, що дельфіни можуть посісти навіть перше місце за шкалою розумового розвитку, випередивши людину.

Судіть самі. Дельфін на ймення Пелорус Джек двадцять п'ять років «працював» лоцманом у Новій Зеландії. Він настільки кваліфіковано проводив судна через найнебезпечніші протоки, що капітани кораблів довіряли йому набагато більше, ніж професійним лоцманам.

Ще одна знаменитість — дельфін Таффі. Тривалий час він «працював» в одній американській експедиції. Був поштарем,

Дресировані дельфіни

¹ Тривалий час — рос. длительное время.

провідником, підносив інструменти. Потім кмітливого дельфіна взяли на роботу ракетники. Він успішно виконував завдання, пов'язані з пошуком в океані й доставкою на берег відпрацьованих ступенів ракет.

ракетники

Дельфіни не тільки легко піддаються навчанню, а й самі **здатні вчити** собі подібних.

На третьому місці за рівнем розумового розвитку, згідно зі шкалою Портмана, знаходяться слони. Відзначають прекрасну пам'ять цих могутніх тварин. Вони **здатні** на все життя **запам'ятати** не тільки людей, які зробили їм добро або, навпаки, обійшлися з ними погано, а й місцевість, де це відбулося.

Науковці **прагнуть здобути** якомога більше¹ інформації про здібності цих тварин. А поки що зоологи **зуміли ідентифікувати**² щонайменше сімдесят сигналів, якими обмінюються слони і які недоступні людському слухові.

якомога більше

З'ясувалося, що слони володіють тонким музикальним слухом. Одного слона дресирувальники **навчили реагувати** на дванадцять мелодій.

реагувати

Слони нерідко з власної ініціативи виявляють турботу про людину. Чимало людських життів було врятовано саме завдяки слонам.

з власної ініціативи

Одна з найрозумніших у світі мавп — шимпанзе по кличці Мойя. За кілька років вона за своїла сто вісімдесят слів і понять і легко спілкувалася з людьми за допомогою мови жестів для глухонімих. Шимпанзе **вміла рахувати**.

Нещодавно науковці виявили у мавп схильність³ до програмування. Під керівництвом людини група бабуїнів у стислий термін засвоїла мову «Бейсік 3.0».

Мавпочки **навчилися міняти** програми настройки і параметри файлів, запам'ятовували до семи рівнів у меню.

мати (виявляти) схильність (до чогось)

Цікаво, що статус мавпочки, яка опанувала комп'ютер, серед представників її виду різко зростав (За О.Александровою).

III. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Які зміни в поглядах на рівень розумового розвитку тварин спричинили останні дослідження?

¹ Я ко́мо́га бі́льше — *рос.* как можно больше.

² Ідентифі́кува́ти — розпізнати.

³ Ві́явити схи́льність (до чо́гось) — *рос.* обнаружит склонность (к чему-то).

2. Які факти доводять, що дельфіни заслужено посіли друге місце за шкалою Портмана?

3. Що нового ви дізналися про слонів?

4. Які нові здібності мавп виявили науковці?

5. На які частини умовно можна поділити текст? Доберіть до них заголовки.

6. Поясніть правопис слів *здатністю, поштарем, третьо-му, дресировальники, нещодавно*.

7. Складіть усно речення зі словами в рамках.

IV. Прочитайте і порівняйте речення, подані у лівому і правому стовпчиках. Що спільного й відмінного у їх змісті й будові? Чим виражені присудки? Котрі з них дають змогу передавати більше відтінків у значенні?

1. Дельфіни посядуть перше місце за шкалою розумового розвитку.

2. Дельфіни вчать собі подібних.

3. Науковці здобудуть багато інформації про слонів.

4. Науковці ідентифікували 70 сигналів, якими обмінюються слони.

1. Дельфіни можуть посісти перше місце за шкалою розумового розвитку.

2. Дельфіни здатні вчити собі подібних.

3. Науковці прагнуть здобути якомога більше інформації про слонів.

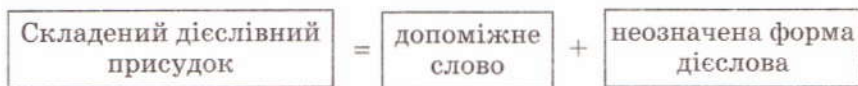
4. Науковці зуміли ідентифікувати 70 сигналів, якими обмінюються слони.

◆ Дієслівний присудок може бути не тільки простим, а й складеним (рос. составным), тобто вираженням не одним, а двома і більше словами.

◆ Складені присудки бувають двох видів — дієслівні та іменні.

◆ Складений дієслівний присудок (рос. составное глагольное сказуемое) має дві частини. Перша — це допоміжне (рос. вспомогательное) слово, що виражає граматичне значення присудка. Друга частина виражається неозначеною формою дієслова, що вказує на його основне лексичне значення: Сонце почало припикати (В. Стадниченко).

◆ Схематично це виглядає так:

◆ Допоміжне слово в складеному дієслівному присудку може бути виражене різними частинами мови:

◆ 1) дієсловом, ◆ що означає: ◆ а) початок, три- ◆ валість і кінець дії; ◆ б) можливість, ◆ необхідність, ◆ бажаність дії	починати, стати, знаходитися, продовжувати, переставати, кида- ти, закінчувати могти, вміти, хотіти, бажати, вирішувати, збиратися, намагати- ся, прагнути, готуватися, поспі- шати
◆ 2) прикметником	радий, готовий, ладен, згоден, по- винен
◆ 3) дієприкметником	зобов'язаний, змушений ¹ , покли- каний ²
◆ 4) прислівником	треба, необхідно, слід, можна

116. Прочитайте речення кожної групи; з'ясуйте відмінності в їх будові та граматичному оформленні. Визначте види присудків. На що вказують допоміжні дієслова; які ще частини мови виконують роль допоміжних?

1. Диктор читає новини. Диктор закінчив читати новини.
Диктор готовий читати новини.

2. Тато купив газету. Тато встиг купити газету. Тато згоден купити газету.

3. Поїзд прибуває о восьмій вечора. Поїзд повинен прибути о восьмій вечора.

4. Ти принесла мені диск? Ти не забула принести мені диск?
Ти збираєшся принести мені диск?

5. Ви займаєтеся спортом? Ви готові займатися спортом? Ви продовжуєте займатися спортом?

117. Випишіть із тексту вправи 115 складені дієслівні присудки (виділені) разом із підметами, до яких вони відносяться; проаналізуйте склад присудків.

118. Вкажіть, у котрому з поданих речень дієслово є зв'язкою у складеному іменному присудку, а де — простим дієслівним присудком; обґрунтуйте свою думку. Випишіть речення зі складеним дієслівним присудком; підкресліть граматичну основу.

1. Я вірші став писати під вечір золотий (*В. Сосюра*).— Годинник став. 2. Раніше почало вставати сонце (*М. Коцюбинський*).— Почав танути сніг (*Петро Панч*).— Спортсмен почав тренування.— Наближаючись до станції, поїзд почав

¹ З м у ш е н и й — рос. вынужден.

² П о к л і к а н и й — рос. призван.

уповільнювати хід. 3. Брат збирається у відрядження. — Я збираюся відсвяткувати свій день народження з друзями.

119. Прочитайте речення, зіставляючи присудки і визначаючи їх вид.

1. Черемха відцвітає. — Черемха буде відцвітати. — Черемха починає відцвітати. 2. Ми плаваємо в басейні. — Ми будемо плавати в басейні. — Ми стали плавати в басейні. 3. Житло будує «Київміськбуд». — Житло збирається будувати «Київміськбуд». — Житло продовжує будувати «Київміськбуд».

120. Замініть прості дієслівні присудки складеними дієслівними і запишіть речення.

Зразок. 1. У травні почали цвісти тюльпани.

1. У травні розцвіли тюльпани. 2. У квітні відцвіли підсніжники і проліски. 3. Уже червень, а бузок усе ще цвіте. 4. Зіграв би я з тобою в шахи. 5. Оля ніяк не знайде свій записник¹.

121. Замініть прості дієслівні присудки складеними дієслівними з різними допоміжними дієсловами (за зразком); з'ясуйте, який новий зміст вносить ця частина присудка (початок, продовження, кінець дії, її необхідність, можливість, бажаність чи небажаність).

Зразок. Брат вчиться в ліцеї.

1. Ми зустрінемося біля метро. 2. Я уникаю помилок. 3. Оксана прокидається рано.

122. Складіть і запишіть речення, використовуючи подані сполучення слів як присудки і визначаючи їх вид.

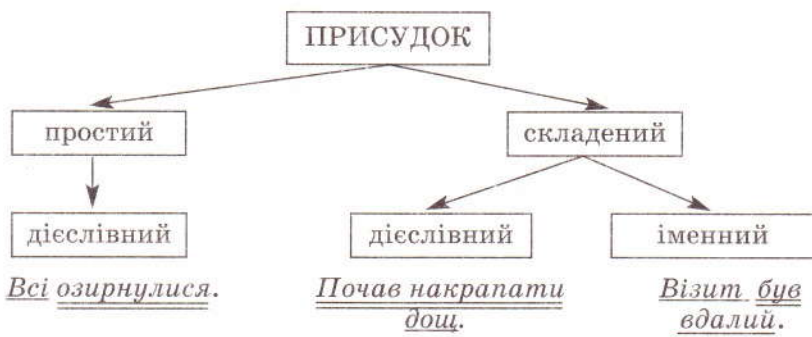
Сподівається зустрітися, радий допомогти, хоче влаштуватися.

¹ Записник — рос. записная книжка.

123. Перекладіть і запишіть речення українською мовою. Підкресліть граматичну основу, визначте вид присудка, з'ясуйте, чим він виражений.

1. Начал моросить дождь (*К. Паустовський*). 2. Вдруг что-то заставило меня оглянуться (*В. Солоухін*). 3. Сейчас должен прийти пассажирский поезд (*А. Чехов*). 4. Я готов обнять красоты Крыма (*С. Смирнов*).

124. Розгляньте подану схему і розкажіть за нею про види присудків, ілюструючи свою розповідь власними прикладами. Що спільного й відмінного мають простий і складений дієслівні присудки?

125. Виконайте одне із завдань на вибір.

А. І. Прочитайте уривок, уявіть змальовану в ньому картину.

Андрій летів у складі делегації до Пхеньяна.

У просторому ТУ-104 пасажирів зібралося не густо. По короткій зупинці в Красноярську літак увійшов у хмару і йшов так із годину. Потім він **вихопився** вгору, до сонця.

Знову **довго летів** понад сніжно-білими кучугуристими полями. Та ось, здригнувшись усім корпусом, літак знову стрімко **врізався** в хмари.

Пішли на посадку. Літак, м'яко торкнувшись колесами землі, нарешті приземлився (*За В. Козаченком*).

II. Чи доводилося вам літати на сучасних пасажирських авіалайнерах? Якими були ваші враження?

III. Поясніть розділові знаки у реченнях другого і третього абзаців.

IV. Доберіть заголовок і спишіть текст, замінюючи виділені слова складеними дієслівними присудками; підкресліть їх.

V. Підготуйтеся розіграти діалог, який міг відбутися на борту літака.
Б. Напишіть невеликий твір на самостійно вибрану тему або на одну із запропонованих тем: «Мій найбільший успіх», «Пам'ятна поїздка», «Про що розповів телескоп». Намагайтеся використовувати у своєму висловлюванні всі відомі вам види присудків; підкресліть їх.

§ 11 Тире між підметом і присудком

У чому цінність дружби

126. І. Прочитайте текст, відповідаючи на запитання під час читання. Зверніть увагу на інтонування виділених речень із тире між підметом і присудком (підмет, виражений неозначеною формою дієслова, виділяється наголосом).

«СКАЖИ МЕНІ, ХТО ТВІЙ ДРУГ...»

Давньогрецький філософ Арістотель говорив, що дружба є найнеобхіднішою для життя.

З цим твердженням не можна не погодитись. Адже ніхто не побажає собі життя без друга, навіть маючи всі життєві блага.

Прикладів справжньої, безкорисливої, щирої дружби відомо немало.

Задумаймося, що ж таке дружба, звідки її притягальна сила. І чому, коли немає друга, так його бракує.

Дружба — почуття добровільне, засноване на взаємній симпатії. Воно передбачає взаєморозуміння, спільність поглядів, взаємодопомогу, відвертість¹, довір'я і благородство.

відв́ертість

Дружба починається з чуйності, з уміння поставити себе на місце іншої людини. Інакше й бути не може: друзі живуть, впливаючи один на одного, і кожен прагне² бути потрібним іншому.

*пра́гнути
(чогось)*

Дружби не існує без мотивів.

Яким мотивам ви віддаєте перевагу?

Юнацьку дружбу визначає насамперед мотив взаємодопомоги й вірності. «Друг допоможе», «Друг не зрадить», «Друг не обдурить», — упевнений кожен.

Наступний мотив — спільність поглядів, взаєморозуміння, співпереживання. Друг — це людина, яка вас розуміє й об'єктивно оцінює ваші вчинки.

Що пов'язує вас із другом?

Це насамперед спільна діяльність, належність до одного колективу (частіше — до одного класу, рідше — до школи). Найімовірніше, і живете ви поруч, що полегшує регулярне спілкування.

Для дружніх стосунків³ важливо, схожі чи різні ви як особистості, що вас цікавить, хвилює, що зближує.

¹ Відв́ертість — рос. откровенность. Бу́ти відв́ерти́м — рос. быть откровенным.

² Пра́гнути (чогось) — рос. стремиться (к чему-либо).

³ Стосу́нки — рос. отношения.

Що є основою дружби?

підтримка

Рівність і довір'я. Дружба — це взаємна підтримка і взаємоповага. Справжня дружба не терпить нещирості й догідливості¹.

Яким ти уявляєш друга?

зázдрісний звérхній самозакóханий

Чи можна уявити друга заздрісним²? А зарозумілим³? Або зловивим і самозакоханим?

З поняттям дружби не поєднуються також жадібність і хвалькуватість, пиха і зверхність, дріб'язковість і бездушність.

Чого чекають від друга?

Найголовніше, чого чекає від друга більшість ваших ровесників, — це взаєморозуміння.

Від друга чекають вірності. Йому довіряють, як самому собі.

У друга шукають підтримки, допомоги у важку хвилину.

До друга ідуть із радістю. Він щиро порадіє разом із вами.

Друг зрозуміє ваші заповітні мрії, якими сміливими вони б не були.

У чому цінність дружби?

Цінність юнацької дружби визначається тим, що вона одночасно є шкалою саморозкриття і шкалою розуміння іншої людини (За В. Пекелісом).

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Чи є у вас друг (подруга)? Якщо немає, то чому?

2. Як виникла ваша дружба?

3. На чому ґрунтуються ваші стосунки?

4. Що дає вам дружба?

5. Запишіть повністю вислів, початок якого дав назву тексту. Як ви його розумієте? Поміркуйте, чому мова йде саме про друга, а не, приміром, про батьків.

III. Розгляньте малюнок на с. 63. Чи доводилося вам знайомитись і спілкуватися з друзями за допомогою комп'ютерної мережі? Які, на ваш погляд, недоліки і переваги такого спілкування? Чи можна, спілкуючись в Інтернеті, знайти справжніх друзів?

¹ Д о г і д л и в і с т ь — тут: підлабузництво, улесливість (рос. лєсть).

² З á з д р і с н и й — рос. завистливий.

³ З а р о з у м і л и й (п и х á т и й, з в é р х н і й) — рос. надменний, заносчивий.

IV. Перегляньте текст і випишіть виділені речення, визначте в них граматичну основу. Якими частинами мови виражені підмет і присудок? Який розділовий знак стоїть між ними?

127. Розгляньте таблицю і пригадайте правила постановки тире між підметом і присудком.

Тире між підметом і присудком

Правила	Приклади
<p>Тире ставиться:</p> <p>1. Якщо підмет і присудок виражені іменником або числівником у П.в.</p> <p>2. Якщо підмет виражений особовим займенником і виділяється логічним наголосом</p> <p>3. Якщо обидва головні члени або один із них виражені неозначеною формою дієслова</p> <p>4. Якщо перед присудком стоїть одна з часток — <i>це, то, ось</i>, тире ставиться перед нею</p>	<p><i>Наш <u>народ</u> — <u>океан</u> (П. Тичина). <u>Глибина басейну</u> — <u>два метри</u>. <u>Сім</u> — парне <u>число</u>. <u>Тричі по три</u> — <u>дев'ять</u>.</i></p> <p><i><u>Я</u> — твій <u>ровесник</u> (В. Симоненко).</i></p> <p><i><u>Грамоти вчиться</u> — завжди <u>пригодиться</u> (Нар. творчість). <u>Яке це щастя</u> — дім <u>побудувати</u> (М. Гірник).</i></p> <p><i><u>Вірний приятель</u> — <u>то</u> найкращий <u>скарб</u> (Нар. творчість). <u>Уміння вести розмову</u> — <u>це талант</u> (Стендаль).</i></p>

Чим вирізняється інтонація речень із тире між підметом і присудком?

- ◆ Речення з тире між підметом і присудком інтонаційно
- ◆ поділяються на дві частини, перша з яких вимовляється з
- ◆ підвищенням голосу, а друга — з пониженням.

128. Прочитайте речення вголос, додержуючись правильної інтонації. Розкажіть про інтонацію речень із нульовою зв'язкою. Поясніть розділові знаки між підметом і присудком.

1. Мова — коштовний скарб народу (*І. Франко*). 2. Дисципліна — мати перемоги. 3. Відень — столиця Австрії. 4. Подорож — ось найкращий вид відпочинку. 5. Фігурне катання — одні із найкрасивіших видів спорту. 6. Найкраща у світі мета — стати хорошою людиною (*Ціцерон*). 7. Річка — гордість краю (*Г. Латник*). 8. Трамплін — це спеціальне пристосування для спортивних стрибків. 9. Мережа — це сукупність ліній зв'язку. 10. Для чесних людей обіцянка — це обов'язок.

129. Спишіть речення, підкреслюючи граматичну основу і розставляючи розділові знаки. Поясніть розстановку розділових знаків за допомогою таблиці (с. 63).

1. Рух скарбниця життя (*Плутарх*). 2. Небо симфонія барв (*В. Дрозд*). 3. Це таки щастя любити людей (*О. Гончар*). 4. Кращий спосіб зберегти друзів не зраджувати їх (*Нар. творчість*). 5. Висота цієї кімнати три метри. 6. Сім на вісім п'ятдесят шість. 7. Велика Ведмедиця це сузір'я. 8. Він благородна людина.

130. І. Перебудуйте речення так, щоб між підметом і присудком замість зв'язки ставилося тире. Змінені речення запишіть. Підкресліть головні члени, скажіть, якими частинами мови вони виражені.

Зразок. 1. Людина — міра всіх речей.

1. Людина є міра всіх речей (*Плутарх*). 2. Життя є постійна праця (*Д. Писарев*). 3. Освіта є кращим заощадженням¹ на старі літа (*Арістотель*). 4. Книга є альфа й омега всякого знання (*С. Цвейг*). 5. Уміння є ознакою таланту (*Е. Кант*). 6. З дитинства подорожі були моєю заповітною мрією.

II. Прочитайте записані вами речення. Чи змінилися їх зміст, інтонація?

III. Як ви розумієте афоризми?

¹ Заощадження — рос. сбереження.

131. І. Розгляньте продовження таблиці і з'ясуйте, коли між підметом і присудком тире не ставиться.

Тире між підметом і присудком

Правила	Приклади
<p>Тире не ставиться:</p> <p>1. Якщо присудок виражений прикметником або числівником</p> <p>2. Якщо присудок приєднується словами <i>як, ніби, мов, немов, немовби, наче, неначе</i> та ін.</p> <p>3. Якщо перед присудком (крім присудка в неозначеній формі дієслова) стоїть частка <i>не</i>.</p> <p>4. Якщо підмет і присудок складають фразеологізм</p> <p>5. Якщо перед присудком немає паузи, тире не ставиться</p>	<p><i>Будинок <u>гарний</u>. Я <u>радий</u>. Українці <u>перші</u> на змаганнях.</i></p> <p><i>Степ <u>як розгорнута</u> на півсвіту <u>книга</u> (І. Цюпа). <u>Хмари в небі мов сива шаль</u> (В. Симоненко). <u>Степ весною наче килим</u> (Олександр Олесь).</i></p> <p><i>Але <u>життя не сон...</u> (В. Сосюра).</i></p> <p><i><u>Два чоботи пара</u> (Нар. творчість).</i></p>

II. Прочитайте речення. Спишіть, підкреслюючи підмет і присудок і з'ясовуючи, чи потрібно ставити між ними тире. Обґрунтуйте свою думку.

1. Зелень в саду як малахит (Е. Межелайтіс).
2. Я готовий.
3. Стеля висока.
4. Степ зимою мов перина (Олександр Олесь).
5. Серце не камінь (Нар. творчість).

132. Уявіть ситуацію. Засперечалися трое учнів. Один із них доводив, що в реченні *Старша сестра його вчителька* не потрібно ніяких розділових знаків. Другий наполягав, що після слова *сестра* потрібно ставити тире: *Старша сестра — його вчителька*. А третій заперечував обом, намагаючись довести, що тире має стояти після слова *його*: *Старша сестра його — вчителька*. Згрупуйтеся по трое та обговоріть ситуацію. Як ви вважаєте, хто з учнів правий? Намагайтеся аргументовано довести свою думку до співрозмовників. Чи вдалося вам дійти спільного висновку? Оберіть представника від групи, який пояснить висновок класу.

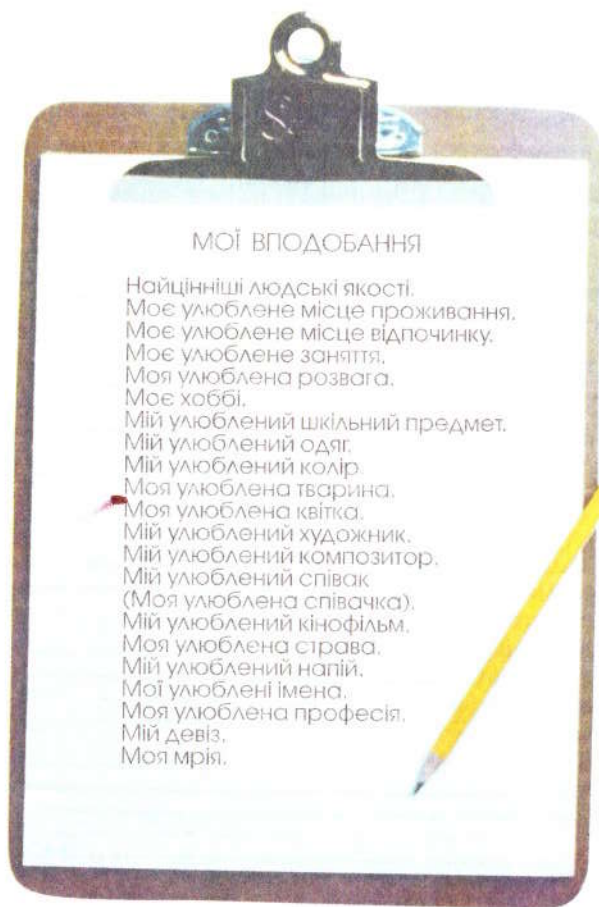
- ◆ Присудок можна замінити орудним відмінком іменника, а підмет — не можна.

133. Перекладіть і запишіть речення українською мовою, розставляючи пропущені розділові знаки. Поясніть пунктограми.

1. Доверие первое условие дружбы (*Ж. Лабрюйєр*). 2. Путешествие это та же книга (*І. Гончаров*). 3. Чтение вот лучшее учение (*Нар. творчість*). 4. Девятью сорок триста шестьдесят. 5. Река точно море (*Максим Горький*). 6. Удивительное дело сон (*І. Тургенєв*). 7. Пруд как блестящая сталь (*О. Фет*). 8. Счастье это быть с природой, видеть её, говорить с ней (*Л. Толстой*).

134. Прочитайте анкету. Заповніть її в зошиті за зразком, вживаючи присудки, виражені різними частинами мови (іменниками, прикметниками, дієсловами) і звертаючи увагу на постановку розділових знаків. Визначте граматичну основу речень. Підкресліть і поясніть пунктограми.

Зразок. Моя улюблена розвага — грати в комп'ютерні ігри.

МОЇ ВПОДОБАННЯ

Найцінніші людські якості.
Мое улюблене місце проживання.
Мое улюблене місце відпочинку.
Мое улюблене заняття.
Моя улюблена розвага.
Мое хоббі.
Мій улюблений шкільний предмет.
Мій улюблений одяг.
Мій улюблений колір.
Моя улюблена тварина.
Моя улюблена квітка.
Мій улюблений художник.
Мій улюблений композитор.
Мій улюблений співак.
(Моя улюблена співачка).
Мій улюблений кінофільм.
Моя улюблена страва.
Мій улюблений напій.
Мої улюблені імена.
Моя улюблена професія.
Мій девіз.
Моя мрія.

§ 12 Твір-опис місцевості на основі власних спостережень

Місто на мальовничих пагорбах

135. І. Прослухайте текст, визначте тип і стиль мовлення. Прочитайте, з'ясовуючи значення незнайомих слів.

Хто не задивлявся на Згарицю-Пригарицю? Нею милувався простуючий пішки, чудувався¹ вершник, приклавши долоню дашком до очей...

Від півночі повитий лісом, в підніжжі облямований річкою, закосичений терном, червоною калиною і глодом², осередок³ по веснах хизувався садом, врунився нивкою озимого жита, влітку білів смугами картоплі в цвіту і котив пахучу габу густої гречки. Довкола розливалися цілі плеса польового цвіту, а по схилах буйно рожевів іван-чай.

Коли на Згариці-Пригариці квітував льон, здавалося, що з верховинського неба на осередок падала ніжна блакить. Коли розкривалися маки і повівав вітер, здаля ввижалося, що тут мигтять вогники. Коли на грядках розквітали соняхи, на осередку немов світили маленькі сонця.

І це все вітало, вклонялося до перехожого, щойно опинявся він навпроти осередку, проводжало ласкаво, коли повертав голову, щоб глянути з-поміж кущів і дерев обіч шляху на Згарицю-Пригарицю (За І. Чендеєм).

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Що описано в тексті? Що тут є «відомим» і «новим»? Яку пору року вибрано для опису?

2. Де йдеться про загальне враження від описуваного — на початку тексту чи в кінці? Як воно передано — окремим реченням чи абзацом?

3. Висловіть і запишіть своє враження від опису.

4. Доберіть заголовок до тексту.

136. Нехай один із вас опише якесь відоме вам обом місце (вулицю, площу, пам'ятник, Будинок культури, музей тощо), не називаючи його, розповідаючи тільки про те, що знаходиться поблизу, поруч (справа, посередині, зліва, навпроти, позаду, навкося і т. ін.), вживаючи відповідні прислівники. Співрозмовник повинен відгадати, про яке місце йдеться. Йому дозволено ставити лише навідні запитання (наприклад: «Чи є поруч аптека?», «Чи є поблизу парк/житловий будинок?», «Ця будівля нова/ стара?»).

¹ Чудува́тися — рос. удивляться.

² Глі́д — рос. боярышник.

³ Осе́редок — тут: місто, населений пункт.

137. І. Уявіть ситуацію. Один відомий художник, відвідавши ваше місто, вирішив відтворити його на картині. Як ви гадаєте, що привернуло основну увагу художника і стало сюжетом його картини?

ІІ. Розгляньте фотоілюстрації. Якби ви були художником, який із двох пейзажів вибрали б, щоб змалювати? На що звернули б особливу увагу? Розкажіть, якою могла б бути ваша картина.

Судак. Фортеця Св. Хреста

Міст через річку Уж

138. І. Прочитайте текст, визначте тип і стиль мовлення.

Містечко Голтва стоїть на високій рівнині, що видається в луки, як мис у море.

скупчитися

відбивати

рябіти

З трьох сторін обрізана течією Псла, ця рівнина відкриває широкі обрії на північ, захід і схід, а в південній її частині скупчились¹ у мальовничу групу білі хатки Голтви, що по-топають у зелені тополь, вишень і черешень.

Із-за хат підносяться в небо п'ять куполів дерев'яної церкви, простенької і теж білої. Золоті хрести відбивають² снопи сонячних променів і, гублячи в блиску сонця свої форми, — схожі на факели, що горять яскравим полум'ям.

На схід розкинулась рівнина оброблених полів — аж до обрію рябіють квадрати, жовті й темні. Серед них там і тут зеленіють левади, білі хатки ховаються в садах, дороги в'ються поміж хлібами, як змії, стада вдалині на вигонах — як іграшкові.

На заході майдан крутим урвищем³ спускається до швидкоплинного Псла. Його вода блищить на сонці сріблом, на берегах стоять верби й осоки. За Пслом знову поля до обрію, і знову на них шматки яскравої зелені, смуги стиглих хлібів

¹ Скупчитися — рос. столпиться.

² Відбивати — рос. отражать.

³ Урвище — рос. обрыв.

і білі плями хуторів. Хутори в обрамленні тополь і верб — скрізь, куди не глянеш.

Густо засіяна людьми земля України! (За Максимом Горьким).

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Визначте задум твору.
2. До якого виду описів належить текст?
3. З якої позиції описано місцевість?
4. Чи передано в тексті загальне враження від описаної картини?
5. Як описано місцевість — детально чи загалом (панорамно)? Які об'єкти виділяє автор? Назвіть «відоме» і «нове».
6. Які художні засоби використовує письменник?
7. Чи містить опис авторську оцінку?
8. Доберіть заголовок до тексту.

139. Складіть кожен свій план відомої вам обох частини міста (району), на якому не вистачає назв якихось вулиць або не вказані якісь визначні місця. Потім обміняйтеся планами. Ставлячи один одному запитання, встановіть назви вулиць, місцезнаходження визначних місць та опишіть дорогу до них від заданої вихідної точки.

140. Опишіть свою вулицю, відповідаючи на подані запитання.

1. На якій вулиці ви живете? Де вона знаходиться відносно центру?
2. Чим цікава ваша вулиця, чим вона вирізняється з-поміж інших?
3. Які адміністративні будівлі розміщені на вашій вулиці?
4. Наскільки озеленена ваша вулиця? Чи є на ній парки, сквери та інші місця для відпочинку? Як вони облаштовані?
5. Чим дорога вам ваша вулиця?

141. Скориставшись поданою пам'яткою, напишіть невеликий твір-опис місцевості на основі власних спостережень і вражень на одну з тем: «Місто моєї мрії», «Тут я народився (народилася)», «Минуле і сучасне нашого міста», «Контрастні картини в моєму місті», «Приїдьте в моє місто», «Наше місто через 20 років», «Вулиця, на якій я виріс (виросла)», «Моя вулиця у різні пори року», «З висоти сьомого (шостого, восьмого, ...) поверху», «Село на нашій Україні — неначе писанка...» (Т. Шевченко).

Як готуватися до твору-опису місцевості

1. Визначте задум твору.
2. Виберіть місце, вид на місцевість з якого ви будете описувати (звідки місцевість видається особливо привабливою).
3. Визначтеся, яким буде ваш опис — детальним чи загальним (панорама міста).

4. Виберіть об'єкти, які привертають увагу, визначте їх особливості.

5. Продумайте послідовність, в якій ви описуватимете об'єкти, а також віддаль (найdaleші, ближчі, найближчі; зліва направо, зверху вниз чи навпаки).

6. Напишіть складний план твору, додержуючись композиційної будови опису місцевості:

а) загальне враження;

б) власне опис;

в) особисте ставлення до описуваного.

7. Напишіть твір за планом.

142. Складіть план, доберіть робочі матеріали і підготуйте усне висловлювання із поєднанням різних типів мовлення з елементами опису місцевості на одну з тем: «Що потрібно знати і вміти, щоб орієнтуватися в незнайомому місті (місці)», «Де краще жити: у місті чи в селі?».

§ 13 Додаток

Рідкісні професії

143. I. Зробіть звуковий запис слова *розвідувальні*.

II. Прослухайте текст, визначте його основну думку.

ЯКИМ МАЄ БУТИ РОЗВІДНИК?

Розвідувальні служби діють у різних країнах упродовж багатьох століть. Вони істотно¹ впливають на розвиток історичних подій. Розвідники завжди надавали своїм державам неоціненну допомогу.

розвідник
розвідка

в інший спосіб

придатний

обороздатність

Основне завдання розвідки — одержання важливих таємних відомостей із-за кордону, які держава не може дістати іншим способом.

Далеко не кожен, хто мріє стати розвідником, придатний² для такої роботи. Обрати цю професію людей спонукають власні переконання³, почуття патріотизму, готовність обстоювати честь Батьківщини.

Від розвідки залежить обороноздатність⁴ і могутність держави. Якісна робота розвідувальних служб спирається на інтелектуальний потенціал відданих цій справі людей.

¹ Істотно — суттєво (рос. существенно).

² Придатний (для чогось) — рос. годится (для чого-небудь).

³ Переконання — рос. убеждения.

⁴ Обороздатність — рос. обороноспособность.

Розвідник повинен володіти певними діловими й фізичними якостями. Проте тільки в кіно розвідники безперестанку стріляють, перестрибують із машини в машину, з літака на катер, зламують секретні комп'ютерні коди...

опановувати ситуацію

Насправді ж професія розвідника потребує врівноваженості, наполегливості, творчого підходу до виконання будь-якого завдання.

Треба мати добру пам'ять, гнучкий розум, уміти аналізувати, швидко опановувати ситуацію¹ і миттєво² приймати рішення, виявляти розумну ініціативу і вміння йти на виправданий ризик³.

*ризик
ризувати*

Потрібно бути не тільки сміливим, а й дипломатичним: уміти вести дискусію, аргументовано обстоювати свою позицію.

Розвідник має бути й артистичним, здатним перевтілитися в політика й бізнесмена, вченого і журналіста.

Майбутньому розвідникові необхідні здібності до іноземних мов, а також комунікабельність — уміння заводити знайомства, ставати своїм у будь-якому товаристві.

надійний

І, звісно, розвідник повинен бути надійним⁴. Це означає, що на цю людину можна беззастережно⁵ покластися, їй можна цілковито довіряти.

Подвиг людей цієї героїчної професії знайшов відображення в літературі й мистецтві, зокрема у фільмах «Щит і меч», «Сімнадцять миттєвостей весни», «Мертвий сезон», «Три дні Кондора», «Червона капела» та інших (За І. Дамаскіним).

III. Перегляньте текст. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Чому не кожна людина може стати розвідником?
2. Який внесок було зроблено розвідкою в перемогу над фашизмом у роки Другої світової війни? Що вам відомо про розвідників з історії, літературних творів, кінофільмів?
3. Складіть усно речення зі словами *розвідник*, *надійний*, *ризувати*.

¹ Опановувати ситуацію — рос. овладевать ситуацией.

² Миттєво — рос. мгновенно.

³ Ризик — рос. риск.

⁴ Надійний — рос. надёжный.

⁵ Беззастережно — рос. безоговорочно.

144. Прочитайте виписані з тексту вправи 143 граматичні основи речень у лівому стовпчику. Порівняйте їх із поданими у правому стовпчику реченнями і зробіть висновок, чи можуть граматичні основи повноцінно функціонувати без другорядних членів.

Професія потребує.	ч о г о?	Професія розвідника потребує врівноваженості, наполегливості, творчого підходу до виконання будь-якого завдання.
Розвідник повинен володіти.	ч и м?	Розвідник повинен володіти певними діловими й фізичними якостями.
Необхідні здібності.	д о ч о г о?	Майбутньому розвідникові необхідні здібності до іноземних мов.

145. Розгляньте таблицю і пригадайте вивчене про другорядні члени речення.

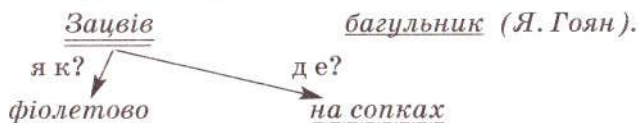
Другорядні члени речення

Назва	На які питання відповідає	Чим виражається	Приклад
Додаток	П и т а н н я непрямих відмінків (усіх, крім називного)	Іменником, займенником та ін.	<i>Я <u>зварю</u> <u>каву</u>.</i>
Означення	<i>який? чий? котрий? скільки? скільки?</i>	Прикметником, займенником, порядковим числівником, дієсловом, дієприкметником, прислівником, дієприслівником, словосполученням	<i><u>Народжувався</u> <u>новий</u> <u>день</u> (Григiр Тютюнник).</i>
Обставина	<i>де? куди? звідки? коли? навіщо? чому? як?</i>	Іменником, прислівником, дієприслівником та іншими частинами мови	<i><u>Ми</u> <u>познайомилися</u> <u>випадково</u>¹ (Р. Іванчук).</i>

¹ В и п а д к о в о — рос. случайно.

◆ Другорядні члени речення — додаток, означення, обставина — слугують для поширення граматичної основи речення і пояснюють головні або другорядні члени.

◆ На приклад:

◆ 146. Прочитайте речення. Визначте, які з них поширені, а які — непоширені. Вкажіть другорядні члени в поширених реченнях.

1. Крізь опромінену хмаринку гора вершиною сія. Читаю Лесю Українку на українській мові я (Л. Тат'янічева). 2. Ліси зеленіють. 3. Квітки цвітуть. 4. Гаряче сонце сяє (З тв. І. Нечуя-Левицького). 5. Андрій читав. 6. Розповідав він довго (З тв. В. Козаченка).

◆ 147. І. Прочитайте речення. Які значення має слово *модель*? Чи зрозумілий вам смисл речення? Чого йому бракує?

◆ Модель не полетіла.

ІІ. На прикладі цього речення доведіть значення другорядних членів для розуміння смислу фрази.

◆ Додаток (рос. дополнение) — це другорядний член речення, який означає предмет і відповідає на питання непрямих відмінків: Я прощаюся (з чим?) з літом (Л. Костенко).

◆ 148. Спишіть речення. Знайдіть у них додатки, підкресліть їх. З'ясуйте, які члени речення пояснюють додатки, якими частинами мови вони виражені.

1. Художник думає малюнком (С. Далі). 2. З хмар і блакиті сонце створило вітраж (І. Драч). 3. Ми згадували минуле. 4. Вас всі знають. 5. Мене сьогодні голуб розбудив (Л. Костенко). 6. Я підійшов до сплячого, почав його будити (І. Тургенєв). 7. Сорок дев'ять ділиться на сім. 8. Доброму похвала не зашкодить (А. Хорунжий).

◆ 149. Встановіть відмінності у значенні двох варіантів словосполучень, вказуючи, якими членами речення є залежні від дієслова іменники.

Випити сік — соку. Купити масло — масла. Принести яблука — яблук. З'їсти борщ — борщу.

◆ 150. Спишіть, розкриваючи дужки. Мотивуйте свій вибір форми слова.

Зразок. 1. *Налийте нам компоту*.

1. Налийте нам (компот, компоту). 2. Не забудь купити (зефір, зефіру). 3. Пришліть нам (гроші, грошей).

151. Спишіть речення, вставляючи перед присудком частку *не* і змінюючи відмінок додатка.

Зразок. 1. *Я не зрозумів логіки його думок.*

1. Я зрозумів логіку його думок. 2. Банк приймає грошові вклади. 3. Ми змогли виконати свою обіцянку.

152. Уявіть ситуацію. Вам телефонує на мобільний друг, який мешкає в сусідній квартирі на четвертому поверсі. Він вийшов на сходову клітку¹, щоб розписатися за щойно отриману телеграму. Раптом від протягу двері квартири зачинилися. Ваш друг не може потрапити до квартири, а батьки прийдуть пізно. У нього виникла ідея потрапити додому через сусідський балкон. Дайте другові розумну пораду, як вчинити в цьому випадку. Розіграйте діалог за ситуацією.

◆ **Додаток може бути виражений неозначеною формою дієслова:** *Секретарка попросила нас (п р о щ о?) зачекати.*

◆ Слід розрізняти простий дієслівний присудок із додатком і складений дієслівний присудок.

◆ **Дія, що позначається особовою формою дієслова, стосується однієї особи, а дія, виражена неозначеною формою дієслова, — іншої** (Секретарка попросила, а чекатимуть інші).

153. Прочитайте. Визначте, якими членами речення є неозначена форма дієслова.

1. Ми вирішили подарувати Валерію плеєр. 2. Він попросив нас піднятися поверхом вище. 3. Тренер радить мені плавати брасом. 4. Я почав шукати загублений записник. 5. Лікар заборонив хворому їсти цитрусові. 6. Гостя попросила провести її.

154. Складіть і запишіть речення зі словами *запам'ятати, обладнати*², щоб вони були: а) присудками; б) додатками.

155. Складіть усно речення з поданими словами і словосполученнями. Вкажіть, якими вони є членами речення.

1. Поважати (к о г о?) — виявляти повагу (д о к о г о?).
2. Цікавитися (ч и м?) — виявляти інтерес (д о ч о г о?).
3. Погодитися³ (з к и м? з ч и м? н а щ о?) — дати згоду⁴ (н а щ о?).

¹ Сходовá клі́тка — рос. лестничная площадка.

² Обла́днати — рос. оборудовать.

³ Погóдитися — рос. согласиться.

⁴ Дáти згóду — рос. дать согласие.

156. Складіть і запишіть речення з поданими словами, запам'ятайте різницю в їх уживанні.

Зразок. 1. *Підприємець використав можливість залучити додаткові інвестиції. — Я скористався мобільним телефоном Олега.*

1. Використати (щ о?) — скористатися (ч и м?). 2. Платити (ч и м? з а щ о?) — оплачувати (щ о?) 3. Звинувачувати¹ (к о г о? в ч о м у?) — засуджувати (к о г о? з а щ о?).

157. Уявіть, що ви опинилися в товаристві трьох людей. Один із них говорить тільки правду. Другий — тільки неправду. А третій говорить одну фразу правдиву, а другу — неправдиву.

Згрупувавшись по четверо, придумайте для кожного з цих людей два запитання, які ви повинні поставити, щоб з'ясувати, хто з них хто, і розіграйте ситуацію за особами.

158. З'ясуйте, яким членом речення — підметом чи додатком — є виділені слова. Обґрунтуйте свою думку.

1. Вишні встеляли землю цвітом (*Василь Шевчук*). Я не міг відірвати очей від квітучої вишні (*В. Сухомлинський*). 2. Я люблю вулиці Києва. Вулиці міста викладені плиткою. 3. Ми відразу ж побачили Замок Річарда. Замок Річарда виднівся здалеку. 4. Сонце обзолотило промінням груші і вишні, і квітки (*І. Нечуй-Левицький*). На сході вересень ухопився за золоту гичку проміння і витягнув із землі сонце (*М. Стельмах*).

159. З'ясуйте, в яких випадках розмежування підмета і додатка залежить від порядку слів.

Простежте, як змінюється синтаксична функція члена речення залежно від місця, яке він займає.

1. Знання — найкраще багатство (*Нар. творчість*). 2. Бузок прикрашає сад. 3. Учений зробив відкриття. 4. Струмок омиває валун.

160. Прочитайте речення, знайдіть у них підмет і додаток. Побудуйте речення так, щоб підмет став додатком, а додаток — підметом. Запишіть змінені речення, підкреслюючи у них граматичну основу і додаток.

Зразок. 1. *Вечірня сукня пошита відомим модельєром.*

1. Відомий модельєр пошив вечірню сукню. 2. Ніч змінює день. 3. Батько подарував мені комп'ютер. 4. Цей ключ замикає вхідні двері.

161. І. Перекладіть речення українською мовою і запишіть. Підкресліть члени речення.

Порівняйте спосіб вираження підмета і додатка в українській і російській мовах.

¹ Звинувачувати — рос. обвинять.

1. Сыплет черёмуха снегом (С. Єсенін). 2. Одуванчик срисован с солнца (В. Солоухін). 3. Падали тихие солнечные дожди с радугами (І. Шмельов). 4. Быстро нахожу нужную мне вещь. 5. Они подошли к окну. 6. Попрощался Ілья со всеми (З тв. І. Шмельова). 7. Чистое небо не боится ни молнии, ни грома (Нар. творчість).

II. Як ви розумієте прислів'я?

162. Визначте види помилок і запишіть відредаговані речення.

1. Ми ділилися враженнями про мандрівку. 2. Команда була впевнена в своїй перемозі. 3. Юнак почав уникати від своїх ровесників і шукати друзів серед старших. 4. Скромністю і серйозністю Марина вирізнялася від остальных дівчат. 5. У зв'язку з переходом на зимовий час змінюється режим працювання магазину.

§ 14 Означення

Картини рідної природи

163. I. Зробіть звуковий запис слова *темніють*.

II. Прослухайте текст, уявіть змальовану в ньому картину. Прочитайте. Доберіть заголовок до тексту.

Яка пишна та буйна зелень схопилась на городах!

попелястий

Там темніють довгі смуги картоплі, зверху обсіпані білим цвітом, неначе притрушені сніжинками. Там лиснуть¹ червоно-зелені буряки. А поряд зеленіють смуги попелястого дрібчастого маку. На низу попід вербами мріють темно-зелені смуги кучерявих конопель.

І на це зелене бадиллясте² соковите море неначе впав дощ із жовтих соняшників. А подекуди лиснуть червоні та білі грядки маківки, пронизаних сонцем (І. Нечуй-Левицький).

соковитий

III. Розберіть за будовою слово *зверху*. Зробіть синтаксичний розбір виділеного речення.

IV. Визначте тип і стиль мовлення. Завдяки яким членам речення створюється образність тексту? Якими частинами мови вони виражені?

◆ **Означення** (рос. определение) — це другорядний член речення, який вказує на ознаку, якість чи властивість предмета, порядок при лічбі й відповідає на питання який? чий? котрий? скількох? скільком?:
◆ Погідне блакитне небо дихало на землю теплом (М. Коцюбинський).

¹ Лисніти — зблискувати.

² Бадиллястий — з рясним бадиллям. Бадилля — рос. ботва.

164. Прочитайте виписані з тексту вправи **163** означення разом з означуваними словами. З'ясуйте, за яким принципом їх розподілено у два стовпчики. З цією метою дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Який член речення пояснюють означення?

2. На які питання вони відповідають?

3. Якими частинами мови виражені означення? Чи узгоджуються вони з означуваним словом у роді, числі й відмінку (граматично), чи цей зв'язок суто смисловий?

4. Прочитайте теоретичний матеріал і спробуйте визначити, в котрому стовпчику згруповано узгоджені означення, а в котрому — неузгоджені. Яких означень у тексті більше і який висновок можна зробити про їх використання у мовленні?

Пишна та буйна зелень

Червоно-зелені буряки

Зелене бадиллясте
соковите море

Червоні та білі грядки

Смуги картоплі

Смуги маку

Смуги конопель

Грядки маківок

Дошч із соняшників

◆ **Означення можуть бути узгодженими або неузгодженими** (рос. согласованными или несогласованными).

◆ **Узгодженим** називається означення, яке має такий самий рід (в однині), число й відмінок, що й означуване слово: *Стояла дзвінка осінь* (О. Югов).

◆ Узгоджене означення поєднується з означуваним словом зв'язком узгодження.

◆ Узгодженими означеннями здебільшого бувають прикметники, дієприкметники, займенники та порядкові числівники: *Іскрить у синяві неба холодне сонце* (В. Козаченко). *Вискочили перші вогняні язички* (М. Хвильовий).

◆ У ролі узгоджених означень можуть виступати дієприкметникові звороти: *Скрипіли охоплені полум'ям осені дерева* (М. Стельмах).

◆ Якщо дієприкметниковий зворот стоїть після означуваного слова, то він виділяється у вимові паузою, а на письмі — комою: *Весна. І квіти розцвіли, медами чистими налиті* (В. Лісняк).

◆ **Означення може бути зв'язане з означуваним словом способом керування або прилягання.** Таке означення називається

вається **неузгодженим**: *З коридору долинули звуки (я к і?) вальсу (М. Сидорак).*

Неузгоджені означення можуть виражатися різними частинами мови:

1) іменниками в непрямих відмінках (*Прибуло обладнання (я к е?) з-за кордону*);

2) присвійними займенниками його, її, їх (*Це був її (ч и й?) браслет*);

3) неозначеною формою дієслова (*Радість (я к а?) бачити і розуміти є прекрасний дар природи*);

4) прислівниками (*На небі був місяць (я к и й?) уповні*);

5) словосполученнями (*До мене підходить людина (я к а?) середнього зросту (О. Довженко).*

Узгоджені й неузгоджені означення, які мають при собі залежні слова, називаються **поширеними**: *Стояло літо (я к е?) з високим сонцем, з високим небом, з високими надіями (М. Стельмах).*

Дієприкметникові звороти вважаються поширеними означеннями.

165. І. Прочитайте речення, вказуючи й характеризуючи означення (від якого слова залежать, на які питання відповідають, узгоджені чи неузгоджені, непоширені чи поширені, якою частиною мови виражені).

1. Квітчав землю теплий і лагідний травень. 2. Травневе світло каштанів заливає вулицю Чайковського. 3. Нічне зоряне небо, оспіване в українських піснях, владарює над землею. 4. Двері з передпокою вели до кімнати (*З тв. Я. Гояна*). 5. Майже біля кожної оселі серпень підняв над землею вибухи цвіту (*М. Стельмах*).

П. Спишіть речення, підкреслюючи означення і позначаючи знаком × означуване слово. Поясніть пунктограму.

ІІІ. З'ясуйте, котрі з означень виконують тільки інформативну функцію, а які — ще й образну.

166. І. Виконайте завдання за варіантами. Випишіть сполучення слів: варіант 1 — з узгодженими означеннями; варіант 2 — з неузгодженими. Поставте питання від означуваного слова до залежного; з'ясуйте, чим виражені означення.

Питна вода; дорога туди; колір пальта; сталеві рейки; гравець «Динамо»; Сергіїв записник; сором'язлива¹ дівчинка; град з горошіну; звичка читати лежачи; незабутні канікули.

ІІ. З виділеними сполученнями слів складіть і запишіть речення.

¹ Сором'язливий — рос. стеснительный.

167. І. З'ясуйте, чим різняться означення в поданих парах словосполучень. Чи можна кожне з поданих попарно словосполучень в реченні замінити іншим? Поясніть, котре з означень — узгоджене чи неузгоджене — чіткіше виражає особливість ознаки.

Міський житель — житель міста; яблуневий сад — сад із яблунь; живописний твір — твір живопису; інструменти хірурга — хірургічні інструменти; військовий мундир — мундир військового.

II. Які смислові відтінки з'являються при заміні одних словосполучень іншими?

Чи можуть подані словосполучення вживатись як синоніми?

Узгоджені й неузгоджені означення можуть вживатись як синтаксичні синоніми.

168. Перебудуйте подані словосполучення, замінюючи неузгоджені означення узгодженими, позначте будову останніх. З'ясуйте, чим виражені означення.

Зразок. 1. *Взуття зі шкіри* — *шкіря́н[е] взуття*.

1. Взуття зі шкіри. 2. Юнак дев'ятнадцяти років. 3. Посуд із порцеляни. 4. Кредит без застави¹. 5. Виріб зі срібла. 6. Будинок на два поверхи.

169. Перебудуйте кожні два речення в одне просте з поширеним узгодженим означенням і запишіть.

Зразок. 1. Двір, розділений яскравими квітниками, був безлюдний.

1. Двір був безлюдний. Він був розділений яскравими квітниками. 2. Малюк був вкрай² ображений. Він заплакав. 3. Стоянка знаходилась поблизу. Вона була всуціль³ зайнята припаркованими автомобілями. 4. Трамвайна зупинка була поруч. Вона була обладнана пластиковим накриттям.

170. Поширте речення узгодженими означеннями, які підходять за смислом, і запишіть. Означення підкресліть, визначте, поширені вони чи ні.

1. Настала весна. 2. Ми побачили море. 3. Минуло літо. В саду дозріли яблука. 4. Під'їхав автомобіль. 5. Задзвонив телефон.

171. Знайдіть у реченнях неузгоджені означення, усно замініть їх узгодженими. Вкажіть, у яких випадках така заміна не впливає на розуміння змісту речення, а в якому випадку вона недоречна.

¹ З а с т á в а — *рос.* залог.

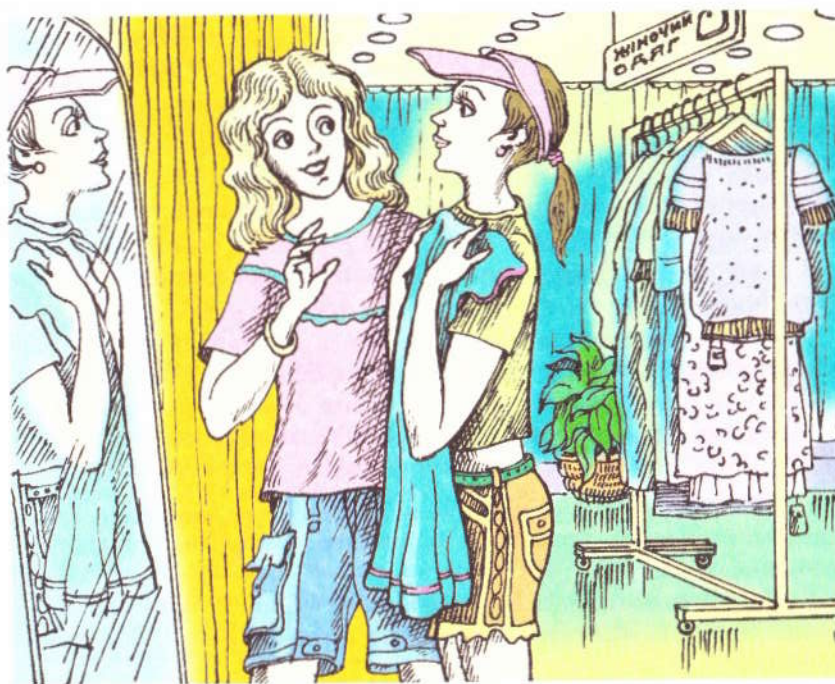
² В к р а й — *рос.* очень.

³ В с ý ц і л ь — *рос.* сплошь.

Зразок. Блискучі люстри з кристалю злегка дзвеніли над головою (М. Сидоряк). — Блискучі кристалеві люстри злегка дзвеніли над головою.

1. Шопена вальс... Ну хто його не грав і хто не слухав (М. Рильський). 2. Аркадій обернувся і побачив жінку високого зросту в чорній сукні. 3. Слідом за нею увійшла дівчинка років вісімнадцяти (З тв. І. Тургенєва).

172. Уявіть ситуацію. Ви з подругою (другом) в крамниці. Вона (він) сумнівається, купувати чи ні нову річ (прикрасу, предмет одягу, взуття тощо), і просить у вас поради. Спробуйте переконати вашу подругу (вашого друга), що ця річ їй (йому) потрібна (до лица) і її варто придбати. Вживайте означення срібний, із позолотою, з фіанітою, практичний, з кількома відділеннями, модний, сучасний, приємний на кольору (відтінку), з натуральної тканини (хутра), приємний на дотик, до лица, зручний, на високих підборах та ін.

173. Розгляньте схеми й доведіть, що подані справа члени речень поєднують у собі два значення: додатка й означення.

думка	→	<u>про що?</u>	<u>про поїздку</u>
	→	<u>яка?</u>	<u>про поїздку</u>

запуск $\begin{cases} \text{ч о г о?} & \text{ракет} \underline{\text{и}} \\ \text{я к и й?} & \text{ракет} \underline{\text{и}} \end{cases}$

174. Прочитайте, вказуючи, у яких реченнях виділені слова є означеннями, а в яких — іменною частиною складеного присудка, і якими частинами мови вони виражені.

1. Кросворд **цікавий**. — Подумай над цим **цікавим** кросвордом. 2. Стояла **чудова** погода. — Погода була **чудова**. 3. **Мої** книжки лежали на столі. — Книжки на столі — **мої**. 4. Наш котедж **другий** від озера. — Ми мешкаємо в **другому** котеджі.

175. Зіставляючи пари речень, визначте синтаксичну роль неозначеної форми дієслова і зробіть висновок.

1. Збулася його юнацька мрія — **побачити** Нью-Йорк. — Він міг знову **побачити** Нью-Йорк. 2. Я хочу добре **відпочити**. — У мене є потреба **відпочити**.

176. I. Прочитайте текст, уявіть змальовану в ньому картину.

І знов переді мною картина рідної України.

Дніпро сяє на **сонці** в зелених берегах. **Гори** зеленіють. **Луги** й **луки** цвітуть. **Села** ховаються в садках. Білий рясний цвіт гне додолу **вишні** й **черешні**. Рожеві букети вкрили **яблуні**. Весняне сонце ллє **світло** на садки (За *І. Нечуєм-Левицьким*).

II. Доберіть заголовки і спишіть текст, ставлячи знак × над означуваними словами і підкреслюючи означення.

III. Доберіть якомога більше означень до виділених слів і запишіть за зразком.

З **р а з о к**. Дніпро[×] — повноводний, широкий, могутній, величний, ...

IV. Проведіть у класі конкурс за результатами виконання домашнього завдання.

Ласкава й тиха березнева ніч ...

177. I. Прослухайте текст, уявіть змальовану в ньому картину.

II. Зробіть звуковий запис слів *принісши, безвість*. Прочитайте текст, доберіть до нього заголовок.

Сонце вже сховалося, сутінки погустішали... Вже й не вечір, а молода ніч-циганка у золотих прикрасах із зірок-дукатів.

Сорока стрекоче з груші, принісши якусь невідому звістку-новину, й летить собі в темну безвість березневої ночі, тихої-тихої, сповненої томливого очікування (*Є. Гуцало*).

III. Поясніть правопис слів *сховалося, невідомому, березневої, тихої-тихої, очікування*.

 IV. Зверніть увагу на виділені в тексті слова. На які питання вони відповідають? Що означають? До яких слів відносяться? Чи можна вважати виділені слова означеннями?

◆ Це прикладка (рос. приложение) — особливий вид означень.

◆ **Прикладкою** називається означення, виражене іменником, що узгоджується з означуваним словом у числі й відмінку.

◆ Прикладки вказують на професію, рід занять, вік, національність особи; назву предмета, його якість, характеристику, призначення. Прикладками можуть виступати власні назви міст, сіл, річок, озер та ін.: *Днями приїхала на канікули донька-студентка (О. Гончар). Місто Київ називають «матір'ю міст руських».*

◆ Прикладка пояснює як головні, так і другорядні члени речення.

◆ Прикладки бувають узгоджені й неузгоджені: *Ігор Князевич був досвідченим льотчиком-випробувачем. Бібліотека імені В. Вернадського — найбільша в Україні.*

◆ Прикладка буває **одинична** (виражена одним словом) і **поширена** (виражена сполученням слів): *Почервоніли яблука-циганки (Л. Костенко). До нас прийшла нова вчителька, випускниця університету.*

178. I. Прочитайте попарно речення у лівому і правому стовпчиках, правильно інтонуючи їх.

1. Студенти-першокурсники вже перезнайомились.

2. Операцію провів відомий лікар-хірург Стешук.

1. Студенти першого курсу вже перезнайомились.

2. Лікар Стешук — відомий у медичних колах хірург.

II. У яких реченнях виділені слова є означеннями? Випишіть їх разом з означуваними словами, провідмініайте усно, відстежуючи, чи всі слова відмінюються.

III. Котрі з виписаних сполучень слів містять прикладку, а котре — неузгоджене означення? З'ясуйте різницю між прикладкою і неузгодженим означенням.

 В яких випадках між прикладкою й означуваним іменником ставиться дефіс?

◆ Якщо прикладка й означуваний нею іменник є загальними назвами, то між ними ставиться дефіс: *Пісня діє на мене, як погода: є пісня-дощ, є пісня-сонце, є пісня-буря (С. Сартаков).*

- ◆ Дефіс ставиться й у випадку, якщо прикладка (загальна назва) стоїть після власної назви і становить з нею одне поняття: *Ольга-гречанка чудово співала (О. Гончар)*.

179. І. Прочитайте вірш Василя Василяшка, уявіть змальовану в ньому картину.

ВЕДМІДЬ-ГОРА НАД ЧОРНИМ МОРЕМ

Яка Ведмідь-гора тут восени?
Ведмедем бури́м споглядає сні.
Яка гора, коли сніги тут є?
Ведмедем білим з моря воду п'є.
Яка гора весняної пори?
Є Цвіт-гора,
Нема Ведмідь-гори!

В. Василяшко

II. Визначте види речень за метою висловлювання, поясніть розділові знаки. Знайдіть у тексті прикладки, випишіть їх разом з означуваними словами, поясніть написання.

180. Спробуйте пояснити, чому в першому реченні між виділеними словами ставиться дефіс, а в другому — ні.

1. Не той тепер Миргород, **Хорол-річка** не та (*П. Тичина*).
2. Через Миргород протікає **річка Хорол**.

- ◆ Якщо виражена власним іменником прикладка стоїть після означуваного слова, то дефіс між ними не ставиться.

181. І. Спишіть речення, знімаючи скісну риску і пояснюючи написання прикладки.

1. Художник/дизайнер підбирає для виробу якомога кращу форму, приємний колір (*За Г. Юрміним*). 2. Костюм/трійка висить у шафі зліва. 3. Цей чоловік — відомий інженер/конструктор. 4. Летить у небі голуб/птаха (*А. Камінчук*). 5. Зануда/дощ у вікна стукотить (*Г. Латник*). 6. Розцвіли дзвіночки/квіти, ясні дзвони із блакиті (*Олександр Олесь*).

II. Котра з прикладок має переносне значення?

182. Доповніть виділені слова одиничними прикладками і запишіть речення. Поясніть написання прикладок.

Зразок. 1. Цей кінь-красень брав участь у перегонах¹.

1. Цей кінь брав участь у перегонах. 2. Лікар оглянув хворого. 3. Студенти поїхали на практику. 4. Онук Марії Дмитрівни вчиться у школі для обдарованих дітей. 5. Художник віддає перевагу морським пейзажам.

¹ Перего́ни — рос. скачки.

183. І. Перекладіть речення українською мовою і запишіть їх, знімаючи скісну риску. З'ясуйте спільне й відмінне у написанні прикладок в українській і російській мовах.

1. Молодые люди спустились к Москве/реке (В. Тендряков).
2. Здесь будет город/сад. 3. Вьётся улица/змея (З тв. В. Маяковского).
4. На бугре берёза/свечка в лунных перьях серебра (С. Есенин).

II. Котрі з прикладок мають не лише інформаційне, а й метафоричне значення? Як це впливає на образність мовлення?

◆ **Прикладки** — назви газет, журналів, книг, підприємств та ін. пишуться з великої букви і беруться в лапки: *Освітлений вогнями, підходить пароплав «Тарас Шевченко» (О. Довженко).*

◆ **Прикладки**, до складу яких входять слова імені, пам'яті, в лапки не беруться: *Ліцей імені Івана Богуну — найпопулярніший серед шанувальників професії військового.*

184. Закінchte речення прикладками — назвами періодичних видань, телепередач, книжок, підприємств, станцій метро (див. с. 85) і запишіть. Поясніть написання прикладок.

З р а з о к. *Я на палубі пароплава «Некрасов» (О. Довженко).*

1. Я передплачую журнал ...
2. Моя улюблена телепередача — ...
3. Я із задоволенням перечитую книжку...
4. Виробниче об'єднання ... випускає сучасні літаки.
5. Щоб потрапити на майдан Незалежності, треба доїхати до станції ... і перейти на станцію ...

185. виправте помилки і запишіть відредаговані речення.

- ◆ 1. Я привітав маму зі святом Восьмим березнем. 2. Щоб скористатися¹ телефон-автоматом, потрібна картка. 3. Ми заспівали пісню «Червону руту». 4. До міста Київ поїзд прибув у сімнадцять годин. 5. Мої знакомі живуть у місті Харків.

186. Уявіть, що ви знаходитесь на одній зі станцій Київського метрополітену (розгляньте його схему на с. 85 і виберіть будь-яку станцію). До вас підходить приїжджий і запитує, як дістатися до іншої станції (нехай він вибере сам).

Користуючись схемою, поясніть співрозмовникові, як найкраще дістатися до потрібної станції (до якої зупинки доїхати, де зробити пересадку і т. ін.).

Запишіть згадані в діалозі назви станцій, поясніть їх написання.

¹ Скористатися — рос. воспользоваться.

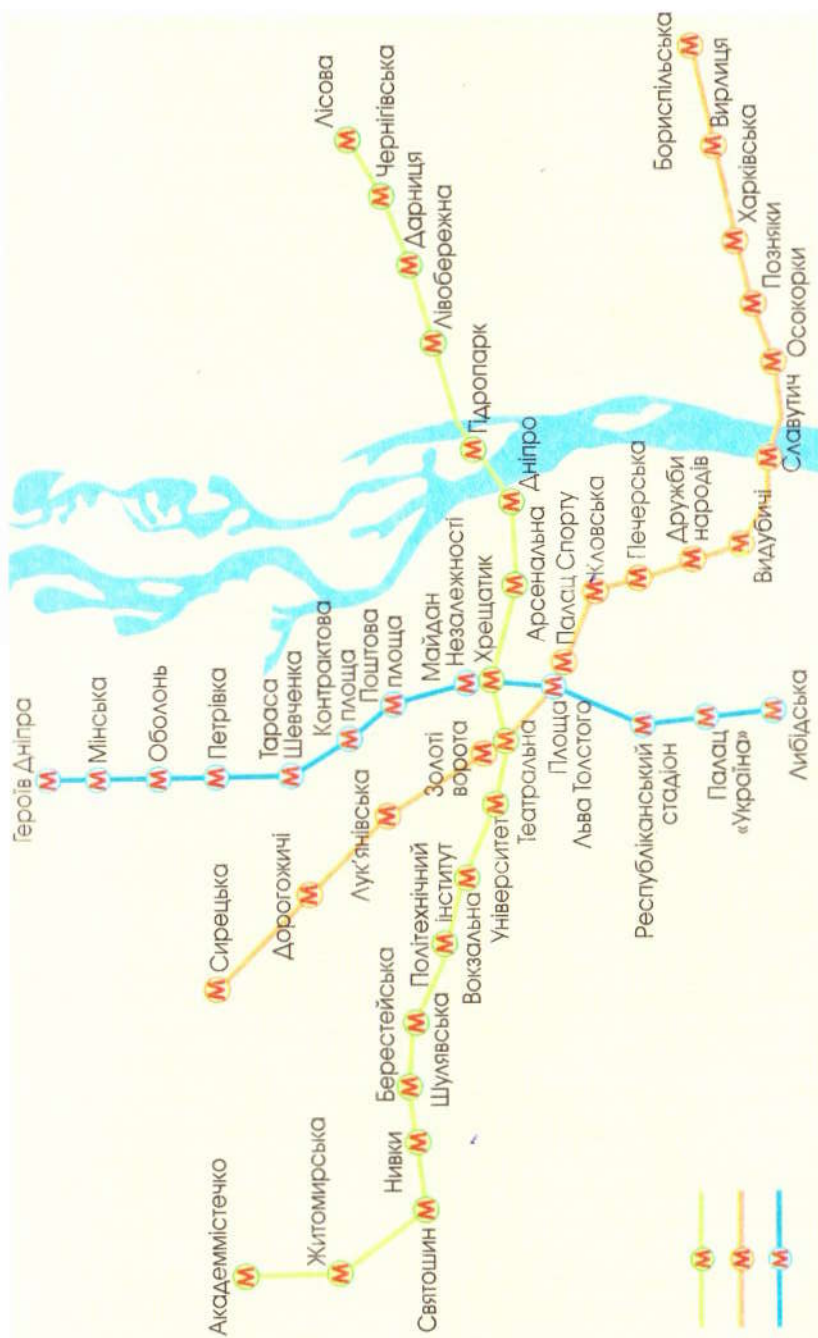

Схема станцій Київського метрополітену (станом на січень 2008 р.)

187. І. Прочитайте мовчки вірш Василя Василяшка, уявіть змальовану в ньому картину.

НАПИШИ НАМ, СИНОЧКУ, ПРО ЛІТО

Напиши нам з-під гір
Про справжнісіньке літо,
Про дзвінкий лісостеп,
Де у зошиті з піль
Пише сонечко твір
В'язю/зеленню літер,
Де від м'яти затерп
Аж до річечки діл.

Де від сосен/свічок
Загоряються зорі,
Мріє місяцем став¹,
Творить диво гончар.
Де легенд і казок
Не злічити у зворі²,
Де на струнах отав³
Грає вітер/вівчар.

В. Василяшко

II. Спишіть вірш, знімаючи скісну риску; підкресліть прикладки, поясніть їх написання. Обґрунтуйте роль прикладки у створенні образності мовлення.

III. Поясніть написання виділених слів.

IV. Зробіть фонетичний розбір слів *дзвінкий*, *зеленню*.

§ 15 Тематичні виписки як засіб засвоєння почутого і прочитаного

Унікальні явища природи

188. Прочитайте текст і візьміть до уваги викладену в ньому інформацію.

на́дто вели́кий

мізе́рно малі́й

«Світ надто великий. Власними очима ви побачите мізерно малу частку⁴. Тому шукайте факти в книжках. Збирайте їх щоденно», — писав Володимир Обручов.

Щоб краще запам'ятати і засвоїти почуте і прочитане, необхідно володіти різними видами роботи з книгою, основними прийомами здобування потрібної інформації. Одним із них є тематичні виписки.

Під час читання вам траплялися оригінальні думки, афоризми, цікаві факти й цифри, важливі, варті уваги відомості, які ви хотіли б зберегти в пам'яті. Їх можна використати в розмові з однолітками чи дорослими, щоб показати свою обізнаність, або в замітці до газети. Такі матеріали можна зберігати у вигляді тематичних виписок. У подальшому тема-

¹ Став — ставок (рос. пруд).

² Звір (з вóру) — діал. яр.

³ Отава — трава, що відростає на місці скошеної.

⁴ Мізе́рно малá ча́стка — рос. ничтожно малая частица.

тичні виписки знадобляться вам для підготовки виступу, доповіді¹, наукового повідомлення чи диспуту².

Працюючи з джерелами інформації, необхідно навчитися аналізувати текст, знаходити і відбирати потрібну інформацію, відтворювати її дослівно або викладати стисло, компактно, своїми словами.

Переваги дослівного запису полягають у достовірності й документальній точності. В такий спосіб доцільно занотовувати думки видатних людей, цифри, факти.

У разі дослівної фіксації виписки набувають вигляду цитат — дзеркально точного відтворення чийось слів. Такі записи оформлюються за правилами пунктуації при прямій мові з обов'язковим посиланням на джерело інформації в такій послідовності:

1) цитата;	5) рік;
2) прізвище й ініціали автора;	6) місце видання;
3) назва твору;	7) розділ книги чи том;
4) видавництво;	8) сторінка.

Якщо ж цитата влітається у доволіно викладену вами думку, то вона береться в лапки і починається з малої букви³: *Працюючи над книжкою, варто мати на увазі слова С. Джонсона, який вважав, що «запам'ятовувати вміє той, хто вміє бути уважним».* Американський учений Томас Едісон стверджував, що «геній — це на 99 % виснажлива⁴ праця і на 1 % — гра уяви».

виснажлива праця

Записуючи інформацію своїми словами, слід відкинути зайве, збиткове. В результаті зменшується її обсяг.

189. Порівняйте вихідний і скорочений тексти. Чи збережено в другому тексті головну інформацію?

1. Дослідники довели, що на колір моря впливає кількість водоростей, а також мінеральних і глинистих часточок, розчинених у воді; крім того, колір моря залежить від товщі води, в якій розсіюється і відбивається денне світло (*З посібника*).

2. Колір моря залежить від кількості водоростей і розчинених у ньому мінеральних і глинистих часточок та від освітленості води денним світлом.

¹ Д о п о в і д ь — прилюдне повідомлення на певну тему (рос. доклад).

² Д і с п у т — публічний спір на наукову, літературну та ін. тему.

³ Докладніше з правилами оформлення цитат ви ознайомитеся, вивчаючи § 42.

⁴ В и с н а ж л и в и й — рос. изнурительный.

◆ Інформацію слід оцінювати за ступенем її новизни і важливості. Нову інформацію і ту, що вже відома, фіксують по-різному. Найголовніші відомості фіксуються докладніше, менш важливі — у більш згорнутому вигляді. Потрібно вміти виділити основну інформацію і стисло викласти її своїми словами (розгорнути). Ви вже частково оволоділи цими вміннями, працюючи над стислим переказом.

190. I. Перегляньте текст. Чи містить він цікаву для вас інформацію?
II. Прочитайте текст, з'ясовуючи значення незнайомих слів.

КУЛЬОВА БЛИСКАВКА

привертáти ува́гу

курйóзні віпа́дки

З давніх-давен це унікальне явище природи привертає увагу¹ багатьох учених. Є чимало свідчень про дивну поведінку кульової блискавки. Трапляються серед них як курйозні, так і трагічні випадки.

1845 року у Франції на одній із кухонь з'явилась вогняна куля. Вона ніби пливла у повітрі. Потім куля викотилась на подвір'я, де розгулювали свині. Одна свиня захотіла обнюхати дивну кулю. Цікавість коштувала тварині життя.

У 1936 році в Англії господар однієї ферми спостерігав, як

дріт

розпечена² куля під час грози спустилася з неба, перерізала телефонний дріт³, підпалила віконну раму і зникла у діжці з водою. Вода відразу ж закипіла і продовжувала кипіти ще протягом кількох хвилин. Коли вона охолола⁴, фермер намагався відшукати якісь залишки⁵ кулі, але нічого не знайшов.

охоло́нути

за́лишки

Цей випадок зацікавив англійського фізика Чарльза Бойса. За уточненими даними, розпечена куля мала 10—15 см у діаметрі, а в бочці було 18—20 л води. Розрахунки показали: кількості енергії,

кругосві́тня по́дорож

виділеної небесним гостем, автомобілю вистачило б на кругосвітню подорож! А маса кулі не перевищувала одного грама!

¹ Привертáти ува́гу (до чогось) — рос. привлечь внима-
ние (к чему-либо).

² Розпéчений — рос. раскалённый.

³ Дріт — рос. провод, кабель.

⁴ Охоло́нути — рос. остыть.

⁵ За́лишок — рос. остаток.

Відомі випадки, коли вогняна куля проходила крізь стіни і зникала.

Була гроза. Жінка спала в будинку, двері й вікна якого були надійно зачинені. Від удару грому жінка прокинулася і, підійшовши до вікна, побачила в склі невеликий отвір. На підлозі вона знайшла кругле скельце з оплавленими краями.

Одного разу довелося зустрітися з кульовою блискавкою американським льотчикам. Вогняна куля проникла в кабінку пілотів, промчала по літаку і зникла у хвості.

Що ж являє собою кульова блискавка?

Кульова блискавка не завжди має форму кулі. Іноді вона буває грушоподібною або видовженою. Розміри блискавки — від 10 до 20 см. Інколи вона досягає декількох метрів. Колір кульової блискавки — від сліпучо-білого до оранжево-червоного. Трапляються блакитні й зеленкуваті відтінки.

Кульова блискавка легша за повітря, тому вона «пливе» в ньому.

Учені припускають, що температура такої кульки може становити декілька мільйонів градусів!

Час її існування — від кількох секунд до декількох хвилин.

Побачивши неподалік себе кульову блискавку, ні в якому разі не тікайте. Найкраще завмерти на місці й почекати, доки небезпечна куля не обмине вас.

Попри певні успіхи в дослідженні кульової блискавки цей загадковий феномен природи до нашого часу залишається однією з нерозгаданих таємниць (*Із кн. «Цікаве. Дивовижне. Таємниче»*).

III. Дайте відповіді на запитання.

1. Що вам було відомо про кульову блискавку, а про що ви дізналися з тексту?

2. Які факти, пов'язані з кульовою блискавкою, видалися вам наймовірнішими?

3. Які аспекти цього надзвичайного природного явища, на вашу думку, потребують дослідження?

191. Замініть сполучення слів з тексту «Кульова блискавка» одним-двома словами і запишіть.

З р а з о к. *Господар однієї ферми — фермер.*

З давніх-давен; продовжувала кипіти; надійно зачинені (двері); невеликий отвір; завмерти на місці; ні в якому разі; унікальне явище; до нашого часу.

192. Прочитайте частково змінені запитання і дайте на них відповіді.

1. Що являє собою кульова блискавка? Якою є кульова блискавка?

2. Як поводить ся кульова блискавка? У чому виявляється дивна поведінка кульової блискавки?

3. Який випадок зацікавив фізика Чарльза Бойса? Що викликало інтерес у фізика Чарльза Бойса?

4. Що з'ясував англієць? Яке відкриття зробив учений?

5. Яка енергетична сила кульової блискавки? На що вистачило б енергії, яку виділяє кульова блискавка?

6. Чи може кульова блискавка проходити крізь стіни і скло? Звідки взявся оплавлений отвір у віконному склі?

7. Як слід поводитися під час появи кульової блискавки? Як уберегтися від кульової блискавки?

193. Прочитайте речення, звертаючи увагу на виділені слова і фрази. Яку інформацію вони містять — головну чи другорядну?

Побачивши неподалік себе кульову блискавку, ні в якому разі не тікайте. Нерухомо замріть на місці і почекайте, доки небезпечна куля не обмине вас і не зникне.

194. Порівняйте оригінал і зразок тематичних виписок. Зробіть тематичні виписки з тексту «Кульова блискавка».

Оригінал

Кульова блискавка не завжди має форму кулі. Іноді вона буває грушоподібною або видовженою.

Зразок тематичних виписок

Кульова блискавка.
Форма — куля, грушоподібна, видовжена.

195. Запишіть дослівно 5 афоризмів із посиланням на автора і джерело інформації.

§ 16 Обставина

Освіта в Україні

196. І. Зробіть звуковий запис слів *дорогоцінний, саджанці*. Прослухайте, потім прочитайте текст.

КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ

діяч

Києво-Могилянську колегію заснував один із найвидатніших релігійних діячів¹ України XVII століття Петро Могила. Вона стала найкращим вищим навчальним закладом у Східній Європі. В окремі періоди тут навчалася до двох тисяч студентів. У 1701 році Колегія стала Академією.

¹ Діяч — рос. деятель.

Києво-Могилянська академія нині

Петро Могила

Києво-Могилянська академія славилася серед європейських вищих навчальних закладів нарівні з Сорбонною, Кембриджем, Падуанським та Віттенберзьким університетами. З Росії, Білорусі, Молдови, Валахії¹, Сербії, Чорногорії, Угорщини, Туреччини, Болгарії злітали сюди здібні до наук отроки². Упродовж двох років тут навчався Михайло Ломоносов, який став видатним російським ученим.

Яких тільки порівнянь і епітетів не вигадували для Академії вдячні студенти! Слов'яни називали її Всеслов'янською, німці — зв'язуючою ланкою між Західною і Східною Європою, росіяни — воротами, через які до них проникало просвітництво³.

просвітництво

У Києво-Могилянській академії працювало багато вчених. І її вихованці ставали вчителями у колегіях — так називалися середні навчальні заклади у Чернігові, Переяславі, Харкові та інших містах. Було кому вчити — виникло багато початкових шкіл. Люди у селах, в тому числі жінки й діти, вміли читати.

вихованець

Завдяки Києво-Могилянській академії розвивалися науки, культура і мистецтво. Зросли історики, які описали минуле і сучасне України, з'явилися «Літопис Самовидця», літописи Самійла Величка і Григорія Граб'янки. Композитори Дмитро Бортнянський, Максим Березовський, Артем Ведель створили яскраві зразки української хорової музики. Найвидатніший філософ і мислитель України Григорій Сковорода, вихованець

знавець

¹ Давня назва Румунії.

² О т р о к — заст. хлопець-підліток.

³ П р о с в і т н и ц т в о — рос. просветительство.

Києво-Могилянської академії, був дуже освіченою людиною, знавцем багатьох мов, невтомним мандрівником, учителем і цікавим співрозмовником.

Як дорогі саджанці, прищеплювалися¹ вихованці Академії в усіх кінцях світу. Наче найцінніший свій скарб, вивіз із Києва «Слов'янську граматику» Мелетія Смотрицького молодий Михайло Ломоносов. Щедро й без суперництва² передавали київські дидаסקали³ молодій московській науці свій дух,

порядки і напрями (За кн. «Моя Україна: Подорож в історію»; О. Богдановою).

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Що відбиває заголовок — тему чи основну думку тексту?

2. Визначте основну думку тексту і сформулюйте її у вигляді заголовка.

3. Поясніть правопис слів *слов'яни*, *знавцем*, *невтомним*, *прищеплювалися*.

4. Розберіть за будовою слово *освіченою*.

5. Випишіть із тексту виділені речення, підкресліть у них граматичну основу і другорядні члени.

6. Пригадайте, що таке обставина, які члени речення вона пояснює, чим може бути виражена.

Обставина (рос. обстоятельство) — це другорядний член речення, який вказує на місце, час, мету, причину, спосіб дії, умову і відповідає на питання *де?* *коли?* *для чого?* *з якою метою?* *чому?* *як?* та ін. Наприклад: (Як?) Густо-прегусто висипали зорі (де?) на небі (І. Нечуй-Левицький).

Обставини пояснюють присудок або інші члени речення. Наприклад: *Журналісти з ранку до вечора без перерви працювали у прес-центрі.*

Журналісти
працювали

як довго?
як?
де?

з ранку до вечора (час)
без перерви (спосіб дії)
у прес-центрі (місце)

197. Розгляньте таблицю на с. 93. З'ясуйте, які є види обставин в українській мові.

¹ Прищеплювати (ся) — рос. прививать (ся).

² Суперництво — рос. соперничество; суперник — рос. соперник.

³ Дидакал — заст. учений.

Види обставин

Обставина	Питання	Приклади
Способу дії	як? яким чином?	<i>Політ пройшов успішно (Ф. Гальперін). Автомобілі йдуть крилом до крила, упритул (О. Гончар). Хлопець подорожував автостопом.</i>
Міри і ступеня	якою мірою? наскільки?	<i>Він змінився до невпізнанності. Пливти стало вкрай важко (Н. Рибак).</i>
Місця	де? куди? звідки?	<i>В садку лежав глибокий сніг (М. Коцюбинський). Катерина і Валерій сидять поруч (О. Довженко). На розгорнуту книгу снігів опустився вечір (М. Стельмах). Промені призахідного сонця пробивалися звідкись зверху (М. Сидоряк).</i>
Часу	коли? як довго? з яких пір? до яких пір?	<i>Ракета злетіла точно в призначений час (Ф. Гальперін). Дощ лив два дні (М. Сидоряк). Копає Мирон од зорі до зорі (М. Ткач).</i>
Причини	чому? з якої причини?	<i>Друзі посварилися через дрібниці¹. Через недосвідченість² він не міг відрізнити вужа від гадюки. Від несподіванки³ я занімів. Сергій зі сну нічого не міг второпати.</i>
Мети	для чого? з якою метою? навіщо?	<i>Я прийшов побачити тебе. Молодь збиралася заради розваги. Кличе мати вечеряти (Т. Шевченко).</i>
Умови	за якої умови?	<i>Маючи час, я міг би піти на футбольний матч. За гарної погоди ми їдемо на річку.</i>
Допусту	незважаючи на що? всупереч чому?	<i>Незважаючи на брак часу, я все ж написав другові листа. Всупереч прогнозам, погода не зіпсувалась.</i>

¹ Чéрез дрібні́ці — рос. из-за пустяков.

² Недосвідченість — рос. неопытность.

³ Несподіванка — рос. неожиданность.

Чим можуть бути виражені обставини?

Обставини виражаються:

1) прислівником (*Товсті чорні коси тричі обплітали її голову (І. Нечуй-Левицький)*);

2) іменником у непрямих відмінках (зазвичай із прийменником) (*Край неба блискавка ряхтить (В. Виходцев)*);

3) неозначеною формою дієслова (*Члени журі пішли радитись. Віталій поїхав учитися*);

4) деприслівником і деприслівниковим зворотом (*Я не вагаючись погодився (В. Слупчук). Автобус мчав, не гальмуючи на крутих поворотах (Р. Іваничук)*);

5) фразеологізмом (*Петро знав цю машину як свої п'ять пальців (В. Катасєв)*).

198. Спишіть речення, підкреслюючи граматичну основу й обставини; з'ясуйте, які члени речення пояснюють обставини, на які питання відповідають. Визначте види обставин за значенням, встановіть, чим вони виражені.

З р а з о к. Пілот точно посадив літак, незважаючи на густий туман (незважаючи на що?) (допусту).

1. В склянці на столику білів пагінець бузку (*І. Чендей*). 2. З рум'яного сходу линуло світло (*М. Коцюбинський*). 3. Два поїзди летіли з однаковою швидкістю (*Л. Рибенко*). 4. Хлопець злегка торкнувся її плеча. 5. Літак відбував о п'ятнадцятій за місцевим часом (*В. Козаченко*). 6. Бізнесмен прийшов поговорити з партнером. 7. Через шум електрички я не розчув його слів. 8. Він не на жарт розсердився. 9. Всупереч чуткам вона залишалась у місті.

199. Прочитайте речення. З'ясуйте смисл вжитих фразеологізмів, визначте їх синтаксичну роль.

Визначте стилістичне забарвлення обставин, виражених фразеологізмами.

1. Майстер працював не покладаючи рук. 2. Хлопчик біг додому не чуючи ніг. 3. Ми забули парасольку і змокли до нитки. 4. Затамувавши подих ми стежили за хижаком. 5. Успішний бізнесмен жив на широку ногу.

Зверніть увагу на те, що члени речення, виражені фразеологізмами, не виділяються розділовими знаками.

200. Дайте повні відповіді на запитання. У відповідях вкажіть обставини, визначте, чим вони виражені.

1. У якому році ви народилися?

2. Скільки часу ви витрачаєте на дорогу до школи?

3. Яку частину години триває урок?
4. Як довго тривають зимові канікули?
5. За скільки років ви закінчите школу?

201. Поясніть головні члени речення, доповнюючи схему. Запишіть поширене речення, підкресліть у ньому головні й другорядні члени.

202. І. Об'єднайте кожні два речення в одне, замінивши виділені слова обставиною причини, до складу якої входить іменник із прийменниками *через, з, за, на*. Утворені речення запишіть.

З р а з о к. 1. *Практикант припускався помилок (з якої причини?) через недосвідченість.*

1. Практикант припускався помилок. Він був недосвідчений. 2. Мій молодший брат швидко опанував комп'ютер. Я йому допоміг. 3. Я зателефонував другові. Це було його прохання. 4. Учень не зрозумів умову задачі. Він був неуважний. 5. Журналіст полетів на саміт. Це було завдання редакції. 6. Нам довелось затриматися в аеропорту. Була нелютна погода.

ІІ. Перекладіть обставини причини російською мовою; з'ясуйте різницю у вживанні відмінкових конструкцій в українській і російській мовах.

203. Складіть і запишіть речення, вживаючи подані слова і вирази як обставини. Усно поставте питання від залежних слів до обставин, визначте вид обставин.

З р а з о к. 1. *Завдяки заняттям спортом Олег став вправнішим.*

1. Завдяки заняттям (чимось). 2. Від хвилювання. 3. Час від часу. 4. Через небережність. 5. З переляку¹. 6. Через брак грошей. 7. Через втому².

204. Розіграйте діалог за ситуацією. Уявіть, що ви знаходитесь у довгому безлюдному коридорі великої будівлі і не можете знайти вихід. Раптом ви бачите незнайомця. Попросіть його допомогти вам знайти вихід.

205. І. Перекладіть і запишіть прийменникові конструкції українською мовою. З'ясуйте відмінності у їх будові і вживанні в російській і українській мовах.

По просьбе, по поручению, по вызову, по делу, по вкусу, по требованию.

¹ З переляку — рос. с испуга.

² Через втому — рос. из-за усталости.

П. З виділеними конструкціями, перекладеними українською мовою, складіть і запишіть речення. Визначте синтаксичну роль прийменникових конструкцій і їх вид за значенням.

206. Визначте синтаксичну роль виділених сполучень слів, замініть їх обставинами, вираженими дієприслівниковими зворотами, і запишіть змінені речення. Поясніть ужиті розділові знаки.

Зразок. 1. Ще не закінчивши роботу, він хвалиться успіхом.

1. Ще до закінчення роботи він хвалиться успіхом. 2. По приїзді до міста чоловік почав розшукувати давніх друзів. 3. Після спільної вечері ми обговорюємо плани на завтра.

207. Спробуйте довести, що в реченні *Вона розпрощалася зі своїми друзями на майдані* іменник із прийменником на майдані є обставиною, а в реченні *Вона розпрощалася зі своїм будиночком на майдані* — означенням.

208. Чому в поданих реченнях неможливо однозначно і безсумнівно віднести виділені слова до якогось одного виду другорядного члена?

1. Батько дивився на сина (Б. Грінченко). 2. Бірюзою відсвічувало небо (М. Сидоряк). 3. Сонце сховалось за хмари (М. Коцюбинський). 4. Синиця в шибку вдарила крильми (В. Симоненко). 5. Дощ стукотів об верх машини, бризкав через вікно на руку (Василь Шевчук).

209. Складіть усно пари речень, у першому з яких кожне з поданих сполучень слів було б підметом, а в другому — будь-яким іншим членом речення.

Зразок. Два літаки відзначились на авіашоу. — *Вантаж доставили двома літаками.*

Сім будинків; один із нас; кожен день.

210. Визначте види помилок і запишіть відредаговані речення.

 1. Туристична фірма пропонує відпочинок у моря. 2. По просьбі пасажира водій остановився. 3. Автозаправка не працює по технічним причинам. 4. Бабуся заболіла, і тато пішов за лікарем. 5. Котедж приблизно знаходився в кілометрах п'ятнадцяти від міста. 6. Під'їжджаючи до зупинки, у мене виник сумнів, вийти тут чи їхати далі.

211. Перекладіть речення українською мовою і запишіть, розставляючи розділові знаки. Підкресліть обставини, визначте їх вид, порівняйте значення і способи вираження в обох мовах.

 1. Часа два спусть я уже был в Рябове (І. Тургенєв). 2. Время от времени они обменивались репликами (О. Фадєєв). 3. Несколько дней лил не переставая холодный дождь (К. Паус-

товський). 4. Віддохнув немого моряки поехали дальше (К. Станюкович). 5. Пароход проше́л оставив на воде длинный волнистый след (А. Рибаків).

Плаваючі міста

212. І. Зробіть звуковий запис слів *погойдуються*, *замість*. Прочитайте текст.

ЛАТАТТЯ¹ В ОКЕАНІ

На темній спокійній воді ставка, як зорі на небі, повільно погойдуються² водяні лілеї в обрамленні широкого листя. На своїх довгих батогів-стеблах вони нагадують кораблики, що стали на якір, або маленькі плавучі острівці.

якір

Можливо, саме вони підказали ідею плаваючого міста.

Проект міста на воді першим запропонував молодий французький архітектор Поль Меймон, який тривалий час працював у Японії. Адже на Японських островах уже майже немає місця для міст. Тож чому б не спробувати створити штучні³ міста?

штучний

Місто на воді нагадуватиме гігантську круглу чашу стадіону. Тільки замість сидінь для глядачів терасами піднімуться будинки, а замість футбольного поля — озеро з прекрасними пляжами, зеленими острівцями, невеликими бухтами і навіть причалами для кораблів.

за́мість сидінь

з'є́днаний

З материком цей плаваючий острів буде з'єднаний, ніби аркою, могутнім мостом-автострадою (За Л. Яхніним).

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Що спонукало Поля Меймона розробити проект міста на воді і що наштовхнуло його на цю ідею?

2. Чим незвичний проект французького архітектора?

3. Дайте власну оцінку проекту, відзначивши його переваги і вказавши на недоліки та можливі загрози.

4. Поясніть правопис слів (на) батогів-стеблах, французький, тривалий, спробувати, з'єднаний.

5. Складіть усно речення зі словами в рамках.

III. Перегляньте текст, зверніть увагу на виділені фрази.

 З якою метою їх ужито? Яка їх синтаксична роль?

¹ Ла́таття — водяні лілеї (рос. кувшинки).

² По́гойдуютьс́я — рос. покачиваться.

³ Шту́чний — рос. искусственный.

Це обставини, виражені порівняльними зворотами.

Порівняльний зворот (рос. сравнительный оборот) — це сполучення слів, яке через художнє порівняння образно характеризує дію чи ознаку: *Пісні вилітають у світ, як соловейки з гнізда, на радість людям (Я. Гоян).*

Порівняльний зворот є членом речення — обставиною способу дії, рідше — присудком або додатком: *А ранок розгорався, як золото на сонці (І. Нечуй-Левицький).* *Життя — як вокзал (Л. Костенко).* *Свіжий перший сніг уклав гори й долини ніби тонким дорогим полотном (І. Нечуй-Левицький).*

Порівняльний зворот вводиться в речення за допомогою порівняльних сполучників *як, мов, немов, наче, неначе, неначебто, ніби, ніж* і под.: *Струшується сад, як парасолька (Л. Костенко).* *В чеканні день тягнеться, мов рік (М. Стельмах).* *Пливли хмарини, немов перлини (П. Тичина).* *Різнокольорове ліплення карнизів, наче плющ, обвивало стіни високої зали (М. Сидоряк).* *Військо захвилювалося, неначе жито перед грозою (Василь Шевчук).* *Іскри, ніби феєрверк, злітали вгору, розсипалися дощем і повільно гасли в повітрі (В. Арсеньєв).*

В усному мовленні порівняльний зворот виділяється інтонацією, а на письмі — комами.

Порівняльний зворот виділяється комою, якщо він стоїть на початку чи в кінці речення, і двома комами, якщо він знаходиться в середині речення: *Як парость виноградної лози, плекайте мову. День, мов крапля у криницю, у глибоку ніч упав... (З тв. М. Рильського).* *Крига була рівна, гладка і блищала, мов дзеркало (В. Арсеньєв).*

Чи завжди порівняльний зворот виділяється комами?

Порівняльний зворот не виділяється комами, якщо:

- 1) він є присудком (*Люди як люди (О. Довженко);*
- 2) він входить до складу фразеологізму (*Посмішку з її обличчя як вітром здуло (М. Сидоряк);*
- 3) якщо йому передують частка *не*, слова *майже, зовсім* (*Усе в них не як у людей. Новий начальник діяв зовсім як його попередник¹).*

213. І. Прочитайте речення, знайдіть у них порівняльні звороти, визначте їх синтаксичну роль і поясніть розділові знаки. З'ясуйте роль порівняльних зворотів як засобу художнього зображення.

1. Голова без розуму як ліхтар без свічки (*Нар. творчість*).
2. Спомин був як блискавка (*М. Рильський*). 3. Дощ лив як

¹ Попередник — рос. предшественник.

з відра (Григорій Тютюнник). 4. Як ластівчине кубельце¹, при-
тулилася сакля² до скелі над морем (З. Тулуб). 5. Так, як Саша,
її ніхто не любив (О. Іваненко). 6. Чимало скарбниць у світі
відкривається, як Сезам казкового Алі-Баби, словесним клю-
чем (А. Ван-Дейк).

II. Як ви розумієте афоризм?

✓ **214.** I. Спишіть речення, розставляючи і пояснюючи розділові знаки.
Позначте порівняльні звороти як члени речення, з'ясуйте їх роль як
засобу художнього зображення.

Зразок. 1. Небо й хмарки жевріють, як жар.

1. Небо й хмарки жевріють як жар (В. Козаченко). 2. Мов
ящірка майнула електричка (Ю. Ковалів). 3. Море стояло тихе
і гладеньке як скло (І. Нечуй-Левицький). 4. Велике серце як і
океан ніколи не замерзає (Нар. творчість). 5. Як перли поли-
лись веселі акорди (І. Нечуй-Левицький). 6. Микола мов у воду
опущений. 7. Блищить виноград ніби дощик рясний. Він чист-
тий як небо як сонце ясний (Ю. Гойда). 8. Та хвилинка була мов
з казки (Я. Гоян).

II. Як ви розумієте афоризм?

215. Розгляньте фотоілюстрацію. Усно опишіть її трьома-чотирма
реченнями, використовуючи порівняльні звороти. Визначте синтак-
сичну роль порівняльних звортів.

Зимовий мотив

¹ Кубельце — тут: рос. гнёздышко.

² Сакля — житло горців Кавказу.

- ✓ **216.** Складіть схеми речень із порівняльними зворотами (за варіантами).

Над лісом жевріє Марс, як жарина (С. Васильченко).

З р а з о к. ----- =----- ————, пор. зв.

A. 1. Сива паморозь блищала на землі, як сіль (Григорій Тютюнник). 2. Вчуваються дзвінки, як криця¹, голоси (С. Васильченко).

B. 1. Вулицями, як сама молодість, проходили дівчата (М. Стельмах). 2. Сонце світило, як літом (М. Коцюбинський).

217. I. Виберіть із дужок найдоречніші, на ваш погляд, порівняння, і запишіть відновлені поетичні рядочки, розставляючи розділові знаки.

1. Багряне листя восени (як золоті факели, як електричні лампочки, як яскраві свічки, мов іскри, як сірники) гасне під ногами (За Л. Дмитерком). 2. Тихо-тихо (як мишка, як читання мовчки, як тінь, як розмова пошепки, як шепіт трав, як незримий гном, як нечутний крок) теплий дощ танцює під вікном (За С. Пушиком).

II. Доведіть, що ваш вибір збігається з думкою авторів поетичних рядків.

218. Прочитайте речення і поясніть розділові знаки.

1. З нічного неба Київ — мов сузір'я (В. Сенченко). 2. Село на нашій Україні — неначе писанка село (Т. Шевченко). 3. А день — мов яблуна в цвіту (В. Сосюра). 4. А дівчина — як пісня. 5. Твої очі — немов два озерця (Г. Поліщук).

219. Прочитайте, вкажіть порівняльні звороти і визначте їх місце в реченні.

Перебудуйте і запишіть речення, змінюючи місце порівняльних зворотів і пояснюючи розділові знаки. Зверніть увагу на написання виділеного слова.

З р а з о к. 1. Як свічка від протягу, розмова раптом згасла. Раптом, як свічка від протягу, розмова згасла.

1. Раптом розмова згасла, як свічка від протягу (З. Тулуб). 2. Усмішка на її вродливому обличчі тоне, наче торішній сніг. 3. М'яко, мов крохмаль, зарипів під ногами свіжий сніг (Р. Іванчук). 4. Небо звисало над нею зорями, як крислата яблуна цвітом (О. Гончар).

220. Уявіть ситуацію. Ніяк не дійдуть згоди двоє учнів. Один із них стверджує, що порівняльні звороти як (наче, неначе) гриби після дощу, як (мов) на голках, як по маслу, як по нотах, як сир (варе-

¹ К р і ц я — те саме, що сталь.

ник) у маслі, як слід, як (немов) у вусі, як черепаха та ін. виділяються на письмі комами. Інший йому заперечує.

А як вважаєте ви? Розіграйте діалог і спробуйте встановити істину, наводячи підкріплені прикладами аргументи.

221. Доповніть подані речення порівняльними зворотами з довідки, вставляючи їх на початку, в середині або в кінці речень. Змінені речення запишіть, пояснюючи розділові знаки. З'ясуйте образну роль порівняльних зворотів.

Зразок. 1. Як святкова ілюмінація, спалахнула посеред площі яскрава клумба.

1. Спалахнула посеред площі яскрава клумба. 2. Внизу зблиснуло озерце. 3. Біла чайка промайнула в синяві неба. 4. Із землі виткнувся паросток. 5. Сосни стриміли зі снігу. 6. Зівсебіч обступив нас ліс. 7. Дорога огинає уступ гори.

Довідка: як перший сніг; мов щогли; немов підкова; як стіна; ніби спис; неначе дзеркальце.

222. Перебудуйте і запишіть речення, замінюючи виділені слова порівняльними зворотами за допомогою різних сполучників. Поясніть розділові знаки у змінених реченнях.

Зразок. 1. Сніг іскриться на сонці, як діаманти.

1. Діамантами іскриться на сонці сніг. 2. Гострими синюватими крижинками горіли осінні зорі (З. Тулуб). 3. Павло катається на ковзанах не гірше Петра. 4. Ця квітка пахне подібно до конвалії.

223. Прочитайте речення з пропущеними розділовими знаками, визначаючи порівняльні звороти, їх місце, межі й пояснюючи пунктограми. Виписіть порівняльні звороти, складіть із ними власні речення.

1. На виднокрузі розпускалась вітрилами яхта як дерево цвітом. 2. Високі верби шуміли над ровом і небо між ними синіло наче емаль (З. тв. М. Коцюбинського). 3. Привітно як старому знайомому вона кивнула мені головою (С. Васильченко). 4. Хвилі то сині-сині як бірюза, то фіолетові (І. Нечуй-Левицький). 5. Сніги наче море заколисують (О. Югов).

224. Перекладіть і запишіть речення українською мовою, розставляючи пропущені розділові знаки. Поясніть пунктограми.

1. Морозило сильнее чем с утра (М. Гоголь). 2. Ночью лететь было безопаснее нежели днём (А. Первенцев). 3. Озёра как блюдца (В. Песков). 4. Косой дождь гонимый сильным ветром лил как из ведра (Л. Толстой). 5. Крыши домов светились на солнышке как перламутр и переливались всеми цветами радуги (М. Носов). 6. Едва заметно будто капли серебряной воды блестели первые звёзды (К. Паустовський).

225. Напишіть невеликий твір на одну з тем: «Будьмо знайомі: це я», «Краса, яку я щойно відкрив (відкрила)», «Найприємніші спогади», «Обставини, за яких життя стає нудним», «Людина злітає у небо. Людина спускається в глибини океану».

Запитання і завдання для повторення

1. Розгляньте схему двоскладного речення на першому форзаці та охарактеризуйте його.
2. За якими ознаками члени речення поділяються на головні й другорядні?
3. За схемою на другому форзаці розкажіть про головні члени речення, ілюструючи розповідь власними прикладами.
4. Коли між підметом і присудком ставиться тире? Наведіть приклади.
5. Чи може у простому непоширеному реченні бути більше двох слів?
6. Поясніть на прикладах, чим підмет відрізняється від додатка.
7. З'ясуйте різницю між узгодженим і неузгодженим означенням, наведіть приклади.
8. Що таке прикладка? Наведіть приклади.
9. За яких умов при прикладці ставиться дефіс, а коли вона береться в лапки? Проілюструйте прикладами.
10. Які є види обставин, чим вони виражаються? Наведіть приклади.
11. Як не сплутати обставину і додаток, обставину й означення? Обґрунтуйте на прикладах.
12. Що таке порівняльний зворот? Коли він виділяється комами, а коли — ні? Наведіть приклади.

§ 17 Переказ тексту із поєднанням різних типів мовлення

Видатні українці

226. I. З'ясуйте значення слів *інтелігентність*, *неспівмірний*, *екстремальний*, *віртуозний*. Зробіть звуковий запис слів *освіченість*, *льотної*, *щабель*.

II. Прочитайте текст.

ПЕТРО НЕСТЕРОВ

Зі старої фотографії дивиться на нас молодий офіцер. Благородне **обличчя** з тонкими рисами, ясний погляд розумних очей свідчать про інтелігентність та освіченість молодого людини. А нагороди на

нагоро́да

мундири красномовно промовляють про значні заслуги офіцера, неспівмірні з його віком.

Це **всесвітньо відомий** льотчик Петро Нестеров — віртуозний пілот і новатор льотної справи.

У вересні 1912 року **двадцятип'ятирічний** поручик¹ Нестеров, який учився в авіаційній школі, здійснив свій перший самостійний політ.

А вже за рік у Києві 9 вересня 1913 року **військовий** льотчик Петро Нестеров **уперше** в історії авіації виконав славнозвісну «мертву петлю». Безстрашність пілота вражала. Описуючи в небі великі кола, він робив такі круті віражі, що у глядачів захоплювало подих. Виконавши «мертву петлю», мужній пілот довів, що за умови правильного керування літальний апарат може вийти навіть з екстремального положення і благополучно завершити політ. «Мертва петля» пізніше дістала назву² «петлі Нестерова».

Льотчик не уявляв себе без пошуку. Він **розробляв** техніку пілотування на глибоких віражах, швидко освоїв нічні польоти. Очолив³ груповий переліт за маршрутом Київ—Остер—Козелець—Ніжин—Київ. Здійснив досить складні на той час перельоти: Київ—Одеса—Севастополь, Київ—Гатчина та Москва—Петербург.

Нестеров не тільки випробовує⁴ нові літальні апарати, а й працює над власним проектом аероплана. Після модернізації його літальний апарат, ставши схожим на ластівку, значно покращує свої аеродинамічні якості.

У 1914 році, за рік після першого виконання «мертвої петлі», у небі поблизу Львова начальник авіазагону **штабс-капітан**⁵ Петро Нестеров здійснив перший в історії авіації повітряний таран.

Петро Нестеров

здійснити політ

дістати назву

очолити

випробовувати

¹ Поручик — звання молодшого офіцера у царській армії.

² Дістати назву — *рос.* получить название.

³ Очолити — *рос.* возглавить.

⁴ Випробовувати — *рос.* испытывать.

⁵ Штабс-капітан — офіцерський чин у царській армії, середній між поручиком і капітаном.

Усього лише коротких два роки відміряла доля Петру Нестерову для авіаційних звершень. Якби **уславлений** льотчик залишився живим після того, як він без вагань пішов на таран австрійського **аероплана-розвідника**, Петро Нестеров підніс би нашу українську авіацію на вищий щабель¹. А його ім'я ще не раз згадувалося б на сторінках провідних² газет світу (*Зга-зети*).

III. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Хто такий Петро Нестеров? Як описано його зовнішність? Співставте опис і фотопортрет льотчика.
2. Що принесло льотчику світову славу?
3. Чому Петра Нестерова вважають новатором льотної справи?
4. Як могла б скластися подальша доля талановитого льотчика, якби його життя трагічно не обірвалося?
5. Визначте тему й основну думку висловлювання.
6. Який тип мовлення покладено в основу тексту, а які є допоміжними?
7. Визначте стильову належність тексту.
8. Складіть і запишіть речення зі словами в рамках.
9. Поясніть правопис виділених слів.

IV. Складіть план тексту.

V. Користуючись планом, напишіть докладний переказ тексту «Петро Нестеров».

¹ Щ а б ё л ь (ч. р.) — 1. Поперечна планка на драбині. 2. *перен.* Етап, стадія розвитку.

² П р о в і д н и й — *рос.* ведущий.

§ 18 Односкладні речення з головним членом — присудком. Означено-особові речення

Щасливий, хто уміє дивуватись

227. I. Зробіть звуковий запис слів *пізньої, повинь, цвітуть*.
II. Прочитайте текст, уявіть змальовану в ньому картину.

ЗВИЧАЙНЕ ДИВО

Подумалось, гуси погубили пір'я, — а то маргаритки.
По всьому лугу біліють.

Подумалось, чудні ці маргаритки. Уже й трава вибурила,
уже сніжинки пролітають, а вони заповзялися цвісти.

Подумалось тоді, пізньої осені...

...Щойно схлинула весняна повинь. Бреду калюжистим лу-
гом до річки. Аж зирк — маргаритки... Цвітуть!

Подумалось, чудні ці маргаритки. Ще на всій заплаві нічо-
го й не проклюнулося, а вони біліють.

Подумалось, як добре, що є на світі чудні квітки — марга-
ритки! (С. Шморгун).

- III. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Чим здивував луг пізньої осені?
2. Чим він порадував ранньої весни?
3. З якою метою автор використовує повтор того самого дієслова?
4. Чи зрозуміло з тексту, через сприймання якої особи пере-
даються враження від розквітлого лугу?
5. Чи доводилося вам бачити розквітлі маргаритки? Де вони
ростуть? Якого кольору бувають? Із чим їх можна порівняти?
Опишіть ці квіти.

228. Прочитайте вголос і порівняйте вміщені зліва речення з тексту
вправи 227 та речення, подані справа. Чим відрізняються їх грама-
тичні основи? Які з цих граматичних основ складаються з двох

головних членів, а які — з одного? Чим вони виражені? Як мислиться дія в односкладних реченнях?

Односкладні речення

1. По всьому лу^{гу} білють.
2. Подумалось тоді, пізньої осені...
3. Бреду калюжистим лугом до річки.
4. Цвітуть!

Двоскладні речення

1. Вони по всьому лу^{гу} білють.
2. Подунав я тоді, пізньої осені.
3. Я бреду калюжистим лугом до річки.
4. Квіти цвітуть.

229. Випишіть подані у вправі **228** односкладні речення, підкреслюючи граматичну основу.

 Які особливості граматичної основи односкладних речень? Як впливає відсутність одного з головних членів на розуміння змісту речень?

 Граматична основа в односкладних реченнях складається з одного головного члена (підмета або присудка), другий головний член не потрібен, оскільки зміст речення і так зрозумілий: *Стала. Глянула. Промовила. Одвернулася. Пішла (З тв. П. Тичини).*

 На які групи поділяються односкладні речення за способом вираження і значенням головного члена?

 За цими критеріями односкладні прості речення поділяються на два типи:

- 1) з головним членом — присудком (означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові);
- 2) з головним членом — підметом (називні).

 Чи можуть односкладні речення бути поширеними?

 Односкладні речення, як і двоскладні, бувають **непоширені й поширені**: *Розвиднілось. — Надворі вже зовсім розвиднілось (М. Стельмах). Підморожувало. — Ночами сильно підморожувало (О. Югов). Збігла. — Поспішно збігла по сходах (М. Сидорак).*

230. Прочитайте. Вкажіть типи речень за наявністю в них головних членів, позначте їх, з'ясуйте спосіб вираження. Назвіть непоширені речення, а в поширених вкажіть другорядні члени.

1. У віллі мешкають два тижні, три, місяць, а то й ціле літо (М. Хвильовий). 2. Пролітав сніг (О. Гончар). 3. Купаюся в річці поміж лататтям. 4. Павло не образився (З тв. Григіра Тютюнника). 5. Його помітили не відразу (Є. Гуцало).

Односкладні прості речення можуть бути частинами складного речення: Погасили світло, але нам не спалося (Я. Гоян).

Односкладні речення з одним головним членом — присудком, який вказує на певну дійову особу (я, ти, ми, ви) особовим закінченням дієслова (1-ї або 2-ї особи однини і множини) дійсного способу, або з присудком-дієсловом у наказовому способі, називаються означено-особовими (рос. определённо-личными): Звикаю потроху до міста (Г. Чубач). Верталися із кінозйомки. Стояли один проти одного (З тв. Р. Іваничука). Любїть життя, шануйте кожен день. Робїть йому коштовні подарунки (М. Вороний).

231. Спишіть речення, підкресліть у них головні члени, вкажіть спосіб, час, особу і число дієслів-присудків. Визначте типи речень. Чи можна відновити підмет у реченнях з головним членом — присудком? Якими частинами мови він може бути виражений?

1. Одягаюсь. Виходжу (М. Коцюбинський). 2. Відчуваю весну (В. Женченко). 3. Гляну довкола (П. Дорошенко). 4. Напиши, чи приїдеш на літо... (Г. Севернюк). 5. Читав допізна (В. Козаченко). 6. Зійшов на тротуар (М. Хвильовий). 7. Замовкли (С. Васильченко). 8. Заходимо в універмаг (Я. Гоян). 9. Приходьте завтра.

232. Вкажіть головні члени у реченнях кожної пари. Визначте тип речень за наявністю головних членів. Доведіть, що ці пари речень є синтаксичними синонімами (означають те саме, але по-різному).

1. Давайте підемо на пляж. — Ходимо на пляж. 2. Чи схвалюєте ви його вчинок? — Схвалюєте його вчинок? 3. Ти виконай свою обіцянку. — Виконай свою обіцянку. 4. Ви зрозумійте мене. — Зрозумійте мене. 5. Ти граєш у теніс? — Граєш у теніс? 6. Ми побачимося завтра. — Побачимося завтра.

Односкладні речення можуть вживатися як синтаксичні синоніми до двоскладних.

Вживання означено-особових речень робить мовлення лаконічним, дає змогу зосередити увагу на самій дії: Поїхали (Є. Гуцало). Обов'язково напишу (О. Іваненко).

233. Прочитайте речення і назвіть серед них ті, в яких підмет-займенник сприймається як надлишковий¹. Чим виражений присудок у цих реченнях?

1. Ви дайте мені свій телефон. 2. Я сподіваюсь на удачу. 3. Ви поступайтесь місцем літнім людям. 4. Чому ти не йдеш

¹ Надлишковий — зайвий (рос. избыточный).

вечеряти? 5. Краще ми домовимося зараз. 6. Ви відмовтесь¹ від своєї витівки².

234. І. Прочитайте обидва тексти, до першого з них доберіть заголовок. Доведіть, що вживання присудків-дієслів без підметів в означено-особових реченнях різних стилів мовлення не утруднює читання тексту, а, навпаки, робить його більш зрозумілим і точним.

1. Пішов сквериком до міської площі. Розглядав прозору зелень дерев, легку й тонку, як мереживо.

На клумбах розцвітав червоний журавець і наливалася соками біла левконія.

Було таке відчуття, наче бачив усе це вперше в житті: блакитне, без жодної хмаринки небо, птахів, що німотно, як темні тіні, ширяли у повітрі.

Рівна, обсаджена липами вулиця здавалася вимитою після вчорашнього дощу. По краю канами, що тяглася вздовж тротуару, неквапно походжали голуби.

Зупинився і довго спостерігав (*М. Сидорак*).

2. Приготуємо в хімічній склянці при нагріванні насичений розчин сульфату магнію. Додамо до гарячого розчину кілька крапель столярного клею і перемішаємо вміст склянки склянкою паличкою. Одержаний розчин рівномірно нанесемо на скло за допомогою пензля.

За деякий час на склі утворяться кристали у вигляді «зимових візерунків». Поява на склі цих візерунків пояснюється випадінням кристалів солі з пересиченого розчину при пониженні температури (*В. Алексинський*).

II. Чим, крім граматичної будови, означено-особові речення відрізняються від двоскладних? На чому зосереджена увага в означено-особових реченнях — на самій дії чи на тому, хто її виконує?

III. У яких стилях мовлення частіше вживаються означено-особові речення? Чому вони переважають у живому розмовному мовленні?

◆ Односкладні означено-особові речення більш динамічні, лаконічні, ніж двоскладні, що властиво розмовному мовленню. Вони використовуються переважно в діалогах, проханнях, побажаннях, закликах, інструкціях.

◆ Односкладні означено-особові речення вживаються також у художньому стилі мовлення.

235. Уявіть ситуацію. Батьки вирішують, як провести різдвяні свята, і хочуть з'ясувати думку сина (дочки). Вони схиляються до того, що краще святкувати в селі, а син (дочка) пропонує поїхати в Карпати.

¹ Відмовитися — *рос.* отказатьс.

² Витівка — *рос.* затея.

Розіграйте полілог за ситуацією. Спробуйте переконати батьків, що варіант активного відпочинку сина (дочки) кращий, навівши вагомі аргументи на його користь. Яким типом мовлення ви переважно користуватиметеся?

236. І. Перебудуйте, де це можливо, двоскладні речення в односкладні означено-особові. Як позначиться така перебудова на стилі висловлювання?

Зразок. Я не для себе стараюсь. — Не для себе стараюсь.

Другу добу поспіль іде сніг. Ми сидимо в аеропорту і чекаємо рейсу. Виліт затримується. Ми читаємо газети, переглядаємо журнали, дивимося телевізор.

ІІ. Продовжіть розповідь на тему «Виліт затримується», скориставшись малюнком.

237. І. Визначте, які з поданих речень можна перебудувати в односкладні означено-особові, а які не підлягають такому перекопструюванню. Змінені речення запишіть, підкресліть у них присудки.

Наша близька родичка¹ живе в Києві. Вона запросила мене в гості на час зимових канікул.

¹ Родичка — рос. родственница.

І ось я в Києві. Ми йдемо оглянути місто. Ми спускаємося в метро. Я милуюся такими різними станціями. На одній зі станцій ми виходимо. Ми йдемо на майдан Незалежності. Я радий, що побачу головну новорічну ялинку країни.

Задоволені прогулянкою, ввечері ми повертаємося додому.

 П. Використовуючи записані речення, складіть і розіграйте діалог із сусідом по партії, обмінюючись враженнями від поїздки до столиці.

238. Прочитайте прислів'я і загадки, визначте, до якого типу односкладних речень (із головним членом — підметом чи з головним членом — присудком) вони належать. Поясніть, як ви розумієте прислів'я, відгадайте загадки.

1. Людину цінують не за роки, не за гроші, а за розум. 2. За одного вченого дають десять невчених. 3. Не пером пишуть, а умом. 4. Від добра добра не шукають. 5. У воді родиться і води боїться. 6. Текло, текло та й лягло під скло. 7. Рукавом махнув, дерева нагнув. 8. Книжки читають, а грамоти не знають (*Нар. творчість*).

239. Прочитайте мовчки. Встановіть типи речень за наявністю в них головних членів, перекладіть і запишіть їх українською мовою. Визначте спосіб, час, особу і число дієслів-присудків.

1. Люблю грозу в начале мая (*Ф. Тютчев*). 2. Идѣмте на веранду (*М. Симонов*). 3. Останьтесь, прошу вас. 4. Оставь этот тон. Приступим к делу (*З тв. А. Чехова*). 5. Не из Москвы ли будешь? (*Максим Горький*). 6. Смотрел на небо, на осыпающиеся листья. 7. Думал об отце. 8. Помню. 9. Сидят и шепчутся. 10. Стоим на мосту (*З тв. І. Шмельова*).

240. І. З'ясуйте значення слова *екзотика*. Прочитайте уривок, беріть до нього заголовки і запишіть, замінюючи всі двоскладні речення односкладними означено-особовими; підкресліть підмет. Простежте, як переконструювання тексту позначиться на його змісті.

Я мандрую горами. Я не поїхав у Крим, зміняв плюскіт морського прибою на полонинський вітер у Карпатах. Я завітав у дивний край, що давав натхнення¹ митцям². Я прийшов побачити його і створити пісню.

Край поезії, краси, мистецтва і талантів. Край екзотики, казок і легенд. Край дужих, гарячих і сміливих людей. Край, про який написано багато, а сказано мало. Я хочу сам побачити його й оспівати. Я хочу побути наодинці з собою. Я хочу

¹ Натхненн^я — *рос.* вдохновение.

² Митець — *рос.* деятель искусства.

надихатися враженнями й не ділитися ні з ким. Я належатиму тільки собі й природі (За Р. Іваничуком).

II. Розгляньте фотоілюстрацію. Усно складіть за нею 2—3 означено-особових речення, якими можна було б доповнити текст.

Мальовничі Карпати

§ 19 Неозначено-особові речення. Узагальнено-особові речення

Загадки цивілізації

241. I. Зробіть звуковий запис слів *складність*, *каменю*.

II. Прочитайте текст, відповідаючи на запитання під час читання.

ЗАГАДКИ ОСТРОВА ПАСХИ

Острів Пасхи (Рапа-Нуї) — унікальний клаптик¹ суші в південно-східній частині Тихого океану.

кла́птик

Площа острова — всього 165,5 квадратних кілометрів, він має вулканічне походження і належить Чилі.

Чим відомий острів Пасхи?

Давні остров'яни² прославили свою землю на весь світ. У різних частинах острова вони висікли сотні кам'яних статуй, ство-

остров'янин
остров'янка

¹ Кла́птик — рос. лоскуток, клочок.

² Остров'янин — рос. островитянин.

ривши унікальну культуру, сліди якої збереглися до сьогодні. Кам'яні велетні заввишки близько 10 метрів вражають уяву людей. Появу статуй датують приблизно п'ятисотим роком нашої ери.

Навколо гігантських статуй острова, природно, існує чимало фантастичних припущень і майже казкових історій.

У чому вони полягають?

Фантасти (а іноді й дехто з учених) перебільшують обсяги технічну складність робіт, виконаних давніми скульпторам на острові Пасхи.

Статуї на острові Пасхи

Часто в популярній літературі можна зустріти розповіді про те, що статуї висікались із найміцнішого каменю — базальту чи граніту — і важили ледь не сотні тонн.

З чого ж насправді витесано статуї?

Майже всі статуї виготовлено з досить м'яких і відносно легких вулканічних порід. Вони добре піддаються обробці.

За допомогою яких інструментів витесано статуї?

Безперечно², статуї витесувались із застосуванням інструментів кам'яного віку,

застосовуват

¹ Уява — рос. воображение.

² Безперечно — рос. бесспорно.

тому що до появи на острові європейців метал не був відомий аборигенам.

Матеріал, з якого зроблено статую, легко піддається обробці за допомогою кам'яних рубил і ручних молотів із вулканічного скла, кременю та інших порід.

Скільки часу потребувало виготовлення статуї?

Недавні експерименти на острові Пасхи показали, що для виготовлення стандартної статуї за технологією кам'яного віку «бригаді» з 20-и чоловік необхідно було працювати близько року.

Як переміщували і встановлювали статуї?

Висувають припущення про причетність до цього позаземних цивілізацій.

Насправді ж із транспортуванням та установкою статуї цілком могла впоратися сотня (в особливих випадках — кілька сотень) людей.

Отже, створення кам'яних пам'яток культури було під силу місцевому населенню і без допомоги космічних прибульців чи міфічних атлантів.

Таким чином, при поясненні загадок острова Пасхи наукові факти виявилися набагато цікавішими, ніж будь-які фантазії, що виникають в людській уяві (За С. Мосякіним).

III. Випишіть із тексту виділені речення, підкресліть у них головні члени, з'ясуйте спосіб їх вираження. Чи названо тут дійову особу? Чи відома вона авторів? Як мислиться дійова особа — конкретно чи неозначено, узагальнено?

❓ До якого типу належать виділені речення?

◆ Це **неозначено-особові речення** (рос. неопределённо-личные предложения), в яких ідеться про дію, що здійснюється невизначеною особою: **Принесли бінокль** (О. Гончар). **Подавали солодке** (М. Коцюбинський). **Весною в селі встають рано** (Григорій Тютюнник).

❓ Чому в неозначено-особових реченнях не вказується дійова особа? Чим у них виражений присудок?

◆ Присудок у таких реченнях виражається дієсловом у 3-й особі множини теперішнього, минулого чи майбутнього часу, яка не вказує на якусь конкретну особу.

❓ З якою метою вживаються неозначено-особові речення?

◆ Вживання неозначено-особових речень дає змогу зосередити увагу на дії, події: **Знімали кіно** (Є. Гуцало). **Пішли на посадку** (В. Козаченко).

242. Порівняйте двоскладні й односкладні (неозначено-особові) речення, вкажіть на їх структурні відмінності. З'ясуйте, якою формою дієслова виражений головний член у неозначено-особових реченнях.

Двоскладні речення

1. У двері хтось подзвонив.
2. Мені хтось телефонував?
3. Ніхто не заважав мені робити свою справу.
4. Харків'янин показав мені потрібну вулицю.
5. Глядачі проводжали акторів оваціями.
6. Світло скоро погасне.

Односкладні (неозначено-особові) речення

1. У двері подзвонили.
2. Мені телефонували?
3. Мені не заважали робити свою справу.
4. Мені показали потрібну вулицю.
5. Акторів проводжали оваціями.
6. Скоро погасять світло.

243. Спишіть речення, підкресліть у них головні члени, з'ясуйте, чим вони виражені. Визначте тип речень.

1. Ігоря просять до телефону. 2. Його люблять. 3. На нього чекають. 4. Нас запросили в гості. 5. Мені довго не прощали цього вчинку (М. Міщенко). 6. Мені співчувають (М. Коцюбинський). 7. Кінокамери заховали в машину (Є. Гуцало). 8. Його ні про що особливо й не розпитували (В. Козаченко). 9. Мій квиток передали іншому пасажирові (Р. Іваничук). 10. Мене везуть у царство трав, річок і таємничих озер (О. Довженко).

244. І. Прочитайте дієслова. Доберіть до них іменники, які означатимуть особу, що виконує позначену дієсловами дію. Зробіть висновки про особливості значення форми 3-ї особи множини дієслова.

З р а з о к. *Рухаються машини, люди, хмари, зображення, рядки...*

Рухаються, ворухаться, розпитують, радять, дивляться, їдять.

II. Складіть і запишіть неозначено-особові речення з виділеними дієсловами у майбутньому часі.

245. Поясніть, чому в неозначено-особових реченнях присудок виражається дієсловами не у формі 1-ї чи 2-ї особи однини, а в 3-й особі множини.

246. Згрупувавшись по четверо, продовжіть спір за одним із запропонованих початків.

1. — Добре мати власний автомобіль.
— Зручніше користуватися громадським транспортом...
2. — Прикраси не потрібні, це предмет розкоші.
— Прикраси необхідні...

247. Замініть двоскладні речення односкладними неозначено-особовими, звертаючи увагу на форму дієслова-присудка та порядок слів. Простежте, як із втратою підмета дійова особа набуває невизначеності і як це впливає на зміст речень.

Зразок. 1. *Охоче спілкуються з людьми доброзичливими і порядними.*

1. Всі охоче спілкуються з людьми доброзичливими і порядними. 2. Випадковий перехожий затримав мене на чверть години. 3. Вони передадуть йому ваше прохання. 4. Батьки згадували друзів дитинства. 5. Диктор оголосив час прибуття поїзда. 6. Професор прочитає студентам лекцію. 7. У Києві метробудівці відкриють нову станцію метро.

248. Прочитайте речення мовчки, визначте їх типи за наявністю головних членів. Перекладіть і запишіть речення українською мовою; підкресліть головні члени, з'ясуйте, чим вони виражені.

1. В юності часто стремятся кому-нибудь подражать (*О. Фаддеев*). 2. Идут осматривать дом (*И. Шмелёв*). 3. В третьем часу подают обед (*А. Чехов*). 4. Хвалили Нестерова, впервые сделавшего мёртвую петлю (*О. Куприн*). 5. Идите домой одни, меня проводят (*К. Федин*). 6. Пожар потушили к полудню (*О. Богданова*). 7. Обычно такие вопросы задают себе в юности (*К. Симонов*).

249. Визначте типи поданих речень, перебудуйте їх у прості двоскладні. З'ясуйте, чим виражені присудки в неозначено-особових і граматична основа в двоскладних реченнях. Як змінився зміст речень у результаті перебудови?

Зразок. 1. *Ми зійшли з літака по спущеному трапу.*

1. Спустили трап, і ми зійшли з літака. 2. Відчинили навістіж вікна, і ранкова прохолода увірвалася в кімнату. 3. Знайдену кішечку викупали і нагодували. 4. У будинку навпроти погасили світло.

250. Перебудуйте двоскладні речення в односкладні неозначено-особові і навпаки, звертаючи увагу на форму дієслова-присудка і порядок слів. Порівняйте пари речень. Як змінився їх зміст у результаті перебудови?

Зразок. *Гості пригощалися «Київським» тортом. — Пригощалися «Київським» тортом. Мені довго не відчиняли. — Мені довго ніхто не відчиняв.*

1. Батьки дозволили дочці поїхати в туристичну подорож. 2. Її чекають в аеропорту. 3. Йому передали записку. 4. За годину охоронці зачиняють двері офісу. 5. Хлопцеві не відповідали на телефонний дзвінок. 6. З нею не сперечалися. 7. У газетах зазвичай повідомляють про найважливіші події.

251. І. Прочитайте прислів'я і приказки. Кому адресовані висловлені в них поради? Як ви їх розумієте? Визначте в реченнях присудки. Дія, означена ними, стосується конкретної особи чи усіх, будь-кого?

1. Бережи честь змолodu. 2. За науку цілуй батька і матір у руку. 3. Бережи одяг, доки новий, а здоров'я — доки молодий. 4. Не родись багатий та вродливий, а родись при долі та щасливий. 5. Розуму не позичиш. 6. Не спитавши броду, не лізь у воду. 7. Не гордись званням, а гордись знанням.

II. Спишіть прислів'я і приказки. Визначте тип односкладних речень і спосіб вираження присудка, спираючись на теоретичний матеріал.

◆ В односкладних реченнях присудок може мати узагальнене значення, вказувати на те, що дія виконується всіма, будь-ким, кожним: *Як дбаємо¹, так і маємо (Нар. творчість).*

◆ Такі речення називаються *узагальнено-особовими* (рос. обобщённо-личными). Головний член — присудок — у таких реченнях виражається здебільшого дієсловами у 2-й особі однини, рідше — в 3-й особі множини та інших особах: *Не брудни криниці, бо схочеш водиці (Нар. творчість). Маєш маму — шануй її свято (В. Василяшко).*

◆ Узагальнено-особових речень чимало серед прислів'їв і приказок. Ці речення характерні для художнього стилю мовлення.

252. Уявіть ситуацію. Після реставрації картину помилково передали до запасника музею. Новому працівникові потрібен точний її опис для того, щоб знайти та впізнати.

Згрупувавшись по четверо, складіть усний опис уявної картини. Оберіть від групи представника, який опише картину класові.

253. Складіть і запишіть невеличку розповідь про прогулянку на природу, використовуючи узагальнено-особові речення. Можете вибрати один із варіантів початку.

1. Влітку на дачі прокидаєшся вдосвіта, виходиш надвір...

2. Вийдеш на берег моря і замилуєшся безкраїм простором...

254. Перекладіть і запишіть текст українською мовою, дібравши до нього заголовок. Вкажіть односкладні речення, визначте їх тип, підкресліть присудки і з'ясуйте, чим вони виражені.

 Зимой и летом, осенью и весной хорош русский лес.

В тихий зимний день выйдешь, бывало, в лес на лыжах. Дышишь и не надышишься.

¹ Д б а т и — рос. стараться.

Глубокие, чистые лежат под деревьями сугробы. Над ясными тропинками кружевными белыми арками согнулись под тяжестью инея стволы молодых берёз. Тяжёлыми шапками белого снега покрыты тёмно-зелёные ветви высоких и маленьких елей. Верхушки высоких елей унизаны ожерельем лиловых шишек (За І. Соколовим-Микитовим).

§ 20 Безособові речення

Природа вміє дивувати

255. І. Зробіть звуковий запис слів *узбережжя*, (як) *заманеться*¹. Прочитайте текст, відповідаючи на запитання під час читання.

КРИШТАЛЕВІ ПАЛАЦИ МОРЯ

Що таке айсберг? Як він утворюється?

Айсберг — це плавуча крижана гора, що відкололася від материкового льодовика.

90 відсотків усіх айсбергів на Землі утворюється від льодовиків на Півночі та в Антарктиді. Від них віє крижаним холодом. А на сонці від сліпучого блиску величезної брили² льодяного кришталю ріже в очах.

Чим вражають айсберги?

Розміри айсбергів нерідко вражають. У 1904 році до узбережжя Південної Америки прибило айсберг. Він виступав із води на 450 метрів! На жаль, тоді неможливо було виміряти його підводну частину. Адже її не видно. Але знаючи, що під водою знаходиться 80 відсотків об'єму айсберга, неважко уявити, який це був гігант.

Кілька років тому супутником було зафіксовано айсберг, що теж відколовся від Антарктиди. У поперечному перетині³ він мав площу 31 080 квадратних кілометрів — більшу, ніж територія Бельгії.

Чим небезпечні айсберги?

Айсберги, які утворюються в арктичних морях або відколюються від найбільшого на Землі північного острова Гренландія, на 80 відсотків вкритого льодовиками, менші за розміром, але від цього не менш небезпечні. Адже вони плавають, як заманеться будь-яким попутним течіям та вітрам у водах Атлантичного океану, там, де пролягають світові морські шляхи, що з'єднують Європу й Америку.

¹ (Як) *заманеться* — *рос.* (как) *заблагорассудится*.

² *Бри́ла* — *рос.* глыба.

³ *Перетин* — тут: *рос.* *разрез*.

Які припущення роблять науковці?

Найімовірніше, що саме гренландський айсберг став причиною загибелі «Титаніка» — найбільшого і, як вважалося, найнадійнішого на той час у світі корабля. Тоді, 15 квітня 1912 року, загинули близько 1503 пасажирів та членів екіпажу. Таке не забувається. А масивну крижану брилу наступного дня бачили пошукові кораблі. Вона пливла собі, наче нічого й не сталося. Потім повільно розтанула...

Як перешкоджають руйнівній силі айсбергів?

У 1914 році, зважаючи на трагедію з «Титаніком», було створено Міжнародний льодовий патруль. Він діє і сьогодні.

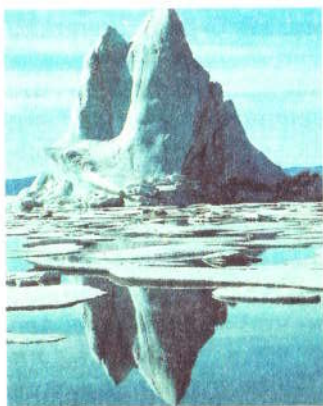
Застосовуючи радіолокаційний огляд¹ з літака, дані з наукових та риболовецьких суден, супутникову фотозйомку, океанографічні дослідження, визначають місцезнаходження айсбергів. Прогнозується їх рух залежно від напрямку течії та вітру.

Про наближення айсбергів попереджаються кораблі й численні нафто- та газовидобувні платформи, розташовані у північних морях. І тут не до жартів.

У разі виникнення загрози зіткнення айсберги, залежно від ситуації, або розмивають потужним водяним гарячим струменем², або розпилюють за допомогою бурів, або просто відбуксують на безпечну³ відстань.

Невже айсберги здатні тільки заподіювати шкоду?

Як айсберги можуть прислужитися людям?

Айсберг

Науковці працюють над проектами, які дадуть змогу обернути айсберги на джерела чистої питної води. Не дивуйтеся: адже крига льодовиків утворювалась тисячоліттями і пресувалася ще в ті часи, коли не існувало ні радіоактивного, ні промислового забруднення. Нестачу ж питної води сьогодні відчувають, за даними ООН, чверть мільярда людей. Через 20 років ця цифра може зрости вчетверо.

Аналіз частинок криги кількох айсбергів, що плавали біля берегів Канади, засвідчив, що льодовику,

¹ Огляд — рос. осмотр, обзор.

² Стру́мнь — рос. струя.

³ Безпéчний — рос. безопасный.

від якого вони відкололися, щонайменше 12 тисяч років... (За О. Богородю).

II. Розгляньте фотоілюстрацію на с. 118. Усно опишіть айсберг двома-трьома реченнями.

III. Випишіть із тексту виділені речення, підкресліть у них головні члени. Хто виконує дію? Чим виражений присудок? Чи можна встановити особу дієслова? Пригадайте, як називаються такі дієслова. До якого типу належать виписані вами речення?

- ◆ Це односкладні речення з присудком, при якому
- ◆ немає і не може бути підмета. Вони називаються
- ◆ **безособовими реченнями** (рос. безличними предложениями): *Було видно. Світило жовтуватим відблиском жовтої корони хмар* (О. Довженко). *Хотілося відпочити* (Б. Грінченко). *Стало так легко на душі* (П. Колесник).

❗ Чи можна визначити дійову особу в безособових реченнях?

- ◆ У безособовому реченні дійова особа граматично не виражається, а дія мислиться без участі діяча, як природне чи стихійне явище, психічний або фізичний стан людини, незалежний від її волі: *Пахло яблуками, переспілими грушами, медом* (І. Ільєнко). *Капало з даху* (В. Славчук). *На місці йому вже не сидиться* (В. Козаченко).

256. Порівняйте речення у лівому і правому стовпчиках. Однаковий чи різний зміст вони виражають? Схожа чи відмінна їх будова? Доведіть, що ці речення є синтаксичними синонімами.

Особові речення

1. Іде дощ.
2. Заходив¹ ранок.
3. Цієї ночі я не спав.
4. Мої друзі не були на пляжі.
5. Коли я можу зателефонувати?
6. Коли ми повинні збирати речі?
7. Я хотів пройтися островом.

Безособові речення

1. Дощить.
2. Світало.
3. Цієї ночі мені не спалося.
4. Моїх друзів не було на пляжі.
5. Коли зручніше зателефонувати?
6. Коли нам збирати речі?
7. Мені хотілося пройтися островом.

257. Розгляньте таблицю на с. 120 і з'ясуйте, чим може бути виражений присудок у безособових реченнях.

¹ За х о д и т и — тут: наставати, надходити.

Способи вираження присудка в безособових реченнях

Чим виражений присудок	Приклади
Безособовими дієсловами на означення стану природи, стихії, стану людини	<i>Благословляється на світ (Г. Донець). А навкруги і щебетало, і квітло... (В. Бровченко). Щось мені примарилось¹ (С. Васильченко). Міст знесло до прикрості² несподівано (М. Сидоряк).</i>
Дієслівними формами на -но, -то (у т. ч. зі зв'язкою)	<i>Видно ставок (С. Васильченко). Про цей випадок давно забуто. Мені доручено зустріти вас. Скільки буде нами зроблено! (Г. Плоткін).</i>
Неозначеною формою дієслова (в т.ч. у поєднанні з прислівником чи словами треба, можна, варто, жаль, шкода, час, слід)	<i>Мені є над чим подумати (В. Слапчук). Цей фільм варто³ подивитися. Йому треба збиратися на роботу. Як приємно згадувати дитинство (О. Гурейв).</i>
Прислівниками (зі зв'язкою бути або без неї)	<i>На березі було тихо (В. Винниченко). Пусто у неприбраній кімнаті (М. Гірич).</i>
Словами нема, не було, не буде	<i>Ні місяця, ні зірок не було. Буря, пільма, стежки нема (Л. Забашта).</i>

258. І. Прочитайте речення, визначаючи в кожному з них головні члени і називаючи тип речень. Випишіть присудки і, користуючись таблицею (вправа 257), з'ясуйте спосіб їх вираження.

1. Засліпило, вдарило в очі підсиненою білістю, вп'ялося в щоки сотнями тоненьких голочок (В. Козаченко). 2. Медово-винними пахощами яблук і слив тягло з садів (З. Тулуб). 3. Працювалося отаким великим гуртом весело, зі сміхом, жартами, піснями (В. Козаченко). 4. Більше дивитись на сцену не хотілося (М. Сидоряк). 5. До ганку на щастя підкову прибито (П. Воронько). 6. По блакитному небу наче розсипано чорні намистинки (О. Іваненко). 7. Жаль було будити (А. Головка). 8. На автобусній зупинці було порожньо й темно (Р. Іваничук). 9. Такого в школі ще не було (Б. Грінченко).

II. Як ви гадаєте, про що йдеться у першому і шостому реченнях?

 У яких стилях мовлення вживаються безособові речення?

¹ Примаритися — рос. привидеться.

² Прикрість — рос. досада.

³ Варто — рос. стоїт.

- ◇ Безособові речення вживаються переважно в худож-
◇ ньому і розмовному стилях мовлення, в описах природи
◇ і стану людини.

259. І. Спишіть речення, підкреслюючи головні члени і вказуючи, чим вони виражені. Визначте тип речень. Простежте, як уявляється в них дійова особа (зовсім не мислиться чи виступає в ролі пасивного діяча).

1. Сонця не видно (*Панас Мирний*). 2. Сутеніло (*З. Тулуб*). 3. Було тихо. 4. З гір віяло **свіжістю** (*І. Чендей*). 5. Вже було пізно (*М. Коцюбинський*). 6. Їти стало **важче** (*Григор Тютюнник*). 7. Доведеться починати все спочатку (*Є. Гуцало*). 8. Все забувається. 9. Дрімається (*З тв. С. Васильченка*). 10. Чи не час¹ нам у дорогу? (*М. Коцюбинський*). 11. Риби ловилося все менше і менше (*І. Нечуй-Левицький*).

II. Поясніть правопис виділених слів.

260. Міняючись ролями, усно дайте заперечні відповіді на запитання, вживаючи безособові конструкції (той, хто ставив перше запитання, відповідає на друге і т. д.).

Зразок. — *Ти можеш перекласти такий складний текст?* — *Ні, мені не перекласти такого складного тексту.*

1. Ви самі зможете впоратися з переїздом? 2. Ти можеш зробити цю роботу до вечора? 3. Вона зможе перепливти на той берег річки? 4. Чи зможуть хлопці подолати таку відстань за короткий час? 5. Він зможе підняти штангу? 6. Ти **хочеш** іти? 7. Чи можна ще почекати?

261. Перебудуйте двоскладні речення в безособові й запишіть. Які слова ви опустите? Як це відіб'ється на характері висловленої думки? Які зміни стануться зі словами-підметами при перебудові речень?

Зразок. 1. *Час їхати.*

1. Настав час їхати. 2. Він не хоче їхати звідси. 3. Я розв'язав кросворд. 4. У лісі пахне осінь. 5. Таке ніхто не забуває. 6. До школи я їжджу маршрутною. 7. Тут було багато людей. 8. Ми добре відпочиваємо. 9. Вона дуже хоче пити. 10. Як ви живете на новому місці? 11. Мороз посилюється. 12. За гарної погоди ми не сидимо вдома.

262. Фелікс Кривін дав таке визначення безособового речення: «Безособове речення — це невідомо чия пропозиція невідомо кому робити те, що здійснюється саме собою і ніколи ні від кого не залежить». Якщо ви згодні — обґрунтуйте цю думку своїми прикладами, а якщо не згодні — спростуйте її.

¹ Чи не час — *рос.* не пора ли.

263. Перебудуйте і запишіть речення за зразком, слідкуючи за порядком слів.

Зразок. 1. *Чи не взяти нам таксі?*

1. Може, нам взяти таксі? 2. Може, тобі ввімкнути кондиціонер? 3. Може, йому скупатись? 4. Може, мені замовити морозиво? 5. Може, вам принести журнал? 6. Може, нам посадити порічки? 7. Може, їй поїхати з батьками?

264. Продовжіть і запишіть речення.

Зразок. 1. *Вам доведеться трохи почекати.*

1. Вам доведеться... 2. Вчора мені не працювалося, і я... 3. Здалося йому, що... 4. Пригадалося їй, як... 5. І уявляється нам, як... .

265. Прочитайте речення, визначте їх тип.

Подані односкладні речення перебудуйте у двоскладні й запишіть. Простежте, як змінюється будова речень, який член односкладного речення стає підметом у двоскладному.

Зразок. 1. *В цей час у двері хтось подзвонив.*

1. У цей час у двері подзвонили. 2. Чи можна мені увійти? 3. У кабінеті ще й досі не топилося (*М. Сидорак*). 4. Мені не хотілося йти додому (*Р. Іваничук*). 5. Надворі вже дніло (*І. Нечуй-Левицький*). 6. Лікареві защеміло серце (*О. Гончар*). 7. Миколі не працювалося (*І. Чендей*). 8. Яхту похитувало на хвилях. 9. В купе було тепло й затишно (*В. Козаченко*). 10. Їм обом жаль стало молодого деревця (*М. Коцюбинський*). 11. Пахне в'ялою травою, квітами (*О. Довженко*).

266. Уявіть ситуацію. Ваш друг у поганому настрої. Розкажіть про якийсь цікавий (кумедний) випадок зі свого життя чи життя школи, щоб розвеселити його. Яким типом і стилем мовлення ви скористаєтесь?

267. Складіть і запишіть безособові речення з поданими словами в ролі головних членів, поставивши їх у потрібній формі.

Притрусити, підмерзати, пахнути, (не)хотіти, боліти, зателефонувати, жаліти.

268. Визначте типи речень і перекладіть їх українською мовою.

Порівняйте будову і типи оригінальних речень та перекладених українською. Вкажіть на особливості перекладу третього — шостого речень і зробіть висновок.

1. Друзьям не хотелось расставаться (*К. Федін*). 2. Мне не с кем поговорить. 3. Акция завершена. 4. Подъём на гору закончен. 5. Сотруднику объявлена благодарность. 6. Отдел закрыт на переучёт. 7. Мне до сих пор не верится в такую удачу. 8. Только

чуда не случилось. 9. Мне припомнился один случай. 10. Становилось тесно. 11. Мне стыдно. 12. Ему было не до шуток (М. Погодін). 13. В зале не было ни единого свободного места.

269. Виправте подані речення двома способами: замініть кожне з них спочатку двоскладним реченням, а потім односкладним неозначено-особовим. Доведіть, що помилки, допущені в реченнях, — це граматичні русизми.

1. У нашому районі відкрит торговельно-розважальний комплекс. 2. На перехресті встановлен новий біг-борд. 3. Її все валилося з рук. 4. Крамниця вже зачинена.

270. Напишіть твір-мініатюру на одну з тем: «Пейзаж із пам'яті», «Найдорожчий спогад», «Що я найбільше ціную в людях», «Винахід, який приніс би користь багатьом людям».

§ 21 Односкладні речення з головним членом — підметом. Називні речення

Яким буде третє тисячоліття?

271. І. З'ясуйте значення слів *гінна інженерія, тривімірний*. Зробіть звуковий запис слів *тисячоліття, джерелá, розсіяними*. Прочитайте текст.

ЗАГЛЯНЬМО В МАЙБУТНЄ

Більшість футурологів вважає, що в ХХІ столітті людство розвиватиметься у п'яти напрямках. Це:

1. Комп'ютеризація.
2. Повна автоматизація. Створення кіберів (роботів), здатних до самовдосконалення.
3. Освоєння космосу. Створення поселень на Місяці, Венері та на Марсі.
4. Вдосконалення енергетичних систем усіх рівнів.
5. Створення нових видів комунікації.

Окремо футурологи виділяють генну інженерію, яка, за прогнозами, вже у другій половині ХХІ століття може замінити медицину.

Японські науковці розробили унікальний календар прогнозів на перші 20 років третього тисячоліття.

2001. Доступність тривимірного телебачення без використання спеціальних окулярів.

2003. Використання вулканічної магми як джерела енергії.

2004. Успіхи в трансплантації штучних¹ органів. Заміна будівельників роботами.

штучний

¹ Ш т у ч н и й — рос. искусственный.

2005. Прогнозування землетрусів. Поява штучної крові. Винахід, який уможливить ідентифікацію людини за генами і голосом.

2006. Створення невидимого захисту від шуму.

2007. Усунення озонової дірки часточками, розсіяними з літака.

2009. Вирощування рослин на **неродючих** ґрунтах і в пустелях. Будівництво плавучих міст у морях і в океанах.

2010. Самостійне створення текстів комп'ютером.

2012. Космічний туризм.

2015. Запуск обжитої місячної станції.

2016. Відкриття в медицині, що дадуть можливість зняти **будь-який** біль.

2017. Створення штучного мозку.

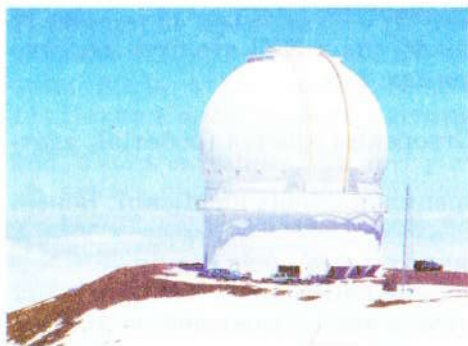
2018. Політ на Марс. Припинення¹ процесів **старіння** (За А. Арестовим).

П. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

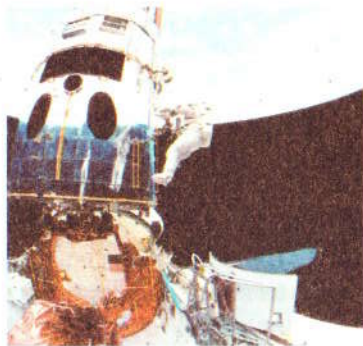
1. Чим цікавий японський календар? Чи збулися якісь із перелічених у ньому передбачень?

2. Які пункти календаря ви вважаєте найважливішими і чому?

3. Поясніть правопис виділених слів.

Сучасна обсерваторія

У відкритому космосі

III. Розгляньте фотоілюстрації. Що вам відомо про сучасні дослідження космосу, розвиток новітніх технологій? Які ілюстрації дібрали б ви, щоб показати наукові і технічні досягнення сьогодення?

IV. Перегляньте пункти календаря. До якого типу речень вони належать?

¹ П р и п і н е н н я — рос. прекращение. П р и п и н и т и — рос. прекратить.

◆ Це називні речення (рос. назывные предложения).

◆ Називними вважаються такі односкладні речення, в яких головний член стверджує наявність предметів чи явищ: Сонячний безхмарний ранок (П. Колесник). Портрет на всю сторінку (М. Сидорак).

◆ Така констатація може поєднуватися з емоційною оцінкою: Який ранок! Яка спека! Ну і зустріч! Яка жахлива¹ погода! Ну і пригода!

◆ Головний член — підмет — у називних реченнях виражається іменником у називному відмінку або іншою частиною мови в значенні іменника: Площа. Парк. Вулиця. Сквер (І. Сельвінський). Безлюддя (М. Некрасов).

◆ Підмет може поширюватись означенням: Довгий коридор. Червона доріжка (В. Василевська).

◆ Називні речення можуть починатися вказівними частками *ось, он*: Ось і село (Панас Мирний). Ось місяць, зорі, солов'ї... (П. Тичина).

◆ Називні речення вимовляються з інтонацією повідомлення в уповільненому темпі і відділяються від наступного речення паузою.

272. Зіставте пари речень, визначте їх типи, з'ясуйте, котрі з них поширені, а котрі — непоширені. В яких реченнях смисл висловлювання вичерпаний до кінця, а які дають змогу додумати, дофантазувати, яскравіше уявити картину?

1. День. — Ясний сонячний день.
2. Небо. — Небо чисте, жодної хмаринки (В. Козаченко).
3. Хмари. — Сліпучо-білі хмари (В. Близнець).
4. Парк. — Засніжений парк.
5. Дерева. — Непорушні, вкриті інеєм дерева (А. Головка).
6. Краса. — Ох, яка ж краса! (П. Тичина).

273. І. Прочитайте і спишіть речення, вкажіть, чим виражені у них головні члени. Визначте тип речень. З'ясуйте, які з речень поширені, а які — непоширені.

1. Сонечко. 2. Прозорий вересень (Р. Братунь). 3. Звичайний, буденний день (В. Козаченко). 4. Ліс... Степ... Море... (О. Гончар). 5. Вітальня, сміх, обійми (Василь Шевчук). 6. Червоне листя винограду (М. Удовиченко). 7. Безмежні степи.

II. Усно поширте подані речення за допомогою узгоджених і неузгоджених означень.

274. І. Прочитайте поетичні рядки і прозові уривки, додержуючись відповідної інтонації, вкажіть називні речення. Доведіть, що вони сприяють лаконічності, яскравості, картинності, емоційності

¹ Жахливий — рос. ужасный.

пейзажних замальовок, створюють наочне уявлення¹ про предмет, явище, час, обстановку, місце, де відбувається дія.

1. Розмиті кручі. Берег моря.
Смарагд і піна. Мокра рінь².
І парашутом неозорим
розверзлась неба голубінь.

Г. Латник

2. Ясна ніч. Човен під вербою. Рясні, аж над саму воду, віти.
Місячна іскриста доріжка через увесь став. Тиша, гіркуваті
пахощі квітучої верби (В. Козаченко).

3. Розсувні двері, скляна галерея, зимовий сад, мармурові
каміни, кручені сходи на мансарду, пухнасті килими, легкі
меблі, столики на коліщатках³ (За М. Сидоряком).

II. Наведіть свої приклади називних речень на позначення часу і
місця.

III. Розгляньте фотоілюстрацію. Опишіть її трьома-чотирма назив-
ними реченнями.

Львів. Площа Адама Міцкевича

275. Прочитайте. Доведіть, що речення лівого стовпчика є двосклад-
ними, а речення правого — називними.

¹ На́очне уя́влення — *рос.* наглядное представление.

² Рінь — *рос.* галька.

³ Ко́ліща́та, ко́ліща́тка — *рос.* колёсики.

Столиця святкова.
Дніпро повноводий.
День чудовий.
Прохолода приємна.

Святкова столиця.
Повноводий Дніпро.
Чудовий день.
Приємна прохолода.

276. І. Прочитайте текст та його скорочений варіант і порівняйте їх за типами речень. Котрий із текстів відрізняється більшою смисловою смістю та виразністю і чому?

Під лісом синіло озеро, цятковане в березі білим і жовтим лататтям.

Тут дуже гарно, коли сходить сонце.

По воді стеляться рожеві тумани.

Така собі барвіста лінива віхола (За В. Дроздом).

Ліс.

Озеро.

Біле і жовте латаття.

Який ранок!

Сонце.

Рожеві тумани.

Барвіста лінива

віхола.

ІІ. Поясніть, у чому полягає відмінність у зображенні природи за допомогою називних і двоскладних речень.

- ◆ Називні речення вживаються в розмовному, художньому
- ◆ та публіцистичному стилях мовлення. Вони дають можли-
- ◆ вість образно, яскраво, лаконічно й емоційно змалювати
- ◆ деталі пейзажу, опису, дії та ін.

277. Чи можна, не змінюючи смислу, перетворити називні речення типу *Ніч. Дощ* і подібні на звичайні двоскладні?

278. І. Прочитайте текст мовчки, визначаючи типи речень, які його складають.

ІІ. Прочитайте текст виразно, звертаючи увагу на інтонацію називних речень і передаючи його поетичну тональність. Яку роль у тексті відіграють ланцюжки називних речень?

ЗИМА

Ось і справжня зима.

Снігопад. День, як гніздечко, весь пуховий, м'який, свіжий.

Сіро-біле низьке небо. Пухнастий, неприм'ятый сніг. Крупні пластівці снігу.

Тихо. М'яко. Пишно. Біло (За Г. Ніколаєвою).

ІІІ. Визначте тип і стиль мовлення. З якою метою і в яких стилях вживаються називні речення?

279. Прочитайте текст. Визначте типи речень, які його складають. Розділіть текст умовно на дві частини. Перебудуйте другу частину тексту так, щоб речення стали називними. Поясніть, як ви це зробили.

Осінь в Одесі називають оксамитовим сезоном. Сонце не пекуче. Море тепле, ласкаве. Вітри тихі (Ф. Гальперін).

280. Прочитайте речення мовчки. Перекладіть і запишіть їх українською мовою. Визначте типи речень, вкажіть серед них поширені й непоширені.

1. Апрельский день (Л. Дугін). 2. Голубые пригорки незабудок (О. Толстой). 3. Светлый лужок, в ромашках (І. Шмельов). 4. Маленький «Москвич» тёмно-вишнёвого цвета (В. Солоухін). 5. Пять часов дня (Г. Троепольський). 6. Двадцать первое. Ночь. Понедельник (А. Ахматова). 7. Вот и наш сад (А. Чехов). 8. Яркие голубые дни. Синее море (І. Соколов-Микитов). 9. Вон радуга. Весело жить! (І. Бунін).

281. І. Прочитайте речення, які могли б бути початками уявних творів. Визначте імовірні¹ теми творів і типи поданих речень.

1. Весна. Теплінь. Жайворонки в небі (І. Цюпа).
2. День. Сонце, світло, радість (І. Нечуй-Левицький).
3. Сонячний блиск. Тиша. Південь (З. Тулуб).
4. Відлига². Сиро. Лле з дахів (Є. Дорош).
5. Все необхідне і нічого зайвого. Письмовий стіл. Книжкова шафа. Радіоприймач (В. Росін).

ІІ. Використовуючи називні речення, складіть і запишіть свій варіант початку твору на одну з тем: «Карпати», «Море», «Котедж», «Листопад», «Прогулянка», «Поїздка», «Дощ», «Гість», «Матч», «Метеор», «Салют», «Запуск ракети».

282. З кожного називного речення утворіть складні, додаючи до нього двоскладне, означено-особове, неозначено-особове та безособове, і запишіть.

З р а з о к. 1. *Гроза, і всі ховаються в приміщення. Гроза, тому ховаються в приміщення. Гроза, і нас просять зачинити вікна. Гроза, і нам страшно.*

1. Гроза. 2. Ожеледь. 3. Свято.

283. Замініть подані речення називними; простежте, як ця перестройка вплине на характер висловлювання.

1. Тоді приснився мені сон. Приснився мені ліс. Дихав фіалками (С. Васильченко). 2. А внизу жовтіла смуга пляжу з маленькими фігурками загоряючих і кольоровими кружечками парасольок (Ю. Яковлев). 3. Прозорі далі вигравали барвами марева, вабили око яскравими тонами лісових краєвидів (М. Чабанівський).

284. Проведіть конкурс. За встановлений учителем час запишіть якомога більше прикладів називних речень різної структури, виражених

¹ І м о в і р н и й — рос. вероятный.

² В і д л і г а — рос. оттепель.

переліченими частинами мови. Виграє той, хто придумас більше різних за структурою речень.

1. Іменник: Ранок. Весна ...
2. Іменник із прикметником: Ясний день. Пізня осінь ...
3. Іменник із дієприкметником: Прибрана кімната. Розпачата зустріч ...
4. Іменник із числівником: Сьома година. Перший дзвінок ...
5. Іменник із частками *ось, он*: Ось галявина. Он струмок ...
6. Іменник з іншим іменником у непрямому відмінку з прийменником і без нього: Вхід до музею. Початок лютого ...
7. Іменник із прислівником: Спуск униз. Двері наліво ...

285. І. Запам'ятайте послідовність синтаксичного розбору односкладного речення.

Послідовність синтаксичного розбору односкладного речення

1. Дати загальну характеристику простому реченню:
 - а) за метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне);
 - б) за емоційно-експресивним забарвленням (окличне, неокличне).
2. Визначити:
 - а) тип речення за наявністю головних членів (односкладне);
 - б) тип односкладного речення;
 - в) головний член речення, спосіб його вираження.
3. З'ясувати наявність другорядних членів.

Зразок усного розбору

Було висловлено дві протилежні думки (Ю. Смолич).

Речення просте, розповідне, неокличне, односкладне, безособове. Підмета в реченні немає. Головний член — присудок, виражений дієслівною формою на *-но* зі зв'язкою. Речення поширене.

Зразок письмового розбору

Було висловлено дві протилежні думки (Ю. Смолич).

Речення просте, розпов., неокличне, односкл., безособ. Присудок вираж. дієслівн. формою на *-но* зі зв'язкою. Пошир.

II. Зробіть синтаксичний розбір поданих речень (за варіантами).

A. 1. Послухаю цей дощ (Л. Костенко). 2. Нам найбільше аплодували (А. Камінчук). 3. Нам судилось у світі добра ще зробити немало (В. Колодій).

Б. 1. А надворі було сонячно й тепло (М. Чабанівський). 2. Дивлюся на дніпровські схили (Л. Костенко). 3. Злет ясних барв! (В. Василяшко).

286. Прочитайте називні речення, кожне з яких може стати початком твору-мініатюри. На які теми можуть бути ці твори? В якому типі і стилі мовлення слід їх будувати?

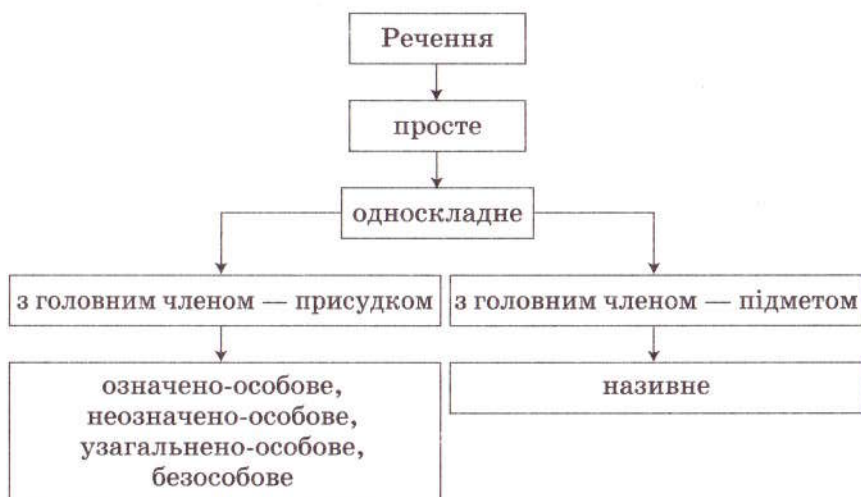

Виберіть одне з цих речень або придумайте власний початок і напишіть твір-мініатюру, дібравши до нього заголовок.

1. Найщасливіший день життя! (*Я. Гоян*).
2. Восьма година ранку (*Є. Дорош*).
3. Сходи, тераси, ніші, балкончики (*М. Сидор'як*).
4. Сосни. Озерце. Верби (*С. Литвин*).
5. Найкраща троянда (*Б. Грінченко*).
6. Блакитний сніг (*Г. Латник*).
7. Суцільна фантастика (*О. Гончар*).

Запитання і завдання для повторення

1. Розгляньте схему. Розкажіть, які бувають односкладні речення і чим вони відрізняються від двоскладних.

2. Доберіть і запишіть по два приклади на кожен тип односкладних речень. Як вони зазвичай використовуються у мовленні?

3. Чому в односкладному реченні достатньо одного головного члена?

4. Чи можуть односкладні речення входити до складних? Наведіть приклади.

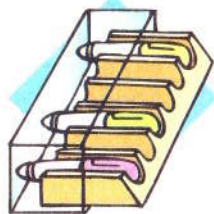
5. Чим називні речення вирізняються з-поміж інших?

6. Що об'єднує означено-особові, неозначено-особові та безособові речення?

7. Чим неозначено-особові речення відрізняються від узагальнено-особових та безособових? Проілюструйте прикладами.

8. Чим може бути виражений присудок у безособових реченнях?

НЕПОВНІ РЕЧЕННЯ

§ 22 Поняття про неповні речення. Тире в неповному реченні

Весела думка — половина здоров'я

287. І. Прочитайте жартівливий вірш, логічно наголошуючи виділені слова.

ІІ. Розіграйте діалог із сусідом по парті, додержуючись відповідної інтонації.

ДОПОМІГ

— Ти погріб копав ?	— А холод пройма ?
— Копав .	— Пройма.
— У яму упав ?	— І нудно сидить?
— Упав .	— Ага.
— Давно ти упав?	— Що в тебе болить ?
— Давно.	— Нога.
— Куди ти упав?	— Драбину чекав ?
— На дно.	— Чекав.
— А що там на дні ?	— На поміч гукав ?
— Струмок.	— Гукав.
— А що в глибині ?	— То, кажеш, сидиш ?
— Пісок.	— Сиджу.
— Каміння нема ?	— Посидь ... я гулять
— Нема.	Біжу.

Грицько Войко

ІІІ. Проаналізуйте репліки-відповіді на наявність у них головних членів. Чи можна ці репліки вважати неповними реченнями? Які речення вважаються неповними?

◆ **Неповними** (рос. неполными) називаються речення з пропущеними членами, які легко відновити за контекстом або з ситуації спілкування: *Я стояв ранком на острові серед моря. Високому, красивому, гордому* (М. Коцюбинський). *Він запитує у провідниці, скільки залишилось до міста. Всього три години* (В. Распутін).

◆ Неповними можуть бути як двоскладні, так і одно-
◆ складні речення. Неповне речення може бути частиною
◆ складного речення: *Читання робить людину знаючою,*
◆ *бесіда — винахідливою, а звичка записувати — точною*
◆ *(Френсіс Бекон).*

Як ви розумієте цей афоризм?

❓ Які слова в неповних реченнях можуть пропускатися? Чому, не-
зважаючи на певну недомовленість, смисл неповних речень зро-
зумілий?

◆ Пропускатися можуть як головні, так і другорядні чле-
◆ ни речення.

◆ Зазвичай пропускаються слова, які не потребують по-
◆ вторення (їх легко можна відновити з ситуації спілкування
◆ чи змісту попереднього речення) і багаторазове вживання
◆ яких може спричинити помилки (лексичні повтори): *Сонце*
◆ *зігріває повітря, друг* ↓ *душу (Перське прислів'я).*

↓
зігріває

❓ Який розділовий знак ставиться на місці пропущеного члена не-
повного речення?

◆ Якщо на місці пропуску члена речення у вимові ро-
◆ биться пауза, то на письмі вона позначається тире: *На-*
◆ *впроти нашого будинку — трамвайна зупинка (Р. Івани-*
◆ *чук).* *В руках — букет, ясний, як ранок (І. Нехода).*

288. I. Прочитайте текст із відповідною інтонацією, доберіть до нього заголовок.

Знову день сліпучої весни. Скрізь переливи веселкóвих барв. У саду важка розкіш півоній. Вздовж огорожі — бузок. На клумбах — розмаїття квітів. По краях двору — піщана доріжка (За Г. Ніколаєвою).

II. Як письменниці вдалося уникнути настирливого¹ повторення слів *росте, знаходиться*? Яким типом речень вона скористалася?

III. Вкажіть неповні речення, встановіть, які члени у них пропущені. Чи перешкоджає брак окремих членів речення розумінню змісту висловлювання?

IV. На прикладі тексту поясніть стилістичну роль неповних речень.

◆ Неповні речення вживаються у розмовному і художньо-
◆ му стилях, що дає змогу увиразнити мовлення, зробити
◆ його лаконічнішим, виділити основне, уникнути повторів.

¹ Н а с т і р л и в и й — рос. настойчивый.

289. Порівняйте речення у лівому і правому стовпчиках, визначте їх типи за наявністю головних членів. Спробуйте пояснити, чим односкладні речення відрізняються від неповних.

Односкладні речення

1. Лікарські трави збираю (О. Гончар).
2. Трап відкотили (О. Гончар).

Неповні речення

1. Подружжя мало двійко дітей. Сина і дочку (В. Врублевська).
2. Марко чекав на Галю довго. Більше години (Р. Іваничук).
3. Восени гігантські акули йдуть із прибережних вод. Куди?

290. І. Розгляньте таблицю, з'ясуйте особливості неповних речень. Відновіть члени речення, яких бракує.

Неповні речення

№	Приклади	Схеми речень	Пропущені члени речення
1.	Була вродлива.		
2.	Розбагатів.		
3.	А на пероні люди (В. Сосюра).		
4.	З п'ятого — на ліфті (Л. Первомайський).		

II. Виходячи з визначення неповного речення, спробуйте пояснити, чим неповне речення відрізняється від повного.

- ◆ На відміну від неповних речень, **повними** (рос. полными) називаються речення, що мають всі необхідні для розуміння їх змісту члени речення: *Попереду висяював океан!* (О. Гончар).

III. Наведіть приклад повного речення.

291. Порівняйте речення у лівому і правому стовпчиках. У яких реченнях є всі необхідні члени, а в яких пропущено один і більше членів? Як це впливає на розуміння смислу речень?

Увечері прийшла з роботи втомлена мама.
На столі стоїть «Празький» торт.

— Мама прийшла?
— Прийшла.
На столі — торт.

292. З'ясуйте, які з цих речень є двоскладними, а які — односкладними, які — повні, а які — неповні.

1. Дорога в'ється між полями... (*М. Рильський*). 2. Чому ти спізнився? — Проспав. 3. Тобі хочеться знятися в кіно? — Хочеться! 4. Доведеться мені зателефонувати в службу швидкої допомоги. — Доведеться зателефонувати в службу швидкої. 5. Магазин працює до десятої? — Ні, цілодобово. 6. Я починаю роботу о дев'ятій годині. — Я починаю о дев'ятій.

293. Уявіть ситуацію. Засперечалися двое учнів. Один із них стверджує, що речення *Передайте від мене вітання синам* — означено-особове. Інший заперечує, наполягаючи на тому, що воно належить до неповних речень. Підключіться до розмови і допоможіть з'ясувати істину.

294. І. Прочитайте уривки, визначте неповні речення. Вкажіть, у яких реченнях пропущені члени визначаються зі змісту попередніх речень, а в яких — із ситуації спілкування.

1. Золота пахуча осінь. Сади обтяжені яблуками і сливами. Сині такі, повні й соковиті (*У. Самчук*).

2. — А як прізвище того чоловіка, якому я маю все це сказати?

— Гнат Сторожук.

— Та це ж наш далекий родич!

— От і чудесно (*За П. Колесником*).

3. — Біля супермаркету, будь ласка.

II. Чому неповні речення вживаються переважно в діалогах?

295. І. Прочитайте неповні речення. Чи однаково сприйматиметься їх смисл у різних ситуаціях спілкування?

1. Обома руками — за (*О. Гончар*). 2. О сьомій. 3. На зупинці. 4. Дванадцять! 5. Краще його!

II. Придумайте й опишіть ситуацію для кожного з речень.

296. І. Прочитайте речення, додержуючись правильної інтонації, визначте їх типи. Поясніть, як ви розумієте афоризми.

1. Все у нашому житті — з любові, а любов — від батьків. Ця любов тримає нас на світі (*Я. Гоян*). 2. Добро втратити¹ — небагато втратити. Честь втратити — втратити багато (*О. Гончар*). 3. Мені — дев'ятнадцятий (*С. Васильченко*). 4. Одна кімната — наліво, друга кімната — направо, моя кімната — посередині (*І. Драч*). 5. А малини — красної, білої! (*О. Довженко*). 6. Навколо — тиша (*М. Коцюбинський*). 7. На небосхилі² — зорі молоді (*Г. Латник*).

¹ В т р а т и т и — *рос.* потерять.

² Н е б о с х и л — *рос.* небосклон.

II. Спiшiть речення, називаючи пропущенi члени i пояснюючи роздiловi знаки. Намалуйте схеми третього i восьмого речень.

297. Уявіть ситуацію. Небіж написав дядькові листа, що починався такими словами:

Дорогий дядю!

Сьогодні я прокинувся першим, мій брат Юрко прокинувся другим, а тато прокинувся третім. Мама прокинулася раніше за всіх...

У листі-відповіді дядько дав племінникові чотири поради щодо грамотного мовлення. Здогадайтесь, які саме.

298. Прочитайте речення мовчки, визначте їх типи. Перекладіть і запишіть речення українською мовою, ставлячи й обґрунтовуючи роздiловi знаки. Поясніть, як ви розумієте афоризми.

1. Самое меньшее благо в жизни это богатство самое большое мудрость (*Г. Лессинг*). 2. Война испытывает храбреца гнев мудреца друга нужда (*Аль Харізі*). 3. Налево шумела забытая ель направо плакучие ивы (*М. Ісаковський*). 4. Вдали на горизонте ни одного паруса (*А. Чехов*). 5. Отнеси эту книгу. Лизе в подарок (*К. Паустовський*). 6. В тёмном небе ни звезды (*І. Муратов*).

299. Спiшiть речення, ставлячи необхідні роздiловi знаки й обґрунтовуючи їх. Накресліть схему третього речення. Вкажіть складні речення.

1. За вікном Дніпро (*І. Кулик*). 2. Вгорі голубе небо внизу чиста як сльоза вода (*Григорій Тютюнник*). 3. А в небі райдуга (*М. Ткач*). 4. То був не тиждень пісня (*Василь Шевчук*). 5. Вдень ще літо а надвечір осінь (*Л. Костенко*). 6. Моє робоче місце обличчям до вікна (*Р. Іваничук*). 7. По один бік алеї яблуні по другий груші трохи ніби нагору ліворуч вишник ближче до ставка сливник (*О. Вишня*). 8. Сонце і небо для радості світ цей для щастя людини (*Г. Чубач*).

Українські краєвиди

300. I. Прочитайте вірш мовчки, уявіть змальовану в ньому картину. Доберіть заголовок до вірша; поясніть постановку тире.

II. Прочитайте виразно поетичні рядки, додержуючись правильної інтонації. Вивчіть вірш напам'ять.

Від Лісового до Оболоні¹
Піски біліють, немов сніги.
Дніпро-Славути взяли в долоні
Теплі київські береги.

¹ Лісовий масів, Оболонь — райони міста Києва.

А поміж ними — мостів розводи.
А понад ними — всі рай-дива.
На лівім березі сонце сходить,
На правім березі — спочива.

І. Складаний

301. І. Прочитайте речення, з'ясуйте його тип.

Я в двері, а вона за мною в сад (*Марко Вовчок*).

П. Які члени в реченні пропущено? Чи робиться пауза у вимові на місці пропусків? Спробуйте пояснити, чому в цьому реченні не ставиться тире.

◆ Якщо на місці пропуску члена речення у неповних реченнях пауза надто коротка або її немає, то тире не ставиться.

302. І. У поданих реченнях опустіть повторювані слова; запишіть прислів'я і приказки, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки.

Зразок. 1. *Світ освітлюється сонцем, а людина — знанням.*

1. Світ освітлюється сонцем, а людина освітлюється знанням. 2. Одна голова добре, а дві голови краще. 3. Пташка красна пір'ям, а людина красна знанням. 4. Не вчи орла літати, а солов'я не вчи співати.

П. Прочитайте прислів'я і приказки, додержуючись правильної інтонації; поясніть, як ви їх розумієте.

303. І. Прочитайте речення вголос, обґрунтуйте їх типи. З'ясуйте, чи пропущено в них розділові знаки, і запишіть.

1. Внизу Дніпро (*І. Гончаренко*). 2. Сад наш на історичному місці (*О. Гончар*). 3. Сонце на полудень. 4. Цілими днями на луках (*З тв. А. Головка*). 5. Позаду мене вода, озеро (*М. Вінграновський*). 6. На палубі хвилювання (*О. Іваненко*). 7. Одцвіли черешні, а тепер ягідки (*М. Коцюбинський*).

П. Вкажіть серед речень складне, частиною якого є неповне речення. Проаналізуйте будову виділеного слова та зробіть його словотвірний розбір.

304. Уявіть ситуацію. Ви, на жаль, не бачили телевізійної трансляції хокейного матчу, але чули, що ваша улюблена команда програла. Запитайте друзів, хто з них дивився гру, і спробуйте з'ясувати, чому ж програла команда.

305. Запросіть друга (подругу) на концерт або до театру на виставу, спробуйте переконати його (її) прийти, а справи відкласти на потім.

306. Зробіть виділені прості речення неповними. Запишіть утворені речення за зразком. Прокоментуйте, які члени речення ви опустили, розставте і поясніть розділові знаки.

Зразок. 1. Мене звуть Віктор, а мого брата — Сергій.

1. Мене звуть Віктор, а мого брата звуть Сергій. 2. Сестра пішла в бібліотеку, а я пішов у басейн. 3. Ми розминулись, тому що ми не домовились про місце зустрічі. 4. Друг чекав мене на розі¹ біля кінотеатру, а я його чекав біля входу в метро.

307. І. Накресліть схеми першого й останнього речень. Перебудуйте неповні речення так, щоб вони стали повними, і запишіть. Які пропущені члени речення ви впишете на місці тире? Поясніть пунктограми.

1. Дніпро — у море, голуби — у небо (В. Женченко). 2. Весна. А вітер — наче восени (Л. Костенко). 3. На шибках — зимових мережок зірчасто-білий візерунок (В. Еллан). 4. Переді мною — степ. Позаду — степ (В. Женченко). 5. При дорозі — хатка (В. Мусик).

II. Порівняйте подані у вправі та перебудовані вами речення і зробіть висновок, які смислові й стилістичні зміни спричинила їх перебудова.

308. І. Прочитайте. Запишіть діалоги, змінивши репліки-відповіді так, щоб вони стали неповними реченнями. Прокоментуйте, які члени речення і чому ви опустили.

Зразок. 1. «Куди ти їдеш?» — спитав я товариша. Він відповів: «В Одесу». «Надовго?» — поцікавився я. «На два тижні», — сказав він.

1. «Куди ти їдеш?» — спитав я товариша. Він відповів: «Я їду в Одесу». «Надовго?» — поцікавився я. «Я їду на два тижні», — сказав він.

2. «Ви тутешній?» — спитав приїжджий у перехожого. Той відповів: «Так, чоловіче, я тутешній».

3. «Де мешкає твій новий знайомий?» — запитала у сина мама. Син відповів: «Мій новий знайомий мешкає в сусідньому будинку».

Сусідній
рос. соседний

розташований поруч: сусідня
дача

Сусідський
рос. соседский

належний сусідові, сусідці,
сусідам: сусідський собака

¹ На розі — рос. на углу.

² Тутешній — рос. местный.

II. Розгляньте малюнок. Усно складіть за ним 2—3 речення, вживаючи слова *сусідній, сусідський*.

309. I. Прочитайте діалог, додержуючись пауз на місці тире. Запишіть розмову, замінюючи авторські розділові знаки тими, за якими оформлюється діалог.

- добридень —
- здрастуйте —
- як справи? —
- спасибі — добре — як у вас? —
- робота — літо — спека — спрага —
- а настрої?
- добре — все гаразд —

Л. Костенко

4 II. Спробуйте вставити в діалог опущені члени речення. Чи виграс від цього текст? Поясніть.

III. Із сусідом по парті складіть і розіграйте діалоги відповідно до таких ситуацій.

1. Один із співрозмовників збирається в турпохід.
2. Один із співрозмовників щойно повернувся з турпоходу.

310. Відредагуйте речення, усунувши невиправдані повтори, і прочитайте його виразно.

Перша група туристів пішла в бік Алупки по нижній дорозі, а друга група туристів пішла в бік Алупки по верхній дорозі.

311. І. Доберіть заголовок і спишіть текст, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки.

На сонячній галявині, у високій траві грають чудесними барвами важкі краплі роси.

Справді, **схилиш** голову наліво — крапля **світиться** голубим **направо** червоним як кров припадеши до землі і глянеш на неї знизу оранжевим. Наче кришталева сонячна куля зірвалася згори впала на галявину й **розсипалась** у траві різноколірними скалками (*За П. Колесником*).

II. Прочитайте уривок, додержуючись правильної інтонації. Поясніть правопис виділених слів.

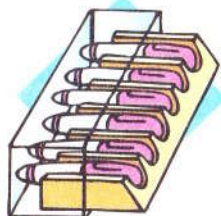
312. Склавши план у вигляді називних речень, напишіть невеликий твір на одну з тем: «Як знайти вдалий¹ кадр для фотозйомки», «Випадково дізнався (дізналася) про свої нові здібності», «Враження від однієї виставки». Вживайте різні відомі вам типи речень.

Запитання і завдання для повторення

1. Які речення є неповними? Наведіть приклади.
2. Чим неповні речення відрізняються від повних? Поясніть на прикладах.
3. Які члени речення можуть опускатися? Чи можна їх відновити?
4. Як пропуск окремих членів речення позначається на вимові? Як це відбивається на письмі?
5. Як брак окремих членів речення впливає на розуміння смислу речення?
6. Чи можна вважати неповними односкладні речення? Поясніть на прикладах.
7. Де і з якою метою вживаються неповні речення?

¹ В д а л и й — рос. удачный.

РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ

§ 23 Однорідні члени речення

Глянь, яка чудова наша Україна

313. І. Зробіть звуковий запис слів *південний, бездонні*.

ІІ. Прочитайте текст, уявіть змальовану в ньому картину. Визначте тип і стиль мовлення. Доберіть до тексту заголовок, який відбивав би: а) його тему; б) основну думку.

Крим — унікальний куточок української землі, краса якого чарує кожного. Давня назва краю — Таврида. Це місце перетину багатьох світових цивілізацій. Тут воедино переплелись культури Сходу і Заходу, Півдня і Півночі. Тут залишили свій слід таври і кіммерійці, скіфи і сармати, греки і римляни, турки і гагаузи, татари і караїми...

Особливо мальовничий південний берег півострова, де в бездонні таємничі глибини Чорного моря поринають стрімкі урвища Кримських гір. Титанічна боротьба космічних стихій Землі, Вогню та Води породила неповторну магнетичну красу вулканічного масиву Кара-Дагу з його затишними бухтами, таємни-

Крим. Вулканічний масив Кара-Даг

чою напівтемрявою гrotів¹ та скелями, що повільно бредуть у бік відкритого моря, поступово віддаляючись від берега.

Десятки й сотні першокласних митців різних епох та народів — **художників, поетів, музикантів** — оспівали красу кримських краєвидів, залишивши нащадкам чудові картини, вірші, мелодії. Надзвичайно важко після них сказати щось своє... (С. Бушак).

III. Розгляньте фотоілюстрацію кримського краєвиду на с. 140, скажіть своє слово про Крим.

IV. Зверніть увагу на речення з виділеними словами.

Що вам відомо про однорідні члени речення?

Однорідні члени речення (рос. однородные члены предложения) — це такі члени речення, які відповідають на те саме питання, відносяться до одного члена в реченні і є однаковими членами речення.

Однорідні члени речення рівноправні між собою і незалежні один від одного.

Однорідні члени речення з'єднуються між собою:

1) за допомогою інтонації (*А сонечко виринає таке **молоде, тепле, лагідне*** (М. Сиротюк);

2) за допомогою сполучників сурядності та перелічувальної інтонації (***І степ, і очерет** облились рожевим світлом* (І. Нечуй-Левицький);

3) обома способами (***Мир, злагода і спокій** панують на землі* (Я. Гоян).

Як інтонуються речення з однорідними членами?

Речення з однорідними членами вимовляються з різною інтонацією:

1) **перелічувальною** (*І знов — зима, і знову тихий сніг лягає на **дахи і тротуари, на вулиці, проспекти та бульвари, на парки, на мереживо доріг*** (Г. Латник);

2) **протиставлення** (***Тече вода в синє море, та не витікає*** (Т. Шевченко);

3) **зіставлення** (***Він приїхав не стільки насолодитися природою, як відпочити***).

У розповідних реченнях інтонація перелічення й зіставлення поступово знижується, а в окличних — підвищується.

У питальних реченнях інтонація помітно підвищується на останньому однорідному члені.

У разі протиставлення інтонація на першому однорідному члені різко підвищується, а на останньому — знижується.

¹ Грот — природна порожнина або зроблена майстрами заглибина в гірській породі.

Які члени речення можуть бути однорідними і якими частинами мови вони виражаються?

Однорідними в реченні можуть бути як головні, так і другорядні члени:

1) **підмети** (На плéтеному з лози столі лежали розкриті книжка, зошит і ручка (М. Сидоряк);

2) **присудки** (Після бурі Чорне море тихе, лагідне, прозоре (А. Качан). Як сірничок, припалений від сонця, день спалахнув, обвуглився, погас (Л. Костенко);

3) **означення** (Доцвітало літо червоними, брунатними, жовтогарячими жоржинами (І. Цюпа);

4) **додатки** (Подякував за хліб, за сіль і за науку добрим людям (Т. Шевченко);

5) **обставини** (Виявилось, що продукція мого заводу потрібна і в Англії, і в Канаді, і в країнах Латинської Америки (М. Сидоряк);

У реченні може бути не один, а кілька рядів однорідних членів: Дуби, осики, верби, очерети зливалися у щось єдине ціле, ховали небо, сонце (Василь Шевчук).

Повторювані слова не бувають однорідними членами речення: Я тебе чекав, чекав... Плавай, плавай, лебедонько, по синьому морю (Т. Шевченко).

Однорідні члени речення зазвичай виражаються словами тієї самої частини мови, але **можуть бути виражені і словами різних частин мови**: Книжка була цікава, але без ілюстрацій. Роботу виконували швидко, з дивовижною вправністю.

314. І. Визначте однорідні члени речення і прочитайте речення з перелічувальною інтонацією.

ІІ. Спишіть, з'ясовуючи, якими членами речення є однорідні члени, якими частинами мови вони виражені, до якого члена в реченні відносяться і яким видом зв'язку з'єднані між собою.

1. Сьогодні київські парки і сквери, алеї і бульвари визолочені осінню (П. Позняк). 2. За цей час син змужнів, виріс (І. Чендей). 3. Небо було безхмарне й блискучо-синє (М. Коцюбинський). 4. Під самою хатою росли червоні, білі, рожеві маки (І. Нечуй-Левицький). 5. Славен наш Київ золотоголавий мужністю, честю, красою (М. Рильський). 6. Ліворуч, праворуч, попереду, над головою засвітілись яскраві зірки (М. Сидоряк). 7. Усі хати в Комарівці чималі, чисті, зі світлицями (І. Нечуй-Левицький).

ІІІ. Назвіть речення, у якому однорідні члени виражені різними частинами мови.

ІV. Самостійно наведіть приклади речень з однорідними членами, вираженими різними частинами мови.

315. Розберіть подані речення за зразком, визначивши однорідні члени як члени речення. Скажіть, як вони зв'язані між собою — сполучниками і перелічувальною інтонацією чи тільки інтонацією (без сполучників).

Зразок.

Стояла ясна, зоряна та місячна ніч (О. Югов).

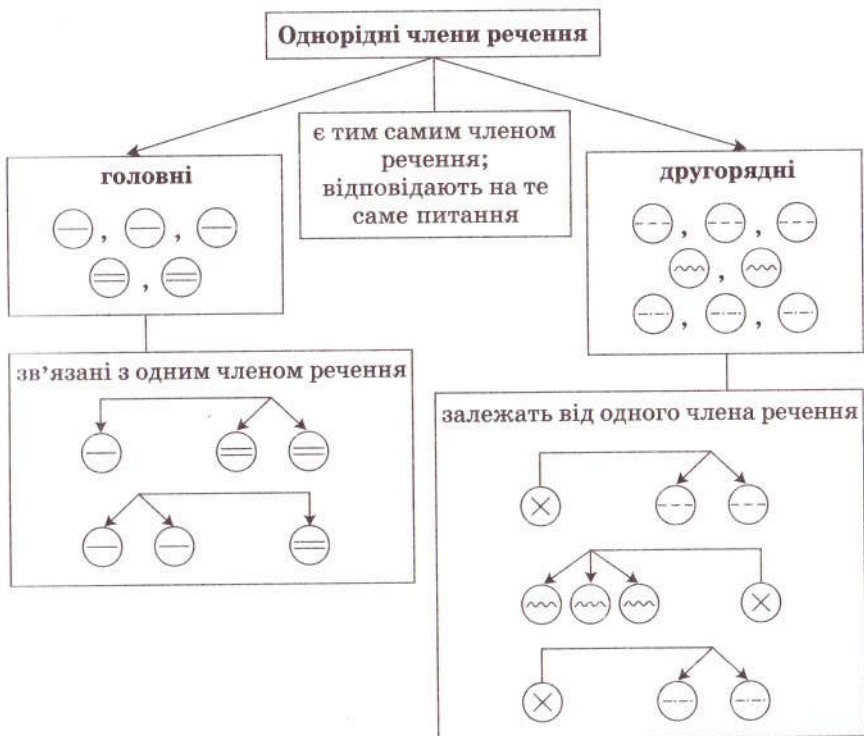

яка?

1. Сміються в сонці золотому річки, і села, і поля (Олександр Олесь).
2. Любиш край свій, і сонце, і квіти (В. Сосюра).
3. Пасажири голосно розмовляли, жартували, сміялися (О. Гончар).

316. I. Розгляньте схему і розкажіть за нею про однорідні члени речення.

II. Складіть і запишіть речення за поданими схемами речень.

317. Дайте відповіді на запитання, вживаючи однорідні члени речення і називаючи їх.

1. У яких містах ви побували?
2. Які книжки ви читаете?

3. Хто ваші улюблені актори?
4. Які марки автомобілів ви знаєте?
5. Які квіти ви любите?

318. Уявіть, що ви в ресторані. Замовте собі обід (вечерю).

- ◆ Однорідні члени речення можуть бути **непоширеними** й **поширеними** (мати при собі залежні слова або утворювати зворо́ти): *Скільки ось годин із такою швидкістю йдемо у потоці «мерседесів», «понтіаків» та «ягуарів» (О. Гончар). Ми незабаром підїхали до молодого, затканого намороззю гаю (М. Стельмах).*

319. Прочитайте речення з відповідною інтонацією. Випишіть спочатку речення з непоширеними однорідними членами, а потім із поширеними, позначаючи їх як члени речення, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки.

1. Річка була широка і глибока (*Петро Панч*). 2. Днина видалась на диво гарною щедро позолоченою ясним промінням (*М. Сиротюк*). 3. А на землі синьоокі проліски перші фіалки соромливо піднімають голівки (*О. Копиленко*). 4. Ніч розкинула над селом своє темне всипане зорями шатро (*І. Цюпа*). 5. Під вікнами посадила Ганна бузку любистку півників та півонії (*І. Нечуй-Левицький*). 6. А за вікном летіла в сонці в яскравих багрянцях подільська осінь (*О. Гончар*).

320. Перебудуйте речення так, щоб непоширені однорідні члени речення стали поширеними, й запишіть, обґрунтовуючи розділові знаки.

З р а з о к. 1. *В подвір'ях — усіяні спілими ягодами вишні, черешні з лакованими кетягами, кучеряві яблуні, гостролисті груші, розмаїті квітники.*

1. В подвір'ях — вишні, черешні, яблуні, груші, квітники (*М. Сиротюк*). 2. З вертольота добре видно луки, ліси, річки і гори. 3. Йому добре були знайомі і ці вулиці, й будинки, і парки.

321. Доповніть речення, у тому числі й однорідними членами, і запишіть. Позначте однорідні члени відповідно до їх ролі в реченні.

З р а з о к. 1. *Кришталева роса тремтіла, мінилася, перелискувала в променях вранішнього сонця.*

1. Роса. 2. Літак. 3. Квіти. 4. Автомобіль. 5. Друзі. 6. Сніг.

322. І. Прочитайте з відповідною інтонацією два тексти з однорідними членами, уявіть змальовану у вірші картину. Визначте тип і стиль мовлення обох текстів.

ЗОЛОТИЙ ДОЩ

Над полями, над яругами
 Дощ летить,
 Позолоченими смугами,
 Нитками,
 Сітками
 Миготить.
 Оживає все потомлене, —
 Хоче жити!
 В краплях сяйво переломлене
 Дугами,
 Кругами
 В грі дрижить.

Грицько Чупринка

2. Бджолиний мед — один із найкорисніших природних продуктів, у складі¹ якого виявлено багато важливих для людського організму елементів.

Залежно від фарбуючих речовин, які знаходяться в нектарі, колір меду може бути різним — від безбарвного², світло-жовтого, лимонно-жовтого, золотисто-жовтого, темно-жовтого, брунатно-зеленого до чорного.

З хімічної точки зору бджолиний мед становить складну суміш³, до якої входять глюкоза, фруктоза й сахароза, декстрин⁴, вода, білкові речовини, небілкові речовини, ферменти, органічні кислоти, вітаміни, мінеральні речовини... У складі меду виявлено алюміній, берилій, бор, вісмут, ванадій, германій, галій, залізо, золото, олово, калій, кобальт, кальцій, літій, магній, мідь, марганець, молібден, нікель, натрій, свинець, срібло, кремній, стронцій, титан, фосфор, хром, цинк, сірку, хлор, цирконій...

входити до складу

У результаті досліджень у складі меду встановлено такі вітаміни: B₁, B₂, B₃, B₅, B₆, E, K, C і каротин.

Мед як природний рослинно-тваринний продукт, який містить таку значну кількість мікроелементів у найбільш придатній для засвоєння організмом формі, не має собі рівних...

Хімічний і біологічний склад меду робить його не тільки відмінним харчовим, а й важливим фармакологічним⁵ засобом (За С. Младеновим).

¹ Склад — рос. состав.

² Безбарвний — рос. бесцветный.

³ Суміш — рос. смесь.

⁴ Декстрин — продукт із крохмалю.

⁵ Фармакологічний — лікувальний.

II. Визначте стилістичну роль однорідних членів речення. Доведіть, що в науковій літературі вони використовуються для точного опису предмета і класифікації його ознак, а в художній літературі — для виразного та образного відтворення дійсності.

323. I. Прочитайте уривок, уявіть в художніх образах сонячну картину літнього дня. Доберіть заголовок і спишіть текст, вставляючи пропущені букви. Поясніть орфограми.

У н..ділю вранці, якось перед З..леними святами, була тиха ясна погода.

Сонце піднялося в..сочен..ко. І гори, й долини, і поля, і сади, і ставок, і хати були залиті й облиті білим, як срібло, світлом.

Над ставком, над садками м..готіло, гра..ло, л..лося хвилями золоте мар..во, н..наче у повітрі ворушилися¹ якісь пасма² тонких золотих ниточок.

Куди не кин..ш оком, скрізь вес..ло та любо! З..л..ніла молода ботвина на городах, з..л..ніли поля, садки, з..л..ніли розкішні бур'яни та бузина. А над з..л..ною з..млею синє-синє та гл..боке літнє небо; а між небом та з..млею золоте сонце та хвиля світова. І вес..ло, і любо, і радісно! Сміялось небо, сміялася земля, сміялося сонечко ясне, а ставочок між з..леними вербами та садами н..наче р..готавсь!.. (За І. Нечуєм-Левицьким).

воруші́тися

па́сма

II. Підкресліть однорідні члени відповідно до того, якими членами речення вони є; якщо це другорядні члени, встановіть, що вони пояснюють. З'ясуйте, чому присудки в останньому реченні не є однорідними. Визначте речення з рядами однорідних членів.

III. Чому автор вдається до повторення того самого слова в реченнях останнього абзацу? Чи не є це лексичною помилкою?

IV. Поясніть стилістичну роль однорідних членів речення.

§ 24 Однорідні й неоднорідні означення

Природа рідного краю

324. I. З'ясуйте значення слова *елєгія*. Зробіть звуковий запис слів *розцвівся, рясніють, розкішна*.

II. Прослухайте вірш Миколи Вороного, уявіть змальовану в ньому картину. Прочитайте, додержуючись правильної інтонації речень з однорідними членами.

ВЕСНЯНА ЕЛЕГІЯ

Розцвівся пишно мій садок.
Рясна черемха і бузок,
І яблуневий цвіт

¹ Воруші́тися — рос. шевелиться.

² Па́сма — рос. прядь.

В своїм убранні молодім
Блищать на сонці золотім
І шлють йому привіт.

Барвінок стелиться в траві;
В зеленій свіжій мураві
Рясніють квітоньки:
Жовтогарячі, голубі
І срібні — з ними ж у юрбі
Конвалій пелюстки.

Цвіте, буяє рідний край,
Немов казковий тихий рай
Фантазії і снів!
Прийшла весна, прийшла красна,
Розкішна, люба, чарівна!

М. Вороний

III. Зверніть увагу на виділені означення, які в одному випадку відділяються комами і читаються з перелічувальною інтонацією, а в іншому — ні. Котрі з них можна з'єднати сполучником *і*?

IV. Ознайомтеся з теоретичним матеріалом і з'ясуйте, які означення у вірші є однорідними, а які — неоднорідними.

◆ **Розрізняють однорідні й неоднорідні означення (рос. од-
◆ нородные и неоднородные определения).**

◆ **Означення є однорідними, якщо:**

◆ 1) вони характеризують предмет за однією ознакою
◆ (кольором, розміром та ін.): *Гори востаннє засвітилися*
◆ *легким, ажурним золотом* (О. Гончар);

◆ 2) стоять після означуваного слова: *Берези милі, біло-*
◆ *корі чекають райдугу свою* (А. Малишко);

◆ 3) наступне з них уточнює попереднє (між ними можна
◆ вставити сполучник *тобто*): *Дайте мені інші, дрібніші ку-*
◆ *пюри*;

◆ 4) за означенням-прикметником іде дієприкметниковий
◆ зворот: *Рівний, залитий сонцем степ одразу принишк*
◆ *(О. Гончар).*

◆ 5) виступають художніми означеннями (є епітетами):
◆ *Якісь солодкі, любі спогади та думки колисали його серце*
◆ *(М. Коцюбинський);*

◆ 6) вимовляються з перелічувальною інтонацією;

◆ 7) між ними можна вставити сполучник *і*.

◆ **На письмі однорідні означення відділяються комами.**

Означення є **неоднорідними**, якщо:

1) вони характеризують різні ознаки предмета: *Починає тепло тиха осінь*;

2) вимовляються без перелічувальної інтонації;

3) між ними не можна вставити сполучник *і*.

На письмі **неоднорідні означення не відділяються комами**.

325. І. Прочитайте текст від свого імені, адресуючи його однокласникові і намагаючись передати власні відчуття. Правильно інтонуйте речення. Визначте тип і стиль мовлення, доберіть заголовки до тексту.

Іду безмежним весняним полем, а квітів безліч. Квітів яскравих, радісних, буйних. Теплий грайливий вітерець їх колихає, вони хитають ніжними запашними голівками і ваблять до себе. Зелень свіжа й чиста (За О. Копиленком).

П. Вкажіть, які означення в реченнях тексту є однорідними, а які — неоднорідними. Поясніть вживання розділових знаків.

326. Прочитайте записи, які зробив восьмикласник до теми «Однорідні й неоднорідні означення». За цим зразком зробіть власні записи про якийсь предмет чи явище і підготуйтеся розповідати про однорідні й неоднорідні означення.

Однорідні й неоднорідні означення

1. Білі, кремові, червоні троянди (одна ознака).
2. Високі білі троянди (різні ознаки).
3. Троянди білі, високі (після означуваного слова).
4. Вологі, у росі троянди (конкретизує попереднє).
5. Чудові, скупані в сонці троянди (після означення-прикметника — дієприкметниковий зворот).
6. Ніжні, замріяні троянди (епітети).

327. Прочитайте речення без розділових знаків, правильно інтонуючи їх. Визначте однорідні й неоднорідні означення; з'ясуйте, до якого слова в реченні вони відносяться. Спийшіть, правильно розставляючи розділові знаки.

1. Тільки уважна спостережлива¹ людина може читати велику книгу Природи (А. Рябченко). 2. Біла кучерява хмарка застигла в синьому небі (О. Донченко). 3. У місті були прямі широкі вулиці. 4. Падав м'який пухнастий сніг. 5. Усі дерева в інеї — у білому у синьому (А. Камінчук). 6. Вікна виходили на інший південний бік. 7. Гіллястий волосський горіх розкинув густу тінь. 8. Я щодня проходжу повз самотній закинутий сад (З тв. М. Коцюбинського). 9. За Россю стояв високий скелястий берег (І. Нечуй-Левицький). 10. Твердий синявий сніг грав на сонці самоцвітами (М. Коцюбинський). 11. З вікна в купе полилось неяскраве рівне світло (В. Козаченко).

¹ Спостережливий — рос. наблюдательный.

328. Уявіть ситуацію. Засперечалися двоє учнів. Один із них доводив, що в поетичних рядках Ліни Костенко «Красива осінь вишиває клени червоним, жовтим, срібним, золотим...» прикметники, що означають назви кольорів, виступають у ролі однорідних означень. Інший із цим не погоджувався, доводячи, що це — обставини способу дії.

Хто з учнів правий? Обговоріть це питання і з'ясуйте істину, аргументуючи власну думку. Чи можлива в суперечці «нічия»?

329. І. Перебудуйте речення так, щоб однорідні означення стояли після означуваного слова. Запишіть змінені речення, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки.

Зразок. 1. *Був осінній день, ясний і теплий.*

1. Був ясний, теплий осінній день. 2. Стояла тиха, тепла, красива ніч (*Яків Баш*). 3. Голубі, сині, фіолетові пасма снували над горами (*І. Цюпа*). 4. Нас обігнала новенька, блискуча, лакована іномарка.

II. Прочитайте записані вами речення, додержуючись відповідної інтонації.

330. І. Запишіть речення, доповнюючи їх означеннями з довідки, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки. Поясніть, як характеризують особу, предмет чи явище однорідні та неоднорідні означення.

Зразок. 1. *Двері відчинила привітна¹, весела господиня.*

1. Двері відчинила привітна ... господиня. 2. Сучасні ... лайнери є зручним транспортним засобом. 3. Юнак спав міцним ... сном. 4. Крізь чисту ... воду було видно гладенькі ... камінчики. 5. Знявся різкий ... вітер. 6. Тоненькі ... гілочки берези вкрилися сріблястим... інеєм.

Довідка: *прозорий; відшліфований; тендітний; іскристий; реактивний; здоровий; веселий; холодний.*

II. Прочитайте записані вами речення, правильно інтонуючи їх.

331. Уявіть ситуацію. Підліток не застав свого друга вдома і написав йому таку записку:

Ігорю, принеси мені іншу цікаву книжку.

Заздалегідь вдячний
Костянтин.

Потім він подумав і після слова *іншу* поставив кому. Як ви вважаєте, чому він це зробив? Що змінилося?

¹ **Привітний** — *рос.* приветливый.

332. І. Запишіть речення, поширюючи їх неоднорідними означеннями з довідки; поясніть, як вони характеризують предмет чи явище.

З р а з о к. 1. Таксі зупинилось біля високого цегляного будинку.

1. Таксі зупинилось біля високого ... будинку. 2. Обладнаний ... пляж тягнувся вздовж моря. 3. Стояла безсніжна ... зима. 4. У вітрині магазину виблискували дорогі ... годинники. 5. Широке ... шосе перетинало рівнину із заходу на схід.

Д о в і д к а: асфальтований; піщаний; цегляний; теплий; вішуканий¹.

П. Прочитайте записані вами речення, додержуючись відповідної інтонації.

333. І. Поширте словосполучення *прикметник + іменник* одним-двома означеннями і запишіть текст, дібравши до нього заголовок. Пояснюйте, які означення ви додаєте — однорідні чи неоднорідні, обґрунтуйте розділові знаки.

Гори і море — переважний² ландшафт Тайваню. Багата і красива природа, яшмові гори, смарагдові ліси, голубі ріки, морські затоки³, мармурові ущелини, коралові рифи... (В. Стадниченко).

П. Прочитайте записаний текст, додержуючись інтонації речень з однорідними членами.

334. Перекладіть і запишіть речення українською мовою, розставляючи і пояснюючи розділові знаки. Порівняйте вживання розділових знаків у реченнях з однорідними членами в обох мовах і зробіть висновок.

1. Помню раннее свежее тихое утро (І. Бунін). 2. Вера вынула из вазочки две маленьких розы розовую и карминную (О. Купрін). 3. Беззаботный молодой человек улыбнулся ещё приветливее (С. Сергеев-Ценський). 4. Погода стояла тёплая сухая и тихая. 5. Белогуров остановился заметив дерево с широкими блестящими ярко-зелёными листьями (За С. Сергеевим-Ценським).

335. Відредагуйте речення, в яких допущено помилки у вживанні однорідних членів, і запишіть їх.

1. Годинники бувають кишенькові, настінні, настільні й золоті. 2. Чоловік попросив показати другий більший і світліший костюм.

¹ Вішуканий — рос. утончённый, эlegantный.

² Переважний, переважачий — рос. преобладающий, преобладающий.

³ Затока — рос. залив.

336. Доберіть заголовки і спишіть текст, вставляючи пропущені розділові знаки. Поясніть пунктограми. Зробіть словотвірний розбір виділеного слова.

Тихий чудесний вечір. Чистий сліпучо-білий сніжок поскрипує під ногами. А як він виблискує кожною сніжинкою, як виграє на світлі всіма барвами! Його видно на вітах дерев на рамах вікон на ліхтарях. Він мов парашутики кульбаби незручно почіплявся на штахетах на кованих гостриках залізної огорожі. Ніжний **недовговічний** як людська радість. Може, тому він такий ніжний і такий недовговічний, що останній. У високому небі всіяному зорями уже гуляють березневі вітри поривчасті мінливі й легковажні (За П. Колесником).

§ 25 Докладний переказ оповідання з обрамленням.

Твір-оповідання з обрамленням

Курйози кіно

337. І. З'ясуйте значення слів *курйбз*, *курйбзний*. Зробіть звуковий запис слів *побоїще*, *сіллю*.

II. Прочитайте текст, відповідаючи на запитання під час читання.

ЗИМА ВЛІТКУ

Історія кіно сповнена величних, хвилюючих і навіть курйозних сторінок. Ось що розповів один із знаних кінорежисерів.

Зйомки популярного колись фільму «Олександр Невський» відомого режисера Сергія Ейзенштейна проходили досить незвично.

У чому була ця незвичність?

Найскладнішими виявилися зйомки битви на льоду Чудського озера. Минули зима і весна, а Льодове побоїще не встигли відзняти.

Яким міг бути вихід із цього становища?

Вихід знайшовся несподівано.

Якось увечері другий режисер Дмитро Васильєв побачив на площі таку картину. Світло місяця і відблиск ліхтарів своєрідно¹ відбивалися² на мокрому асфальті, який блищав, ніби водна гладінь. «А якщо ризикнути і відзняти зимові кадри

відбива́тися

¹ Своєрідно — рос. своеобразно.

² Відбива́тися — рос. отражаться.

влітку на якомусь майданчику, вкритому штучним льодом і снігом?» — подумав режисер.

Винахідливість Васильєва оцінили. Вибрали зручне місце для зйомок неподалік «Мосфільму». Величезну територію в 30 000 квадратних метрів покрили асфальтом, зафарбували в білий колір і обробили рідким склом. Людське око на всьому цьому величезному просторі бачило слизький і блискучий лід. Згодилася і крейда, якою посипали учасників бою.

З якою метою?

Створювалася видимість¹, що вони запо-рошені снігом. Два човни, вмерзлі в кригу, були вміло домальовані художником.

*створювалася
в́идимість*

Непросто було відтворити іній на гілках дерев.

Як це було зроблено?

Гілки пофарбували вапном і посипали пухом з бавовни². М'які відблиски на льоду створювалися за допомогою дзеркал і прожекторів.

Необхідно було підготувати озброєння для сотень воїнів — професійних і непрофесійних акторів. Разом із тим використовувати у зйомках бою металеву зброю було неможливо, оскільки вона могла призвести до ненавмисних³ поранень.

баво́вна

ненавмі́сний

Який вихід було знайдено?

Сотні мечів, пік, стріл, шоломів, лат, щитів, кольчуг було зроблено за ескізами художників із дерева, картону, кручених мотузків, пофарбованих у сріблястий колір.

Зйомки Льодового побоїща відбувалися в спекотні дні. Триногі знімальні апарати стояли під білими парасольками, які захищали від їх палючого сонця.

*зроби́ти за
ескі́зами*

Та найважчими були зйомки фінальних кадрів бою. Адже глядач повинен побачити, як провалюється під лід охоплена панікою ворожа піхота.

Як можна було зняти ці сцени посеред літа?

Ці сцени знімали на одному з підмосковних озер. Водну гладінь укрит «крижаний покрив» із фанерних щитів, пофарбованих білою фарбою. По команді режисера рицарі виривалися на лід. «Крижини» розламувалися, і рицарі тонули. За безпекою зйомки стежили водолази.

¹ Ство́рювати в́идимість — рос. создавать видимость.

² Баво́вна — рос. хлопок.

³ Ненавмі́сний — рос. нечаянный.

Кадр із фільму. Олександр Невський — Микола Черкасов

Кінокартину «Олександр Невський» було зроблено в зазначений строк¹ (*З журналу*).

III. Розгляньте кадр із фільму. Опишіть своє враження від нього декількома реченнями.

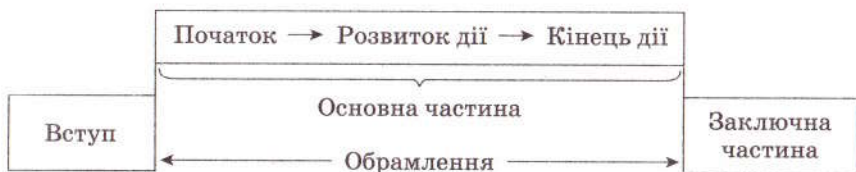
в зазначений строк

IV. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Пригадайте, що таке оповідання. Обґрунтуйте, чи можна прочитаний щойно текст назвати оповіданням.

2. Розгляньте схему і з'ясуйте, що є обрамленням в оповіданні. Свої міркування звітуйте з поданим на с. 154 визначенням.

Будова оповідання

¹ В зазначений строк — вчасно (рос. в отведённое время).

3. Перегляньте текст «Зима влітку» і знайдіть у ньому обрамлення. Яка роль цього композиційного прийому в оповіданні?

4. Перечитайте текст, напишіть складний план розповіді і перекажіть її від третьої особи.

- ◆ **Обрамлення** — це такий композиційний прийом, за якого сюжетний твір (наприклад, оповідання) включається в розповідь, немов у рамку, яка не має безпосереднього зв'язку з розвитком сюжету.

338. Розкажіть, що нового й цікавого ви почули чи побачили протягом останнього тижня по радіо чи телебаченню. Вкажіть назву передачі. Як ви ставитеся до почутого (побаченого)?

339. Виберіть із тексту вправи 73 розповідь про Боббі і прочитайте. Придумайте і запишіть до неї обрамлення.

340. Напишіть твір-оповідання на основі почутого за однією з тем: «Коли мама була маленька», «Коли тато був студентом (служив в армії)», «Що я почув (почула) по радіо (від перехожого)», «Про що розповів мені друг (знайомий, сусід...)», «Історія, яка запам'ятається надовго».

Щоб підготуватися до твору, розпитайте у друзів, батьків чи знайомих про найпам'ятніші події в їхньому житті.

Продумайте, з чого ви почнете свій твір-оповідання на основі почутого, як включите в нього розповідь, від якої особи переказуватимете і чим закінчите.

Напишіть складний план твору, передбачивши у ньому обрамлення.

§ 26 Розділові знаки при однорідних членах речення

Шедеври садово-паркового мистецтва

341. І. З'ясуйте значення слів *престижний, шедевр, дендропарк*. Зробіть звуковий запис слів *відкриються, французьких, розставлені*. Прочитайте текст, визначте тип і стиль мовлення.

ДЕНДРОПАРК «СОФІЇВКА»

У місті Умані на Черкащині відкриються вам багатства зеленого царства, казкова принада Софіївського парку, унікальної пам'ятки садово-паркового мистецтва.

«Софіївка» належить до найкрасивіших і найдивовижніших парків Європи поруч із французьким Версалем і російським Петергофом.

Всесвітньо відомий шедевр садово-паркового мистецтва створено і названо на честь Софії — нареченої, а потім і дружини графа Станіслава Потоцького.

всесвітньо
відомий

У дендропарку «Софіївка». Грот Феміди зі скульптурою Венери
Медицької

Відлік¹ історії парку ведеться з 1796 року. За проектом інженера Людвіга Метцеля на ста п'ятдесяти семи гектарах скелястих берегів річки Кам'янки упродовж шести років було створено не бачений досі парк.

весті відлік

У «Софіївці» багато унікальних витворів мистецтва. Вражають уяву² і спеціально розставлені гігантські кам'яні брили³, і чудові басейни, і фонтани, і каскади, й водоспади, і джерела, і підземна річка, й озеро з лебедями, і гроти, і тераси, й оглядові майданчики, й ажурні альтанки, і дивовижні садові скульптури. А об'єднує все це різнобарв'я композиція, в основу якої покладено сюжети з міфів Стародавньої Греції.

вразити уяву

На початку паркової композиції підноситься фонтан «Змія». Це величезна анаконда, з рота якої б'є струмінь води — водяний

струмінь

¹ Відлік — рос. отсчёт.

² Вражати уяву — рос. поражать воображение.

³ Бри́ла — рос. глыба.

салют заввишки 20 метрів. Фонтан зроблено без жодного насоса, і функціонує він за рахунок перепаду води у верхньому і нижньому ставках.

На території парку десятки скульптур. Статуя давньогрецького філософа Евріпіда — єдине в світі зображення цього діяча. Скульптуру було знайдено під час розкопок Херсонеса і перевезено в «Софіївку».

Острів Ітака, або Кавказька гірка, — уособлює міф про Прометея. На ньому понад 100 видів рослин, у тому числі — унікальне каратове дерево. Зернятко його плоду важить рівно 1 карат (0,02 г), завдяки чому й займає почесне місце в Палаті мір і ваги Парижа.

ва́жити

Привертає увагу «висячий» камінь. Ця величезна брила вагою 295 тонн тримається на метровій висоті на трьох невидимих точках опори. Незважаючи на уявну нестійкість¹, камінь витримав три землетруси і навіть не зрушився з місця².

*приверну́ти ува́гу
зру́шити(ся) з місця*

Над площею Зборів нависла мальовнича скеля, з якої із шумом спадає водоспад, виблискуючи бризками на сонці.

Дуже красивий грот під назвою «Дзеркало Діани».

Виправдовує свою назву острів Кохання. Сюди приїжджають молодята й закохані.

Рослини в парку квітують з ранньої весни до пізньої осені. Тут майже півтисячі рідкісних порід дерев і кущів, привезених із різних куточків планети.

Ви бували на терасі Муз? Ви піднімалися на Гвинтову гору? Ви чули рик Левого, або Громого, грота?

Приїжджайте у «Софіївку»! (З журналу).

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Чим «Софіївка» вирізняється з-поміж інших відомих парків?

2. Яку тему покладено в основу композиції парку?

3. Поясніть правопис слів *Черкащині, садово-паркового, не бачений (досі), гігантські, незважаючи (на уявну нестійкість)*.

4. Складіть усно речення зі словами в рамках.

5. Розберіть за членами речення виділену фразу.

III. Розгляньте фотоілюстрацію на с. 155. Усно складіть за нею 3 речення з однорідними членами.

¹ Несті́йкість — рос. неустойчивость.

² Зру́шити(ся) з місця — рос. сдвинуть(ся) с места.

IV. Випишіть із тексту речення з однорідними членами, що з'єднуються повторюваними сполучниками. З'ясуйте, до якого слова вони відносяться і якими членами речення є.

V. Назвіть у виписаному реченні сполучники, що з'єднують однорідні члени, пригадайте, до якого розряду вони належать. З'ясуйте, яке значення вносять ці сполучники в речення. Зверніть увагу на розділові знаки при однорідних членах, з'єднаних повторюваними сполучниками.

♦ Однорідні члени пов'язуються між собою за допомогою
♦ **сполучників сурядності** (рос. сочинительных союзов), які
♦ поділяються на три групи:

- ♦ 1) **єднальні** (рос. соединительные): *і, й, та* (в значенні *і*), *ні...ні*;
- ♦ 2) **розділові** (рос. разделительные): *або, то, чи, хоч*;
- ♦ 3) **протиставні** (рос. противительные): *а, але, та* (в значенні *але*), *зате, проте, однак*.

342. Розгляньте таблицю і з'ясуйте, коли між однорідними членами речення ставиться кома.

Кома при однорідних членах речення

Правила	Приклади
<p>Між однорідними членами речення ставиться кома, якщо вони з'єднані: тільки інтонацією (без сполучників):</p> <p style="text-align: center;">○, ○</p> <p>протиставними сполучниками:</p> <p style="text-align: center;">○, а ○ (але)</p> <p>повторюваними єднальними або розділовими сполучниками:</p> <p style="text-align: center;">і ○, і ○, і ○ ○ та ○, ○ та ○ чи ○, чи ○</p> <p>парними сполучниками: як..., так і; як не..., то; так..., як; не тільки..., а (але) й; хоч..., але (та, зате, проте); не стільки..., скільки; якщо не..., то; настільки..., наскільки</p>	<p><i>Відгуло, віддзвеніло лагідне літо</i> (В. Приходько).</p> <p><i>Всіх слухай, а свій розум май</i> (Нар. творчість). <i>Вода холодна, але приємна.</i></p> <p><i>Там тобі і дуб, і бук, і береза, і ясени...</i> (М. Сидоряк).</p> <p><i>Чи то садок видніє, чи город, чи поле?</i> (Панас Мирний).</p> <p><i>У лісах водяться як косулі, так і лисиці.</i></p>

Між поширеними однорідними членами іноді ставиться крапка з комою, особливо якщо в реченні є інші розділові знаки: *Два метелики білих, один за другим, злітають звідкись¹ на тихі трави, як черешневий цвіт; то блимнуть на сонці, то посіріють у тінях (М. Коцюбинський).*

343. І. Спишіть речення, пояснюючи, якими правилами (у тому числі з таблиці на с. 157) ви керуєтеся, розставляючи розділові знаки. Поясніть, яке значення вносять сполучники у речення з однорідними членами.

1. Стерлося з пам'яті чимало подій фактів прізвищ днів тижнів місяців (*В. Козаченко*). 2. Сріблясті роси тремтять на останніх квітах на візерунчастім листі акацій (*І. Цюпа*). 3. Це не вогні а зірки чисті високі мінливі (*М. Вороний*). 4. Не гаряче але ясне проміння заливає садки й луки. 5. Вечір був темний теплий та тихий (*З тв. І. Нечуя-Левицького*). 6. Працею людиною і сильна й красива (*О. Гончар*). 7. Співають дзвінко сонячного дня птахи і листя вітер і хмарини (*Олег Ольжич*). 8. Ставки це блакитні очі землі. Їй теж треба дивитись і на сонце і на зорі і на людей і на оці зеленокорі верби, що побралися за руки мов дівчата і ведуть своє коло (*М. Стельмах*).

II. Прочитайте речення з відповідною інтонацією.

344. І. Прочитайте уривок із діалогу. Уявіть, що ви почули ці дві репліки випадково, проходячи повз двох співрозмовників. Про що могло йтися в розмові?

— Так скільки ж їх було?

— Три і три, і ще три, й один (*Петро Панч*).

II. Запишіть репліки, поясніть розділові знаки.

345. Доповніть речення однорідними членами з довідки, розставляючи розділові знаки. З'ясуйте, якими сполучниками з'єднані однорідні члени і якого значення надають реченню службові частини мови.

1. Зросту він був не високого а ... 2. Автомобіль не дешевий зате ... 3. Літо було дощове але ... 4. Сукня була недорога зате ... 5. Вона писала нерозбірливо проте ... 6. Виноград був зелений але ... 7. Поїздка була нетривала проте ...

Д о в і д к а: *грамотно; середнього; тепле; солодкий; комфортний; корисна; модна.*

346. До виділених членів речення доберіть однорідні, приєднайте їх різними сполучниками (у тому числі повторюваними) і запишіть

¹ З в і д к и с ь — *рос. откуда-то.*

речення, розставляючи і пояснюючи розділові знаки. З'ясуйте, які смислові зв'язки здійснюють сполучники.

З р а з о к. 1. *Любов і повага до батьків властиві кожній людині.*

1. **Любов** до батьків властива кожній людині. 2. **Я** люблю музику. 3. **Житлові будинки** зводяться за допомогою сучасної техніки. 4. **Геологів** не лякають **труднощі**.

347. Дайте відповіді на запитання, вживаючи однорідні члени речення з різними сполучниками (*і; та; і..., і...; як..., так і*) і з'ясовуючи їх смислову роль.

1. З якими країнами межує¹ наша держава?
2. Які моря омивають Україну?
3. Які найбільші річки України?
4. Чим славна Україна?

348. Поширте речення, замінюючи виділені слова і сполучення слів однорідними членами; розставте і поясніть розділові знаки.

З р а з о к. 1. *За вікном вагона іскряться, міняються, рх-тять, переливаються сніги.*

1. За вікном вагона **мерехтять** сніги (*В. Козаченко*). 2. До Парижа можна дістатися **різними видами транспорту**. 3. Мандрівник розповідав **захоплююче**. 4. Штормовий вітер **нашкодив**² кільком приморським містечкам.

349. І. Перекладіть і запишіть речення українською мовою, розставляючи й обґрунтовуючи розділові знаки та з'ясовуючи спільне у їх вживанні в обох мовах.

II. Визначте синтаксичну роль однорідних членів речення та спосіб їх зв'язку.

1. Всё цвело звенело переливаясь яркими красками (*Б. Полсвой*). 2. Я лежу и улыбаюсь редким облакам солнцу морю (*Максим Горький*). 3. И берег и море молчали (*В. Короленко*). 4. Цветы имеют над людьми незаметную но постоянную власть (*В. Солоухин*). 5. Цветы лучше всего собирать или утром или вечером (*К. Паустовский*). 6. То слева то справа сверкают снежные горы (*О. Иванов*). 7. В этом городе у меня нет ни родственников ни знакомых ни близких (*А. Алексин*). 8. Ты меня или не слышишь или не понимаешь.

350. Проведіть у класі конкурс. Переможцем стане той, хто першим правильно назве кількість присудків і ком у реченні, поданому без розділових знаків (с. 160).

¹ Ме жу в а́ ти — *рос.* граничить.

² На ш ко́ ди ти, ш ко́ ди ти — *рос.* навредить, вредить.

Рання осінь падала на землю **багряним** листом **мережилась** **прив'ялим** огудинням¹ глухо гупала горіхами грушами яблуками котилась рябими **череватими** гарбузами кавунами пахла чорнобривцями рутою м'ятою (М. Сиротюк).

351. Сконструйте текст, додавши до речення із попередньої вправи 5—6 речень, з'єднаних повторюваними і парними сполучниками (див. таблицю на с. 157). Доберіть заголовок до тексту. Запишіть висловлювання, ставлячи розділові знаки (у тому числі пропущені). Поясніть пунктограми і правопис виділених слів.

Є в кожній людині рідне древо...

352. І. Зробіть звуковий запис слів *шкереберть*², *місця*, *засяяло*. Прочитайте текст, визначте тип, стиль і жанр мовлення.

СЕСТРА

Не світить більше сонце на небі.

Ні сонця, ні хмар, навіть здається, що й небесної блакиті немає більше над селом. Не співають пташки у садках. Немає ні пташок, ні пташиних гнізд, ні ягід, ні листя...

Не усміхається більше **сусідська** хата, коли подивитися на неї через тин. І той будиночок, що праворуч, не усміхається, і з іншого боку не усміхається. І взагалі жоден будинок на всій околиці не усміхається.

жоден

Ручка не влезить у пенал, сам пенал ніяк не входить у портфель. А портфель... Портфель нізачо не хоче йти на своє місце під столом.

нізачо

Усе йде **шкереберть**.

лагідний

І коли бідоласі вже й білий світ не милий, лагідна³ рука лягає на його плече, і дівочий голос питає **тихо-тихо**:

— А чого ви посварилися?

— З ким?

— Не знаю. Бачу, з кимось посварилися.

— Як бачиш?

— На твоєму лобі написано.

віказати

То ось хто його **віказав**⁴! — тяжко зітхає. І може тому, що його дуже образили, а може тому, що спитала тихо-тихо, майже пошепки, він починає так само тихо розповідати про все, що було.

образити

¹ О г у д и н н я — стебла, гілки виткої, повзучої рослини.

² Ш к е р е б е р т ь — рос. кувырок.

³ Л а г і д н и й — рос. ласковый.

⁴ В и к а з у в а т и, в і к а з а т и — рос. выдавать, выдать.

І — диво дивне! — розповідаючи, він сам починає розуміти, що не так воно вже й страшно. Не встиг розповісти до кінця, як ручка вже стала на своє місце, пенал повернувся до портфеля.

Усміхнулася хата через дорогу, усміхнулися сусідні хати, повернулися садки на свої місця, і знову полинув пташиний гомін.

Над селом засиніло небо, засяяло сонце. І день сьогодні такий **духмяний**, такий променистий, що не можна не вийти за ворота.

А тільки вийдеш, починається нова гра, а що було — те сплигло.

От що значить сестра (Й. Друце).

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Чому в хлопця був поганий настрій і як це відбилось на сприйманні ним навколишнього світу? За допомогою яких мовних засобів це показано?

2. Про що брат міг розповісти своїй сестрі? Які її слова втішили хлопця?

3. Як змінився настрій у хлопця після розмови з сестрою і як це вплинуло¹ на сприймання ним довкілля?

¹ В п л и н у т и — рос. повліять.

4. Розгляньте малюнок на с. 161. Опишіть зовнішність сестри трьома-чотирма реченнями.

5. Поясніть правопис виділених слів. Розберіть за будовою слова *пошепки, посварилися*.

6. Складіть усно речення зі словами в рамках.

7. Чи можна вважати лексичною помилкою повтор того самого слова в третьому абзаці?

8. Поясніть розділові знаки у другому абзаці.

353. Розіграйте діалог між уявними братами, сестрами чи братом і сестрою, використовуючи репліки з тексту вправи 352 і розповідаючи братові (сестрі) про свої проблеми, які він (вона), зі свого боку, допоможе вирішити.

354. I. Спишіть речення з однорідними членами, що з'єднані парними сполучниками, підкреслюючи сполучники і з'ясовуючи їх смислові зв'язки; розставте й обґрунтуйте розділові знаки.

Як ви розумієте смисл першого речення?

1. Казка потрібна не тільки дітям а й дорослим (*К. Паустовський*). 2. Ніч була хоч і зоряна та темна (*Панас Мирний*). 3. Низькі хмари сміялися то дощем то навіть лапатим снігом (*Олена Журлива*). 4. Ні зір ні сонця ні весни без краю рідного немає (*Олександр Олесь*).

II. Прочитайте записані вами речення з відповідною інтонацією.

355. Запишіть речення, вставляючи замість крапок сполучники *як..., так і; не тільки..., а й*, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки (візьміть до уваги, що перша група сполучників не вживається між однорідними присудками). Вкажіть речення, де можливе вживання як одних, так і інших сполучників.

1. Олексій був ... хорошим студентом ... спортсменом.
2. У гімназії вивчаються ... англійська ... французька мови.
3. Претенденти на роль ... співали ... танцювали.

356. Спишіть речення, підкресліть присудки і розставте розділові знаки. Перевірте правильність виконання завдання всім класом.

Батько довго писав креслив вирізував збивав шліфував клеїв зчіплював сушив полірував і змайстрував красуню скрипку що блищала лаком (*Е. Межелайтіс*).

357. I. Перебудуйте ствердні речення в заперечні і запишіть, ставлячи і пояснюючи розділові знаки.

II. Складіть схеми з'єднання однорідних членів у заперечних реченнях.

З р а з о к. 1. *Ні бібліотека, ні читальний зал не працювали у вихідні.*

ні ○, ні ○

1. І бібліотека, і читальний зал працювали у вихідні. 2. На екскурсії нам знадобились¹ і плащі, і парасольки. 3. Нам вдалося і поплавати, і позагоряти, і пограти в теніс. 4. На вечірці я побачив і своїх друзів, і нового знайомого.

358. Перебудуйте речення, замінюючи сполучник *і* можливими парними сполучниками в рамці, та запишіть, підкреслюючи сполучники і ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки. Простежте, як змінюватиметься смисел речень.

Зразок. 1. Двері офісу то відчинялися, то зачинялися.

то..., то
не тільки..., а(але) й
як..., так і

1. Двері офісу відчинялися і зачинялися. 2. Київ багатий історичними пам'ятками і сучасними спорудами. 3. Проміння вигравало на хвилях океану і на дзеркальних стінах хмарочосів. 4. До місця відпочинку можна доїхати поїздом і автобусом. 5. Звуки наближалися і віддалялися.

- ◇ Є випадки, коли між однорідними членами речення кома не ставиться.
- ◇ Розгляньте схему і з'ясуйте, коли саме.

Між однорідними членами речення кома не ставиться:

якщо вони зв'язані одиничними єднальними або розділовими сполучниками: *День видався ясний і безхмарний* (І. Чендей).
Господиня хотіла посадити біля хати троянди або півонії.

між однаковими за формою дієсловами, що вказують на рух і мету:
пиду подивлюся; сядь відпочинь; поїдь провідай батьків; пиди віднеси борг

у стійких словосполученнях (фразеологізмах):
і вдень і вночі; ні вдень ні вночі; ні слуху ні духу; ні риба ні м'ясо; і так і саяк; ні сіло ні впало; ні в тин ні в ворота; ні живий ні мертвий

359. Уявіть ситуацію. Під час взаємоперевірки один учень доставив іншому кому в реченні *У кінці грудня, в Києві випав сніг* (Петро Панч). Той не погодився із внесеною правкою і став доводити її помилковість.

Розіграйте діалог і з'ясуйте істину. У разі потреби скористайтеся поданою на с. 164 схемою.

¹ Знадобітис^я — рос. понадобится.

Обставини

однорідні, (кома ставиться)

якщо вони однаково характеризують дію, виражену присудком (відповідають на те саме питання), і становлять перелік: *Спокійно, розважливо тече розмова* (О. Гончар).

неоднорідні, (кома не ставиться)

якщо вони по-різному характеризують дію, виражену присудком (відповідають на різні питання): *І знову в світ приходить весна* (Я. Гоян); якщо вони відповідають на те саме питання і за змістом доповнюють одна одну: *Над Дніпром високо в небі літак* (О. Довженко).

360. З'ясуйте смисл виділених фразеологізмів, назвіть їх російські відповідники.

Спишіть речення, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки.

1. Тільки маятник стінного годинника повільно розмірено одбивав секунди. 2. Повний місяць стояв високо в небі над самим подвір'ям (З тв. А. Головка). 3. Усе сталося раптово й несподівано¹ (С. Плачинда). 4. У повітрі зненацька негусто закружляли лапаті сніжинки (М. Сидоряк). 5. Зима... Нема їй ні кінця ні краю (П. Перебийніс). 6. Не було їй спочинку ні вдень ні вночі (Панас Мирний). 7. Хлопці були ні в сих ні в тих (Б. Грінченко).

361. Складіть і запишіть речення з поданими сполученнями слів; поясніть, чому в цьому випадку між однорідними членами не ставлять-ся розділові знаки.

Поїдьте провідайте; стань послухай; піду подивлюся.

362. Прочитайте. З'ясуйте смисл незнайомих фразеологізмів. Назвіть російські відповідники до поданих стійких сполучень слів. Складіть і запишіть із поданими фразеологізмами речення. Поясніть, чому перед повторюваними сполучниками не ставиться кома.

І вдень і вночі; і так і сяк; ні слуху ні духу; ні живий ні мертвий.

363. Перекладіть і запишіть українською мовою речення з однорідними членами, з'ясовуючи створені сполучниками смислові зв'язки, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки.

1. Тумани в Лондоне бывают если не каждый день то через день непременно (І. Гончаров). 2. Зарево распространилось не только над центром города но и далеко вокруг (К. Федін). 3. Пришлите если не телеграмму то SMS-ку и сообщите день

¹ Н е с п о д і в а н о — рос. неожиданно.

и час вашого приезда. 4. Грин любил не столько море сколько выдуманые им морские побережья (К. Паустовський).

364. Відредагуйте і запишіть речення, в яких допущено помилки у вживанні однорідних членів, з'єднаних сполучниковим зв'язком.

1. Я люблю й захоплююся комп'ютерними іграми. 2. Мама купила солодкі апельсини й лимони. 3. Взимку я не тільки катаюся на лижах, а й на ковзанах. 4. Сонце то вигляне або сховається. 5. Як Дмитро, а також Оксана — гарні сусіди. 6. Тенісний м'ячик торкався і м'яко відскакував від столу. 7. Завдання виконане точно, вчасно і в строк.

365. І. Запам'ятайте послідовність синтаксичного розбору речення з однорідними членами.

Послідовність синтаксичного розбору речення з однорідними членами

1. Дати загальну характеристику реченню.
2. Вказати на наявність однорідних членів.
3. З'ясувати:
 - а) якими членами речення є однорідні члени;
 - б) якими частинами мови вони виражені;
 - в) як зв'язані між собою (безсполучниковим, сполучниковим чи змішаним зв'язком);
 - г) до якого слова в реченні відносяться.
4. Побудувати схему.

Зразок усного розбору

Зігріває землю сонечко, наповнює радістю людей (Я. Гоян).

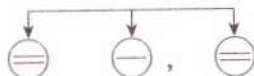
Речення за метою висловлювання розповідне, просте, двоскладне, поширене, повне, ускладнене однорідними членами.

Однорідні члени речення *зігріває, наповнює* — присудки, виражені дієсловами, зв'язані безсполучниковим зв'язком, з підметом *сонечко* складають граматичну основу речення.

Зразок письмового розбору

Зігріває землю сонечко, наповнює радістю людей (Я. Гоян).

Реч. розпов., просте, двоскл., пошир., повне, ускладн. однор. чл. реч.; *зігріває, наповнює* — присуд., вираж. дієсл., безспол. зв'яз., з підм. *сонечко* скл. грамат. осн. реч.

II. Зробіть синтаксичний розбір речень за варіантами.

- A. 1. Мороз коле скло, мережить скло (М. Хвильовий).
2. Кінці стрічок червоних, синіх і зелених пірнули в розчесану

косу (*І. Нечуй-Левицький*). 3. Ранок одразу охопив його свіжістю і сонцем (*М. Стельмах*).

Б. 1. Сонце росло, палало і тихо опускалось додолу (*М. Коцюбинський*). 2. Крізь високі стебла трави прозирали блакитні, сині й лілові волошки (*За М. Гоголем*). 3. Тягнуться до сонця і квіти, і трави, віти кучеряві, гори голубі (*В. Сосюра*).

В. 1. Біла кострубата хмарка пропливла над осередком, розкучерявилася і розбрелася черідкою в небі (*І. Чендей*). 2. Я вперше побачив і постать Богдана, і древню Софію, і місто в каштанах (*Д. Луценко*). 3. Ніч розляглася на безкраїх просторах, таких свіжих, зелених, запашних (*М. Коцюбинський*).

366. І. Прочитайте текст мовчки, з'ясуйте, на які умовні частини його можна поділити.

Перекладіть і запишіть текст українською мовою, дібравши до нього заголовок і виділяючи абзаци відповідно до смислових частин.

Светлеет воздух. Яснеет небо. Белеют тучки. Зеленеют поля. Край неба алеет. Солнце поднимается всё выше и выше. Быстро сохнет трава. Вот уже жарко стало. Небо темнеет по краям. Но вот наступает вечер. Заря запылала пожаром и охватила полнеба. Солнце садится. Воздух вблизи как-то особенно прозрачен. Вдали ложится мягкий пар. Солнце село. Звезда зажглась и дрожит в огнистом море заката (*За І. Тургенєвим*).

ІІ. Зробіть синтаксичний розбір речень з однорідними членами.

§ 27 Узагальнювальні слова в реченнях з однорідними членами

Картини рідної природи

367. І. Прослухайте текст, уявіть змальовану в ньому картину. Визначте тип і стиль мовлення.

ІІ. Прочитайте текст, додержуючись відповідної інтонації, доберіть до нього заголовок.

ІІІ. В останньому реченні тексту знайдіть багатозначне слово, поясніть, чому ви вважаєте його багатозначним. З'ясуйте значення цього слова, а також слів *пересип*, *лисінти*.

Картина навкруги була дуже оригінальна. Продовгасте озеро на двадцять верстов вганялося в степ і **блищало** між крутими берегами, неначе вкрите легким прозорим покривалом з туману. Місцями кругом озера, а найбільше коло білого пересипу ніби тонули в зеленій воді високі, густі, як ліс, очерети.

А за пересипом синіло Чорне море. Воно піднімалося **вгору**, зливалось далеко з туманом на небі, з золотим світлом сонця і **неначе** було готове залити і білий пересип, і озеро, і зелені очерети, і широкий степ. І море, і озеро, і синій високий його

берег, і широкий степ, — все було залите гарячим маревом і прикрите таким легким сивим туманом, що всі сутінки¹, всі кольори ніби зливались до купи. Тільки зверху ясно синіло пишне, кругле, лиснюче небо. В небі крутилися білі мартини² і чайки, а здорові білі з червоними носами баби, неначе лебеді, вкривали купами і море, й береги (За І. Нечуєм-Левицьким).

IV. Поясніть правопис виділених слів. Зробіть словотвірний розбір та розбір за будовою слова *навкруги*.

V. Знайдіть у тексті речення з однорідними членами, що з'єднані повторюваними сполучниками. В котрому з речень є слово, яке відноситься до всіх однорідних членів і виконує узагальнювальну функцію? Випишіть це речення, підкресліть узагальнювальне слово.

◆ При однорідних членах речення (перед ними або після них) можуть бути **узагальнювальні слова** (рос. обобщающие слова). Вони мають лексичне значення (родове), яке розкривається, конкретизується рядом однорідних слів-понять (видових): *Цвітуть сади, неначе густим молоком облиті фруктові дерева: вишні, сливи, черешні, груші* (О. Копиленко).

◆ Якщо узагальнювальне слово (УС) стоїть перед однорідними членами, то після нього у вимові робиться пауза, на письмі перед однорідними членами ставиться двокрапка, однорідні члени вимовляються з пониженням голосу і перелічувальною інтонацією: «*Москвич*» був новий, і все в нього блищало: фарба, скло, нікельовані³ буфери, циферблати на приладах⁴ (Григорій Тютюнник).

◆ УС: ○, ○, ○, ○

368. Прочитайте попарно речення, додержуючись відповідної інтонації; поясніть розділові знаки у реченнях кожної пари і з'ясуйте різницю.

1. Нас вражали своєю красою і море, і гори, й ліси на схилах гір. — Нас вражала природа рідного краю: і море, і гори, й ліси на схилах гір. 2. Ми збирали опале листя клена, дуба, липи й осики. — Ми збирали опале листя різних дерев: клена, дуба, липи й осики. 3. За дверима почулись голоси, і за мить⁵ у кімнату ввійшли Роман, Сергій і Петро. — За дверима почулись голоси, і за мить у кімнату ввійшли друзі Валерія: Роман, Сергій і Петро.

¹ Сутінки — рос. сумерки.

² Мартин — водоплавний птах, що живиться рибою.

³ Нікельований — покритий шаром нікелю.

⁴ Прилад — рос. прибор.

⁵ За мить — рос. через мгновение.

369. Спишіть речення, підкреслюючи узагальнювальні слова, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки. Вкажіть непоширені й поширені однорідні члени.

1. Ах, як усього багато неба сонця веселої зелені (М. Коцюбинський). 2. Надя відстала вона рвала квіти ромашки курячу сліпоту¹ і липку ніжну смолку (В. Дрозд). 3. Усе в чеканні спілі краплі рос земля і місяць вишні і тополі (Б. Олійник). 4. Обі-звалась трава голосами тисячі своїх жильців коників метеликів жуків (Панас Мирний). 5. Чарівний світ пливе переді мною сині води білі піски хаті на високих берегах (О. Довженко).

Якщо після узагальнювального слова перед однорідними членами стоять слова *як-от*, *а саме*, *наприклад*, то перед цими словами ставиться кома, а після них — двокрапка: *До вічнозелених рослин відносяться деякі дерева, як-от: лавр, олеандр, маслина.*

як-от
УС, а саме : ○, ○, ○
наприклад

370. І. Доповніть речення однорідними членами й запишіть, ставлячи й пояснюючи розділові знаки. Підкресліть узагальнювальні слова, пам'ятаючи, що ними можуть бути і сполучення слів. Скажіть, за якими ознаками ви виділили узагальнювальні слова.

Зразок. 1. У весняному лісі не було ще нічого: ані грибів, ані ягід.

1. У весняному лісі не було ще нічого: ... 2. У спектрі відображено всі кольори райдуги, як-от: ... 3. Ніде не було ніякого транспорту: ... 4. У неї в сумочці було багато всяких дрібниць, а саме: ... 5. Говорили гості про що завгодно: ... 6. Я ніби бачу перед собою цю картину: ...

II. Прочитайте записані вами речення, додержуючись відповідної інтонації.

Узагальнювальні слова виступають тими самими членами речення, що й однорідні члени: *Почав опадати вишневий цвіт і на прощання заповнив усе: і небо, і повітря, і землю (Г. Ніколаєва).*

УС: і ○, і ○, і ○

У цьому реченні *усе* — узагальнювальне слово, воно, як і однорідні члени, є додатком.

¹ К у́ р я ч а с л і п о т а́ — народна назва трав'янистої рослини з жовтими квітами.

Узагальнювальні слова можуть бути виражені різними частинами мови:

займенниками (*все, всі, ніхто, ніщо*);

прислівниками (*скрізь, всюди, завжди, ніколи, ніде*);

іменниками, які виражають родові поняття, та іншими словами.

Узагальнювальне слово може бути виражене одним словом або словосполученням: *Скрізь червоно: на небі, на узгір'ях і на горі (Марко Вовчок). І на тім рушникові оживе все знайоме до болю: і дитинство, й розлука, й твоя материнська любов (А. Малишко).*

371. Прочитайте речення, додержуючись відповідної інтонації. З'ясуйте, чи мають узагальнювальне значення виділені слова, яке їх місце стосовно однорідних членів та якими частинами мови вони виражені. Чи збігається їх синтаксична роль із роллю однорідних членів?

1. На столі — нехитра **вечеря**: молоді огірочки, цибуля, часник, товчена картопля і вареники з вишнями (*М. Сиротюк*).
2. На вокзалі мене не зустрів **ніхто**: ні друзі, ні родичі, ні знайомі.
3. Гість побував **скрізь**: у театрі і в музеях, у картинній галереї та в планетарії.
4. Ні в саду, ні на подвір'ї, ні в будинку — **ніде** не було господаря.

372. Уявіть ситуацію. Засперечалися двоє учнів. Один із них стверджував, що в поданих реченнях виділені слова є узагальнювальними. Інший йому заперечував. А як вважаєте ви? З'ясуйте істину в діалозі.

1. У містах, селах і селищах першого вересня **всі учні** підуть до школи.
2. Ні в повітрі, ні на воді, ні під землею **ніколи** не повинно бути ядерних випробувань¹.
3. Література, музика, живопис **завжди** цікавили його.

Якщо узагальнювальне слово стоїть після однорідних членів, то вони вимовляються з перелічувальною інтонацією, після них у вимові робиться пауза, **на письмі ставиться тире**, а саме це слово вимовляється пониженим голосом із відтінком підсумку:

*Чорнобривці, мальви і барвінок —
це ж бо квіти рідної землі (Л. Тома).*

○, ○ і ○ — ⊙

¹ Випробування — рос. испытание.

373. Прочитайте речення, додержуючись правильної інтонації. Спишіть, підкреслюючи узагальнювальні слова, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки.

1. Вода і гори і небо усе було пурпурним (В. Дрозд). 2. І земля і вода і повітря все послухало (М. Коцюбинський). 3. Ні гори ні ущелини¹ ні бурхливі² ріки ніщо не завадило³ альпіністам дістатися вершини. 4. Високі гори безмежний океан і глибоке темно-синє небо все було таке величне грандіозне (В. Арсенєв).

374. Перебудуйте подані речення, увівши в них узагальнювальні слова після однорідних членів і змінюючи відповідно розділові знаки.

Зразок. 1. І літні, й молоді, і зовсім юні — всі були в піднесеному настрої.

1. І літні, й молоді, і зовсім юні були в піднесеному настрої. 2. Ні вдень, ні вночі, ні в люті морози, ні в літню спеку не припиняється рух транспортних літаків. 3. Від снігу стали білими набережна, дахи будинків, дерева.

◆ Якщо однорідні члени стоять в середині речення, то після узагальнювального слова перед ними ставиться двокрапка, на останньому члені інтонація підвищується, після однорідних членів ставиться тире, а інтонація поступово знижується до кінця речення: *Ранок починався тихий та лагідний, все навкіл: і трави, і дерева, і кущі — наче завмерло* (Ю. Смолич).

УС: і ○, і ○, і ○ —

◆ Можливе також тире з обох боків: *Лікарські трави — ромашка, м'ята, конвалія, подорожник та інші — використовуються для виготовлення ліків.*

УС — ○, ○, ○, ○ —

375. Доповніть речення однорідними членами, з'єднаними повторюваними сполучниками, і запишіть, ставлячи розділові знаки.

Зразок. 1. На всьому: на стінах і на меблях, на дзеркалі й на підлозі — лежав відбиток часу.

1. На всьому: ... — лежав відбиток часу. 2. Кожна дрібничка: ... — нагадувала йому дитинство. 3. Все це: ... — допо-

¹ У щ е л и н а — рос. ущелье.

² Б у р х л і в и й — рос. бурный.

³ З а в а д и т и — рос. помешать.

могла створити хімія. 4. Багато чого: ... — змінилося в Наталі за ці десять років.

376. Перебудуйте і запишіть подані речення за зразком, щоб однорідні члени були в усіх трьох позиціях.

Зразок. 1. *Гори і доли, ліси і степи — все вкрилося ніжною зеленню. Ніжною зеленню вкрилося все: гори і доли, ліси і степи. Все: гори і доли, ліси і степи — вкрилося ніжною зеленню.*

1. Гори і доли, ліси і степи — все вкрилося ніжною зеленню.
2. Скрізь: у повітрі, на вулицях, в садах, на річці, у лісі — відчувалося наближення весни. 3. З бульвару, з бокових алей, з парку — звідусіль¹ лінули пахощі розквітлої акації.

377. Розгляньте схему і розкажіть про розділові знаки в реченнях з узагальнювальними словами, наводячи власні приклади.

Розділові знаки в реченнях з узагальнювальними словами при однорідних членах

У реченнях з однорідними членами ставиться:

двокрапка,
якщо узагальнювальне слово стоїть перед ними:

УС: ○, ○

Все зникло, наче в казці: місто, гори, поле, гай (Леся Українка).

тире,
якщо узагальнювальне слово стоїть після них:

○, ○ — УС

І небо, і земля — усе одпочива (І. Гулак-Артемовський).

двокрапка і тире,
якщо узагальнювальне слово стоїть перед ними, а вони знаходяться в середині речення:

УС: ○, ○ —

Скрізь: у саду, в полі, у лісі — панував осінній спокій (Г. Терещенко).

378. Зробіть синтаксичний розбір речень (вибірково за завданням учителя).

1. Справжню людину характеризують чотири якості: гаряче серце, холодний розум, сильні руки і чиста совість (Ю. Гагарін). 2. Лози, висип, кручі, ліс — усе блищить і сяє на сонці (О. Довженко). 3. Рідні місця, знайомі хати, садки, доріжка — все те миготить у очах (Панас Мирний). 4. Все: земля, і вода, і повітря — поснуло (М. Коцюбинський).

¹ Звідусіль — рос. отовсюду.

379. Напишіть невеличкий твір-мініатюру на тему «Картини рідної України». Можете почати словами Михайла Стельмаха: «Казка весняного напівприхмареного дня відкривала все нові й нові картини...»

Запитання і завдання для повторення

1. Які члени речення називаються однорідними? Як вони з'єднуються між собою?
2. Наведіть приклади речень з однорідними членами, з'єднаними різними видами зв'язку.
3. Чим однорідні означення відрізняються від неоднорідних? Проілюструйте прикладами.
4. Назвіть умови, за яких між однорідними членами у реченні завжди ставиться кома. Наведіть приклади на кожен випадок.
5. За яких умов кома між однорідними членами не ставиться? Підтвердіть прикладами.
6. Розкажіть про розділові знаки в реченнях з узагальнювальними словами. Наведіть приклади на кожен випадок.

§ 28 Складання плану роботи. Мистецтво перекладу

Вечірнє сонце, дякую за день

- ◇ Для того щоб раціонально розподілити свій час, встигнути зробити якомога більше корисних справ, складають план роботи. Цей документ — один із жанрів офіційно-ділового стилю мовлення.

380. І. Користуючись поданою таблицею, пригадайте вивчене про стилі мовлення, зокрема про офіційно-діловий стиль.

Стилі мовлення

Назва стилю	Сфера застосування	Мета спілкування	Основні види висловлювань	Основні стильові ознаки
Розмовний	Побут, сімейні, дружні стосунки	Обмін інформацією, думками з близькими людьми	Бесіди (діалоги), записки, листи близьким людям	Невимушеність, емоційність, відсутність строгої логічності, оцінний характер мовлення
Науковий	Наука і техніка, освіта	Повідомлення про досягнення науки і техніки, пояснення наукових понять	Виступи, доповіді, лекції, диспути, статті, книжки на наукові теми, підручники	Точність, логічність, доказовість, відсутність образності

Офіційно-діловий	Офіційні стосунки	Регулювання офіційних стосунків, укази, приписи	Договори, закони, ділові папери (довідки, звіти, накази, заяви та ін.)	Офіційність, строга точність, відсутність образності
Публіцистичний	Суспільне життя, політика	Вплив, інформація про суспільно важливі справи	Виступи, доповіді, лекції, статті, брошури	Закличність, пристрасність, оцінний характер мовлення
Художній	Мистецтво слова	Вплив через художнє зображення життя	Оповідання, повісті, романи, п'єси, вірші та ін.	Образність, конкретність, емоційність, оцінний характер мовлення

II. Дайте відповіді на запитання.

1. Чому в текстах офіційно-ділового стилю не передаються ставлення автора і його почуття?

2. Чому в офіційно-діловому стилі не вживаються слова зі зменшувально-пестливими суфіксами?

381. З'ясуйте за словником, у яких значеннях вживається слово *план*, і ознайомтеся з поданим теоретичним матеріалом.

План роботи — це документ із точним переліком намічених заходів — сукупності дій для досягнення конкретної мети.

Текст плану має вигляд таблиці, графі якої визначають: порядковий номер (послідовність) кожного заходу, його зміст, термін виконання¹, відповідальних (виконавців). В останній графі плану ставиться відмітка про виконання намічених заходів.

Плани бувають довготермінові й короткотермінові.

Перспективні плани розраховані на кілька років, річні — на рік, піврічні — на півроку, квартальні — на три місяці. Є місячні, тижневі й щоденні плани.

382. I. Прочитайте сталі сполучення слів, які вживаються в діловому мовленні, подані російською та українською. Знайдіть у правому стовпчику українські відповідники до сполучень слів на російській мові і запишіть парами.

II. Складіть усно речення з виділеними сполученнями слів.

¹ Термін виконання — рос. срок исполнения.

Російською

целесообразно составить
план мероприятий
годовой план
ежегодный план
полугодовой план
ежеквартальный план
предоставить возможность
обратить внимание
персональная ответствен-
ность
ознакомиться с планом
определить очерёдность
мероприятий
запланированное меро-
приятие
существенное замечание
принимать участие
принимать во внимание
в зависимости от обстоя-
тельств
следующий пункт

Українською

річний план
щоквартальний план
щорічний план
ознайомитися з планом
персональна відповідаль-
ність
доцільно скласти план захо-
дів
надати можливість

залежно від обставин
звернути увагу

брати участь
брати до уваги
наступний пункт
запланований захід

істотне зауваження
визначити черговість захо-
дів
піврічний план

383. Ознайомтеся з орієнтовним планом підготовки до шкільного свята. З'ясуйте, з яких розділів (граф) і пунктів він складається. Зверніть увагу на точність, чіткість і стислість формулювань. Подумайте, що ви додали б до цього плану.

План підготовки до новорічного карнавалу

№ п/п	Зміст роботи	Термін вико- нання	Відповідальні	Відмітка про вико- нання
1.	Розробка сценарію свята	до 15.11	Члени мовно-літе- ратурного гуртка	Виконано
2.	Створення ескізів карнавальних кос- тюмів	до 30.11	Малярчук О., Осад- ча К., Саєнко В.	Виконано
3.	Підготовка інсцено- ваних уривків	до 15.12	Семчук Г., Олек- сандрова Л.	
4.	Розучування пісень	до 20.12	Учасники вокаль- но-інструменталь- ного ансамблю	

5.	Розучування текстів	до 20.12	Всі учасники	
6.	Підготовка конкурсів, ігор	до 20.12	Писарчук А., Нагірна Ю.	
7.	Пошиття карнавальних костюмів	до 23.12	Всі учасники	
8.	Постановка танцювальних номерів	до 23.12	Паламар І., Хорошилов С.	
9.	Фотомонтаж	до 23.12	Іваненко І., Супрун Л.	
10.	Оформлення залу	до 25.12	Бондарчук Є., Терен Д.	
11.	Написання оголошення	до 25.12	Грабар В.	
12.	Проведення генеральної репетиції	27.12	Класні керівники, старости 8-А, 8-Б, 8-В класів	

384. Складіть колективно план підготовки до одного із заходів — виставки (наприклад, квітів, учнівських виробів, малюнків і т. д.), конкурсу (наприклад, КВК, «Перша красуня»), свята (наприклад, Дня святого Валентина, Дня сміху тощо), вечора, присвяченого творчості письменника, композитора, співака чи актора.

385. І. Прочитайте вірш «ланцюжком».

ПРОГУЛЯНКА

Ми приїхали за місто
День недільний провести.
Тільки місця, щоб присісти,
Коло річки не знайти!

Тут сидять і там сидять,
Загоряють та їдять —
Сотні люду край ріки,
І дорослі, й малюки.

Ми по берегу пішли,
Місце зрештою¹ знайшли.
Та на сонячній поляні
Банки блискають бляшані,
І, неначе нам на зло,
Під ногами бите скло!

Ми по берегу пішли,
Місце зрештою знайшли.

Тільки тут до нас сиділи,
Під кущем вогонь палили,
Знову ж їли і пили,
Насмітили і пішли!

Ми пройшли, звичайно, мимо...
— Гей, хлоп'ята! — крикнув
Діма.—

Осьде місце хоч куди! —
Недалеко від води!
І пейзаж!
І добрий пляж!
Розвантажуйте багаж!

¹ З р é ш т о ю — рос. нарешті.

Ми купались,
Загоряли,
У м'яча,
Звичайно, грали,
Ще й багаття розвели!
Квас пили!
Консерви їли,
Веселились, як уміли,
Відпочили і пішли!

І лишилися край полянки,
Де у нас кипіла гра,
Дві розбиті нами склянки,
Та об'їдки, та бляшанки,—
Словом, мотлоху гора!

Ми приїхали за місто
Понеділок провести,
Тільки де вже місце чисте
Коло річки нам знайти!

За С. Михалковим

П. Дайте відповіді на запитання.

1. Яку проблему порушено у вірші?
2. Як можна уникнути подібних ситуацій?

386. Уявіть, що ви — учасники екологічного гуртка, яких зацікавила проблема, порушена у вірші вправи 385. Ви виявили небайдуже ставлення¹ і вирішили втрутитися² в ситуацію.

Складіть від імені учасників гуртка колективний план заходів екологічного патруля, спрямованих на поліпшення конкретної ситуації.

387. І. Прочитайте текст.

На одному із засідань мовно-літературного гуртка вчитель розповів восьмикласникам таку історію: «Колишній сенатор, поважний літній чоловік, запевняв Максима Горького, що вміє перекладати «з десяти мов». Він приніс у видавництво «Всесвітня література» переклад романтичної казки, в якому була, зокрема, така фраза: «За браком червоної троянди моє життя буде розбите».

Горький сказав йому, що канцелярський зворот «за браком» недоречний у романтичній казці.

Чоловік погодився і написав по-іншому: «З огляду на відсутність червоної троянди життя моє буде розбите», чим довів свою нездатність до перекладу художніх творів.

Цим стилем він переклав увесь текст: «Мені потрібна червона троянда, і я здобуду її... А щодо мого серця, то воно належить принцу».

Після цього учитель поставив восьмикласникам запитання: «Які слова і вирази з тексту перекладу виявилися недоречними і чому?»

Відповіді учнів засвідчили, що не всі вони опанували мистецтво перекладу. Виникла потреба включити це питання до плану роботи гуртка.

¹ Не байдуже ставлення — *рос.* равнодушное отношение.

² Втрутитися — *рос.* вмешаться.

 П. Складіть план роботи мовно-літературного гуртка, увівши до нього порівняння двох варіантів перекладу того самого тексту. Проведіть засідання гуртка з проблем перекладу (для виконання завдання скористайтесь матеріалами вправ 388, 389).

388. І. З'ясуйте значення слів *оригінал*, *варіант*.

II. Прочитайте мовчки уривок із твору «Майська ніч, або Утоплена» Миколи Гоголя; уявіть змальовану картину. Визначте тему й основну думку висловлювання; зверніть увагу на мовні засоби, вжиті автором для їх розкриття. До якого типу і стилю мовлення належить текст?

Знаете ли вы украинскую ночь? О, вы не знаете украинской ночи! Всмотритесь в неё. С середины неба глядит месяц. Небъятный небесный свод раздался, раздвинулся ещё необъятнее. Горит и дышит он. Земля вся в серебряном свете; и чудный воздух, и прохладно-душен, и полон неги, и движет океан благоуханий. Божественная ночь! Очаровательная ночь!

III. Обґрунтуйте, до якого виду описів належить текст.

IV. Розгляньте репродукцію картини Архипа Куїнджі «Місячна ніч на Дніпрі». Порівняйте картину ночі, зображену словесно, і твір живопису. Чи схожі вони? Чим? Висловіть своє враження від живописного твору.

Архип Куїнджі. Місячна ніч на Дніпрі

389. І. Уявіть, що ви літературний критик і на ваш розсуд представили два варіанти перекладу гоголівського тексту українською мовою.

Вам належить вибрати з-поміж них кращий для опублікування в журналі. З цією метою ознайомтеся з обома варіантами перекладу і порівняйте їх з оригіналом (вправа 388).

1. **Чи знаєте ви українську ніч? О, ви не знаєте української ночі! Пригляньтесь до неї: з середини неба дивиться місяць. Безмежне склепіння небесне розійшлося, розширилось іще безмежніш. Горить і дише воно. Земля вся в срібному світлі; а дивне повітря віє і теплом, і прохолодою, і дише млостю, і розливає океан пахощів. Божественна ніч! Чарівлива ніч!**

2. **Знаєте чи не знаєте ви українську ніч? Ні, напевно не знаєте! Вдивіться в неї більш уважніше. Зсередини неба світить луна. Неосяжний небозвід роздався, розширився ще ширше. Палає і дихає він. Земля вся в срібному світлі; а чудне повітря і прохолодно-душне, і повне знемоги, і рухає океан запахів. Свята ніч! Приваблива ніч!**

II. Порівнявши оригінал твору і два варіанти його перекладу (Максима Рильського — перший та учня восьмого класу — другий), дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Наскільки вдалий переклад виділених сполучень слів? Чи завжди доречний дослівний переклад?

2. Чи помітили ви якісь неточності при перекладі? Які саме?

3. Чи є в перекладах щось таке, чого немає в оригіналі? Вкажіть ці місця.

4. В якому з варіантів краще передано образність опису і котрий із них справляє більший емоційний вплив на читача? Які мовні засоби задіяно з цією метою в кожному тексті?

5. Дайте оцінку грамотності оформлення обох варіантів перекладу.

6. Зваживши всі переваги й недоліки, виберіть варіант перекладу, якому ви віддаєте перевагу.

РЕЧЕННЯ ІЗ ЗВЕРТАННЯМИ, ВСТАВНИМИ СЛОВАМИ (СЛОВОСПОЛУЧЕННЯМИ, РЕЧЕННЯМИ)

§ 29 Звертання

Брати наші менші

390. І. Виконайте завдання групою з 4-х учнів. Виберіть кожен один із уривків тексту, прочитайте його мовчки. По черзі стисло передайте зміст прочитаного іншим членам групи. Разом визначте порядок подій і відновіть текст. Визначте його тип, стиль, основну думку. Доберіть заголовки.

1. Вовк тяг Андрійка за комір. Вітер підганяв їх, штовхав у яр, і треба було знову підійматися вгору. Тоді вовк закидав Андрійка собі на спину, розсував грудьми свіжий сніг, і вони поволі просувалися до висілка. Потім вовк викинув у снігу яму, зсунув туди Андрійка і сам ліг біля нього.

— У ямі тепло, — прошепотів Андрійко. — Аби нам, вовчику, до ранку не замерзнути, а там уже якось доберемося.

Раптом вовк насторожився: йому почулися постріли. В одну мить Сіроманець вискочив із ями і завив. Тепер у його завиванні були радість і надія.

— Хлопці, вовк! Я чую вовка! Он він темніє! — ледве перевів подих Андрійків тато.

Знесилений вовк ліг на спину, лизнув снігу.

Підбіг Андрійків тато, підбігли його товариші-льотчики і побачили Сіроманця. На його спині лежав Андрійко.

2. Дружина зустріла його зі слізьми на очах:

— Петре, Андрійко ще не повернувся. Після обіду... взяв лижі й пішов...

— Сам чи з вовком? — запитав блідий Петро Лях.

— З вовком...

Петро вискочив у темінь. Вітер зі снігом збивав з ніг.

— А може, товаришу капітан, він до кого зайшов? — назустріч ішли товариші-льотчики.

Оббігали всі будинки — немає.

— Хлопці, давайте ракетниці! Швидко! — крикнув Петро Лях, а сам, як птах проти бурі, провалюючись у сніг, подався до лісосмуги.

— Ага-га-га, Андрійку! Синку! — у відчаї закричав у степ. Блідо-розмиті ракети повисли над висілкою.

3. Знайшли Сіроманця льотчики. Вранці капітан Петро Лях біг на фіззарядку і за щось зачепився, впав. Придивився — собака.

— Хлопці, а чий собака? — гукнув Петро своїм товаришам. Льотчики чобітьми повідкидали з вовка сніг.

— Щось змахує на вовка. Андрійку! — покликав Петро сина.

Прибіг Андрійко Лях, став на коліна, придивився і прошепотів:

— Вовк... Тату, це вовк! Не канадський, не кордільєрський, а наш степовий, польовий вовк!

— Бідолаха, ти, мабуть, замерз... Чи, може, вбили? Але хто? — звернувся Петро до товаришів. — Ніхто у нас ніколи не стріляв. — Добре, хлопці. Побігли на зарядку, а потім розберемося.

Андрійко підняв вовчу голову й закричав:

— Тату! Тату, а вовк живий!

4. Андрійко потягнув вовка до гаражів:

— Тату, розпалюй плитку в гаражі, я його втягну.

— Не тягни! Покинь, синку, бо може вкусити, — з порога крикнула Андрійкова мати.

— Не вкусить! Він непритомний, мамо! І, видно, голодний, дивись, які ребра, тому й прийшов до нас при такому вітрі та при зимі.

І вже до вечора вовк одійшов.

Минали дні, і не раз можна було бачити Сіроманця в ярах за висілкою: він сидів і терпляче чекав, доки Андрійко Лях повертається на лижах зі своїми однокласниками.

Хлопчики гасали навколо Сіроманця, перекидалися, падали, сварилися, виходило часом не без бійки та сліз: тоді Сіроманець подавав голос, і вся ватага рушала за ним снігами у виселок додому (*За М. Вінграновським*).

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Чим особливий був Сіроманець? Які стосунки склалися між вовком і людьми?

2. Чому потрібно обережати диких тварин? Яких правил безпеки свого життя при цьому треба дотримуватися?

3. Знайдіть і назвіть в обраній частині тексту слова, що називають особу, предмет, до яких звернена мова. Як називаються такі слова, словосполучення?

4. Прочитайте відновлений текст за особами, інтонаційно виділяючи звертання. Яка роль звертань у мовленні? Зверніть увагу на те, яким відмінком виражається звертання.

Звертання (рос. обращение) — це слово або сполучення слів, що називає особу чи предмет, до яких звернена мова: *Тож, друзі, на здоров'я вам, на щастя в праці і в любові* (М. Рильський). *Кобзарю, знаєш, нелегка епоха оцей двадцятий невгамовний вік* (Л. Костенко).

Основна функція звертання — привертати увагу того, до кого звертаються, до повідомлення, тому в ролі звертань часто вживаються імена, прізвиська, назви осіб за спорідненістю тощо: *Катерино, коли в нас неділя?* (Т. Шевченко). *Ох, випряж, випряж, пане Леbedенку, коня вороного!* (Нар. творчість). *Може б ти, синку, пересадив калину, щоб гарний споминок був і мені, і тобі?* (В. Скуратівський).

В усному мовленні звертання виділяється паузою, на письмі — розділовими знаками.

391. Прочитайте речення, дотримуючись правильної інтонації. Назвіть звертання. Чим вони виражені? В яких творах у ролі звертань можуть виступати назви тварин та неживих предметів?

1. Куди ти ділась, річенько? Воскресни! (Л. Костенко).
2. Вітре, вітре, нащо вієш, нащо ліс зелений гнєш, нащо стріли половецькі в військо Ігоря несеш? (Олександр Олесь). 3. Зоре моя вечірняя, зійди над горою, поговорим тихесенько в неволі з тобою (Т. Шевченко). 4. Біла чайко, що кружляєш над водою низько-низько... (Б. Лепкий). 5. Не стій, вербо, над водою. 6. Зелений дубочку, чого похилився? 7. Вороний коню, грай ти піді мною! Та розбий ти тугу мою! 8. Ой прийди, прилинь ти, яснее сонце, то я тебе пущу та й через віконце (Нар. творчість).

У фольклорі, в художніх творах звертаннями можуть бути назви тварин та неживих предметів: *Південний краю! Як тепер далеко лежиш від мене ти! Чом ти, березо, така журлива?* (З тв. Лесі Українки).

В українській мові звертання виражається іменником у кличному відмінку в формі однини чи множини (у множині клична форма збігається з формою називного відмінка): *Вийди, вийди, Іванку, заспівай нам веснянку* (Нар. творчість). *Ви щасливі, високії зорі, все на світі вам видно висока* (Леся Українка).

Інколи звертання може бути виражене іншими частинами мови (прикметниками, дієприкметниками), вжитими в значенні іменника: *Берези, в снігу занімілі, іній на вітах слізьми, про що ви мрієте, білі?* (В. Симоненко). *Спи ж ти, малесенький, пізній-бо час* (Леся Українка).

392. І. Прочитайте речення, дотримуючись правильної інтонації. Визначте в них підмет, назвіть звертання. Подумайте, чи є звертання членом речення.

1. Я багато добрих слів чув про вас, Антоніно Власівно. 2. Учителю, я дуже рада успіхам Яринки з математики (За В. Земляком). 3. Чудна ти, дочко! Я про тебе дбаю. 4. Душа твоя, мій брате, бентежиться даремно (З тв. Лесі Українки). 5. Дніпре! Дніпре! Розбивав ти мури — гори кам'яні. 6. Тільки ти, билинко, вечора смутніш, на холодній скелі в самоті стоїш (З тв. Олександра Олеся). 7. Щось, хлопці, це цуценятко на вовка схоже (М. Вінграновський). 8. Та не йди гуляти, моя миленька, в таночок (Нар. творчість).

II. Спишіть речення, підкреслюючи звертання. Визначте, якою частиною мови вони виражені, в якому числі й відмінку вжиті. Назвіть звертання, в яких є залежні слова.

◆ За формою вираження звертання поділяються на **непоширені** (без залежних слів) і **поширені** (із залежними словами): *Тож, друзі, на здоров'я вам, на щастя в праці і в любові...* (М. Рильський). *Ой зійди, зійди, ти зіронько вечірня!* *Ой вийди, вийди, дівчинонько моя вірна* (Нар. творчість).

393. Спишіть речення, вживаючи іменники в дужках у ролі звертань. Назвіть поширені звертання.

1. Прийми мене, (весна) рожева, слугою твоєї краси. Візьміть мене братом, (дерева), візьміть мене в прийми, (ліси) (Олександр Олесь). 2. Я кажу тобі, сивий: ой (хатонька) моя, (голубонька), спасибі тобі — прощай (О. Довженко). 3. Я, (Надія Петрівна), люблю лісом ходити до школи. 4. Ти, (Галю), йди додому, а я ще повернуся до школи (З тв. М. Вінграновського). 5. Глянь, (отаман), вже день настає. 6. Прощай, мій (садочок) зелененький, прощавай (дівчина) (Нар. творчість). 7. Мій давній (друг) мушу я з тобою розстатися надовго... жаль мені! (Лесь Українка).

394. Прочитайте речення. Усно перебудуйте їх так, щоб іменники в називному відмінку (підмети) стали звертаннями.

1. Сашко йшов до школи лісом. 2. Сіроманець сховався від заметілі й холоду в яму. 3. Сторононька рідна так часто сниться мені. 4. Байдужії зорі сміються холодним промінням мені. 5. Море безкрає повне руху і спокою. 6. Моя зозуленька така невеличка. 7. Дорогі гості прийдуть о п'ятій годині.

395. Поставте в кличний формі слова *Микола, Ірина, Андрій Сергійович, друг, пасажири*, додайте до них прикметники *дорогий, любий* або

шановний. Складіть і запишіть речення з утвореними сполученнями слів, вживаючи їх у ролі звертань. Прочитайте речення, інтонаційно виділяючи звертання.

396. І. Прочитайте виразно поетичні рядки з творів Ліни Костенко.

Яке враження справило на вас прочитане? Передайте своїми словами або намалюйте картину осені, яка постала перед вами. Назвіть у поезіях звертання. Які внутрішні переживання автора вони передають?

1. Шипшина важко віддає плоди.
Вона людей хапає за рукава.
Вона кричить: — Людино, підожди!
О, підожди, людино, будь ласкава.
Не всі, не всі, хоч ягідку облиш!
Одна пташина так мене просила!
Я ж тут для всіх, а не для тебе лиш.
І просто осінь щоб була красива.
2. Біднесенький мій ліс, він зовсім задубів!
Він ждав мене і думав про розлуку.
Вже листопад підкрався з-за дубів
і гай знімає золоту перуку.

...Біднесенький мій ліс! — він крила опустил.
Нема грибів, хоч би який мізинок.

Біднесенький мій ліс, хіба уже пора?
А може, ти ще в осені побудеш?
Завернеш птиць сріблястого пера,
одягнеш листя і звірят побудиш.

Л. Костенко

II. Випишіть із художніх творів 6—7 речень (або 3—4 строфи) зі звертаннями і прочитайте виразно, виділяючи звертання. Визначте роль звертань у вписаних реченнях.

397. Прочитайте речення, дотримуючись інтонації. Назвіть звертання, вкажіть, які з них є поширеними. Зверніть увагу на місце звертань у реченнях та поясніть, як вони виділяються на письмі.

1. Батьку мій рідний, темненький гаю, як же я ніченьку цю прогаю? 2. Хліб добрий, дівонько, а не людина (*З тв. Лесі Українки*). 3. Тобі б, Петре, треба самому написати балет. Або ти, матусю, зіграй, а ми з дядечком Петром влаштуємо балет (*Н. Калініна*). 4. Плавай, плавай, лебедоньку, по синьому морю! Рости, рости, тополенько, все вгору та вгору! (*Нар. творчість*). 5. Мої молоді друзі, наповнюйте скарбницю духу вашого, вбирайте всі звуки, всі фарби, всі ритми з невичерпного джерела Простору (*О. Реріх*).

Звертання може стояти на початку, в середині й наприкінці речення.

1. Звертання, що стоїть на початку речення, виділяється комою або знаком оклику. Знак оклику ставиться тоді, коли звертання вимовляється з особливим підвищенням голосу (окличною інтонацією). Наступне слово пишеться з великої літери, зрідка з малої (у поетичних творах): *Отамане наш, не дбаєш за нас (Нар. творчість). Україно! Яка ж бо гарна ти! (М. Нагнибіда).*

2. Звертання, що стоїть у середині речення, виділяється комами: *Зачерпнімо, любі друзі, ми води одним відерцем! (П. Тичина).*

3. Звертання, що стоїть наприкінці речення, виділяється комою, а після нього ставиться той знак, якого потребує зміст усього речення (крапка, знак питання, знак оклику): *Ти знов прийшла, моя печальна музо (Л. Костенко). — Скажи мені, хто ти, чудний подорожній? — питає зненацька вона (Леся Українка). Добрий вечір тобі, зелена діброво! (Нар. творчість).*

4. Вигуки *о, ой*, що стоять перед звертанням і тісно пов'язані з ним інтонацією, відокремлюються разом із звертанням: *Ой вербо, вербо, де ти росла, що твоє листячко вода знесла? (Нар. творчість).*

398. Спишіть речення, ставлячи пропущені розділові знаки, в тому числі й у кінці речень, і замінюючи, де потрібно, малу літеру на велику. Підкресліть звертання, визначте, чим вони виражені. Поясніть вживання розділових знаків при звертаннях. Назвіть поширені й непоширені звертання.

1. Та як крикне козаченько до гаю: «Наїжджайте воріженьки сам вас накликаю» 2. Збирайся молодий козаче завтра похід буде 3. Де ти милий чорнобривий де ти озовися 4. Зелений дубочку чого похилився молодий козаче чого зажурився 5. Дівчинонько мила що ж будеш робити на Вкраїні далекий (Нар. творчість). 6. О земле рідна б'ю чолом тобі (А. Малишко). 7. Чого ти сину став такий смутний (І. Нечуй-Левицький). 8. О мій народі Прометея ти маєш душу молоду (В. Сосюра).

399. І. Прочитайте діалог мовчки. Визначте стиль та уявіть ситуацію спілкування.

II. Продумайте разом з однокласником продовження діалогу (дайте 5—6 реплік). Для цього пригадайте зміст тексту вправи 390. Використовуйте в репліках звертання, слова ввічливості. Розіграйте діалог із продовженням, дотримуючись правильної інтонації.

Вчителька Надія Петрівна увійшла в клас:

— Добрий день, діти!

— Добрий день, Надіє Петрівно!

— Сідайте... Олександрє, це правда, що у вашому селі сьогодні втік із кузні Сіроманець?

— Втік,— відповів Сашко і сів.

— Ти сам бачив? — запитала Надія Петрівна.

— Бачив.

— Діти, де живуть вовки?

— У лісі,— хором відповів клас.

— У лісі. Правильно. А от ти, друже, ходиш лісом до школи. Невже тобі немає асфальтової дороги? (М. Вінграновський).

◆ У групі звертання можуть бути однорідні члени, відокремлені означення тощо. Повторювані та однорідні звертання розділяються комою або знаком оклику: *Будь здорова, сусідонько, люба, мила дівчинонько* (Нар. творчість). *Сини мої! орли мої! Летіть в Україну,— хоч і лихо зустріється, так не на чужині* (Т. Шевченко).

400. Спишіть речення, ставлячи пропущені розділові знаки, в тому числі й у кінці речень. Поясніть їх уживання при повторюваних, однорідних звертаннях. Подумайте, для чого автори вживають однорідні звертання.

1. Гориш ти зоренько моя моя порадонько святая, Моя ти доле молодая. (Т. Шевченко). 2. То ж при тобі мій друже давній, вірний пройшло життя дитячеє моє. 3. Ви зорі, байдужії зорі, Колись ви інакші були. (З тв. Лесі Українки). 4. Чуєш, роде мій, мій ріднесенький хоч би вийшов хто хоч однесенький. 5. Ой ти ж роде мій, роде родоньку, Чом бур'яном пішов по городоньку. 6. Ліси мої гаї мої священні, Пребудьте нам повіки незнищенні. 7. Місто, премісто, прамісто моє, Стійбище людське з асфальту й бетону. (З тв. Л. Костенко).

401. Прочитайте уривки з листів Максима Рильського та Лесі Українки. Визначте їх стиль, знайдіть і назвіть ознаки кожного стилю. Які особливості вживання звертань, займенників у приватних та офіційних листах?

1. Вельмишановний Клименте Васильовичу!

Прошу Вас особисто і від імені Інституту фольклору, мистецтвознавства та етнографії взяти на себе консультацію співробітниці інституту З. Е. Калини, яка працює над дисертацією на тему «Мелодика¹ української народної пісні». Дякуючи Вам заздалегідь, повинен додати, що матеріальну сторону цієї справи інститут бере на себе.

Зі щирою пошаною

М. Рильський

¹ Мелодика — сукупність характерних особливостей, властивих певному жанру, стилю музики, творчості певного композитора.

2.

Люба мамочко!

Ми вже перебрались у Кутаїсі і с'як-так урядилися. Не можу сказати, щоб я втомилася перебиранням, бо навіть своїх речей не вкладала — саме була слаба. На Водохреща випав невеликий сніг, похолодніло, хоч і не дуже. Жару великого не було, та загальне почуття погане. Але переїзд мені, видимо, не пошкодив, бо все-таки мені, хоч і помалу, та краще. Квартира тут суха і тепла, вся обернена до полудня, і дім стоїть на горі, далеко від річки. Погода вже зовсім весняна, ми часто в самих сукнях сидимо на балконі. Тепер вже, може, буде мені добре.

Дорога моя, загублену книжку я прошу вислати вдруге на нову адресу. «Рідний край» і «Молоду Україну» я одержала перед самим виїздом.

Бувай здорова, любя мамочко, цілую тебе міцно. Мій привіт Михайлу Васильовичу і Ласочці.

Твоя Леся

У діловому стилі при звертанні до осіб вживають означення *шановний, вельмишановний, високошановний, високоповажний*. У приватному листуванні використовують означення *дорогий, люб'язний, любий, коханий, милий, рідний* тощо.

402. Прочитайте речення, знайдіть помилки у вживанні звертань.

Запишіть відредаговані речення.

1. Дівчина, рибалонька любя, човенце сюди приверни.
2. Іван Степанович, де це ви пропадали? 3. Цього разу, Микола Іванович, ми коня прив'яжемо. 4. Син мій! Дитина моя! — углеdivши скрикнула мати до Петра. 5. Марійка, дитинка, що з тобою? 6. Сідлай, хлопець, вороного, а собі бери другого.

403. Перекладіть і запишіть речення українською мовою. Порівняйте вживання звертань у російській та українській мовах.

1. Живо, ребята, идите и возвратите утку всех утят. 2. «Зина,— сказал я,— смотри, как все листики, все травинки ждут дождя». 3. «Ну, старик,— сказал я дождю,— будет тебе всех нас томить, начинай, поехали!» 4. Выпустил нашего путешественника в то самое болотце, сказали ему: «Живи, лягушонок, только, не зная броду, не суйся в воду». 5. «Ну, спасибо тебе, мой друг», — сказал я и подарил спасителю моей Жульки любимую в детстве книгу «Всадник без головы» (З тв. М. Пришвіна).

404. Запам'ятайте послідовність синтаксичного розбору речення зі звертанням.

Послідовність синтаксичного розбору речення із звертанням

1. Дати загальну характеристику простому реченню.
2. Вказати, що речення ускладнене звертанням.

3. Назвати способи вираження звертання, визначити його стилістичну роль.

Зразок усного розбору

Ти ж, хмаро, більш мене не жди (М. Рильський).

Речення спонукальне, просте, двоскладне, поширене, ускладнене звертанням. Звертання *хмаро* непоширене, виражене іменником у кличному відмінку однини. Звертання передає ліричний настрій автора.

Зразок письмового розбору

Ти ж, хмаро, більш мене не жди (М. Рильський).

Речення спонукальне, просте, двоскл., пошир., ускладнене зверт. *хмаро*, не пошир., вираж. імен. у кл. відм. одн.

405. І. Прочитайте речення, увівши до них потрібні звертання з довідки. Запишіть речення із звертаннями. Поясніть вживання розділових знаків при звертаннях.

1. ...! Доки жити буду, доти відкриватиму тебе (В. Симоненко). 2. ... , ... ! Вгору летім, сиймо огнем молодим! (М. Рильський). 3. ... , ти ночей недоспала (А. Малишко). 4. Ой летіть, ... , до рідної сестриці! (Нар. творчість).

Д о в і д к а: синиці; рідна мати моя; соколе, друже; Україно.

II. Зробіть синтаксичний розбір речень.

406. Напишіть лист до рідної людини, друга або до офіційної особи: а) з привітаннями з нагоди перемоги в конкурсі, одержання нагороди, виходу в світ кінострічки, книги тощо та побажаннями подальших успіхів; б) з подякою за допомогу в підготовці до свята, створенні гуртка тощо; в) з проханням допомогти в організації екскурсії. Назвіть особливості стилю таких листів.

§ 30 Вставні слова (словосполучення, речення)

Чудеса світу

407. І. Прочитайте текст, визначте його тему та доберіть заголовок. Назвіть у тексті два речення, які не стосуються теми, тобто є зайвими. Подумайте, як називається така помилка.

Велика піраміда, створена єгипетським царем Хеопсом, **безперечно**, є однією з найбільш визначних будівель, які коли-небудь створювало людство. Навіть у давні часи вона вважалася одним із семи чудес світу.

людство

Досконалість¹ конструкції та величезні розміри піраміди вражають. Незважаючи на те, що тридцять футів (понад дев'ять метрів) її верхівки зруйновано, вона все одно має висоту чотирьох п'ятдесят футів (це сучасна тридцятип'ятиповерхова будівля!). На будівництво піраміди пішло два мільйони триста тисяч кам'яних блоків вагою близько двох з половиною тонн кожен. Незрозуміло, як вдалося звести такий величезний монумент давнім єгиптянам (сорок шість століть тому не було сучасного обладнання і техніки!).

досконалість

Безумовно, потрібні були особливі адміністративні здібності, ретельне² планування, щоб успішно застосувати ресурси країни для такого гігантського завдання. Так, за часів правління Наполеона відбулися великі зміни в уряді Франції та в її юридичній системі. За загальною оцінкою дослідників, Велика піраміда будувалася впродовж двадцяти років. Таким чином, кожного дня вкладалося більше трьохсот кам'яних блоків (а ще ж треба було їх вирізати потрібної форми, перевезти на місце будівництва, точно закріпити!). Надскладне завдання!

ретельний

Велика піраміда простояла вже чотири тисячі п'ятсот років і, цілком імовірно, буде стояти ще довго після того, як усі будівлі, сконструйовані сучасними інженерами, перетворяться на пил. Звичайно, піраміда повільно руйнується. Однак за сучасного стану ерозії³

сконструйований

вона проіснує ще більше мільйона років. Отже, необхідно визнати, що Хеопс залишив свій слід на Землі, здобув слави, можливо, навіть більшої, ніж хтось інший (чи будуть люди через десять тисяч років пам'ятати Наполеона або Олександра Великого?). Олександр Великий заснував більше двадцяти міст, серед яких — Олександрія в Єгипті, Герат і Кандагар у Афганістані. Справді, він мав значний вплив на життя своїх сучасників у Єгипті. Очевидно, цей вплив не позначився на інших країнах чи на наступних епохах (За Х. Хартон).

П. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. У чому полягає пізнавальне значення тексту? Яка інформація здалася вам найбільш цікавою?

2. Назвіть у тексті числівники та поясніть їх правопис.

¹ Досконалість — рос. совершенство.

² Ретельний — рос. тщательный.

³ Ерозія — руйнування ґрунту, гірських порід водою, вітром.

3. Яку роль у тексті виконують виділені слова, словосполучення, речення? Як вони називаються? Прочитайте текст без них. Як це позначилося на змісті?

Вставними (рос. вводними) називаються такі окремі слова, сполучення слів, які вказують на ставлення мовця до висловленої ним думки.

Вони не несуть нової інформації, хоч надають усьому реченню або окремим його членам різних смислових відтінків, значень: *Ви, звичайно, знаєте мою сестру (Ю. Збанацький)* — вставне слово *звичайно* виражає упевненість мовця у висловленій ним думці. *Я, сказати правду, задрімав трохи (Остан Вишня)* — вставне словосполучення *сказати правду* передає висловлену мовцем емоційну оцінку повідомлюваного.

У ролі вставних слів можуть виступати іменники, числівники, дієслова, прислівники, частки.

408. І. Попрацюйте групою з 5-и учнів. Ознайомтеся кожен з одним із пунктів наведеної таблиці. Проаналізуйте прочитане, розкажіть про обрану вами групу вставних слів і сполучень слів за значенням, наведіть приклади. Разом зробіть висновок про роль вставних слів у мовленні. Якщо виникли запитання, зверніться по допомогу до класу, вчителя.

Групи вставних слів і сполучень слів за значенням

Значення вставних слів і сполучень слів	Вставні слова і сполучення слів	Приклади
1-а група. Виражають ступінь вірогідності повідомлюваного (впевненість, невпевненість, можливість, припущення, сумнів)	<i>Безсумнівно; безумовно; безперечно; звичайно; дійсно; справді; напевне; може; либонь; очевидно; імовірно; без сумніву; здається; можливо; правду кажучи; певно; мабуть; треба думати та ін.</i>	<i>Почув він, мабуть, од Сороки, що Соловейка хвалить всяк (Л. Глібов). Здавалося, був місяць близько, до нього наче можна було дотягнутися руками (Б. Харчук).</i>
2-а група. Виражають почуття мовця у зв'язку з повідомленням (радість, здивування, незадоволення, застереження, співчуття)	<i>На щастя; на радість; на диво; як на зло; на жаль; нівроку; ясна річ; як навмисне; шкода; чого доброго; на сором; навдивовижу та ін.</i>	<i>Теплий кожух, тільки шкода, не на мене шитий (Т. Шевченко). Ну та й гарна ж, нівроку, удовина дочка!.. (І. Нечуй-Левицький).</i>

3-я група. Вказують на джерело повідомлення	На думку...; кажуть; на ...погляд; по-моєму; мовляв; за повідомленням...; за висловом...; за визначенням...; гадаю; як відомо; пам'ятаю та ін.	На думку вченого, проблема збереження Землі повинна стати повсякденною важкою турботою кожного (О. Марискевич). Брати жили, як то кажуть, душа в душу (М. Рильський).
4-а група. Вказують на зв'язок думок, послідовність викладу чи його завершення; результат думки; висновок	По-перше; по-друге; з одного боку; нарешті; таким чином; до речі; наприклад; між іншим; отже; словом; однак; проте; значить; крім того; виявляється; зрештою; зокрема; втім	На Січі були школи. Таким чином , січове товариство жило інтесами як нинішнього дня, так і віддаленого майбутнього (Д. Яворницький). А яке ви маєте право, наприклад , руйнувати качачі гнізда? (Остап Вишня).
5-а група. Привертають, активізують увагу співрозмовника; виражають емоційність вислову за допомогою слів ввічливості	Чуєте; знаєте; повірте; дивіться; розумієте; бачите; уявіть собі; погодьтеся; майте на увазі; даруйте; будь ласка; вибачте; між нами кажучи; вірте; дозвольте; прошу вас	Перебування в Києві, уяви собі , багато дало мені для п'єси (О. Довженко). Скажіть, будь ласка , о котрій годині відчиняється магазин?

П. Випишіть із тексту вправи 407 вставні слова і сполучення слів. Які смислові значення вони виражають? Складіть 4 речення із виписаними вставними словами і сполученнями слів, що виражають різні значення.

409. Прочитайте речення, назвіть у них вставні слова, сполучення слів та визначте їх смислове значення.

1. Морозний сніг, блискучий та легкий, здається, падає на серце прямо... (М. Рильський). 2. Вже почалось, мабуть, майбутнє, оце, либонь, вже почалось (Л. Костенко). 3. Може, в дальню дорогу послать солов'я, хай летить, і щебече, і щастям сія (А. Малишко). 4. З ліхтариком, певне, додому іде стара ненька... 5. Звісно, клопоту багато завжди пану молодому (З тв. Лесі Українки). 6. Обряд, з одного боку, інсценізує минуле, а з іншого боку, програмує майбутнє. І, таким чином, поєднує в собі триєдине буття: світ пращурів, світ сучасників і світ нащадків (За М. Ткачем).

Якщо вставні слова й сполучення слів стосуються переважно змісту всього речення, то їх ставлять, як правило, на початку речення: *Може, квіти зійдуть, і настане ще й для мене весела весна (Леся Українка)*. Якщо ж вони стосуються окремих членів речення, то їх ставлять біля цих членів речення: *Газик¹ рвонувся вперед, замолов колесами, пішов, пішов і, нарешті, вибрався на рівне (О. Гончар)*.

Вилучення вставних слів і сполучень слів нерідко впливає на зміст речення, хоч і не порушує його синтаксичної структури. Порівняйте:

1. *Мабуть, у кожній легенді є частка правди (Н. Калініна)*.

2. *А млин шумить монотонно, здається, він розповідає мінливу казку (М. Рильський)*.

1. *У кожній легенді є частка правди.*

2. *А млин шумить монотонно, він розповідає мінливу казку.*

410. І. Прочитайте речення і скажіть, що виражають вставні слова і словосполучення.

1. На жаль, у нашій літературній науці постать Олени Пчілки, першої жінки-журналіста, етнографа, фольклориста, й досі не вивчена, незаслужено забута. На думку Лесі Українки, мати була найкращою, найрозумнішою, найталановитішою жінкою світового рівня (*За І. Денисюк*). 2. Бачиш, у небі наче на грозу збирається. 3. Десь, може, покrapало, а справжнього дощу не було. 4. Але найчастіше, мабуть, твій зір ловив її проворні руки. Здавалося, її руки наділені самостійною свідомістю... Не було, либонь, такого, чого б вони не вміли! (*За Є. Гуцалом*). 5. Через це ми, по-перше, наткнулися на сипкий ґрунт, який міг щохвилини засипати нас... А, по-друге, несподівано для себе вилізли майже нагору (*За В. Винниченком*).

II. Прочитайте речення без вставних слів, словосполучень. Як це вплинуло на зміст? Чи порушило вилучення вставних слів і словосполучень синтаксичну структуру речень?

411. Спишіть речення, визначте в них головні й другорядні члени. Назвіть вставні слова й словосполучення. Чи є вони членами речення?

1. І, може, тоді завітає та доля жадана до нашої рідної хати. 2. Шкода, той час не вернеться ніколи (*З тв. Лесі Українки*). 3. Здавалось, пішки через гать² хмарина в місто кралась (*О. Підсуха*). 4. Від покоління до покоління у народі твориться,

¹ Г а з и к — автомобіль марки ГАЗ.

² Г а т ь — настил із дерева, хмизу для переїзду через болото.

бережеться нове слово, і, нарешті, передається нам (За *І. Вихованцем*). 5. А глянь, іще й радіють люди (*Л. Глібов*). 6. Він, правду мовлячи, не почував ніякої охоти вчитися гри на фортепіано (*І. Франко*). 7. У кожному ділі є свої майстри і своє, так би мовити, натхнення (*О. Гончар*).

- ◆ **Вставні слова і сполучення слів** граматично не пов'язані
- ◆ з іншими словами в реченні, тому **не бувають членами**
- ◆ **речення.**

412. Спишіть речення, добираючи замість крапок вставні слова зі значенням, вказаним у дужках. Простежте, як впливають вставні слова на зміст речень.

1. Збоку, ... , в просі обізвалася куріпка, на її голос відгукнулося ще два птахи (*припущення*). 2. ... , качки навіть не обертаються на ходу людини (*здивування*). 3. ... , птахів давно ніхто не полохав (*упевненість*). 4. ... , ми не знаємо, які саме книги були в бібліотеці Ярослава, яка доля спіткала це старовинне книгосховище (*почуття незадоволення*). 5. ... , перші укріплення Кам'янець-Подільської фортеці були дерев'яними (*джерело повідомлення*). 6. ... , урок ще не почався, а, ... , він ніколи не спізнюється (*послідовність викладу думок*). 7. Густий туман, ... , змусив їх залишитися вдома (*невпевненість*). 8. Відішли, ... , телеграму терміново (*ввічливість*).

413. Спишіть, добираючи і ставлячи на місці крапок вставні слова, сполучення слів з довідки. Яке значення вони виражають, яку роль виконують у реченнях?

1. ... , зовсім не обов'язково прагнути неодмінно стати поетом чи художником. Але якщо людина має потребу слухати музику, читати вірші, дивитися полотна картин, вона, ... , відчуває велику радість. І, ... , відгомін прекрасного починає звучати в її серці дедалі сильніше. 2. Різні художники, ... , малювали ліс. Та, ... , у Шишкіна, Левітана, Куїнджі, Коро різний ліс. ... , кожний намалював ліс таким, яким він його бачив, відчував (За *О. Довгою*).

Д о в і д к а: *погодьтєся; безумовно; зрештою; певна річ; цілком природно; наприклад.*

414. Спишіть речення, добираючи замість ужитих вставних слів і словосполучень синонімічні. Поясніть, як позначилося використання синонімів на змістові речень. Для чого використовуються у мовленні синоніми?

З р а з о к. 1. *Очевидно, краще частіше заглядати в словник, ніж помилятися і потрапляти в незручне становище.*

1. Напевно, краще частіше заглядати в словник, ніж помилятися і потрапляти в незручне становище (За А. Коваль). 2. Ця дівоча й свіжа усмішка, либонь, належала їй ще колишній, давній, яку ти не міг і знати. 3. Справді, вона зосталася в бабиній блузці, в якій схожа була на стародавню жницю (За Є. Гуцалом). 4. Мабуть, ще людство дуже молоде (Л. Костенко). 5. Авжеж, такий у нас ведеться звичай. 6. Ох, певне, лихо серцем почувала, що на мене, мов хмара грізна йшло! (З тв. Лесі Українки). 7. Вчитися, безперечно, важко. Але, без сумніву, вчитися може кожен (В. Пекеліс).

415. Знайдіть у вправі **407** виділені в дужках речення. Визначте їх роль у тексті. Чи пов'язані вони граматично з реченнями, до складу яких входять?

◆ Крім слів і словосполучень, **вставними можуть бути й речення**. Вони вносять додаткову інформацію в речення, не будучи граматично пов'язаними з ним. Найчастіше вставні речення містять пояснення, побіжні зауваження, додаткові повідомлення, які доповнюють, уточнюють зміст усього речення чи окремого його члена: *Як побачить мій Василько (дідів внук малий) та й радісно кричатиме: «От окунь який!» (М. Рильський).*

◆ Вставні речення переважно стоять у середині або в кінці основного речення.

416. Прочитайте, дотримуючись правильної інтонації. Назвіть вставні речення та з'ясуйте їх роль.

1. Зі станції взяв я собі підводу (коні попалися на диво добрі) і довго їхав лісом. 2. Першим зустрів мене кудлатий пес (Сірко, приятель Кузьмиків). Він виявив бажання (доволі неприємне для мене) вхопити мене за ногу замість привітання. 3. Стреминський мене не пізнав (він востаннє мене бачив шестилітнім хлопчиком). 4. Стреминський казав, що через п'ять днів має приїхати Зося (вона ж тепер тут недалеко живе). 5. Як солодко в північній тишині давно прочитані книжки перегортати, і знову — з радістю і сумом — зустрічати все те, що снилося в напівзабутім сні. 6. Я з батьком — ще малий — у вітряному лісі ішов стежиною (казали ми: взабрід) (З тв. М. Рильського).

417. Випишіть із художніх творів 5 речень зі вставними словами, словосполученнями та 3—4 речення зі вставними реченнями. Поясніть, яке значення виражають вставні слова, сполучення слів, визначте роль вставних речень.

§ 31 Розділові знаки при вставних словах, словосполученнях, реченнях

Чудеса України

418. І. Прочитайте текст, дотримуючись правильної інтонації. Визначте тип, стиль, тему тексту. Доберіть заголовок.

Острозький замок

Нічним вітром кружляє легенда над Острозьким замком, і, здається, зітхають башти. Мабуть, сумні їхні думки. За однією з легенд, колись давно наважилася дружина одного із господарів замку втекти. Однак її наздогнали і силою постригли в монахині.

Про що думають башти? Може, про те, що любов і зрада, вірність і чесність, справедливість і помста

коливаються на вічних терезах історії (кожна людина по-своєму судить про злочини й подвиги предків). Судять і замки своїх володарів та їхніх ворогів, проте, ніколи не скажуть про це.

Ви, мабуть, вже здогадалися, що головний герой нашої історії — Острозький замок.

Вперше Острог згадується в письмових літописах від 1100 року. Майже три віки (із середини XIV століття) місто було резиденцією¹ роду Острозьких, що дав Україні видатних полководців, меценатів², будівничих. Тут постала Острозька слов'яно-греко-латинська академія — перша вища школа в Україні, у східних слов'ян і православних народів Європи. В Острозі розташований найстаріший замок на Рівненщині, який, безумовно, є найважливішою архітектурною спорудою міста. Саме тут, в Острозькому замку, довгий час жив і випускав у світ свої книги знаменитий першодрукар Іван Федоров.

Особливу міць замкові надавала так звана баштова оборонна система. Мов невсипущий, непохитний загін вояків, височіли назустріч ворогові Вежа Мурована, Богоявленська церква, башта Нова (її ще називали Круглою) та надбрамна башта (пізніше, 1905 року, її замінили дзвіницею).

Сьогодні в Острозькому замку розташовано музей. На мою думку, це для замків найкраща доля. Замки треба шанувати і берегти, коли вже історія (не надто лагідна до споруд) зберегла їх для нас (За М. Муляра).

¹ Р е з и д е н ц і я — місце постійного проживання високопосадовців.

² М е ц е н а т — багатий покровитель наук і мистецтва.

II. Чим особливий Острозький замок? Чому важливо оберігати історичні пам'ятки?

III. Розгляньте фотоілюстрацію. Усно опишіть Острозький замок трьома-чотирма реченнями.

IV. Назвіть у тексті вставні слова, словосполучення, речення, визначте їх роль. Як виділяються вставні слова, словосполучення, речення в усному мовленні? Прокоментуйте вживання розділових знаків при них на письмі.

У вимові вставні слова, словосполучення і невеликі вставні речення виділяються невеликими паузами і порівняно швидкою вимовою.

На письмі вставні слова і словосполучення виділяються **комами**: *Знов прибули до нашої шпаківні її, мабуть, торішні хазяї (М. Рильський). Гарно, нічого й казати, вмієш ти слова складати (І. Франко).*

Вставні слова слід відрізняти від однозвучних з ними слів, які є членами речення. Члени речення відповідають на конкретне питання, до вставних слів питання поставити не можна. **Порівняйте:**

Вставні слова
(виділяються комами)

1. *Така, здається, й я була торік, але тепер мені чомусь те прикро (Леся Українка).*

2. *На щастя, літак ішов по курсу майже на схід (М. Шумило).*

Члени речення
(не виділяються комами)

1. *Мені здається часом, що верба, ота стара, сухенька, то — матуся (Леся Українка).*

2. *Рушник символізував чистоту почуттів, дарувався на щастя дітям, рідним (В. Скуратівський).*

419. Прочитайте. Доповніть незакінчені речення і спишіть пари речень. Поставте питання до виділених слів. Які з виділених слів є вставними, а які — виступають членами речення? Які з них виділяються комами? Чому?

1. *Та, може, мені здалося* — а час не все переміг (Л. Костенко). — *Скоро може здійснитися ...* . 2. *Словом*, ви поїхали на лугові озера, на очерети й на тихі-тихі плеса (Остан Вишня). — *Словом* підтримати 3. *Даруйте*, де тут клініка Філатова? (М. Вінграновський). — *Даруйте* квіти 4. Там, *кажуть*, з гір усю країну видно (Леся Українка). — *Кажуть* люди 5. *Повіриш*, навіть у війну більшого страху не доводилося переживати (Є. Гуцало). — *Повіриш* мені

Слова *проте, однак* будуть вставними, якщо стоятимуть у середині або в кінці речення. На початку речення або між однорідними членами вони виступають як протиставні

◆ сполучники і не відокремлюються: *Кам'янецьку фортецю, однак, було знову перебудовано на зразок середньовічного укріплення (М. Муляр). Однак робота ця забрала не всі її думки: дівчина стиха співала (За І. Нечуєм-Левицьким).*

◆ Після сполучників перед вставними словами ставиться кома: *І, може, де кобза найдеться, що гучно на струни озветься, на струни, на співи мої негучні (Леся Українка).* Якщо *а* чи *і* підсилюють вставне слово, вони комою не відділяються: *А може, в цій осінній лузі ми відпочинем, ляжем, друзі (А. Малишко).*

420. І. Прочитайте речення. Назвіть у них вставні слова та слова, однозвучні з ними. Поясніть, як ви їх розрізнили.

ІІ. Спишіть речення, розставляючи розділові знаки при вставних словах. У яких реченнях сполучники не відділяються комою від вставних слів? Чому? Визначте, яким членом речення виступають слова, однозвучні зі вставними.

1. Може б хто послухав казки? 2. Я маю жаль до вас, великий жаль (*З тв. Лесі Українки*). 3. Людський організм може самостійно боротися з хворобами (*В. Дрозд*). 4. На жаль усіх помилок у вживанні запозичених слів передбачити неможливо (*А. Коваль*). 5. І хвилі допитливо шепочуть дідові Мусієві: «А правда колись було краще? Правда так?» 6. Може це правда, а може людська фантазія творить нову легенду про велику любов (*В. Симоненко*). 7. Поїдемо певно човном (*М. Коцюбинський*). 8. Роби ревно¹ й ходи певно² (*Нар. творчість*).

421. Складіть пари речень зі словами *нарешті, здається, правда, повірте так*, щоб вони в одному випадку були вставними словами, а в іншому — членами речення.

Зразок. *Послухай, таку негоду краще перечекати вдома.— Послухай навесні прекрасний солов'їний спів.*

◆ Два вставних слова відокремлюються одне від одного комами: *Справді, мабуть, тяжко бути самотнім (М. Муляр).*

◆ Проте неправильне й надмірне вживання вставних слів, словосполучень і речень засмічує мову.

422. Прочитайте текст. Визначте, які вставні слова і словосполучення у ньому є зайвими. Відредагований текст запишіть.

 Безумовно, кажуть, фортеці завжди будувалися на вищих місцях. Отже, на високому правому березі ріки Ворскли, таким чином, була збудована фортеця Полтава. Звичайно, виникла

¹ Р е в н о — ретельно, старанно.

² П е в н о — тут: твердо, чітко.

фортеця, так би мовити, не на порожньому місці. На думку вчених, як відомо, цитадель¹ була і керівним, і військовим центром фортеці. На жаль, більша частина фортеці, як на біду, була зруйнована. Може, міський парк, розбитий на місці фортеці, треба думати, буде довго радувати дітей і дорослих.

◆ **Вставні словосполучення (якщо вони передають додаткову інформацію) і вставні речення виділяються на письмі тире або дужками.**

◆ Вставні словосполучення, речення, які доповнюють, уточнюють усе речення або якийсь член речення, виражають додаткове зауваження, пояснення, виділяються дужками: *Сюрчання стривожених коників начебто належить не цьому простому світові (світові трави, полину, чебрецю), а якомусь давнішому, доісторичному (За Є. Гуцалом). Десь, на краю села, лісок маленький ріс, а володіли ним два небагаті брати (щось наче казкою війнуло в тишині, а може, казка та приснилася мені) (М. Рильський).* Такі вставні словосполучення, речення вимовляються пониженням тоном.

◆ Навіть одне слово може виділятися дужками, коли воно є додатковим поясненням: *За селом зелено-зелено, і по хвилях переливи червоні (од сонця) (А. Головка).*

◆ Невеликі вставні словосполучення і речення, які стоять переважно в середині основного речення і мають із ним тісніший змістовий контакт, виділяються з обох боків тире: *За вікном — згори було видно — шуміло, вирувало залите сонцем місто (С. Скляренко).* Вони вимовляються підвищенням тоном.

423. І. Прочитайте текст. Яка його основна думка? Чи погоджуєтеся ви з автором? Які ще види словесних мистецтв ви знаєте?

Мова є основою всіх словесних мистецтв. Без сумніву, до них можна віднести музику. Музика буває вокальною (спів) та інструментальною (виконується за допомогою інструментів). У вокальній музиці сполучаються словесне і музичне мистецтва (романси, опера). На думку вчених, лише ті мистецтва, в яких мала значення людська мова, могли передавати інформацію. Наприклад, музика, діючи на психіку людей, передає естетичну інформацію. Проте однакові для музики і для мови особливості звуків використовуються в цих сферах людської діяльності по-різному (За О. Білецьким).

П. Назвіть у тексті вставні слова, словосполучення, речення, визначте їх значення та роль. Поясніть вживання розділових знаків при них. Чому деякі вставні слова виділено дужками, а не комами?

¹ Цитадель — найбільш укріплена частина фортеці, пристосована для самостійної оборони.

III. Чому в останньому реченні слово *проте* не виділяється комою? Знайдіть у другому абзаці тексту вправи 418 речення, де слово *проте* — вставне. Як воно виділяється на письмі?

424. Спишіть. Підкресліть вставні слова, словосполучення, речення. Сформулюйте правила, за якими треба ставити той чи інший розділовий знак при вставних словах, словосполученнях, реченнях.

1. Тут якраз я пригадати буду радий, як ми (то був веселий час!) ліпили з снігу барикади. 2. Але в житті і я свій, може, хист (коли він є) по вітру не розмаю. 3. Скажи мені — ти звався другом — ти б повірив, що і нині я щасливий? (З *тв. М. Рильського*). 4. Перевтома з'являється тільки тоді, коли людина не встигає (часто за браком часу) повністю відновити свої сили. 5. Мабуть, найскладніша вимога до себе — бути уважним до свого здоров'я (З *тв. В. Пекеліса*). 6. Прилетіла ціла зграя дроздів-чикотнів, чи то — ще так називають їх — горобінників. 7. І вже потім (їхав чи йшов кудись, зустрічався з кимсь чи працював) мимоволі згадувалося дерево горобини у зоряному багатстві його (За *Є. Гуцалом*).

425. Спишіть, виділяючи розділовими знаками вставні слова, словосполучення і речення. Поясніть вживання розділових знаків.

1. Сніг мокрий, пахне ніби весною а ще ж початок зими, горобці цвірінчать. 2. Байда теж провадив розмову хоч і не таку тиху з Вороном. 3. Якісь думки чи тіні їх снуються в дрімоті тихій (З *тв. М. Рильського*). 4. За перші класи не збереглося жодного букваря, читанки чи задачника підручників тоді було обмаль, одне учнівське покоління передавало з рук в руки іншому, зате за пізніші класи їх збереглося чимало (Є. Гуцало). 5. Хутір Вишневий двадцять п'ять хат примостився в голому степу кілометрів за п'ятнадцять від Троянівки (Григорій Тютюнник).

426. I. Прочитайте текст. Визначте його тему, доберіть заголовок.

 Театр опери та балету, безперечно, можна назвати одним із найстаріших культурних закладів Одеси. 1810 року в театрі (побудованому лише за п'ять років!) відбулася перша вистава.

Але, на жаль, в 1873 році будівля театру згоріла. Скласти проєкт нового міського театру (ні про яке відновлення старого навіть не йшлося) було запропоновано віденським архітекторам Фердинанду Фельнеру і Герману Гельмеру (Хельмнеру). І у 1887 році було закінчено спорудження найкращого (без перебільшення!) творіння цих майстрів.

Будівля Одеського театру виконана в стилі віденського «барокко» (це був основний стиль у європейському мистецтві з кінця XVI до середини XVIII століття). Центральний вхід прикрашають скульптурні групи, що зображують одну із муз —

Одеський державний академічний театр опери та балету

Мельпомену (покровительку мистецтва) та фрагменти творів Евріпіда «Іполит» і Аристофана «Птахи» (що втілюють Комедію й Трагедію). У нішах верхнього ярусу встановлені бюсти творців російської літератури і мистецтва: Олександра Пушкіна, Михайла Глінки, Олександра Грибєєдова, Миколи Гоголя.

Та, без сумніву, найкрасивіша частина театру — зал для глядачів. Його прикрашають різноманітні ліпні орнаменти з тонкою позолотою. Стеля, що є справжнім мистецьким шедевром, викликає особливий інтерес. В основі її композиції — чотири картини художника Лефлера у вигляді медальйонів. На них зображені сцени з творів Шекспіра «Гамлет», «Сон літньої ночі», «Зимова казка» і «Як вам це сподобається». Люстра в центрі стелі (її вага дві тонни двісті кілограмів!) вражає витонченістю ажурних деталей.

Площа сцени — п'ятсот квадратних метрів. Вона має унікальну акустику (навіть шепіт зі сцени можна почути в будь-якому куточку залу).

Театру належить особлива роль у розвитку музичної культури. Тут виконували свої твори композитори Петро Ілліч Чайковський, Микола Андрійович Римський-Корсаков, Сергій Васильович Рахманінов. На сцені Одеського оперного театру танцювала перша балерина світу — Анна Павлова,

виступали відомі всьому світові артисти: Федір Шаляпін, Со-
ломія Крушельницька, Антоніна Нежданова, Леонід Собінов.

У 1996 році розпочалася реконструкція Одеського держав-
ного академічного театру опери та балету, яка закінчилася
2007 року (З Інтернет-сайту «7 чудес України»).

II. За складеним планом перекажіть текст, доповнивши його власни-
ми висновками.

III. Знайдіть у тексті речення зі вставними словами, словосполучен-
нями, реченнями. Поясніть уживання розділових знаків при них.
Випишіть 3—4 з цих речень у зошит.

427. I. Прочитайте мовчки уривки, кожен із яких складається з двох
речень. Подумайте, яке речення у кожній парі передає основну
інформацію, а яке — додаткову.

1. **Місто Херсонес** було засноване давньогрецькими коло-
ністами більше двох з половиною тисяч років тому на півден-
ному заході Криму. Нині його руїни — одна з найвизначніших
пам'яток Севастополя.

2. Це місто-держава мало **довге життя** і його історія є
частиною історії Давньої Греції, Давнього Риму та Візантії.
Проіснувало майже дві тисячі років.

3. У **середні віки** навколо Херсонеса з'являється безліч
монастирів, скитів, печерних міст. Тоді місто набуває статусу
християнської столиці півострова.

4. На місці **руїн Херсонеса** почали провадитися архео-
логічні дослідження. У кінці XIV століття навала кочівників
знищила місто.

5. **За час проведення розкопок** відкрито більше третини
міста. Територія досліджується вже понад сто сімдесят років!

6. Серед **археологічних знахідок** є унікальні предмети —
присяга громадян Херсонеса, декрети, мозаїки, ікони християнських храмів. Загалом нараховують понад двісті тисяч експонатів.

7. **Комплекс пам'яток історії** заповідника «Херсонес Тав-
рійський» має не тільки національне, а й міжнародне значен-
ня. До нього входить городище Херсонеса Таврійського, некро-
поль, фортеці Чембало та Каламіта, античні земельні наділи та садиби.

II. Перебудуйте пари речень так, щоб друге було вставним у першому,
а додаткова інформація стосувалася виділених слів, і прочитайте,
інтонаційно виділяючи вставні речення. Поясніть розділові знаки,
які ставляться при них на письмі.

III. У чому унікальність заповідника «Херсонес Таврійський»?

428. Складіть і запишіть речення, використовуючи подані речення
як вставні. Поясніть постановку розділових знаків.

1. Вона живе неподалік. 2. Я вже давно його знаю. 3. Яка краса! 4. Це відомо всім. 5. Те знали лише ми. 6. Тоді було спекотно.

429. Доповніть подані речення вставними словосполученнями або реченнями і запишіть. Поясніть розділові знаки.

1. Цього літа я вирішив відвідати історичні місця України. 2. У мене багато вражень від побаченого. 3. Мій брат вирішив відпочивати на морі. 4. Пізніше я приєднався до друзів. 5. Я розповіла їй про свої враження. 6. Наступного року ми вирішили подорожувати удвох.

430. Запам'ятайте послідовність синтаксичного розбору речення зі вставними словами, словосполученнями, реченнями.

Послідовність синтаксичного розбору речення із вставними словами, словосполученнями і реченнями

1. Дати загальну характеристику простого речення.
2. Вказати, що речення ускладнене вставними словами (словосполученнями, реченнями).
3. Сказати, що виражають вставні слова (словосполучення, речення).

Зразок усного розбору

Народ у своїх піснях найчастіше, мабуть, згадує соловейка (Є. Гуцало).

Речення розповідне, просте, двоскладне, поширене, повне, ускладнене вставним словом *мабуть*. Вставне слово виражає припущення.

Зразок письмового розбору

Народ у своїх піснях найчастіше, мабуть, згадує соловейка (Є. Гуцало).

Речення розпов., просте, двоскл., пошир., повне, ускл. вставн. сл. *мабуть*, яке вираж. припущення.

431. Спишіть, розставляючи розділові знаки при вставних словах, сполученнях слів, при вставному реченні. Зробіть синтаксичний розбір речень.

1. Може від усього баченого і пережитого ви станете мудріші (І. Цюпа). 2. До творчості можна йти по-перше шляхом натхнення по-друге шляхом наполегливої праці. 3. Геніальні люди як правило вирізняються своїми здібностями з дитячих літ (За В. Пекелісом). 4. На такому білому коні мабуть у старовину переможці в'їжджали в міста. 5. Мій товариш вдавня навдивовижу охайним навіть крихту чи зернину марно було б шукати в його човні (За Є. Гуцалом). 6. Я на жаль не можу вас провести (М. Рильський).

432. І. Спишіть текст, увівши до нього замість крапок вставні слова, словосполучення, речення з довідки та розставляючи розділові знаки при них. Прочитайте текст, поясніть розділові знаки. У чому полягає унікальність Свято-Успенської Святогірської лаври?

Свято-Успенська Святогірська лавра розташована на правому березі Дінця на схилах мальовничих крейдяних гір Архітектурний ансамбль лаври включає комплекс споруд — монастирів, церков, храмів, які ... є унікальними історичними пам'ятками. Серед них — монастир у скелі Існує дві версії щодо його заснування. ... монастир заснували ченці Печерської лаври, які пішли з Києва, розореного монголами у середині XIII століття, ... це були афонські монахи, яким побачене місце нагадало рідну Святу гору Афон.

Дивовижною спорудою є Миколаївська церква Унікальність храму визначається ... єдністю будівлі з природним матеріалом ... , а ... особливістю розташування

... Державний історико-архітектурний заповідник у місті Святогірськ ... є визначною історичною пам'яткою України (З Інтернет-сайту «7 чудес України»).

Д о в і д к а: з XVI століття вони відомі як Святі Гори; безперечно; у писемних джерелах монастир згадується вперше 1624 року; за однією з них; за іншою версією; точна дата її будівництва і авторство невідомі; по-перше; храм ніби виростає з крейдяної скелі; по-друге; серед мальовничого реліктового¹ лісу Національного природного парку; без сумніву; Донецька область.

II. Розгляньте фотоілюстрації. Усно складіть за ними 2—3 речення зі вставними словами, словосполученнями.

Свято-Успенська Святогірська лавра

¹ Релі́ктовий — той, що зберігся від давніх епох.

433. І. Прочитайте текст. Яку пору року описує автор? Як ви це визначили?

ІІ. Випишіть із тексту речення зі вставними словами, словосполученнями, реченнями. Зробіть їх письмовий синтаксичний розбір.

Блукаючи в лісі, в полі чи в лузі, скрізь натикаєшся на колишні гнізда. Безперечно, о цій порі бачиш їх не так багато. Десь під снігом зараз, очевидно, поховалися гнізда вівсянок¹. У дуплах дерев чекають гнізда на одудів, і, звичайно, замешані снігом у степах та полях, по луках та лісових галявинах гнізда жайворонків. А ще по галявинах, по узліссях чекають на повернення домівки щеврика, жовтобрюха² (гнізда цих птахів замасковано під зів'ялою папороттю, під бур'яном, побіля пенеків).

Дні прибувають, багатшає сонячне тепло. Гнізда чекають на повернення господарів (*За Є. Гуцалом*).

ІІІ. Користуючись теоретичним матеріалом §§ 30, 31, сформулюйте невелике усне повідомлення на тему «Роль вставних слів, словосполучень і речень у мові». Наведіть приклади з тексту і власні приклади.

§ 32 Вибірковий переказ розповідного тексту з елементами опису пам'ятника

Пам'ять і пам'ятники

434. Читаючи поданий словниковий матеріал, з'ясуйте значення слів *скульптор*, *статуя* і *скульптура*, *постамент* і *п'єдестал*, *пам'ятник* і *монумент*. Як вони відрізняються за значенням, походженням і сферою вживання?

Скульптор — художник, який створює об'ємні твори за допомогою різьблення, ліплення чи відливання.

Статуя — скульптурне зображення людини (тварини), зазвичай на повний зріст.

Скульптура — 1. Один із видів просторових мистецтв, що створює об'ємні зображення. 2. Твори цього виду мистецтва.

Статуя і скульптура — латинські слова, перше з яких однозначне, а друге має два значення.

Постамент і п'єдестал означають одне й те саме — основу пам'ятника. Але перше слово латинського походження, а друге — французьке.

¹ В і в с я н к а — маленький перелітний жовтогрудий птах ряду горобиних.

² Щ є в р и к, ж о в т ó б р ю х — невеликі перелітні птахи ряду горобиних.

Пам'ятник — 1. Споруда в пам'ять чи на честь кого- (чого-) небудь. 2. Предмет культури минулого, що зберігся.

Пам'ятник — власне українське слово, а **монумент** — латинське і має дещо інше значення — великий пам'ятник.

435. І. Прослухайте уривок. Які типи мовлення у ньому поєднані?

Пам'ять — значуща моральна категорія. Бережливе ставлення до неї — це не що інше, як міст у вічність.

З-поміж святинь людство ревно оберігає пам'ять про життя і діяльність своїх великих предків. З покоління в покоління передається розповідь про них за допомогою різних видів мистецтва.

Неодмінною умовою¹ неповторності міста у XVIII столітті стала наявність² на його вулицях, площах і в парках пам'ятників, споруджених на честь важливих історичних подій і визначних державних діячів. Київ не був винятком.

Одні пам'ятники, старіючи, руйнувалися, поставали інші.

До 1917 року перевагу віддавали пам'ятникам на честь царюючих осіб і видатних історичних діячів. Їх встановленню передувала³ колосальна підготовча робота.

Після 1917 року пам'ятники починають виконувати невластиві⁴ їм функції революційної пропаганди.

Пам'ятники дореволюційного Києва, як правило, не відзначалися помпезністю і не страждали на гігантоманію. Не виглядали вони зверхньо і стосовно довкілля, гармонуючи з ландшафтом.

У 1849 році на Володимирській гірці спланували тераси, і в 1869 закінчили роботи з розбивки саду. А 28 вересня 1853 року відбулася визначна подія — було відкрито пам'ятник Святому Рівноапостольному князю Володимирі.

Створена за три роки напруженої роботи неперевершеним⁵ скульптором Петром Клодтом постать князя зайняла своє місце на високому постаменті роботи архітектора Костянтина Тона. Ще один талановитий митець — скульптор Василь Дем'ют-Малиновський прикрасив п'єдестал чудовим барельєфом «Хрещення киян» та іншими малими скульптурними

неодмінна умова

*на честь
передувати*

*виконувати
невластиві функції*

неперевершений

*п'єдестал
барельєф*

¹ Неодмінна умова — *рос.* неперемное условие.

² Наявність — *рос.* наличие.

³ Передувати — *рос.* предшествовать.

⁴ Невластивий — *рос.* не присущий.

⁵ Неперевершений — *рос.* непревзойдённый.

елементами: гербом міста Києва, орденом св. Володимира, кельмою¹ — символом будівничої діяльності творця нашої державності — Володимира Великого. Виконаний із цегли постамент для міцності² обклали чавунними плитами.

На висоті 20 метрів тримає Володимир важкий хрест. Князь зображений у той момент, коли таїнство хрещення уже відбулося.

Його погляд спрямований у майбутнє. Велична мантия, великокняжа шапка у лівій руці — свідчення державної значущості події.

Колись у хрест були вмонтовані газові ріжки, які пізніше замінили на електричні лампочки. Хрест, що палахкотів на небувалій висоті київських «святих гір», було видно з величезних відстаней. Він слугував своєрідним маяком для всіх, хто відвідував місто (За О. Анісімовим).

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Перечитайте опис пам'ятника князю Володимиру. Що вам відомо про цю історичну особу?

2. Яка підготовча робота передувала створенню пам'ятника? Зачитайте з тексту.

3. Хто автори пам'ятника, коли його було відкрито? Яка роль інформації про авторство, час і місце зведення пам'ятника? Чи можна її вважати другорядною?

4. Який вигляд має скульптура? В який момент зображено князя Володимира?

5. Чим вирізняється постамент?

6. Наскільки вдало було обрано місце для пам'ятника?

7. Що нового ви дізналися з тексту?

8. Визначте основну думку уривка. За допомогою яких художніх засобів вона розкривається? Визначте стиль уривка.

436. Колективно побудуйте складний план опису пам'ятника князю Володимиру і запишіть.

437. Складіть письмовий опис пам'ятника князю Володимиру на основі вибіркового переказу тексту вправі 435. Скористайтесь планом і пам'яткою, поданою у вправі 438.

438. I. Прочитайте текст мовчки. Перекладіть і запишіть текст українською мовою.

ПАМ'ЯТНИК ПУШКИНУ В МОСКВІ

Торжественное открытие памятника великому поэту работы Александра Опекушина состоялось 6 июня 1880 года.

¹ К е л ь м а — рос. мастерок.

² М і ц н і с т ь — рос. прочность.

Пам'ятник Олександрю
Пушкіну в Москві

Памятник на Пушкинской площади представляет собой бронзовую фигуру поэта, стоящую на высоком гранитном постаменте.

Пушкин изображён во время прогулки по Москве.

И небрежно заложенная за борт куртки правая рука, и неторопливый¹ шаг поэта, и свободно ниспадающие складки плаща, — всё говорит о естественности и непринуждённости позы.

Памятник лишён парадности и вычурности. Скульптор стремился к простоте и естественности. И ему удалось передать благородство поэта, его одухотворённость и могучий поэтический дар. Не случайно из шестнадцати проектов, пред-

ставленных на конкурс, выбрали именно работу Александра Опекушина.

Постамент и оформление площади спроектировал архитектор Иван Богомолов. Рельефные строки из стихотворения «Памятник» хорошо видны на фоне тёмно-серого гранита. Завершённость сооружению придают цепи в виде лавровых венков между бронзовыми тумбами и высокие чугунные светильники.

Место для памятника выбрано удачно: скульптурный ансамбль гармонично вписывается в сквер; памятник хорошо виден с любой точки обзора (*За I. Сусловим*).

П. Підготуйтеся до твору-опису пам'ятника на основі власного спостереження чи фотоілюстрації, вибравши одну із тем, запропонованих у вправі 491. Скористайтесь поданою пам'яткою.

Опис пам'ятника

1. На чью честь споружено пам'ятник? Що вам відомо про цю особу (цих осіб)?
2. Де і коли зведено пам'ятник? Хто його автор?
3. Який загальний вигляд пам'ятника?
4. Що можна сказати про деталі (частини) пам'ятника?
5. Яким був задум автора? На скільки вдало його втілено?
6. Яке враження справив на вас пам'ятник?

¹ Неторопливый — укр. неквапливий.

РЕЧЕННЯ З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ЧЛЕНАМИ

§ 33 Відокремлені члени речення

Променисте осені намисто

439. І. Зробіть звуковий запис слів *безцільно*, *галуззя*¹, *дзвеніли*. З'ясуйте за словником, в якому значенні вжито слово *вбирати* у другому реченні другого абзацу.

II. Прочитайте текст, визначте тип і стиль мовлення. Як ви розумієте назву тексту?

СИМФОНІЯ ДОЩУ

Антін безцільно блукав по тихих, малолюдних вулицях міста. Він ішов попід мокрими парканами², за якими скучно дрімало голе галуззя. Смеркало. Антін повільно минав квартал за кварталом. *Дивився, як поволі дерева пірнали в сизий туман та рисувались на небі, як темні жилки на перламутрі*.

попід парканами

вбирати

З неба сів дрібненький дощик і ніжним холодком осідав йому на обличчя. Світили вже світло. Тротуари блищали, *вбираючи в себе вечірні тіні дерев*. Капало зі стріх. Все частіше краплі стікали з дахів, ринв³, зі стін. Вони грали, співали, дзвеніли, міняли темп, силу і голос.

*обернутися
жвавий*

Незабаром вулиця обернулась⁴ у симфонію крапель. Оживлялась музика крапель, сумних і веселих, лінових і жвавих⁵, глухих і дзвінких (За М. Коцюбинським).

III. Зробіть словотвірний розбір слів *безцільно*, *малолюдних*. Розберіть за будовою слово *осідав*. Поясніть правопис слів *галуззя*, *поволі*, *обернулась*. Складіть і запишіть речення зі словами в рамках.

¹ Г а л у з з я — рос. ветви. Г а л у з к а — гілка (рос. ветка).

² П а р к а н — рос. забор.

³ Р і н в а — труба або жолоб для стікання води.

⁴ О б е р н у т и с я — тут: рос. превратиться.

⁵ Ж в а в и й — рос. резвый.

IV. Зверніть увагу на виділені слова, визначте їх синтаксичну роль, з'ясуйте, чим вони виражені.

Деяким другорядним членам у реченні може надаватися більше ваги і значення, ніж іншим. В усному мовленні це виражається за допомогою інтонації:

Розганяючи тумани, сонечко вставало (Б. Грінченко).

Виділений за смислом та інтонаційно дієприслівниковий зворот *розганяючи тумани* у цьому реченні наближається за значенням до дієслова-присудка і набуває ролі додаткового присудка: *Сонечко вставало; воно розганяло тумани*. Виражене у першому реченні дієприслівниковим зворотом у другому стає присудком самостійного речення.

Смислове та інтонаційне виділення важливого другорядного члена задля підкреслення та увиразнення його смислової ваги називається **відокремленням** (рос. обособлением). Члени речення, які виділяються за змістом та інтонаційно, називаються **відокремленими** (рос. обособленными). Вони доповнюють, розкривають основне твердження або містять додаткове повідомлення: *Щасливий і веселий, він глянув на високе небо (О. Гончар).*

У вимові відокремлені члени речення виділяються логічним наголосом, а на письмі — комами, рідше — тире: *В небі, чистім і прозорім, сонце сяє (М. Рильський).*

*Ранок, сонце, білі айстри,
жовте листя, світлий сум.
Творить осінь — дивний майстер —
нетривку¹ свою красу.*

В. Бубир

440. Прочитайте речення з відповідною інтонацією, логічно наголошуючи відокремлені члени і беручи до уваги умовні позначення (↗ — підвищення голосу; ↘ — зниження; || — пауза). Встановіть, якими членами речення є виділені слова, і зробіть висновки про те, які члени речення можуть відокремлюватися.

1. Захоплений грою, || юнак не почув його слів.

2. І, щастя квіти запізнілі, || сумують айстри у саду (В. Сосяра).

3. Ліс, || наблизившись, || перетворився із голубого в зелений (О. Гончар).

¹ Нетривкий — рос. недолговечный.

441. Розгляньте таблицю і з'ясуйте, які члени речення можуть відокремлюватися.

Члени речення, що відокремлюються

Назва	Приклади
Означення	<i>У лісі бродив туман, підзолочений сонячним промінням (Григір Тютюнник).</i> <i>Зорі, живі квіти неба, горіли над нами (Максим Горький).</i>
Обставина	<i>Вони пішли навпростець, через луки (В. Дрозд).</i>
Додаток	<i>Крім картин, у кімнатах було багато квітів (К. Паустовський).</i>

- ◆ Відокремлюватися можуть тільки другорядні члени речення — означення (в тому числі й прикладки), обставини, додатки.

◆ **Головні члени речення не відокремлюються.**

442. Подумайте, чому відокремлюються тільки другорядні члени речення.

Відокремлені члени речення бувають непоширені й поширені: *Літак, стомившись, приземлився (В. Ковалівський).* *Зима й сонце розмалювали сніг у синій колір, опустивши на лісові галявини небесну синяву (Я. Гоян).*

443. І. Прочитайте речення, наголошуючи відокремлені члени (вони виділені). Визначте, якими членами речення вони є і чим виражені, поширені чи непоширені.

ІІ. Спийшіть, звертаючи увагу на розділові знаки і з'ясовуючи, яку додаткову інформацію вносять у зміст речень відокремлені члени.

1. Бувають щасливо обдаровані натури, і бувають так само щасливо обдаровані народи. **Я бачив такий народ — музикальний** — це українці (*П. Чайковський*). 2. Прощай, синє море, **безкрає, просторе** (*Леся Українка*). 3. Сонячного жовтневого дня дивовижно теплої осені — **останньої в другому тисячолітті** — ми зібралися на родинну раду (*Я. Гоян*). 4. Ти живеш у Києві — **прекрасному й чарівному місті** (*Ю. Смолич*). 5. У всьому, крім добрих справ, знай міру і час (*Нар. творчість*). 6. Міцнію, беручи, віддавши — багатію (*І. Муратов*). 7. **Лагідний і м'який від природи**, Вихор був твердий у своїх переконаннях (*І. Чендей*). 8. **Стурбована**, стояла біля вікна княгиня (*С. Скляр-ренко*).

ІІІ. Як ви розумієте шосте речення?

444. I. Прочитайте речення у лівому і правому стовпчиках, виокремлюючи інтонаційно виділені слова; визначте їх синтаксичну роль і спосіб вираження.

II. Порівнюючи пари речень, простежте, у котрому з них виділені слова набувають більшої значущості. З'ясуйте відмінність між невідокремленими і відокремленими членами речення.

Другорядні члени речення

невідокремлені

1. Густо бризнула поміж травою **красна і рясна** суниця.

2. Машини мчать **не зупиняючись** (В. Кучер).

3. Далеко **край** степу мріє Чорне море.

відокремлені

1. Густо бризнула поміж травою суниця, **красна і рясна** (М. Стельмах).

2. **Не зупиняючись**, мчать машини.

3. А там далеко, **край степу**, мріє Чорне море (І. Нечуй-Левицький).

445. I. Прочитайте речення.

Нарешті **закружляв лапатий і сріблястий** сніг.

II. Визначте синтаксичну роль виділених слів. Який член речення вони пояснюють? Як слід змінити речення, щоб увиразнити виділену групу слів?

III. Перебудуйте речення, поставивши означення після означуваного слова. Запишіть змінене речення, ставлячи розділові знаки. Чи досягли ви поставленої мети? Якщо так — якими засобами цього домоглися?

446. I. Прочитайте речення.

Розгублена **жінка** замовкла.

II. Прочитайте речення так, щоб було зрозуміло: жінка замовкла тому, що розгубилася. Якими засобами вам вдалося досягти цього?

447. Випишіть із тексту «Симфонія дощу» (вправа 439) речення з виділеними словами. Користуючись теоретичним матеріалом і поданими запитаннями, доведіть, що виділені слова є відокремленими членами речення.

1. Якими членами речення є виділені слова? Чим вони виражені? Вони непоширені чи поширені?

2. Як можна виділити ці слова в усному мовленні, щоб посилити увагу до них? Як показати це на письмі?

3. Чи можна виділені в тексті слова вважати відокремленими членами речення?

4. Що, на вашу думку, посприяло відокремленню обставин?

448. Перекладіть і запишіть текст українською мовою, дібравши до нього заголовок. Підкресліть відокремлені члени, з'ясуйте, якими членами речення вони є, чим виражені.

В Черкассах, на Дніпре, жила моя бабушка.

Бабушка хорошо выращивала цветы. Зимой у неё в комнате всегда цвели фуксии. Летом в саду распускалось столько цветов, что сад казался сплошным букетом.

Клумба с анютиными глазками походила на маскарад. Это были не цветы, а весёлые и лукавые цыганки в чёрных бархатных масках, пёстрые танцовщицы — то синие, то лиловые, то жёлтые.

Самым интересным цветком был, конечно, портулак — ползучий, пылающий всеми чистыми красками.

Бабушкин сад и все эти цветы действовали на моё воображение. В детстве я представлял себе далёкую страну, куда непременно поеду, как холмистую равнину, заросшую до горизонта травой и цветами. В них тонули деревни и города (*За К. Паустовським*).

§ 34 Відокремлені означення

Довкола світ ясний і сонцеликий

449. І. Зробіть звуковий запис слів *склепіння*¹, *цяцькували*. Прослухайте текст, уявіть змальовану в ньому картину.

II. Прочитайте текст, визначте тип і стиль мовлення. Доберіть заголовок до тексту.

Вранці ми брали човен і пливли в море. Небо було синіше од моря, море було синіше од неба. Мені здавалось, що вони заздять одне одному. Вдалині тріпотіли вітрила човнів, як крила голубів у небі. Ми пливли вздовж сірих скель, **оточених кольоровими молюсками**.

зázдpити

З моря краще було видно острів. Часом блукали² по ньому тіні од хмар, стихала оргія³ сонця, блиску і барв.

нáстpій

У якому настрої не було б море, воно вічно гризло камінь. **Згpізений у гальку**, камінь сірів берегами. А там, де море встигло стерти його в білий пісок, воно грало над ним блакитним вогнем перемоги.

¹ Склепіння — рос. свод.

² Блукати — рос. бродить.

³ Оргія — святкування на честь богів вина і веселощів у античних народів.

Морське узбережжя

Високі скелі, **гордо навислі над морем**, піддались нарешті: море вігризло в них високі й глибокі гrotи. Навіть не гrotи, а цілі храми.

Ми заїздили туди. Лягали на дно човна і за хвилину опинялись у казковому царстві.

Там води горіли сапфіром або смарагдом. Там була піна, **рожева**, наче троянда, склепіння в містичному сяйві, **зеленім, блакитнім**. Там вода крила сріблом човен, весла і наші руки.

отвір

Переливалась веселка, блищало дорогоцінне каміння, грали брильянти, а різнобарвні молюски цяцькували підводні скелі.

Біля блакитного гrotа море здималось і раз у раз вливало у нього срібло своїх хвиль.

Наш човен увійшов у вузький отвір. Він летів серед бризків і піни, скрегочучи¹, б'ючись боками об скелі, і нарешті тихо гойдався, як заспокоєний лебідь.

Я не в змозі² описати той блакитний гrot. Якби можна було створити важке склепіння з литого срібла, опустити його в роз-

¹ Скреготіти — рос. скрежеть.

² Не в змозі — рос. не в состоянии.

плавлену бірюзу, щоб воно гойдалося, грало вогнями і кидало голубі відблиски на стіни, якби вдалося зібрати з неба і з моря всю блакить, щоб наситити нею повітря печери, можна було б уявити щось трохи подібне до того грота.

Ми гойдалися у човні, наче плавали в небі, черпали долонями воду, а висипали з неї дощ самоцвітів.

Повертались засмалені сонцем, обвіяні вітром, солоні від морської води (За М. Коцюбинським).

III. Чи схожий пейзаж, зображений на фотоілюстрації (с. 212), на морський пейзаж із тексту? Усно складіть за фотоілюстрацією 2—3 речення з відокремленими членами.

IV. Розберіть за будовою слова *згризений, навислі*. Поясніть правопис слів *вогнем, перемоги, летів, повертались, засмалені*. Складіть і запишіть речення зі словами в рамках.

V. Зверніть увагу на виділені в тексті слова і сполучення слів, визначте їх синтаксичну роль.

450. Розгляньте таблицю і з'ясуйте, у яких випадках означення відокремлюються інтонацією у вимові та розділовими знаками на письмі.

Відокремлення означень

Правила	Приклади
Означення відокремлюються: 1) якщо вони виражені дієприкметниковим зворотом або прикметниковою групою слів; 2) якщо означення (непоширені й поширені) відносяться до особового займенника; 3) якщо означення поширені і стоять після означуваного слова, вираженого іменником; 4) якщо означення стоїть перед означуваним словом (переважно на початку речення) і має відтінок причини (крім питання <i>я к и й ?</i> , до нього можна поставити ще питання <i>ч о м у ? з а якої у м о в и ? н е з в а ж а ю ч и н а щ о ?</i>)	<i>Рожевим цвітом радісно залиці, шумлять <u>сади</u> (В. Сосюра).</i> <i>Перший сніг! Хто не пам'ятає <u>його</u>, першого, білого, аж голубого, пухнастого, м'якого (Ю. Збанацький).</i> <i>Ніжна і блакитна <u>хвиля</u>, чи-ста і тепла, кидала на берег тонке мереживо піни (М. Коцюбинський).</i> <i><u>Стривожені</u> світлом, <u>звірятка</u> заворушилися, збилися в одну купку (О. Донченко).</i>

451. I. Спишіть речення, крім останнього. Назвіть та схарактеризуйте відокремлені члени речення: 1) вкажіть, чим вони виражені; 2) поясніть умови відокремлення; 3) вкажіть обсяг відокремлюваної групи, її місце в реченні; 4) назвіть означуване слово, чим виражене;

5) вкажіть додаткові відтінки значень відокремлюваного означення. Обґрунтуйте розділові знаки.

1. Коротенький, на якийсь десяток східців, ескалатор виніс Андрія в просторий хол перед залом засідань (*В. Козаченко*). 2. Прекрасна, надивовижу¹ яскрава зірка впала з неба (*О. Уайлд*). 3. І земля, вся засніжена, біла, кличе в срібні простори свої (*В. Сосюра*). 4. Червоних маків розгорівся ряд після дощу, ласкавого й рясного (*М. Рильський*). 5. Раптом спиняюсь, вражений, і не вірю своїм очам (*Р. Іваничук*).

II. Перебудуйте і запишіть останнє речення так, щоб непоширене означення стало поширеним.

452. I. Знайдіть зайве слово в четвертому реченні. Перебудуйте і запишіть усі речення так, щоб означення стояло перед означуваним словом. Чи відокремлюватиметься воно?

1. Вже в усі вікна цвів бузок, синіший за небо (*Н. Кир'ян*). 2. Трави, густі, пахучі, шелестять під ногами (*О. Копиленко*). 3. Була золота осінь, пишна й промениста, як завжди в Києві (*З. Тулуб*). 4. Надворі зненацька сипнув дощ — рівний, теплий, рясний (*Яків Баш*). 5. Ще раз зима прийшла, снігами вбрана (*І. Франко*).

II. Прочитайте попарно вихідні та записані вами речення, простежте, як змінюватиметься інтонація. Поясніть смислові відмінності між невідокремленими та відокремленими означеннями.

453. Із двох речень складіть одне з відокремленим означенням. Складені речення прочитайте, запишіть, правильно інтонуючи.

З р а з о к. 1. *Доріжка, вимощена плиткою, вела до басейну.*

1. Доріжка вела до басейну. Її виклали плиткою. 2. Нова машина їхала легко і плавно. Її купили минулого тижня. 3. Аромат троянд заповнював кімнату. Вони були нагріті сонцем. 4. По небу пливуть сніжно-білі хмари. Вони наскрізь пронизані сонячним промінням. 5. Попереду зблиснула річка. Її освітлював місяць.

454. Перебудуйте речення так, щоб означення стали поширеними відокремленими. Запишіть змінені речення, розставляючи коми; поясніть написання *не* з дієприкметниками.

З р а з о к. 1. *Несподівано серед зими зацвів кактус, подарований нам сусідкою з шостого поверху.*

1. Несподівано серед зими зацвів подарований кактус. 2. На столі лежать невідправлені листи. 3. Зібрані лікарські трави приносять користь людям. 4. Стіл був накритий вишитою скатертиною.

¹ Н а д и в о в і ж у — *рос.* на удивление.

455. І. Прочитайте речення, вкажіть відокремлені означення, поясніть розділові знаки.

ІІ. Перебудуйте речення так, щоб відокремлені означення стали невідокремленими, і запишіть їх попарно. Поясніть зміни в розставленні розділових знаків.

Зразок. І раптом зринуло в пам'яті одне літо, сонячне, розквітле, пахуче (В. Василевська). — І раптом зринуло в пам'яті одне сонячне, розквітле, пахуче літо.

1. Музикою, тихою і ясною, сповнена вся оселя (Я. Гоян).
2. Ромашка сяє, ніжна і проста (А. Малишко).
3. Небо, холодне та темне, байдуже блимало зірочками (М. Коцюбинський).
4. Прохолодою віє з моря, золотого й темно-бузкового (З. Тулуб).
5. Що то за сон був, чарівний, незабутній! (О. Гончар).

ІІІ. Вкажіть безособове речення.

456. І. Прочитайте речення, виділіть у них головні члени, визначте вид присудка.

ІІ. Змініть речення так, щоб іменна частина складеного присудка стала відокремленим означенням, і запишіть. Простежте, як змінюватиметься смисл речень у результаті переконструювання.

Зразок. Цей метелик яскравий і барвистий. — Метелик, яскравий і барвистий, перелітав з квітки на квітку.

1. Ранок був ясний, прозорий і ніжний.
2. День був погожий, по-осінньому променистий (З тв. З. Тулуб).
3. Хмари легкі й білопінні.
4. Вечір зимовий, зоряний (Марко Вовчок).

457. Уявіть ситуацію. Виконавши контрольну роботу з української мови, учень зіткнувся з полегшенням у передчутті гарної оцінки.

Яким же було розчарування учня, коли на наступному уроці він дізнався, що йому знижено бали за неправильний розбір речення:

Вгорі небо, синє, бездонне, умите сонцем і збуджене весною (О. Ільченко).

З'ясуйте, де помилився учень, і розіграйте діалог учня з учителем. Запишіть і розберіть речення правильно.

458. Доберіть до виділених слів дієприкметникові звороти і введіть їх у речення, зробивши відокремленими членами. Запишіть речення. Поясніть розділові знаки.

Зразок. 1. Перехожий підійшов до будинку, прикрашеного старовинним ліпленням.

1. Перехожий підійшов до будинку.
2. Автомобіль виїхав на нову магістраль.
3. Директор відкрив нараду¹.
4. Зала мала

¹ Н а р а д а — рос. совещание.

урочистий вигляд. 5. Барвисті квітники тішили око перехожих. 6. Кругле озерце зблиснуло поміж деревами.

459. І. Спишіть речення, розмежовуючи відокремлені узгоджені й неузгоджені означення і ставлячи розділові знаки.

П. Вкажіть, чим виражені відокремлені члени; візьміть у рамку слова, які вони пояснюють, утворюючи дієприкметниковий зворот чи іншу групу слів; визначте місце відокремлених членів у реченні.

1. Зелені каштани клени й осоки стояли оповиті світанковою млою (*І. Цюпа*). 2. Лише за ніч розквітнув сад казковий тихий чистий і на гілках дерев роса веселкою повисла (*А. Косецький*). 3. І раптом побачив далекі гори залиті радісним сонцем. 4. Веселий гостинний він любив товариство¹ (*З тв. М. Коцюбинського*). 5. Тремтіла ізумрудна травиця покрита сріблясто-алмазною росою (*Ю. Збанацький*). 6. На заході стояла одним одна хмарка на чистому небі вся золота з червоними краями (*І. Нечуй-Левицький*). 7. Насувалася ніч холодна з вітром з дощем (*Г. Марков*).

Звичайне диво

460. І. Зробіть звуковий запис слів *саяві, цвітіння, зеленню, дзвін*. Прослухайте текст, уявіть змальовану в ньому картину; доберіть заголовок.

П. Прочитайте, визначте тип і стиль мовлення, вкажіть у тексті істотні ознаки стилю.

Все тануло в райдужному саяві, в блакиті крижаного ранку, в іскристому снігу, на який упало сонячне проміння.

Удалині, там, де блакить снігу зливалася з холодною синявою неба, квітла райдуга — барвистий світляний стовп.

недосяжний

миготіти

Це перше проміння збудило райдугу. Здіймалась райдуга, зникала, танула в недосяжній² височині. Сонце напоїло її блиском, і теплом, і барвами. І райдуга заграла в небі найчистішим світлом, найтоншими переливами. Миготіли в ній блакить і пурпур, срібло й бузок, наче пух першого цвітіння.

Вона мигтіла рожевою барвою стокроток³, найчистішим весняним бузком, зеленню першого березового листа, ніжним кольором дзвоників, червінню троянди, золотом пролісків. Лились від неї тепле прозоре саяво, чистий невгасний блиск. Вона вигравала все яснішим, все радіснішим промінням.

¹ Товариство — рос. общество.

² Недосяжний — рос. недосягаемый.

³ Стокротка — народна назва маргаритки.

За кілька хвилин смуга подовжилась, вигнулась. Триумфальною аркою здіймалася райдуга над землею, рожева, зелена, бузкова, блакитна, прозора, насичена золотим сяйвом. Вигнулося небо, вкрило землю, мов скляний дзвін.

Кажуть, райдуга — це добра ознака (За В. Василевською).

III. Виконайте завдання.

1. Доберіть синонім до слова *райдуга*.
2. Запам'ятайте слова в рамках.
3. Передайте двома-трьома реченнями свої враження від тексту.
4. Поясніть правопис слів *проміння, удалині, збудило, найтоншими, березового*.
5. Випишіть виділене речення і розберіть його за членами речення, поясніть розділові знаки. На прикладі цього речення розкажіть про відокремлені члени, наведіть власні приклади.

461. І. Прочитайте речення з пропущеними розділовими знаками. Спишіть тільки речення з дієприкметниковими зворотами, що виділяються комами. Визначте, якими членами речення є дієприкметникові звороти.

1. Осяяний сонцем перед нами розкрився зовсім новий світ (О. Довженко). 2. А море сяяло крізь мереживо гілля мінилося посипане діамантовими порошинками іскор (З. Тулуб). 3. Земля скована морозом покрилася білим снігом (Панас Мирний). 4. Стоять налиті сонцем дні. 5. Добру віщують погоду скупані в сонці хмарки (З тв. М. Луківа). 6. Над берегом послався невеликий густо зацвічений білою ромашкою луг (В. Козаченко). 7. Незчулися, як вийшли на зовнішні¹ ставки. Так звалося просторе розузореنه ставками вгіддя... (О. Гончар).

II. Речення, в яких розділові знаки не потрібні, перебудуйте на речення з відокремленими означеннями й запишіть.

462. Розкрийте дужки і запишіть кожне речення у двох варіантах так, щоб означення, подані в дужках, у першому варіанті стали відокремленими, а в другому — невідокремленими. Обґрунтуйте розділові знаки чи їх непотрібність.

Зразок. 1. Обличчя, освітлене щирою посмішкою, завжди привабливе². — Освітлене щирою посмішкою обличчя завжди привабливе.

1. Обличчя (освітити посмішкою) завжди привабливе. 2. Він почав уважно читати лист (написати дрібним почерком). 3. Суперечка виникла через статтю (вмістити в останньому номері

¹ З о в н і ш н і — рос. внешние.

² П р и в а б л и в и й — рос. привлекательный.

газети). 4. Унікального робота (сконструювати в Інституті кібернетики) високо оцінили фахівці. 5. Котедж (збудувати за сучасним проектом) був просторим і комфортабельним. 6. Над полями (залиті золотим сонячним світлом) синіло бездонне небо.

463. Запишіть речення, замінюючи виділені слова відокремленими узгодженими означеннями.

З р а з о к. 1. *Схвилюваний, я довго не міг заснути.*

1. **Від хвилювання** я довго не міг заснути. 2. **Від здивування** вона опам'яталася¹ не відразу. 3. **Через розгубленість** хлопчик проїхав зайву зупинку.

464. До виділених слів доберіть відокремлені означення, виражені: а) двома і більше прикметниками або одним разом із залежними словами; б) дісприкметниковими зворотами; введіть їх у прості речення.

З р а з о к. 1. *Небо, таке чисте зранку, затяглося хмарами.*
— *Небо, зранку вимите дощем, під вечір затяглося хмарами.*

1. **Небо** затяглося хмарами. 2. Недалеко від **будинку** розкинувся старовинний парк. 3. Сучасна **магістраль** пролягла на південь від столиці. 4. Остеронь стояв **охоронець**.

465. І. Порівняйте іменники та особові займенники за здатністю поширюватися означеннями. З цією метою до виділених слів доберіть узгоджені й неузгоджені означення. Запишіть речення і сформулюйте висновок.

Котедж стояв на пагорбі. **Він** весело дивився чистими вікнами.

ІІ. Знайдіть в одному з речень слово іншомовного походження. Порівняйте його написання в російській та українській мовах і зробіть висновок.

466. І. Прочитайте речення, вкажіть невідокремлені означення. ІІ. Перебудуйте речення так, щоб невідокремлені означення стали відокремленими, змінені речення запишіть. Поясніть пунктограми.

З р а з о к. 1. *Величезна ялина, гілляста і густа, сховала нас від дощу.*

1. Величезна гілляста і густа ялина сховала нас від дощу. 2. Гості розселилися у спеціально відведених для них номерах. 3. На столі лежали зібрані хлопчиком на морі камінці й мушлі. 4. Її сині глибокі очі дивилися проникливо². 5. У міському парку стоїть упівнеба вже пофарбоване до нового сезону «чортове колесо» (В. Яворівський).

¹ Опам'ятáтися — рос. опомниться.

² Проні́кливо — рос. проникательно.

467. Закінчіть усно речення; поставте питання до відокремлених означень, вкажіть причину відокремлення.

1. Здивовані побаченням, 2. Захоплена¹ книгою,
3. Налякане блискавкою, 4. Охоплений тривогою,
5. Упевнений в своїх силах, 6. Стурбований² невдачею,

468. Перекладіть і запишіть речення українською мовою, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки або їх непотрібність. Поясніть пунктуаційне оформлення відокремлених означень в обох мовах.

1. В глубокой раме гор озеро сінее спокойное (*В. Солоухін*).
2. А через минуту скупой и редкий пошёл дождь (*М. Шолохов*).
3. Небо золотое и багровое отражалось в реке (*А. Чехов*).
4. Маленький дом всего в три комнаты стоял на горе (*К. Паустовський*).
5. Другая комната почти вдвое больше называлась залой (*А. Чехов*).
6. Две девочки на вид лет восьми и десяти сидели рядом с ней (*К. Симонов*).
7. Стоят и те трое хмурые все (*Максим Горький*).
8. Мы мчались мимо реклам светящихся разноцветными огнями.

469. Визначте види помилок і запишіть відредаговані речення з відокремленими означеннями; поясніть вживання розділових знаків.

1. Вкриті гірські вершини снігом блищали проти сонця.
2. Отримана квитанція двома днями раніше загубилась.
3. Відремонтована квартира будівельною компанією сяяла чистотою.
4. Наближенням наляканий грози хлопчик сховався в під'їзді.
5. Недалеко від обнесеного будинку огорожею грає веселкою фонтан.

470. Прочитайте мовчки уривок із пропущеними розділовими знаками, доберіть до нього заголовок. Перекладіть уривок українською мовою; запишіть, розставляючи розділові знаки, яких бракує, і поясніть їх. Підкресліть відокремлені означення, означувані слова візьміть у рамку.

Море огромное лениво вздыхающее у берега уснуло и стало неподвижным в дали облитой голубым сиянием луны. Мягкое и серебристое оно слилось там с южным небом и крепко спит, отражая в себе прозрачную ткань перистых облаков неподвижных и не скрывающих собой золотых узоров звёзд.

Горы поросшие деревьями резкими взмахами подняли свои вершины в синюю пустыню, суровые контуры их округлились одетые тёплой и ласковой мглой южной ночи (*За Максимом Горьким*).

¹ Захо́плений — тут: *рос.* увлечённый.

² Стурбо́ваний — *рос.* обеспокоенный.

§ 35 Відокремлені приклади

Краси не зміряти у світі...

471. І. Зробіть звуковий запис слів *ранньої, розкошують*.

Прочитайте текст, уявіть змальовану в ньому картину; простежте, як зміна пір року проходить через життя квітів. Визначте тип і стиль мовлення.

КВІТКОВИЙ КАЛЕЙДОСКОП

Уздовж стежки під вікнами будинку тягнеться **неширока** грядка — квітник. Він радує людський зір від ранньої весни до пізньої осені.

З приходом весни починають танути березневі сніги. І відразу ж окремими купками на грядці зацвітають підсніжники — ніжні білоголові трипелюсткові дзвіночки.

Поруч із підсніжниками тягнуться до лазурового неба небесно-синіми квітами проліски. Потім **де-не-де** закучерявиться різноколірний ряст.

сором'язливо

І поміж цим лісовим буйноцвіттям прокльовують землю тоненькими поіржавленими списками тюльпани. **Сором'язливо**¹ висовують рядами зелені листочки нарциси.

А посередині, вздовж усієї грядки, піднімають до сонця гостроверхі темночервоні товсті шоломи рябчики (дехто цю весняну **диво-квітку** називає ще царською короною, або царською борідкою). За якийсь тиждень шоломи витягуються ледь не до метрової висоти. **Зверху** розпушуються зелені чубчики із вузьких листочків, а кругом звисають **оранжеві** келишки-дзвіночки. Вигляд у квітки справді царський — величний, гордий, неповторний. І квітують рябчики більше двох тижнів, аж поки від яскравого і гарячого весняного сонця не вигорять, не поблякнуть **оранжеві фарби**, не почнуть швидко жовтіти і в'янути дрібні листочки й самі стебла.

вигляд

Та на заміну цим красуням вже поспішають червоні, жовті, рожеві, білі, строкаті тюльпани. Усміхаються ніжними білими пелюстками та **жовтогарячими** ротиками пахучі нарциси по обидва боки стежки.

Ще розкошують тюльпани і нарциси, а вже кущі півонії під яблунями наливають соками великі круглі пуп'янки. Тягнуться до квіткового гурту жовті, а потім — білі лілеї.

І поки радують око весняні квіти, поміж ними набираються сили **непомітні** ще пагінці флоксів, щоб улітку різноколірним пахучим килимом простелитися перед вікнами оселі.

¹ Сором'язливо — рос. стыдливо. Сором'язливий — рос. стыдливый.

Катерина Білокур. Квіти за тином

До глибокої осені змагаються у красі ще й чорнобривці і сальвія, айстри і гвоздики, ромашки і хризантеми (За М. Магєрою).

змагáтися

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Знайдіть у тексті образні вислови, поясніть їх. Як вони допомагають уявити буйноцвіття і неперервність життя квітів?

2. Які з-поміж названих у тексті квітів — ваші найулюбленіші? Поясніть, чим саме вони приваблюють.

3. Складіть усно речення зі словами в рамках.

4. Поясніть правопис виділених слів.

5. Розберіть за будовою слово *поіржавленими*; зробіть словотвірний розбір прикметника *трипелюсткові*.

III. Розгляньте репродукцію картини Катерини Білокур (с. 221). Яке враження справила вона на вас? Складіть за картиною невелике усне висловлювання про літні квіти.

IV. Випишіть із перших двох абзаців тексту речення з відокремленими членами. З'ясуйте їх синтаксичну і смислову роль, спосіб вираження, непоширеність чи поширеність, місце в реченні. Які члени речення вони пояснюють, як виділяються в усному мовленні та на письмі?

- ◆ **Прикладка** (непоширена й поширена) **може відокремлюватись**. Основною умовою відокремлення є уточнення змісту попереднього члена речення, вираженого іменником:
- ◆ *Стояв квітець — місяць сонячних холодів* (О. Куваєв).

472. Розгляньте таблицю і з'ясуйте, за яких умов прикладка в реченні відокремлюється.

Відокремлена прикладка

Умови	Приклади
Прикладка відокремлюється: 1) якщо вона стосується займенника; 2) якщо поширена і стоїть після означуваного слова; 3) якщо стоїть після означуваного іменника — власної назви; 4) якщо має обставинний відтінок; 5) якщо приєднується словами <i>або, тобто, а саме, особливо, навіть, наприклад, як-от, на ім'я, родом, так званий</i> (після слів <i>як-от, а саме</i> ставиться двокрапка).	<i>У тій хаті він — відомий дипломат і вчений — народився</i> (В. Козаченко). <i>Обоє — батько й дочка — сиділи деякий час мовчки</i> (О. Югов). <i>Доцвітали конвалії в травах, голубої весни прапори</i> (В. Симоненко). <i>Київ, одне з найкрасивіших міст світу, стоїть на Дніпрі.</i> <i>Прекрасні плавці, пінгвіни можуть жити на воді місяцями</i> (М. Плавильщиков). <i>Квітів навколо, особливо червоного маку, була сила-силенна</i> (І. Нечуй-Левицький).

473. І. Спишіть речення. Підкресліть відокремлені прикладки, з'ясуйте, непоширені вони чи поширені, до яких слів у реченні відносяться, в яких смислових відношеннях із означуваним словом пере-

бувають, де стоять; означувані слова візьміть у рамку. З'ясуйте умови відокремлення прикладок.

1. Падало й падало листя — золоті сльози осені (*М. Стельмах*). 2. Лишив автограф квітеня для планети — Гагаріна космічний вічний слід (*Д. Луценко*). 3. Скрізь блищали калюжі — сліди **недавнього** дощу. 4. «Добрий дім» — **двоповерхова** вілла — добудовувався (*Р. Іванчук*). 5. На городі **велетні** — груша і яблуна — зачудовано дивляться на нас (*За Я. Гояном*). 6. Андрій Малишко любив гомінке **птаство**, особливо лелек (*Ю. Кобилецький*).

II. Розберіть за будовою слово *добудовувався*, поясніть правопис виділених слів.

474. I. Доповніть речення поширеними відокремленими прикладками з довідки, добираючи їх до виділених слів, і запишіть, розставляючи й обґрунтовуючи розділові знаки.

1. Понад тиждень ми прожили в «**Буковелі**» ... займаючись гірськолижним спортом. 2. Льотчик-професіонал **Антуан де Сент-Екзюпері** ... багато років працював на повітряних трасах над Африкою. 3. ... **Степан Макаров** був видатним ученим-океанографом. 4. Уперше мертву петлю здійснив **Петро Нестеров** ... 5. Видатний живописець **Іван Айвазовський** ... народився у Феодосії. 6. ... **Задніпровський** віртуозно виконує твори Шумана, Шопена, Ліста.

Д о в і д к а : *художник-мариніст; український льотчик; чудовий піаніст; високогірний туристичний комплекс; талановитий флотовадець; автор «Маленького принца».*

II. Поясніть написання прикладок через дефіс.

475. Спишіть речення, ставлячи пропущені розділові знаки. Підкресліть відокремлені прикладки, визначте, поширені вони чи непоширені, яке їх місце в реченні, виділіть рамкою означувані слова, охарактеризуйте їх.

1. Лижі засіб пересування¹ зовсім не вживаний і майже невідомий у його краях одразу сподобались (*В. Козаченко*). 2. Батьківщина його село Дубовина чарівна майже казкова місцевість (*Р. Іванчук*). 3. Архітектори творці наших міст дбають не тільки про зручність а й про красу. 4. Він був вигадник² цей хлопчик і ми дорослі любили його вигадки (*К. Паустовський*). 5. Мені Юрієві Рогатинцеві було тоді двадцять п'ять літ (*Р. Іванчук*). 6. Вечірня зірка далека невідома красуня алмазно світить з неба (*О. Гончар*). 7. Несподівано рано

¹ З а с і б п е р е с у в а н н я — рос. средство передвижения.

² В и г а д н и к — рос. выдумщик. В и г а д к а — рос. выдумка.

заців нарцис крихітне сонечко з візерунчатою червоною окрайкою (*В. Дрозд*).

476. І. Прочитайте речення, визначте синтаксичну роль виділених слів. Вкажіть спосіб вираження виділених членів речення.

ІІ. З кожних двох речень складіть одне, перетворивши присудок другого речення на відокремлену прикладку. Запишіть, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки.

Зразок. 1. *Борис грав у шахи з Петром — кращим шахістом.*

1. Борис грав у шахи з Петром. Петро — кращий шахіст. 2. Нам не страшна ніяка висота. Ми — парашутисти. 3. Мені було тоді тридцять п'ять років. Я — Юрій Герасименко. 4. Гіпотеза про існування динозаврів з'явилася на початку ХІХ століття. Динозаври — викопні гігантські ящери. 5. Валерію Міщенку важко було звикати до суворого клімату Арктики. Він — уродженець півдня.

477. Прочитайте речення. З'ясуйте, в яких із них сполучник *або* приєднує прикладку, а в яких з'єднує однорідні члени речення. Спишіть, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки.

1. Відчини вікно навстіж або ввімкни кондиціонер. 2. Надішли батькам телеграму або повідом про свій приїзд по телефону. 3. Земля оточена повітряною оболонкою або атмосферою. 4. Зрідка на балкон залітали синички або голуби. 5. Альбатроси або великі морські чайки літали над морем. 6. Павло плаває в басейні або грає в теніс з Андрієм. 7. Мотря вишивала або читала книжку (*Б. Ленкий*).

478. Прочитайте; з'ясуйте значення виділених слів за словником наприкінці підручника. Запишіть речення, поширюючи їх тлумаченнями в ролі відокремлених членів, приєднуваних сполучниками, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки.

Зразок. 1. *Виїздка, або вища школа верхової їзди, вважається одним із найважливіших видів кінного спорту.*

1. **Виїздка** вважається одним із найважливіших видів кінного спорту (або). 2. Чоловік саме **паркував** автомобіль (тобто). 3. Батьки дівчинки були **іммігранти** (або). 4. У місцевого населення плоди цих рослин вважаються **їстівними** (тобто).

479. Проведіть у класі конкурс. Переможе той, хто перший назве кількість відокремлених членів речення і розділових знаків (ком і тире) у реченні.

У Венеції найкрасивішому місті Італії розташованому на островах прорізаному блискучими каналами і забудова-

ному ошатними палацами художник Тіціан провів усе своє життя.

◆ Прикладка, що приспонується до означуваного слова за допомогою сполучника *як*, комами не виділяється: *Ліс зустрів мене як друга горлиць теплим воркуванням...* (М. Рильський).

◆ Не відокремлюється зокрема прикладка, що має значення «в ролі когось (чогось)»: *Галина як піаністка стала акомпанувати Вадимові (Іван Ле). Соняшник як декоративна рослина довго прикрашав тільки квітники та оранжереї (В. Уткін).*

◆ Прикладка зі сполучником *як* відокремлюється, якщо вона вказує на причину: *Як відмінний воротар, Шовковський під час матчу не пропустив жодного м'яча у свої ворота (тому що він — відмінний воротар).*

480. Спишіть речення, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки чи їх непотрібність.

1. Ім'я Курчатова як видатного вченого відоме всьому світові. 2. Як талановитий журналіст Владислав Чайка подавав великі надії. 3. Червона цегла¹ широко використовується як будівельний матеріал. 4. Грищенко як кадровий офіцер був хорошим снайпером. 5. За порадою вирішили звернутися до професора Скляренка як авторитетного фахівця в галузі офтальмології. 6. Олег Дивнич славиться як неперевершений² ювелір.

481. Спишіть речення, поясніть, чому в них перед *як* ставиться кома.

1. Гуде планета в буднях, як вокзал (Б. Олійник). 2. Як зачаровані, стоять яблуні в саду (А. Головка). 3. Груші були здорові, як кулаки, та солодкі, як мед (І. Нечуй-Левицький). 4. Я ходив і тепер у лісі між деревами, як між ріднею. 5. Над лісом висипали зорі, як золотий мак (З тв. С. Васильченка).

482. Прочитайте речення, виділіть у них відокремлені прикладки, визначте умови відокремлення; обґрунтуйте розділові знаки або їх непотрібність.

1. Валеріана як лікарська рослина широко застосовується³ в медицині. 2. Як справжній художник, Касіян у своїй творчості був самим собою, абсолютно незалежним від моди й обставин (Я. Гоян). 3. Саме Юрієві Князевичу, як одному з найкращих учнів, професор Підвечірній передав частину своєї бібліотеки.

¹ Цегла — рос. кирпич.

² Неперевершений — рос. непревзойдённый.

³ Застосовувати — рос. использовать, применять.

483. І. Прочитайте речення, визначте синтаксичну роль виділених сполучень слів; вкажіть, які слова вони пояснюють. З'ясуйте, чому перед сполучником *як* не ставиться кома.

1. Цю річ **як пам'ять про дитячі роки** я бережу. — Ця річ дорога мені **як пам'ять про дитячі роки**. 2. Олег Чорноус **як кращий математик школи** бере участь у міській олімпіаді. — Олега Чорноуса знають **як кращого математика школи**. 3. Валентина Андріївна **як господиня дому** прокидалася раніше від усіх. 4. Сік алое застосовують **як ліки від багатьох хвороб**.

▼ П. Спробуйте опустити сполучник *як*; поясніть, чому в одному випадку це можливо, а в іншому — ні.

484. Перекладіть речення українською мовою; запишіть, підкреслюючи відокремлені члени і пояснюючі розділові знаки. З'ясуйте, чи є розбіжності у відокремленні прикладок в українській і російській мовах.

1. Цветная осень — вечер года — мне улыбается светло (С. Маршак). 2. Прекрасный врач, Чехов заботливо и умело лечил людей (С. Залигін). 3. На митингах мы, газетчики, узнаём много новостей (К. Паустовський). 4. У нас, трёх сестёр, жизнь не была прекрасной (А. Чехов). 5. А брат Марины, студент, всё время пропадал на охоте (К. Паустовський). 6. Давно мешал Дроку большой камень на его земле — кусок гранита (С. Сергеев-Ценский). 7. Геолог, он объездил всю Сибирь (С. Антонов).

485. Запишіть текст, поширюючи його відокремленими прикладками з довідки і розставляючи розділові знаки.

НЕЗВИЧНІ ЗАХОПЛЕННЯ ГЕНІЇВ

Відомі випадки, коли визначні особистості мали незвичне хобі.

Так, наприклад, Дмитро Іванович Менделєєв ... робив валізи. Альберт Ейнштейн ... грав на скрипці. Вільям Гершель ... захоплювався астрономією і відкрив Уран та супутники Сатурна.

Д о в і д к а: *геніальний учений, автор теорії відносності; відомий органіст і вчитель музики; видатний хімік, творець періодичної системи хімічних елементів.*

§ 36 Твір-опис пам'ятника на основі власних спостережень

Сторінки історії

486. І. Пригадайте, які значення має слово *пам'ятник* (вправа 434). Прочитайте словниковий матеріал на с. 227. Чим відрізняється лексичне значення слів *пам'ятка* і *пам'ятник*? Чи може пам'ятник стати пам'яткою?

Пам'ятка (рос. памятка) — 1. Предмет матеріальної культури минулого: *Історична пам'ятка*. 2. Невелика книжечка чи аркуш зі стислими настановами, правилами: *Пам'ятка водію*.

II. Складіть усно речення зі словами *пам'ятка*, *пам'ятник*.

487. I. Прочитайте тексти, визначте мету їх створення, тип і стиль мовлення. Яку інформацію містить кожен текст? Як мета їх створення позначилася на виборі мовних засобів? Де може бути використаний кожен із текстів?

1. У найдавнішому східно-слов'янському літописі «Повість минулих літ» описується історія виникнення Києва. Три брати Кий, Щек і Хорив та сестра їхня Либідь пливли якомсь у лодії повноводим Дніпром. Погляд мандрівників привабило городище¹ на стрімкій зеленій горі, що височіла над могутньою рікою. А поруч — тиха спокійна гавань, де зручно причалювати човнам і кораблям. І спинилися брати з сестрою, на місці городища звели град, давши йому ім'я на честь старшого брата Кия. Імена інших засновників міста увічнилися в назвах гір Щекавиця та Хоривиця, двох вулиць, а також річки — Либідь.

У дні, коли Київ відзначав своє 1500-річчя, на набережній уже сучасного величез-

віникнення

увічнити

відзначати

Пам'ятний знак на честь засновників Києва — братів Кия, Щека, Хорива і їхньої сестри Либеді

¹ Г о р о д і щ е — поселення, укріплене ровами і валами.

ного міста, за кілька кроків від річки стала на вічний причал бронзова лодія з відважними братами і сестрою, щоб сучасники й нащадки не забували, звідки вони ведуть свій родовід...

Історія пишеться не тільки на пергаменті, вона карбується і в камені (З фотоальбому «Київ у барвах осені»).

2. Скульптурна композиція у вигляді плоскої лодії, на якій встановлено фігури легендарних засновників Києва — братів Кия, Щека, Хорива та їхньої сестри Либеді, — виконана з кованої міді.

Біля підніжжя гранітного постаменту — басейн.

Довжина лодії — 9 м. Висота фігур: братів — 4,3 м, Либеді — 3,8 м.

Скульптор Василь Бородай. Архітектор Микола Феценко.

Пам'ятний знак встановлено у 1982 році (З енциклопедичного словника «Київ»).

II. Провідмініяйте письмово іменник *Либідь*.

488. Уявіть, що ви — корінний киянин, до якого приїхали в гості друзі-іноземці. Під час прогулянки містом ви вийшли до пам'ятника, зображеного на фотоілюстрації (с. 227). Гості зацікавилися ним. Вони запитували:

Кому поставлено пам'ятник?

Хто були ці люди, чим вони славили себе?

Хто автори пам'ятника і коли його спорудили?

Розіграйте діалог між киянином та одним із гостей, використовуючи ці запитання і додаючи власні.

489. Здійсніть уявну прогулянку вздовж Дніпра і розгляньте пам'ятник легендарним засновникам Києва. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Коли і з якої нагоди було створено пам'ятник? Хто його автори?

2. Кого увічнено в бронзі? Чим славилися в історії ці особистості?

3. Яке завдання, на вашу думку, ставили перед собою автори пам'ятника?

4. Чи можна цей тип пам'ятника вважати принципово новим? Чим він відрізняється від звичного для нас пам'ятника?

5. З яких частин композиційно складається пам'ятник?

6. Опишіть постаті й обличчя сестри та її братів. Що можна сказати про пластику і розміщення дівочої фігури? Що надає привабливості втіленим у бронзі образам?

7. Про що свідчить військове спорядження братів? Що до нього входить? Чи гармонує воно зі скульптурним ансамблем у цілому?

8. Чи додержано пропорцій скульптурної групи та її окремих частин, скульптур і лодії? Підтвердіть свою думку фактами про розміри пам'ятника.

9. Які скульптурні деталі свідчать про те, що лодія рухається вперед?

10. Опишіть постамент. З якого матеріалу його зроблено? Хто автор? Що означає басейн біля підніжжя постаменту?

11. Чому для пам'ятника вибрано саме це місце? Чи вважаєте ви його вдалим? Наскільки гармонують скульптурний ансамбль і природний ландшафт?

12. Як сприймається пам'ятник відносно Дніпра?

13. Дайте оцінку пам'ятнику і роботі авторів.

490. Запишіть складний план майбутнього твору-опису пам'ятника.

П л а н

I. Відомості по пам'ятник.

1. Передумови¹ створення пам'ятника.

2. Час і місце зведення.

3. Автор (автори) скульптури.

4. Відомості про осіб, на честь яких зведено пам'ятник.

II. Опис пам'ятника.

1. Опис самої скульптури (скульптурної композиції).

2. Постамент.

3. Пам'ятник і природний ландшафт.

III. Загальна оцінка пам'ятника і враження від нього.

491. На основі вправи 489 і поданого лексичного матеріалу підготуйте твір-опис пам'ятника в художньому стилі мовлення на одну з тем: «Із глибини віків», «Перед пам'ятником засновникам Києва», «Пливуть у майбуття», «Пам'ятник Людині». Скористайтеся записаним планом (впр. 490).

Л е к с и ч н и й м а т е р і а л. Виникнути у творчій уяві скульптора; втілити творчий задум²; у результаті творчих пошуків; композиційно ансамбль складається з трьох частин (бронзові скульптури, лодія, постамент); блискуча поверхня; скульптурне зображення відзначається рельєфністю, легкістю форм; додержано пропорції у розмірах скульптур, їх окремих частин і лодії; струнка, легка, тендітна фігура Либеді; вдалий просторовий розворот фігур дівчини і воїнів; відкриті, вольові, рішучі, мужні обличчя; виразність, об'ємність

¹ П е р е д у м о в а — попередня умова виникнення, існування чого-небудь.

² В т і л и т и т в о р ч и й з а д у м — рос. воплотить творческий замысел.

скульптурної групи; відчуття руху, яке надають пози і складки одягу; зброя, лук, гострі списи; гранітний постамент; вдале місце; скульптурна композиція гармонійно поєднується з природним ландшафтом; творча праця авторів заслуговує високої оцінки.

§ 37 Відокремлені обставини

Відкриття, що випередили час

492. І. Зробіть звуковий запис слів (за) *інерцією*, *провалля*. Прослухайте, потім прочитайте текст, визначте тип і стиль мовлення.

КРИЛАТИЙ ПОЇЗД ЦІОЛКОВСЬКОГО

Те, що Костянтин Едуардович Ціолковський є визнаним основоположником космонавтики, відомо всім. Та мало хто знає, що його дуже цікавив і транспорт, яким можна долати земні відстані.

Мрія Ціолковського про літаючий поїзд значно випередила час. Надто вже сміливою здавалась ідея про надшвидкісний експрес, який, перелітаючи через гори, здатний за 10 годин здолати відстань від полюса до екватора і менш ніж за дві доби здійснити кругосвітню подорож.

У той час, як поїзди долали всього 50—60 кілометрів, а літаки — 250—300 за годину, Ціолковський мріяв про рух поїздів зі швидкістю 700—800 і навіть 1000 кілометрів за годину. Його розрахунки¹ сягали² навіть потрійної швидкості звука.

Розвиваючи таку величезну швидкість, поїзд набуває здатності рухатися за інерцією, пролітаючи десятки кілометрів. Поїзд мчати-ме, перелітаючи через річки, озера й провалля³, переплигуючи через найвищі гори.

Здолавши чергову перешкоду⁴, поїзд знову точно опуститься на бетонну дорогу й, утримуваний повітряною подушкою, помчить далі з такою ж неймовірною швидкістю.

Ціолковський стверджував, що не потрібно буде ні мостів, ні тунелів, ні масштабних земляних і гірських робіт. Згідно з

*здійснити
кругосвітню подорож*

рухатися за інерцією

*мчати з неймовірною
швидкістю*

¹ Р о з р а х у н к и — *рос.* расчёты.

² С я г а т и — *рос.* достигать.

³ П р о в а л л я — *рос.* пропасть.

⁴ П е р е ш к о д а — *рос.* препятствие.

розрахунками вченого, за швидкості 360 кілометрів за годину літаючий поїзд долатиме пагорби висотою в 500 метрів. За четверо більшої швидкості поїзд вибиратиметься від рівня океану на найвищі гори. Його стрибок у горизонтальному напрямі сягне двадцяти чотирьох кілометрів. Здатність літати, на переконання¹ вченого, забезпечать крила з відповідним керуванням². **Рухаючись по землі**, поїзд прибиратиме крила, а перед стрибком вони висуватимуться з корпусу.

Сучасний
надшвидкісний поїзд

Розробляючи ідею літаючого поїзда, Ціолковський зробив кілька ескізів. На одному з малюнків зображено поїзд, дивовижно схожий на сучасні надшвидкісні поїзди. На інших ескізах — поїзд із висунутими крилами перелітає через провалля, річку, високу гору (Г. Черненко).

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Чим крилатий поїзд Ціолковського відрізняється від сучасних надшвидкісних поїздів?
2. На чому ґрунтується твердження про те, що ідея Ціолковського значно випередила час?
3. Складіть і запишіть речення зі словами *тунель* (ч.р.), *неймовірною швидкістю*, а також із висловами в рамках.
4. Поясніть правопис слів *випередила*, *швидкістю*, *інерцією*, *бетону*, *чотирьох*.
5. Розберіть за будовою слово *наземний*; зробіть словотвірний розбір слів *надшвидкісний*, *кругосвітню* (подорож), *четверо*.

III. Зверніть увагу на речення з виділеними фразами і проаналізуйте їх за запитаннями і завданнями.

1. Якими членами речення є виділені фрази? На що вони вказують, яка їх смислова роль у реченні?
2. Якими частинами мови виражені ці члени речення?
3. Прочитайте вголос речення з виділеними членами. Як виокремлюються вони в усному мовленні та на письмі?
4. Чи можна виділені члени речення вважати відокремленими обставинами? Обґрунтуйте.

¹ На переконання — *рос.* по убеждению.

² Керування — *рос.* управление.

493. Розгляньте таблицю і запам'ятайте правила відокремлення обставин.

Відокремлення обставин

Правила	Приклади
Відокремлюються обставини: 1) виражені дієприслівниковим зворотом, незалежно від місця в реченні; 2) виражені одиничними дієприслівниками; 3) виражені іменниками зі словами <i>незважаючи на; завдяки; внаслідок; залежно від; на відміну від; всупереч; за умови; у випадку; на випадок</i> та ін.	<i>Тихо курілися луки, переливаючись барвами (Я. Баш).</i> <i>А ліси зеленіли напрочуд¹ мирно, а села, пролітаючи, мигтіли привітно (О. Гончар).</i> Незважаючи на брак досвіду, молодий спеціаліст добре знав свою справу.

494. Порівняйте речення у лівому і правому стовпчиках: з'ясуйте, якими членами речення є виділені слова, розкрийте їх смислові відтінки і поясніть особливості інтонування; обґрунтуйте розділові знаки чи їх непотрібність.

1. Друзі дитинства **сиділи і дивились** один на одного.

2. **Зліва на березі** височів готельний комплекс.

3. **По закінченні школи** Максим вступив до вузу.

4. **Пізно ввечері** ми розійшлися по домівках.

1. Друзі дитинства **сиділи, дивлячись** один на одного.

2. **Зліва, на березі**, височів готельний комплекс.

3. **Закінчивши школу**, Максим вступив до вузу.

4. **Пізно, ввечері**, ми розійшлися по домівках.

495. І. Прочитайте речення, знайдіть у них відокремлені обставини, з'ясуйте їх значення, вкажіть, непоширені вони чи поширені, чим виражені.

П. Спишіть, підкреслюючи відокремлені обставини і пояснюючи умови відокремлення.

1. Сонце щедро сяяло, набираючись сили (О. Гурба). 2. Зорі горіли яскраво, променисто відбиваючись у воді (С. Скляренко). 3. Айстри та майори-панічі заквітували, здається, ще яскравіш, по-останньому, по-осінньому (О. Гончар).

496. І. Спишіть речення, розставляючи й обґрунтовуючи розділові знаки при відокремлених обставинах. Підкресліть обставини; визначте, чим вони виражені, до якого члена речення відносяться і як зв'язані з ним, що означають (час, причину, спосіб дії і т. ін.).

1. Він ішов швидко поглядаючи на номери вагонів (Григор Тютюнник). 2. Полічивши гроші хлопець подався з гори в яр

¹ Напрочуд — рос. на удивление.

(За С. Васильченком). 3. Кидаючи жетон у проході метро він поривчасто не чекаючи зеленого сигналу минає турнікет (За Я. Гояном). 4. Спринтер біг щосили намагаючись випередити суперника. 5. Ми спустилися по сходах тримаючись за перила і вийшли в сад. 6. Службовець не вимкнув світло ідучи. 7. Дуже загув мотор, і машина зриваючи сніг помчала вуличкою лишивши за собою дві смуги від коліс (Григор Тютюнник). 8. Лежачи в гамаку дівчина жмуриться від сонця. 9. Відпочивши мандрівники рушили далі. 10. Сплять усі повечерявши (С. Васильченко).

II. Прочитайте записані вами речення, дотримуючись відповідної інтонації.

497. Складіть шість речень з дієприслівниковим зворотом, приєднуючи його до одного з поданих справа варіантів продовження речення. Запишіть речення, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки. Врахуйте, що дії, названі дієприслівником і дієсловом-присудком, мають стосуватися однієї особи.

1. Об'їхавши гору	→ перед нами з'явилося море.
	→ ми побачили море.
2. Почекавши з півгодини	→ мені треба було йти.
	→ я вирішив піти.
3. Наблизившись до дверей	→ юнак почув голоси.
	→ юнакові почулись голоси.
4. Зайшовши в будинок	→ там нікого не було.
	→ я нікого не побачив.
5. Довго перебуваючи
на вулиці	→ мені стало холодно.
	→ я змерз.
6. Одержавши звістку	→ я зраділа.
	→ мені стало приємно.

498. Закінчте і проговоріть речення.

1. Вийшовши з під'їзду, 2. Сівши в машину, 3. Не маючи адреси, 4. Чекаючи друга, 5. Ідучи по стежці, 6. Готуючись до пікніка,

499. Перекладіть і запишіть речення українською мовою, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки. Порівняйте умови відокремлення обставин в обох мовах.

1. Не замечая роскошных цветов он погулял по саду (А. Чехов). 2. Раздевшись Казаков переплывает речку без отдыха туда и обратно (За О. Купріним). 3. Отъехав шагов двести машина остановилась. 4. Анатолий разглядывал кларнет боясь до него дотронуться (З тв. В. Солоухіна). 5. Умывшись полуночными росами спит натруженная Волянь (О. Богданова).

500. Перебудуйте і запишіть речення, замінюючи один з однорідних присудків дієприслівником, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки.

З'ясуйте смислові відмінності між реченнями з однорідними присудками та реченнями з відокремленими обставинами.

З р а з о к . 1. Сівши в маршрутку, ми доїхали до метро.

1. Ми сіли в маршрутку й доїхали до метро. 2. Брат зацікавився астрономією і вирішив відвідати планетарій. 3. Спочатку я відмовився від пропозиції та подумав і погодився. 4. Перші промені сонця ковзнули¹ по дахах і заграли на шибках. 5. Яблуні цвіли і губили свої біло-рожеві пелюстки. 6. Олексій попросився зі мною, сів у машину і поїхав. 7. Сусід стояв на сходах і розмовляв з поштаркою. 8. Мама відчинила квартиру і вийшла з кімнати. 9. Туристи здали валізи до камери схову² і поїхали оглядати місто.

Природа – мудрий архітектор

501. І. З'ясуйте значення слова *ефемерний*. Зробіть звуковий запис слів *щільне, тремтіла, змінність*.

Прослухайте, потім прочитайте текст; уявіть змальовану в ньому картину. Визначте тип і стиль мовлення, вкажіть у тексті істотні ознаки стилю.

АРХІТЕКТОР ХМАР

Погода стояла рівна. Дівчата йшли **не поспішаючи** по достиглих луках, **вбираючи в очі гойдання тонких трав**. Знехотя натикалися на щільне таємниче плетиво ожини³. Це були зарості темно-зеленого, з фіолетовим поліском, листя на жилих колючих стеблах, що тягнулися врізнобіч. Ягоди спокушають⁴, заводять у гущавину — ідеш на їхній по́клик, наче заворожений.

ожі́на

спокуша́ти

А в гущавині темно й споку́сливо світілися ягоди ожини завбільшки з добру квасолину. Від одного погляду на них терпнув язик, розкушуючи уявну кислінку.

Кожна насінина, кожен плід, кетяг, гроно гойдали в собі увібране за літо сонце. І тремтіла **граючи** світляна смуга, натягнута між землею і радісними білими хмарами.

І де той архітектор хмар, хто він? Ефемерні мури з бійницями, амбразурами, оборонні вали, величні й повільні, перегрупувалися на очах, трансформувалися, своєю плинною змін-

¹ К о в з н у́ т и — *рос.* скользнуть.

² Ка́ мера с х о́ ву — *рос.* камера хранения.

³ О ж і́ на — *рос.* ежевика.

⁴ С по ку ша́ ти / с по ку с і́ ти — *рос.* соблазнять / соблазнить.

ністю притягуючи погляд. Хотілося не говорити, а дивитися на них. А за тими мурами — замки, сяйливі, пишні, справжні «білі палаци хмар», як мовив поет (За Л. Таран).

II. Як ви відповіли б на поставлені в тексті запитання? Чи доводилося вам спостерігати за небесним будівництвом, за перегрупуванням хмар? Що вам уявлялося? Поділіться своїми враженнями.

III. Поясніть правопис слів *заворожений, розкошуючи, оборонні, величні*. Розберіть за будовою слова *знехотя, заморожений, завбільшки*. Зробіть словотвірний розбір слова *врізнобіч*.

IV. Поясніть розділові знаки у других реченнях другого і третього абзаців.

V. Випишіть із тексту речення з виділеними словами і прочитайте, додержуючись правильної інтонації. З'ясуйте синтаксичну роль виділених слів. Спробуйте пояснити, чому одні з них відокремлюються, а інші — ні.

- ◆ Не виділяються інтонацією у вимові й комами на письмі
- ◆ одиничні дієприслівники прислівникового значення, що
- ◆ стоять після дієслова-присудка, а також фразеологічні звороти: *лежачи, сидячи, стоячи, мовчки, не дивлячись, знехотя, граючи, жартуючи, склавши руки* і т. ін.: *Катя йшла назустріч не поспішаючи* (В. Козаченко). *Вона не звикла сидіти склавши руки* (М. Рильський).

502. Прочитайте речення, знайдіть прислівники, утворені від дієприслівників; з'ясуйте, як вони утворені. Спишіть, пояснюючи розділові знаки.

1. Читати лежачи шкідливо. — Лежачи на березі, ми слухали шум моря. 2. Друзі йшли розмовляючи. — Так, розмовляючи, друзі дійшли до перехрестя. 3. Не їж стоячи. — Стоячи за столиком, чоловік пив каву.

503. Спишіть речення, ставлячи, де потрібно, розділові знаки. Поясніть, чому в одних випадках дієприслівники виділяються комами, а в інших — ні.

1. Умившись він сів до столу. 2. Він подумавши розв'язав задачу. 3. Вийшовши з під'їзду ми сіли в машину. 4. Вона дивилася усміхаючись. 5. Чоловік сидів нахилившись вперед. 6. Затамувавши подих¹ ми стежили за жонглером.

504. Спишіть речення, ставлячи, де потрібно, розділові знаки і вмотивовуючи їх потрібність чи непотрібність.

1. Співають ідучи дівчата (Т. Шевченко). 2. Я міг працювати не втомлюючись (За О. Довженком). 3. Можна вміти добре плавати й не будучи спортсменом. 4. Експрес летів не зупиня-

¹ З а т а м у в а в ш и п о д и х — рос. затаив дыхание.

ючись. 5. Вечеряли не поспішаючи (М. Сиротюк). 6. Штовхуючись¹ і поспішаючи виходили пасажери на берег (Ю. Збанацький). 7. Тато слухав не втручаючись². 8. Небо високе і чисте просівало зорі крізь невидиме решето і вони мерехтіли падаючи (Григор Тютюнник).

505. Складні речення замініть простими з дієприслівниковими зворотами; запишіть їх, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки.

Зразок. 1. *Не вмючи кататися на ковзанах, хлопчик часто падав.*

1. Хлопчик часто падав, тому що не вмів кататися на ковзанах. 2. Коли ми відпочивали на морі, я навчився плавати. 3. Коли дівчина під'їжджала до будинку, вона побачила колишнього однокласника. 4. Коли молоді спортсмени змагаються на міжнародних турнірах, вони здобувають великий досвід. 5. Коли тато перебував у відрядженні, він щодня телефонував додому.

506. Складіть усно речення з поданими попарно сполученнями слів, вживаючи одне з виділених слів у ролі присудка, інше — у ролі обставини (непоширеної чи поширеної).

Зразок. 1. *Сівши в літак, ви долетите до Відня.*

1. Сісти в літак — долетіти до Відня. 2. Зустріти знайомого — розпитати про справи. 3. Ненавмисне³ образити — негайно вибачитися. 4. Затриматися на дискотеці — повернутися пізно.

507. Складіть і запишіть по два речення зі сполученнями слів так, щоб у першому реченні вони були невідокремленою обставиною, а в другому — відокремленою. Поясніть потрібність чи непотрібність розділових знаків.

Спати сидячи, йти не зупиняючись, розповідати сміючись, сидіти затамувавши подих.

508. Уявіть ситуацію. Під час опрацювання теми «Відокремлені обставини» восьмикласники складали речення зі словосполученням *засукавши рукава*. Леонід написав: *Батько засукавши рукава ретельно⁴ вимив руки*. А Костянтин, його сусід по парті, склав таке речення: *Батько працював засукавши рукава аж до вечора*. Після взаємоперевірки Леонід був здивований тим, що друг поставив йому дві коми і знизив оцінку. Адже він не знайшов у Костянтина жодної помилки, а речення майже однакові.

¹ Штовха́тися — рос. толкаться.

² Втруча́тися — рос. вмешиваться.

³ Ненавми́сне — рос. без умысла, ненарочно.

⁴ Ретельно́ — рос. тщательно.

З'ясуйте із сусідом по партії, хто з двох учнів неправий, наводячи кожен свої аргументи.

509. Перекладіть і запишіть речення українською мовою, ставлячи, де треба, розділові знаки і вмотивовуючи їх необхідність чи непотрібність.

1. А море Чёрное шумит не умолкая (*М. Лермонтов*). 2. Пошумев река успокоилась (*Б. Полевой*). 3. Стал я поживать припеваючи (*І. Тургенєв*). 4. Я знав, где на полке лежит моя любимая книга, и мог взять её не глядя. 5. Яков пошёл не торопясь (*Максим Горький*). 6. Вокруг нашего дома стояли задумавшись огромные каштаны (*К. Паустовский*). 7. Фёдор сидел у себя в комнате и смотрел в раскрытую книгу не читая (*А. Чехов*).

510. Визначте види помилок і запишіть відредаговані речення, зберігши, по можливості, дісприкметники або дісприкметникові звороти.

1. Згадуючи дитинство, мені уявляється квітучий луг над річкою. 2. Побувавши на виставці, вона нам сподобалась. 3. Читаючи оповідання, у мене виник інтерес до сюжету. 4. Розпушивши хвіст, сидячи на задніх лапах, а в передніх тримаючи шишку, ми побачили білку. 5. Діставшись на гору, перед нами відкрився чудовий краєвид.

511. Прочитайте речення зліва і справа з відповідною інтонацією та порівняйте їх; з'ясуйте умови відокремлення обставин, виражених іменниками з прийменниками, і спробуйте сформулювати закономірність.

Невідокремлені обставини

1. При бажанні я міг би розшукати дівчину дуже легко (*О. Грін*).

2. Всупереч тим віщуванням¹ проходили грози (*М. Рильський*).

Відокремлені обставини

1. Я, при бажанні, міг би розшукати дівчину дуже легко.

2. Грози, всупереч тим віщуванням, проходили.

◆ Обставина, виражена іменником із прийменником, відокремлюється або ні залежно від наміру мовця (автора) логічно виділити її чи не зосереджувати на ній увагу.

◆ Обставина з прийменником *незважаючи на* завжди відокремлюється.

512. Перебудуйте і запишіть речення, промовляючи їх з відповідною інтонацією, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки чи їх непотрібність.

З р а з о к. *Учень змінив тему твору зі згоди вчителя. — Учень, зі згоди вчителя, змінив тему твору.*

¹ Ві щ у в а н н я — рос. предсказание.

1. Завдяки вітру яхта легко пересувалася по воді. 2. Всупереч сподіванням¹ уболівальників² перемогла слабша команда. 3. Незважаючи на нічні сутінки, трава на галявині біліла квіточками суніці (В. Бєлов). 4. Згідно зі встановленим графіком руху поїздів експрес прибув до Києва рівно о восьмій ранку.

513. Перекладіть і запишіть речення українською мовою, обґрунтовуючи розділові знаки. Порівняйте випадки відокремлення обставин в обох мовах.

1. Небо, прозорачное, несмотря на свою густоту, сверкало над садом (К. Паустовський). 2. Несмотря на усталость, девушка с удовольствием прошла по льду (В. Акаєв). 3. Луговые цветы в этом году, благодаря постоянным дождям, необыкновенно ярки и пышны (М. Пришвін). 4. Стоянка наша, вопреки ожиданиям многих, затянулась (О. Новиков-Прибой). 5. Гонки на яхтах, при благоприятной погоде, состоятся в ближайшее воскресенье.

514. Прочитайте текст, доберіть до нього заголовок. Поширте речення відокремленими обставинами, що виражені дієприслівниковими зворотами, і запишіть текст.

Весна настала в цьому році рання. Побігли по вулицях бурхливі струмки. У величезних калюжах відбилося глибоке небо. З дахів посипалися дзвінки краплі.

Сніг зійшов. Повітря наповнилось запахом відталого землі.

§ 38 Відокремлені уточнювальні члени речення

Шедеври ландшафтного дизайну³

515. І. Зробіть звуковий запис слів *Везувієм*, *висаджуються*. З'ясуйте значення слів *романтик*, *раціоналіст*.

Прочитайте текст, уявіть змальовану в ньому картину. Визначте тип і стиль мовлення, вкажіть у тексті характерні ознаки стилю.

УНІКАЛЬНА КЛУМБА

Петунії в кілька рядів окреслюють великий квадрат біля стін старовинного замку на березі моря. Це не просто різнобарвні петунії, а здебільшого білі з червоними і синіми хрестиками **посередині**. Немовби хрестом святим благословляють день, на честь якого і створено цю, мабуть, єдину клумбу в світі.

на честь когось/чого

¹ Сподівання — рос. ожидания.

² Уболівальник — рос. болельщик.

³ Л а н д ш а ф т, -у — загальний вигляд місцевості, пейзаж. Д и з а й н, -у — художнє оформлення за законами краси.

Коли день іще народжується десь у густому тумані над Везувієм, коли сонце тільки починає розмотувати клубок своїх променів, садівники вже починають тут чаклувати.

Спершу на **невеличкому**, майже квадратному майданчику творять зі **світло-зеленого** самшиту¹ цифру. Потім нижче, на втричі більшій ділянці клумби, встелений, як і попередня², світлою **сумішшю** з піску й камінчиків, постають уже з темно-зелених кущиків літери назви місяця. А ще нижче, на третій площині, висаджуються кустики у вигляді цифри року. Вони найбільші на цій клумбі.

у вигляді цифри

Коли вранці ви, зачаровані Неаполем, проходите тиме поряд, то обов'язково зупинитеся біля клумби. Листочки самшиту в крапельках роси ніби промовляють до вас ствердно³: «Так, щоранку тут виростає новий день». Романтик посміхнеться і на знак згоди кивне головою, а раціоналіст **відразу** ж вирахує, що чаклувати на всіх трьох майданчиках неаполітанським ландшафтним дизайнерам доводиться лише з початком нового року, щомісяця — на двох, і **щодня** — на одному (О. Балабко).

ствердно

на знак згоди

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Чим незвична описана в тексті клумба?
2. Складіть усно речення зі словами в рамках.
3. Поясніть правопис виділених слів.
4. Перечитайте третій абзац, знайдіть у другому і третьому реченнях відокремлені обставини; випишіть їх разом зі словами, до яких вони відносяться; з'ясуйте спосіб вираження.
5. Яке значення передають відокремлені обставини, яку роль у реченні виконують (розширюють, доповнюють чи, навпаки, конкретизують, звужують значення того слова, до якого відносяться)?

- ♦ Виписані вами відокремлені обставини — **уточнювальні члени речення** (рос. уточняющие члены предложения).
- ♦ Вони пояснюють, доповнюють інші члени речення (уточнювані). До них можна поставити питання **хто саме? який саме? де саме? коли саме? як саме?**
- ♦ Уточнюватись може будь-який член речення:
- ♦ **означення:** Велика афіша — **метрів два в довжину** — **сповіщала про приїзд відомого артиста;**

¹ С а м ш и т , -у — невелике південне вічнозелене дерево, чагарник.

² П о п е р е д н я — рос. предыдущая.

³ С т в е р д н о — рос. утвердительно.

♦ **додаток:** Літак, разом із пасажирами, прихопив і пошту;

♦ **обставина:** У саму спеку, опівдні, сідаю в човен (М. Коцюбинський);

♦ **підмет:** На позолоченій яхті прибув принц-регент, майбутній король Британії (О. Довженко).

♦ Найчастіше уточнювальними бувають обставини місця і часу.

♦ В усному мовленні уточнювальні члени речення виділяються дещо зниженою інтонацією і паузами, а на письмі — комами, рідше — тире.

♦ Уточнювальні й уточнювані члени речення зв'язуються інтонацією іноді — сполучниками і приєднувальними словами: Внизу, за скелями, глухо шуміло море (О. Довженко). Крім книжок, здавалося, нічого не було в нашій кімнатці (О. Іваненко).

516. Порівняйте речення зліва і справа, визначте синтаксичну роль виділених слів. До яких членів речення вони відносяться, як пов'язуються з уточнювальними словами, чому виділяються комами? Якого додаткового смислового відтінку надають реченням групи слів, що відокремлюються?

1. Внизу ліс став густіший.

2. До Рівного ми виїжджаємо завтра.

3. В парку булолюдно.

4. Я залишився тут на тиждень.

1. Внизу, в долині, ліс став густіший (В. Арсеньєв).

2. До Рівного ми виїжджаємо завтра, о восьмій ранку.

3. В парку булолюдно, особливо біля фонтана.

4. Я залишився тут на тиждень, тобто до неділі чи до понеділка (І. Гончаров).

517. Прочитайте кожне речення вголос двічі: 1) надаючи другій обставині уточнювального значення; 2) не виділяючи її як уточнювальну. Простежте, як змінюватиметься значення речень. Поясніть, як зміна логічного наголосу відіб'ється на пунктуації речень.

1. Посеред неба, над самою головою, ніжно золотились барашкові хмари (Ю. Збанацький). 2. Хлопці обіч, де глибше, перепливали річку наввипередки (А. Головка). 3. Внизу, над самим Дніпром, розкинувся Поділ (І. Цюпа). 4. У повитих свіжим туманцем далях, серед розливу зелені, бовваніють острови сіл у садках (О. Гончар). 5. Вдалині, між телеграфними стовпами й некрутими пагорбами, мріли рожеві, мов спалахи багать, крейдяні гори (Григор Тютюнник). 6. А десь далі, на південь, мріє залита сонцем заплава (О. Гончар). 7. Зорі горіли низько й похмуро — важкими золотими краплинами (З. Тулуб).

Уточнювальні обставини слід відрізняти від обставин, які не мають такого значення. Вони вимовляються без уточнювальної інтонації і на письмі не відокремлюються комами чи тире: *А вгорі над струмком дрімала жовто-зелена тиша осені й наче уві сні ронила листя (Григір Тютюнник).*

518. Прочитайте, знайдіть уточнювальні члени речення, визначте їх вид. Спишіть, виділяючи уточнювальні члени речення комами, а уточнювані — рамкою; з'ясуйте причини відокремлення обставин.

1. Там на горах ще розкошувало сонце (*І. Цюпа*). 2. Унизу між вінком горбів розташувалося старе місто (*Р. Іваничук*). 3. Десь далеко за темною смугою лісу обізвався грім (*С. Васильченко*). 4. Там нагорі невеличка спальня і просторий кабінет (*Ю. Кобилецький*). 5. З вікна першого поверху якраз під ним падає пасмо¹ світла (*О. Гончар*). 6. Сніданок відбувається в саду біля будинку серед квітів з надзвичайним краєвидом на бухту й океан (*О. Довженко*). 7. На городі край стежки велетні — груша і яблуня — зачудовано дивляться на нас (*Я. Гоян*).

II. Порівняйте за значеннями відокремлені обставини з тими, що стоять попереду, і зробіть висновок.

Поясніть, яке значення мали б обставини, якби вони не були відокремленими.

519. Доповніть речення, ставлячи на місці крапок уточнювальні обставини з довідки, і запишіть. Розставте й обґрунтуйте розділові знаки.

1. Далеко позаду ... біліло місто і блищала золотом баня високого рожевого собору (*М. Чернявський*). 2. А вгорі, над тим бурхливим морем ... лунав протяжний жалібний спів. 3. Ще веселіше заспівав тенор ... 4. Я таки ходив у грабовий гайок ... (*З тв. М. Коцюбинського*). 5. Прокинучись ми пізніше ... 6. Вони пливли понад самим берегом ...

Довідка: *годині о восьмій; попід вербами; за деревами, на горі; з високих білих мінаретів, серед блакитного неба; туди, за поле; ще бадьоріше.*

520. До виділених членів речення доберіть уточнювальні обставини місця або часу. Змінені речення запишіть, ставлячи розділові знаки.

З р а з о к. 1. *Гість прибув здалека, з-за океану.*

1. Гість прибув здалека. 2. Банкомат був зовсім близько. 3. Завтра я приїду додому **раніше**. 4. Того року сніг розтав **пізніше**. 5. Раптом збоку донісся підозрілий² шум. 6. Тут

¹ П а с м о — рос. тут: пучок.

² П і д о з р і л и й — рос. подозрительный.

мешкала їхня однокласниця. 7. Звідси відкривалися чудові морські краєвиди.

521. І. До поданих слів і сполучень слів доберіть уточнювальні обставини й запишіть за зразком.

Зразок. Ззовні, знадвору.

Ззовні; зблизька; ближче до Нового року; навіть у сильні морози; напередодні вихідних; о дев'ятій; тихо; внизу; там.

ІІ. Складіть і запишіть речення, вживаючи записані вами сполучення слів; уточнювальні обставини підкресліть.

522. Складіть і запишіть речення з поданими словами і сполученнями слів, вживаючи виділені слова як уточнювальні обставини.

Несміливо, поодинокі; раптом, несподівано; необдумано, зопалу; додолу, просто в сніг; між деревами, в наметах рудого листя.

523. Перекладіть і запишіть речення українською мовою, ставлячи пропущені розділові знаки й обґрунтовуючи їх. Поясніть умови відокремлення обставин.

1. По утрам он спускався вниз к морю (О. Богданова). 2. Справа вдалеке расстилалась синева воды (О. Толстой). 3. Сидели в саду в тени вишен богато украшенных аметистовыми бусами ягод (Максим Горький). 4. Там внизу слышался странный гул похожий на внезапный порыв ветра (За Максимом Горьким). 5. Внизу у подножия трёх холмов раскинулся старый город (О. Лебеденко). 6. Вдруг впереди под тёмными горами мелькнул огонёк (За В. Короленком).

524. Знайдіть помилку у вживанні уточнювальних членів і запишіть виправлені речення.

1. Навіть через повінь, річка вийшла з берегів. 2. Навмисне, через неухважність, я взяв іншу книжку. 3. Безперестанку, з перервами, лив дощ. 4. Раз на тиждень, по вівторках і п'ятницях, я відвідую басейн. 5. В дитинстві, у віці дванадцяти—п'ятнадцяти років, всі люблять іграшки. 6. У цьому році, в нашій родині, сталася важлива подія.

525. Спишіть речення, ставлячи, де потрібно, й обґрунтовуючи розділові знаки. Підкресліть уточнювальні члени речення, визначте спосіб їх вираження; виділіть рамкою уточнювані слова.

1. Він звернув праворуч у бокову алею. 2. З парадного входу першого від рогу дому вийшла якась дівчина і пішла йому назустріч. 3. Вони поверталися з моря іншою дорогою поміж будинками. 4. Далі до обрію море було зовсім чисте (З тв. М. Чернявського). 5. Вони йшли по камінцях серед килимів дроку золотого й запашного. 6. Море виринали несподівано зразу і

зворушувало душу своїм радісним світлом. 7. Зліва при мокрій долині кінчались жита і починалась лука (З тв. М. Коцюбинського). 8. Три дні й три ночі в океані лютує шторм. Речі в трюмах у каютах зриваються зі своїх місць і несуться в протилежні боки туди й назад (За О. Довженком).

Асканія-Нова

526. І. З'ясуйте значення слів *альтанка*, *панти*. Зробіть звуковий запис слів *м'ясистої*, *гіллясті*, *дзюркочуть*, *цегляні*.

ІІ. Прочитайте текст, визначте тип і стиль мовлення.

ЗЕМНИЙ РАЙ

В білій атласній сукні сидить Софія Фальцфейн у парку, в альтанці, приймає гостей.

Альтанка влаштована на високій гірці в одному з наймальовничіших куточків Асканії, біля ставка, обрамленого по берегах штучними гротами та масою м'ясистої, по-тропічному листатої зелені. Поблизу альтанки монотонно шумить над гротом водоспад. Дзюркочуть фонтани.

штучні гроти

На водах ставка спокійно плавають дикі качки, магелланові гуси. Граціозною групою застигли на острівку рожевокрилі фламінго. Віддзеркалені водою, вони немов замилювалися своїми гнучкими шиями, високими, стрункими ногами. На стежках парку походжають набундючені фазани, вилискуючи на сонці важким пурпуром, алмазами, гарячим золотом свого оперення, накладаючи на все довколишнє колорит фантастичності.

Звідси, з високої Софіїної альтанки, видно майже весь асканійський парк. В бік сходу над парком, як зубчастий бастіон, здіймається цегляна водонапірна башта, збудована в стилі середньовічних рицарських замків. Осторонь, потопаючи в зелені, біліє панський будинок з відчиненими в сад вікнами. За ним, мов величезні черепахи, блищать черепицею інші будівлі... У протилежний бік, крізь гіллясті дерева парку, просвічує під сонцем білясто-кремове на колір, злегка схвильоване вітром, неосяжне море степових ковилів.

цегляна

Гаряче пахнуть насичені сонцем трави. Красені-олені щороку скидають у цих травах свої гіллясті панти.

У заповіднику
Асканія-Нова

Переливаються жайворонки. Дзвонять цикади. Дика антилопа, полохлива лань довірливо пасуться в сусідстві з могутнім бізоном та зубром...

довірливо

Недарма Асканію називають земним раєм (За О. Гончаром).

недарма

III. Чому Асканію називають земним раєм?

IV. Складіть усно речення зі словами в рамках. Поясніть правопис слів *по-тропічному, рожевокрилі, оперення, черепицею, неосяжне, сонцем, красені-олені, раєм*. Розберіть за будовою слова *віддзеркалені, оперення*. Зробіть словотвірний розбір слів *поблизу, водонапірна*.

V. Усно опишіть фотоілюстрацію двома-трьома реченнями. Що вам відомо про заповідник Асканія-Нова?

VI. Спишіть виділені речення, розберіть їх за членами речення, обґрунтуйте розділові знаки.

527. I. Знайдіть у тексті вправи 526 речення, де йдеться про фламінго. Розкажіть, що вам відомо про цього птаха. Запишіть подане речення, другу частину якого становить дослівне тлумачення зі словникової статті.

Я відразу ж упізнав фламінго, тобто тропічного водяного птаха з ніжно-рожевим оперенням, із довгою вигнутою шиєю і довгими ногами.

 II. Знайдіть відокремлений уточнювальний член речення, скажіть, на яке питання він відповідає, визначте вид. Яке слово уточнює цей другорядний член, як з'єднується з ним?

◆ Це — відокремлений уточнювальний додаток. Він відповідає на питання непрямих відмінків і зазвичай виділяє якусь особу, істоту, предмет з-поміж інших. З уточнюваним словом з'єднується інтонаційно та за допомогою слів (о) *крім, особливо, навіть, зокре́ма, наприклад, перева́жно, поряд з, у тому числі, всупереч, замість, за винятком, на відміну від, тобто*.

528. Спишіть речення з відокремленими додатками, підкреслюючи їх, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки. З'ясуйте, які слова вони уточнюють і як із ними з'єднані.

1. Цілий жовтень за винятком кількох днів ішли дощі. 2. Крім науковців до складу експедиції входили журналісти. 3. Абітурієнт успішно склав тести з усіх предметів навіть з англійської мови. 4. Вздовж алеї замість тополь посадили каштани. 5. На дні моря крім піску нічого не було видно (М. Коцюбинський). 6. Речі її письмовий стіл крісло книжкову шафу чемодан книги і постіль перевіз сусід (М. Сидоряк).

529. Поцікавтеся один в одного життям членів родини, задаючи подані запитання. Відповідаючи, вживайте уточнювальні додатки з прийменниками (о) *крім, за винятком*.

1. Хто у вашій сім'ї регулярно робить ранкову зарядку?
2. Хто вміє плавати (кататися на ковзанах)? 3. Хто з членів вашої родини вміє водити машину? 4. Хто добирається на роботу пішки? 5. Хто з вашої родини побував за кордоном?

530. Прочитайте і зіставте речення, дослідіть, чому в одному з них ставиться кома, а в іншому — ні.

1. Замість оброслих лісом гір, я побачив несяжну рівнину.
2. Замість брата на концерт пішла сестра.

♦ Додаток із прийменником *замість* не виділяється
♦ комами, якщо його можна замінити прийменником *за*.

531. Перебудуйте і запишіть речення так, щоб одне з речень кожної пари перетворилося на відокремлений додаток; підкресліть цей член речення; поясніть розділові знаки.

Зразок. 1. *Ніде не було чути жодного звука, крім плюскоту морських хвиль.*

1. Ніде не було чути жодного звука. Тільки плескалися морські хвилі. 2. Всі гості вийшли на балкон дивитися салют. Тільки Сергій не вийшов на балкон дивитися салют. 3. Не розказуй про це нікому. Не розказуй про це своїм друзям. 5. Всі матеріали археологічної експедиції ретельно вивчаються. І щоденники вченого теж.

532. Доповніть і запишіть речення, використовуючи подані в дужках підказки і вставляючи на місці крапок уточнювальні або прості додатки. Обґрунтуйте розділові знаки чи їх непотрібність.

1. ... ми побачили синє озеро в рамі гір (замість). 2. ... Марина замовила вершкове морозиво (замість). 3. В середині кокосового горіха ... є ще й кокосове молоко (крім ядра). 4. Пропозиція відпочити на природі сподобалася всім ... (за винятком).

533. Перекладіть і запишіть українською мовою речення з відокремленими додатками, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки. Виділіть рамкою уточнювані слова, з'ясуйте, як вони з'єднані з уточнювальними членами речення.

1. Рассказ очень понравился мне за исключением некоторых деталей (*Максим Горький*). 2. Присутствие друзей особенно Сергея придавало ему уверенности. 3. В саду помимо меня никого не было (*3 тв. К. Паустовського*). 4. Все за исключением Евгения и Александра были опытными альпинистами. 5. Белые чистые пески с грядками разноцветной гальки то есть

каmeshков широко расстилались перед нами (С. Аксаков). 6. Сквозь воду видно речное дно камешки травинки песочек (В. Солоухин). 7. В Мещёрском крае нет никаких особенных красот и богатств кроме лесов лугов и прозрачного воздуха (К. Паустовский).

534. Складіть і запишіть речення, використовуючи подані сполучення слів як відокремлені уточнювальні додатки. Поясніть розділові знаки.

Крім мобільного телефона; навіть літні люди; особливо фантастика; тобто наука про тварин; за винятком кількох днів; на відміну від дорослих.

535. Визначте види помилок у реченнях з відокремленими уточнювальними додатками. Відредагуйте речення і запишіть, коментуючи свої дії.

1. На цьому первозданному озері дівчина вперше побачила справжнє біле латаття, тобто водяну троянду. 2. Увагу відвідувачів зоопарку привернув гіпопотам, або індійський слон. 3. У лісі ми найбільше назбирали білих грибів, або сироїжок. 4. На галявині цвіло безліч квітів, крім фіалки триколірної, тобто анютиних глазок. 5. Я нарешті пригадав іншу назву божої корівки, або миколайчика.

536. Прочитайте мовчки. Доберіть заголовок, перекладіть і запишіть текст українською мовою, обґрунтовуючи розділові знаки. З'ясуйте значення та способи вираження відокремлених членів.

Огненный край солнца поднимался из-за тучки, и вся она, пышная, как дым, была расцвечена в пурпур и золото. Необъятное пространство заливала река в половодье. И теперь далеко, вплоть до горизонта, по лугам были разбросаны серебряные пятна, точно зеркала разнообразных форм были разбросаны по зелени лугов и отражали в себе голубое небо (Максим Горький).

Скільки ще в світі є всякого дива!

537. І. Зробіть звуковий запис слів *стихією, повинню, розсіяний*. Прочитайте текст, дайте відповіді на запитання.

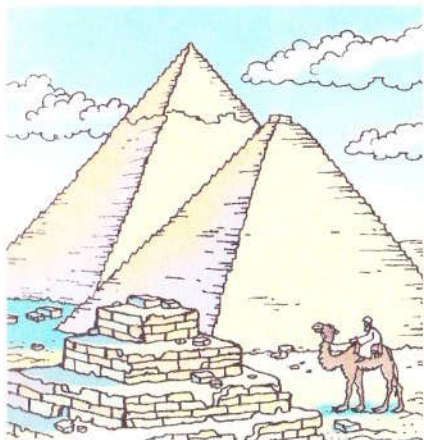
СІМ ЧУДЕС СВІТУ

Всі ви знаєте про сім чудес світу, сім унікальних пам'яток історії. Упродовж тисячоліть вони вражали людську уяву.

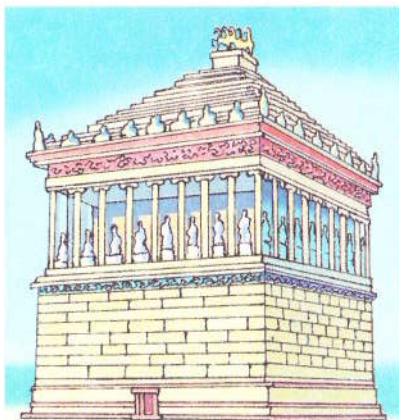
Перше місце в списку найдивовижніших споруд¹ займають єгипетські піраміди — непідвладний часові загадковий витвір людських рук.

споруда

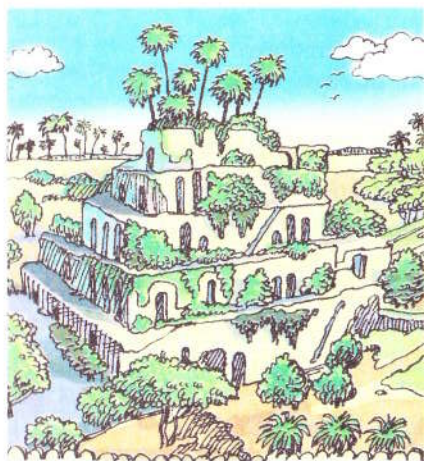
¹ Споруда — рос. сооружение.

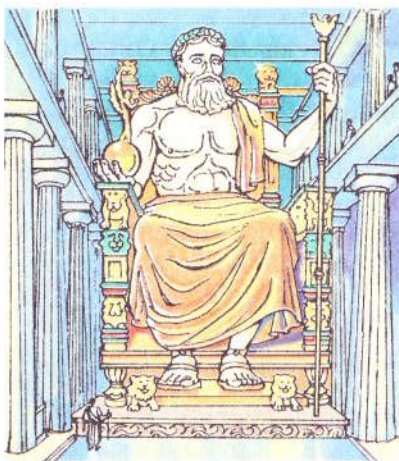
Єгипетські піраміди

Храм Артеміді в Ефесі

Сади Семіраміді

Зевс Олімпійський

Друге диво — **Храм Артеміді в Ефесі** — було збудовано в 450 році до нашої ери. Пізніше, **сто років потім**, його спалив Герострат, намагаючись у такий спосіб увічнити своє ім'я.

Третє диво — **висячі сади Семираміди**. Вавилонський цар Навуходоносор наказав створити їх для своєї коханої дружини, юної Амїтіс. Сади мали вигляд терас на уступах гір, засаджених дивовижними екзотичними рослинами. Ці квітучі сади мали нагадувати Амїтіс про Мідію, **батьківщину**, за якою вона дуже сумувала. Пізніше авторство садів було приписане Семираміді, **вавилонській цариці**, що правила країною раніше. Дивовижні сади були зруйновані стихією, **повінню**.

Олександрійський маяк

Колос Родоський

Статуя Зевса Олімпійського — четверте диво світу. Припускають¹, що її висота становила близько 17 метрів. Фігуру Зевса, зроблену з дерева, вкривали пластини із золота і слонової кістки. Пізніше візантійські завоювання доставили статую із храму Зевса в Олімпії до Константинополя, в імператорський палац. Тут вона зберігалася, доки не згоріла разом із палацом у V столітті нашої ери.

припуска́ти

допо́ки

Олександрійський маяк, п'яте диво світу, показував шлях кораблям. Маяк мав вигляд триповерхової вежі заввишки 120 метрів. На вершині завжди горів вогонь, розсіяний складною системою дзеркал. Після падіння Римської імперії маяк поступово² руйнувався й остаточно³ зник після землетрусу в XIV столітті.

поступо́во

остато́чно

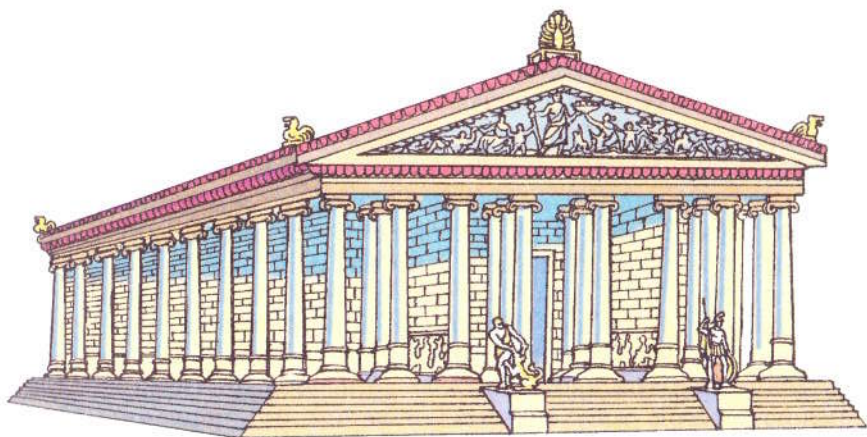
Шосте диво світу — колос Родоський — було встановлене на честь бога Сонця Геліоса на острові Родос у 304 році до нашої ери. Велетенську статую споруджували впродовж 12 років. Її відблиск було видно на багатокілометрову відстань від Родоса. Статую, як і острів, на жаль, було зруйновано землетрусом. Багато років пролежала вона розколота на дні моря, аж поки в 977 році її не розпиляли для переплавки.

Останнім, сьомим дивом світу вважається мавзолей у Галікарнасі. Споруда мала площу 5000 квадратних метрів, а висоту — 20 метрів. У 522 році мавзолей було зруйновано.

¹ Припуска́ти — висловлювати припущення (рос. предполагать).

² Поступо́во — рос. постепенно.

³ Остато́чно — рос. окончательно.

Мавзолей у Галікарнасі

Як бачимо, з семи чудес світу збереглися тільки єгипетські піраміди.

Яке з поміж них видалося вам найцікавішим і чому?

У 2007 році Інтернет-голосуванням було вибрано нові сім чудес світу. Сьогодні вони відомі всім (За В. Ніколаєвим).

Чи зможете ви їх назвати?

II. Складіть усно речення зі словами в рамках.

Розберіть за будовою слово *заввишки*. Зробіть словотвірний розбір слова *землетрусу*.

Поясніть правопис слів *непідвладний*, *людських*, *засаджених*, *повінню*, *велетенську*, *розпиляли*, *звання*.

III. Визначте синтаксичну роль виділених членів речення. Випишіть речення з відокремленими уточнювальними членами. Визначте, які це члени речення, чим вони виражені, непоширені чи поширені, які слова уточнюють. Поясніть, чому вони відокремлюються.

IV. Розгляньте на малюнках сім чудес світу. Чи такими ви їх уявляли, читаючи текст? Усно опишіть одне з семи чудес світу на вибір.

538. I. Прочитайте речення. Поясніть, чи можуть виділені члени речення бути уточнювальними до слів, що стоять перед ними.

1. Тепер у лісі дерева стали схожі на казкових велетнів.
2. Кроків за десять від води під парасолькою стояв шезлонг.
3. Пізно з аеропорту мені зателефонував друг. 4. Там уночі мерехтіло кілька сузір'їв. 5. Навесні несподівано річка перетворилася на море.

II. Перебудуйте і запишіть речення за зразком, добираючи до уточнюваних слів відповідні уточнювальні члени речення.

З р а з о к. 1. Тепер, у сутінках, дерева стали схожі на казкових велетнів.

539. І. Спишіть речення, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки.

1. Зорі пишно блищали над садком на темному аж чорному небі (І. Нечуй-Левицький). 2. У лісі на проталинах заніжніли проліски (М. Босак). 3. Величезні заввишки з дім залізні ворота були наглухо зачинені (Ю. Олеша). 4. Ми діти в селі бували рідко (С. Маршак). 5. Земля оточена¹ повітряною оболонкою або атмосферою. 6. Цього вечора я не відчував нічого крім розгубленості й подиву² (І. Бунін). 7. У Марка не було друзів за винятком Аркадія (О. Копиленко). 8. Машина підбрала нас години за три тобто ближче до вечора. 9. Попереду над темною смугою лісу піднімався великий і червоний Марс (І. Бунін).

II. На прикладі записаних речень розкажіть про умови відокремлення уточнювальних членів речення.

540. Поширте речення відокремленими означеннями й запишіть. Поясніть причини відокремлення означень.

1. Тихо і ясно на лісовій галявині. 2. Дрібні хвилячки котяться до берега. 3. На столі хліб, теплий, пухкий... 4. Тим часом ще одне авто зупинилося біля будинку. 5. Вечір і справді був чудовий. 6. У вікна вривався густий дух спілих яблук і скошених трав.

541. Поширте речення відокремленими обставинами й запишіть. Поясніть уживання розділових знаків.

1. У двох напрямках рухалися колони автомобілів. 2. Між деревами промайнув якийсь вогник. 3. Вони встали і вийшли з кімнати.

542. Доповніть і запишіть речення, вставляючи на місці крапок різні види обставин: а) уточнювальну; б) однорідну до попередньої обставини (із безсполучниковим зв'язком); в) обставину іншого виду. Поясніть розділові знаки.

З р а з о к. 1. По вихідних, у суботу й неділю, ми їздимо на дачу.— По вихідних, по буднях ми їздимо на дачу.— По вихідних машиною ми їздимо на дачу.

1. По вихідних ... ми їздимо на дачу. 2. У супермаркеті ... ми купуємо все необхідне. 3. Над пустелею ... стояло пекуче сонце.

543. Складіть оголошення про якийсь цікавий захід, вживаючи уточнювальні члени речення (день, число, місяць, рік, точний час, місце).

¹ О т ó ч е н и й — рос. окружён.

² П ó д и в — рос. удивление, недоумение.

544. Напишіть свою адресу, вкажіть уточнювальні члени речення.

545. Перекладіть і запишіть речення українською мовою, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки.

1. На за́паде за селом світа́ло (І. Бунін). 2. Кругом всі́ молча́ло ни зву́ка крімє́ вздохів¹ моря́ (Максим Горький). 3. Каждый́ лист был шедевро́м тончайши́м слитко́м из зо́лота и бронзы́ (К. Паустовський). 4. Я́блуки всі́ пада́ли ча́сто и бли́же (С. Сергеев-Ценський). 5. На́право от нас у са́мого о́зера шу́мел висо́кий бор² (М. Пришвін). 6. Зерка́ло отрази́ло³ двє́ фігу́ры мужско́ю и женско́ю (О. Богданова). 7. По́здно ве́чером то є́сть⁴ ча́сов в оди́ннадцять я по́шєл погуля́ть по липово́й алее́ бульва́ра (М. Лермонтов).

546. Складіть і запишіть речення за поданими схемами, поясніть розділові знаки.

Зразок. 1. Там, на небі, тремтіло й мерехтіло кілька сузір'їв.

1. ○, ○, ○ й ○ ○.

2. ○, ○, ○ ○. 3. ○ ○ ○ і ○ ○, ○.

547. Запам'ятайте послідовність синтаксичного розбору простого речення з відокремленими членами.

Послідовність синтаксичного розбору простого речення з відокремленими членами

1. Дати загальну характеристику: визначити вид речення за метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне), за емоційним забарвленням (окличне, неокличне).

2. Охарактеризувати речення за будовою — визначити:

- а) граматичну основу;
- б) односкладне чи двоскладне;
- в) непоширене чи поширене;
- г) повне чи неповне.

3. Назвати відокремлені члени речення (вказати, які члени речення є відокремленими, чим вони виражені).

4. Обґрунтувати розділові знаки.

Зразок усного розбору

Тінь літака, мерехтячи червоними сигнальними вогнями, пропливала по плесу (В. Дрозд).

¹ Вздо́х — укр. по́дих.

² Бо́р — укр. бі́р.

³ Отра́зить — укр. відобра́зити, відбі́ти.

⁴ То є́сть — укр. то́бто.

Речення розповідне, неокличне, просте, двоскладне, поширене, повне, ускладнене відокремленою обставиною способу дії. Відокремлена обставина *мерехтячи червоними сигнальними вогнями* виражена дієприслівниковим зворотом, поширена, відноситься до присудка *пропливала* і стоїть перед ним, відокремлюється комами.

Зразок письмового розбору

Тінь літака, мерехтячи червоними сигнальними вогнями, пропливала по плесу (В. Дрозд).

Речення розп., неокл., просте, двоскл., пошир., повне, ускл. відокр. обстав. *мерехтячи червоними сигнальними вогнями*, вираж. дієприсл. зворотом, пошир., відокр. комами.

548. Колективно зробіть повний письмовий синтаксичний розбір речень.

1. Земля, обмита дощем, була дуже спокійна і чиста (С. Скляренко). 2. Вони обидва — пес і його господар — любили дощ (М. Босак). 3. На яблуні переливчасто заспівала пташка і, війнувши пір'ям, перелетіла на друге дерево (М. Стельмах). 4. А ген далі, понад краями округлого ставу, тихо завмер у місячному сяйві зачарований вінок сріблястих верб (М. Стельмах). 5. Цвіли в скверах і на бульварах останні пишні — червоні, жовті, сині — осінні квіти (В. Козаченко).

549. Виконайте повний письмовий синтаксичний розбір речень за варіантами.

А. 1. Акації стояли саме в цвіту, завітчані безліччю білих китиць (І. Нечуй-Левицький). 2. Тридцять пар очей — синіх, голубих, карих — з цікавістю дивилися на вчителя (І. Цюпа). 3. Вдалині, край лісу, висить синя імла (М. Коцюбинський).

Б. 1. Тремтіла ізумрудна травиця, покрита сріблясто-алмазною рососою (Ю. Збанацький). 2. Нарешті сніг закружляв, лапатий і сріблястий (Панас Мирний). 3. Незважаючи на травень, було душно, як улітку (М. Коцюбинський).

В. 1. Гості з моря — білосніжні чайки-реготухи — кружляли над водяними дзеркалами (О. Гончар). 2. Зірки, не по-літньому яскраві, переморгувались у чорній далечині (О. Копиленко). 3. Молодик, розминаючись із зорями, все нижче і нижче гнеться до землі (М. Стельмах).

550. І. Уявно побувайте у творчій лабораторії письменника, який, перш ніж подати на суд читача твір, ретельно добирає кожне слово, працює над кожним реченням, удосконалюючи його. Побудуйте кожне з поданих речень, утворивши якомога більше нових варіантів, і запишіть, розставляючи розділові знаки.

Зразок. 1. *Машина проїхала центр на великій швидкості, порівнялася з площею і стала.*

Проїхавши центр на великій швидкості, машина порівнялася з площею і стала.

Машина проїхала центр на великій швидкості і, порівнявшись із площею, стала.

Машина проїхала центр на великій швидкості й стала, порівнявшись з площею.

1. Машина проїхала центр на великій швидкості, порівнялася з площею і стала. 2. Вулиця круто звернула й побігла понад берегом великої річки (М. Сиротюк). 3. Деревата тремтіли¹, стрепенулись, розгорнули листочки (За М. Коцюбинським). 4. Вмиті росаю квіти були напрочуд² гарні (М. Сиротюк). 5. Зі скляної стелі лилося і рівенько розсіювалося сонячне світло (М. Босак). 6. Роман зупинився, прислухається (М. Стельмах). 7. Він таки встав, зварив і випив свою каву (М. Босак). 8. Викладена камінною шашкою доріжка, обрамлена з обох боків шпалерами пухнастих ялинок, вела до ажурних воріт (М. Сидорук).

II. Підрахувавши кількість складених вами речень, проведіть у класі конкурс на найвищий результат (пам'ятайте, що неправильно складені речення і речення з помилками до уваги не беруться).

Запитання і завдання для повторення

1. Які члени речення називаються відокремленими?
2. Для чого слугують відокремлені члени речення, яку функцію в реченні виконують? Наведіть приклади.
3. Які члени речення можуть відокремлюватися чи уточнюватися? Наведіть приклади.
4. Як пов'язується уточнюване слово з уточнювальним?
5. Назвіть умови відокремлення й уточнення членів речення, проілюструйте їх прикладами.
6. Як виділяються відокремлені члени речення у вимові та на письмі?

§ 39 Твір-роздум на морально-етичну (суспільну) тему

Ми серед людей

551. I. Перегляньте текст, визначте тип мовлення.

БУДЬМО ВЗАЄМНО КРАСИВИМИ!

Як тільки не називають наше століття — атомне, космічне, кібернетичне, комп'ютерне. Та є в нашого часу важлива особливість, яка дає змогу назвати його століттям спілкування.

¹ За тремтіти — рос. задрожать.

² Напрочуд — рос. на удивление.

Чи ж уміємо ми спілкуватися?

Ми вчимося, працюємо, беремо участь у мітингах, буваємо в кіно і театрах, займаємося спортом, відвідуємо виставки, ходимо в гості, подорожуємо...

У кожної людини впродовж одного лише дня відбуваються десятки контактів з іншими людьми — у школі, на роботі, на вулиці, в магазині, у ліфті, у транспорті, на стадіоні, в читальному залі...

*настрій
самопочуття*

доброзичливий

оточення

Це можуть бути 6—7 уроків за однією партою з товаришем, години напруженої роботи з колегою, хвилинна розмова в коридорі, погляд чи репліки, якими обмінялися перехожі. І кожного разу настрої, самопочуття¹, працездатність² людей значною мірою залежать від того, привітними, доброзичливими чи грубими й дратівливими³ були вони й ті, хто їх оточує.

Ось чому настільки важливо знайти правильну лінію поведінки. Адже всі люди різні.

В італійського письменника Джанні Родарі є казка про мандрівника Джованніно Періджорно. Подорожуючи, герой потрапив якось до країни Солом'яних людей. Вони спалахували не тільки від вогню, а й від гарячого слова. Жителі країни Воскових людей були м'які, податливі, з усім погоджувалися. А скляні люди були такі крихкі⁴, що могли загинути від необережного доторку⁵.

*доторкнутися
доторк*

Ви, звичайно ж, збагнули алегоричний зміст казки.

Серед ваших знайомих є спокійні, врівноважені⁶ й нетерплячі, нестримані, а також самовдоволені, нетактовні й хвалькуваті. У спілкуванні з кожним потрібна відповідна лінія поведінки.

Необхідно також враховувати, що відрізняються не тільки люди, з якими ми спілкуємося, а й обставини спілкування. Різні ситуації потребують різного спілкування. І тут на допомогу приходить необхідна для всіх наука спілкування. Вона вчить, що неприпустимо ображати людину

*врівноважений
тактовний*

¹ Самопочуття — рос. самочувствие.

² Працездатність — рос. трудоспособность.

³ Дратівливий — рос. раздражительный.

⁴ Крихкий — рос. хрупкий.

⁵ Доторк — рос. прикосновение. Доторкнутися — рос. дотронуться, прикоснуться;

⁶ Врівноважений — рос. уравновешенный.

неприязним поглядом чи неvvічливим словом, необачним вчинком чи навіть необережним рухом. Основою науки спілкування є вихованість, співпереживання, увага і повага до іншої людини, вміння поставити себе на її місце, любов до ближнього, як до себе самого.

Зробімо гаслом свого життя прекрасні слова Ліни Костенко: «Люди, будьте взаємно красивими!» Адже Людина — найвища цінність на Землі (За Б. Бушелєвою).

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Кому адресовано текст і яка мета його створення?

2. Яку проблему порушує автор? Наскільки вона важлива?

Обґрунтуйте свою думку.

3. Кого торкається ця проблема?

4. З'ясувавши значення слова *морально-етичний*, скажіть, чи можна вважати цю проблему саме такою.

5. Як автор пропонує будувати людські стосунки? Що, на вашу думку, перешкоджає їх гармонізації?

III. У якому стилі мовлення написано текст?

IV. Скориставшись таблицею на с. 172, 173, пригадайте і скажіть, де, коли і з якою метою використовується публіцистичний стиль, які мовні засоби характерні для нього.

V. Якими засобами автор впливає на адресата, його емоції? Знайдіть і охарактеризуйте засоби експресивності в тексті.

552. I. З'ясуйте значення слова *розчулений*, зробіть його звуковий запис.

II. Прочитайте лист до редакції журналу, визначте його основну думку.

Шановна редакціє!

Мене, вихованку інтернату, сироту, запросила якось у гості дівчина з інтелігентної сім'ї. З Жанною ми познайомились у літньому таборі під Маріуполем і подружилися.

Жанна сама зустріла мене, показала розкішний сад з басейном і квітниками, дім, кімнату, де я житиму. Продемонструвала своє нове вбрання і модне взуття.

Жанна познайомила мене зі своєю бабусею, яка саме готувала святковий обід. Я була розчулена, коли подруга ніжно обняла бабусю й розцілювала. Проте мою пропозицію разом допомогти бабусі Жанна чомусь висміяла.

Пізніше прийшла мама дівчинки, така молода і красива.

Після смачного обіду ми гуляли в саду, купалися в басейні. Коли повернулися, Жанна захотіла показати мені свою кімнату. Кімната була затишна, гарно умебльована, чиста, якщо не

брати до уваги незастелене ліжко. Глянувши на нього, Жанна раптом перемінилась і, грюкнувши дверима, вийшла.

Здивована незрозумілою поведінкою подруги, я пішла слідом за нею і мимоволі стала свідком її нечемної розмови з бабусею. Жанна грубо вичитувала бабусю, звинувачуючи її, що не застелила ліжко й осоромила її перед гостею...

Я була вражена. Невже це та сама Жанна, яка щойно так обнімала й цілувала бабусю, говорила про неї з такою гордістю? Від сорому й обурення я розгубилася і не знала, що мені робити.

Не втримавшись, я зайшла до кімнати і гнівно й різко сказала Жанні все, що про неї думаю. «Більше ти мені не подруга!» — були останні слова, які вона від мене почула.

Шановна редакціє! Буду вдячна, якщо ви відповісте, чи правильно я вчинила. Адже я втратила одну з найкращих своїх подруг.

З повагою *Лариса*

III. Уявіть себе працівником редакції, якому доручено дати відповідь дописувачці. Висловіть свою думку з приводу прочитаного. Що ви порадите Ларисі?

553. Скориставшись пам'яткою, напишіть твір-роздум на морально-етичну тему на вибір у публіцистичному стилі: «Ніщо не коштує так дешево і не цінується так дорого, як ввічливість», «Життя повертає нам те, що ми даємо іншим», «Пасажиром бути непросто...», «Недружній вчинок», «Зло знищує тих, хто йому сприяє», «Подаруй людині усмішку».

Як працювати над твором-роздумом на морально-етичну тему

1. Визначтеся, про що, з якою метою ви писатимете, кому будете адресувати своє висловлювання.
2. Виберіть тип і стиль мовлення.
3. Сформулюйте основну думку твору.
4. Продумайте:
яку тезу ви доводитимете (будете заперечувати);
які аргументи і в якій послідовності наводитимете;
який висновок зробите.
5. Доберіть мовні засоби, які дадуть змогу переконати читача, вплинути на його емоції.

ПРЯМА І НЕПРЯМА МОВА. ДІАЛОГ

§ 40 Пряма мова. Розділові знаки при прямій мові

Гордість Батьківщини

554. І. Відпрацюйте вимову слів у рамках, потім прочитайте текст ланцюжком. Визначте тип, стиль тексту та доберіть заголовок.

В одній зі своїх праць український учений-фізик Іван Пулюй написав: «За тим народом, у якого вища культура, освіта, за тим і перемога».

Україна віками була позбавлена власної державності, тому ми й досі не знаємо, кого слід вважати національними героями. Однак відомо, як багато втрачає той народ, який відмовляється від своїх національних талантів. Мова йтиме про наших учених справді планетарного масштабу.

Один із мудреців сказав: «Якби на нашій планеті було єдине місце, звідки видно зорі, то туди нескінченним потоком ішли б люди з усієї Землі». І якщо наші пращури лише милувалися зорями, то ми дістали змогу досліджувати Всесвіт. Ціла плеяда¹ знаменитих українців своїми відкриттями, винаходами, науковими працями наблизила день першого польоту людини в космос.

Серед них і Юрій Васильович Кондратюк (справжнє ім'я Олександр Гнатович Шаргей) — забутий донедавна геній, учений-самоук. Не маючи навіть вищої освіти, він став одним із піонерів² вітчизняної та світової ракетної техніки. Він, навіть не знаючи досліджень Костянтина Ціолковського, вивів основні рівняння руху ракет. У своїх працях 1919—1929 років Кондратюк описав будову ракет і їх двигунів, склад палива, будову міжпланетних проміжних³ баз та ряд інших важливих проблем, пов'язаних із польотами в космос.

проміжний

У 1969 році американці запустили на Місяць космічний корабель «Аполлон». Один із керівників проекту Джон Губольт

¹ П л е я д а — група видатних діячів певного напрямку.

² П і о н е р — людина, яка першою освоює недосліджене.

³ П р о м і ж н и й — *рос.* промежуточный.

визнав, що вони були знайомі з працями українського вченого і політ перших у світі астронавтів, які висадилися на Місяці, здійснено за «трасою Кондратюка» — відповідно до схеми, розробленої ним ще в 1929 році.

Космонавтику прославило ще чимало наших земляків. Так, Микола Кибальчич став автором проекту першого в світі реактивного літального апарата. Костянтин Едуардович Ціолковський, батько якого був родом із Рівненщини (Ціолковські вели рід від Северина Наливайка), першим у світі вивчив питання про ракету — штучний супутник Землі — та висловив ідею створення навколосемних станцій. Генерал Олександр Засядько — нащадок запорожців — був піонером у галузі

нащадок

неперевіршений

гелікоптер

конструювання бойових ракет. Видатний учений, наш земляк, Сергій Корольов уперше в світі розробив конструкцію керованої крилатої ракети. Під його керівництвом були створені пілотовані космічні кораблі, зокрема «Восток» і «Восход».

Неперевіршеним авіаконструктором гелікоптерів¹ усіх типів був киянин Ігор Сікорський. Після від'їзду до США Сікорський розробив понад шістдесят п'ять конструкцій літальних апаратів, проектував та будував найкращі в світі гелікоптери.

Вагомий внесок у розвиток вітчизняної і світової науки зробили українські вчені-академіки Архип Люлька, Олександр Мікулін, Володимир Челомей — конструктори об'єктів ракетної, космічної та авіаційної техніки.

експлуатація

Нині Україна є однією з небагатьох держав світу, що здійснюють повний цикл проектування, виготовлення та експлуатації² найсучасніших літаків. Відомі у світі літаки «Антей» і «Руслан» спроектовані та виготовлені в Україні. Велике майбутнє належить новому військово-транспортному літаку з коротким злетом і посадкою — «АН-70».

Відомий український учений, доктор економічних наук Михайло Павловський стверджував: «Кожна третя нова технологія у світі — це винахід або розробка України: лазерні компакт-диски, перша в світі електронно-обчислювальна машина, літаки, пристрої тощо». І дійсно, немає такої галузі науки чи виробництва, яка б не славилася відкриттями наших земляків (За С. Ковальчуком).

¹ Гелікоптер — вертоліт.

² Експлуатація — систематичне використання людиною родовищ, машин, залізниць і т. ін.

II. Як у тексті висвітлюється мовленнєва тема уроку? У чому пізнавальне значення прочитаного?

III. Пригадайте, що ви дізналися про видатних діячів України з попередніх текстів підручника.

IV. Назвіть у тексті висловлювання відомих людей, передані дослівно. Пригадайте, якими способами можна передати чуже мовлення.

Під час спілкування часто виникає необхідність передати чийсь мовлення. Іноді важливо передати не тільки зміст, а й саму форму та інтонацію. Відповідно до цього чийсь висловлювання чи думку можна передати за допомогою речень з **прямою** або **непрямою мовою**: *«Мені жаль рвати квіти, — зізналася Ольга Андріїві. — Вони такі гарні»* (За В. Симоненком). *Ольга зізналася Андріїві, що їй жаль рвати квіти, бо вони дуже гарні.*

Іноді мовлення персонажів різними способами (за допомогою інтонації, вставних слів тощо) включається в авторську розповідь, що надає всьому вислову емоційності: *Гуска думала: що робити? Летіти з дітьми через три моря і так нелегко, а це сьоме, сьогоднішнє гусенятко, куди? Під крило його не візьмеш і на спину не покладеш — упаде* (М. Вінграновський).

Пряма мова (рос. *прямая речь*) — це чуже мовлення, передане дослівно, з повним збереженням змісту, форми та інтонації: *«Ви знаєте, я з археологічної експедиції, — каже гість. — Копаємо і на горі, й під горою. Е-е, дідуню, все має свій вік — і ви з бабою, і внук ваш, і Княжа гора»* (Є. Гуцало).

Пряма мова супроводжується словами автора, які вказують, кому належить дане висловлювання чи думка. Слова автора найчастіше містять дієслова на позначення процесу мовлення (*сказав, промовив, відповів, обізвався, вигукнув, запитав, додав, прошепотів*), мислення (*подумав, міркував, згадав, вирішив, засумнівався, розсудив*), мети мовлення (*поцікавився, просив, наказав, звелів, заспокоїв, турбувався, запропонував, повідомив, поскаржився, порадив, утішив, умовляв*), емоційного стану мовця (*розхвилювався, зрадів, повеселів, розчулився, завагався, зітхнув, зажурився, похнюпився, засумував, здригнувся*).

Слова автора можуть стояти перед прямою мовою, всередині її або після неї: *Батько додав: «Добре діло за людиною ніколи не пропадає»* (О. Гончар). *«У пісні багато простору для голосу, — говорив Солов'яненко, — все дуже вокальне, все легко співається»* (І. Шаров). *«І не дивіться так на мене, дідуню, бо я нетутешній», — сміється молодий археолог* (Є. Гуцало).

555. Оберіть по одному дієслову з теоретичного матеріалу (с. 259) на позначення: а) процесу мовлення; б) мислення; в) мети мовлення; г) емоційного стану мовця. Складіть із ними речення з прямою мовою; промовте речення вголос. Як треба виділяти пряму мову в усному мовленні?

556. І. Прочитайте, дотримуючись інтонації. Вкажіть, у яких реченнях чуже мовлення передається прямою мовою, а в яких мову персонажа включено в авторську розповідь. Як ви це визначили?

1. Я хотів, було, заговорити з ним, але бригадир запобіг моєму намірові: «Не заважайте йому, нехай працює, то німий». 2. Німий таки заговорив у моєму нарисі. Ось ті слова, мовлені ним: «Не будьте німими до німих!» 3. «Ні, досить пристойна конячка», — вирішив Толя, догідливо¹ розправляючи їй таку ж, як і хвіст, пишну смолянну гриву, в якій посіялися реп'яхи. 4. Хлопчина усміхнувся: а що в цю хвилину про нього думають там, у селі, де він залишив матір з двома братами і ще декого? (З *тв. В. Земляка*). 5. Молодий Горпищенко-льотчик запитує батька: «Хто цей, тату, колодязь копав?» Старий відповідає: «Чумаки, сину, чумаки. Пращури твої». 6. Чабан насторожився: до завтра? Чому до завтра? Оце така відпустка? (З *тв. О. Гончара*).

II. Назвіть у реченнях з прямою мовою слова автора, визначте їх місце. Подумайте, як пов'язана пряма мова зі словами автора. Чи становлять вони разом одне речення? З якою інтонацією вимовляються пряма мова і слова автора?

♦ Пряма мова разом зі словами автора є особливим типом речення. Слова автора і пряма мова виступають як окремі речення. Однак вони тісно пов'язані за змістом та інтонаційно.

♦ Інтонація слів автора є завжди розповідною. Перед прямою мовою вони вимовляються з попереджувальною паузою, яка привертає увагу до того, що думку не закінчено. В середині прямої мови слова автора вимовляються або з попереджувальною інтонацією, або з інтонацією, властивою вставним словам. Після прямої мови слова автора вимовляються дещо зниженим тоном, з паузою, що властива кінцеві розповідного речення.

♦ Пряма мова вимовляється з інтонацією, що властива різним типам речень за метою висловлювання: розповідним, питальним, спонукальним або реченням з окличною інтонацією.

557. Назвіть речення з прямою мовою у тексті вправи 554. Прочитайте їх, дотримуючись інтонації. Зверніть увагу на розділові знаки в

¹ Догідливо — тут: бажаючи догодити.

цих реченнях. Як речення з прямою мовою виділяються на письмі? Під час відповіді звертайтеся до теоретичного матеріалу.

Вживання розділових знаків між прямою мовою і словами автора залежить від їх взаєморозташування.

Пряма мова після слів автора. Якщо слова автора стоять перед прямою мовою, то після них ставиться двокрапка, а пряма мова береться в лапки. Перше слово прямої мови пишеться з великої літери, крапка ставиться після лапок. Знак оклику чи питання ставиться в кінці прямої мови перед другими лапками:

Учений завжди пам'ятав вислів Сенеки: «Вважай, що кожен день — нове життя» (В. Дрозд).

А: «П».

Промовила конвалія: «Прощай, гаю милий!» (Леся Українка).

А: «П!»

Бригадири дивилися на нього трохи здивовано і питали: «Що ж ти вмієш робити?» (В. Земляк).

А: «П?»

Пряма мова перед словами автора. Якщо пряма мова стоїть перед словами автора, то вона береться в лапки. Після неї ставиться пунктуаційний знак, що відповідає меті висловлювання та інтонації речення: кома (замість крапки, якщо пряма мова є розповідним реченням), знак питання, знак оклику (ці знаки ставляться перед другими лапками) і тире, а слова автора пишуться з маленької літери:

«Дивен храм, у світі такого немає», — говорили про Десятинний собор (За М. Міщенком).

«П», — а.

«А хіба ви, тату, бачили ракету?» — смішливо подає голосок Тоня (О. Гончар).

«П?» — а.

«Ей, хазяї, напоїть Тихоню!» — вигукнув Петрик, зло прицьвівхнувши батіжком (В. Земляк).

«П!» — а.

558. Спишіть речення, складіть їх схеми і поясніть вживання розділових знаків при прямій мові.

1. «Нам уже недалеко», — кажуть люди і застаються стояти на місці. 2. Юрко дослухається: «Наче співають десь?» 3. «Це ви, мабуть, на канікули їдете, дівчата?» — запитала жінка зичливо, по-материнськи. 4. Капітан додав жартома: «Тільки в нас тут курява, корал швидко в тебе потемніє» (З тв. О. Гон-

чара). 5. Прокіп навіть grimнув на Толю: «Іди, хлопче, не вештайся під ногами!» 6. «Ти багато заробиш цією неробою!» — підсміювалися дівчата (З тв. В. Земляка).

◆ Якщо слова автора стоять у середині прямої мови, то можливі такі варіанти розстановки розділових знаків:

◆ а) якщо слова автора розділяють пряму мову, яка є одним реченням, то вони з обох боків виділяються **комою** і **тире**:

◆ «Слово — перше дзеркало духу, — казав Петрарка, — а дух не останній водій слова» (Є. Мовчан).

◆ «П, — а, — п».

◆ б) якщо слова автора розділяють пряму мову на межі двох речень, то після першої частини прямої мови ставиться **кома** (знак питання, знак оклику) і **тире**, а після слів автора — **крапка й тире**. Наступне речення прямої мови пишеться з великої літери; лапки закриваються в кінці прямої мови:

◆ «А джерело не замулилося, — каже Кужільний. — Там, далі в лісі, й криниці викопано, вода в них іще холодніша» (За Є. Гуцалом).

◆ «П, — а. — П».

◆ «Який тут Дніпро широкий! — захоплено вигукнула одна з дівчат, білолиця, жвава, з гострими плечиками. — Звечора береги були зовсім близько, хоч рукою дістань» (За О. Гончаром).

◆ «П! — а. — П».

◆ Якщо пряма мова стоїть у середині авторського речення, то після слів автора ставиться **двокрапка**, пряма мова береться в лапки, а після неї ставиться **кома й тире** або **тільки тире**, якщо пряма мова є питальним чи окличним реченням:

◆ Мотря прудко випередила невістку: «Сідай, доню, та застели рушником коліна, щоб не капнуло», — і зняла рушник із цвяшка на стіні (За Є. Гуцалом).

◆ А: «П», — а.

◆ Візник усміхнувся: «Як собі знаєш, дівчино!» — та й пішов (За Марком Вовчком).

◆ А: «П!» — а.

559. Складіть речення, використовуючи подані як пряму мову і додаючи замість крапок слова автора. Запишіть складені речення, розставляючи розділові знаки, поясніть їх уживання.

1. Ніколи не бачив стільки птахів! ... 2. Куди ви подорожуєте? ... 3. Куди вас повести? ... Поведу вас, хлопці, на

нашу річку. 4. Татку! ... Ти чуєш, татку? Загриміло, неначе грім! 5. То хороший грім, донечко ... То каміння рвуть, дорогу будують. 6. ... Тебе налякав той гуркіт, Наталко? 7. Я не злякалася ... а тільки дивно: і небо чисте, і грім гуркоче. 8. ... Це ж і ти їм щось для музею привезеш? ...

560. Спишіть речення, розставляючи розділові знаки при прямій мові. Поясніть їх уживання.

1. Про тих, хто не стежить за своєю мовою, у народі кажуть не тямить голова, що язик лепече. 2. Що вимовиш язиком, того не витягнеш волом запевняє народна мудрість. 3. Довженко завжди переповнений ідеями говорили про нього, і це завжди було так. 4. Яка краса тихо вигукнула мати. І оце воно у воді росте? 5. Ніщо мені так не пахне, як наш степ каже молодий Горпищенко, льотчик реактивної авіації, приїжджаючи до батька у відпустку (*З тв. О. Гончара*). 6. Треба, мамо, продавати хату твердо сказала дочка. І перебиратися в місто. 7. Чуєш, Ганю, як співає озвалася мати, прислухаючись. Ото вже півник славний. Будить мене (*З тв. Є. Гуцала*). 8. Вино з троянди здивувалася дівчина. Таке й вигадась (*В. Симоненко*).

561. Випишіть із художніх творів 8 речень із прямою мовою. Складіть їх схеми та поясніть уживання розділових знаків при прямій мові.

562. Запишіть речення, додавши до слів автора пряму мову. Поясніть розстановку розділових знаків.

1. Зустрічаючи схід сонця, я захоплено вигукнув ... 2. ... запитала дівчина, дивлячись на зоряне небо. 3. ... на думку вчених ... 4. Я подумав ... і вирішив дізнатися про це більше.

563. І. Виконайте роботу в групах із 3-х учнів. З поданих речень утворіть по три речення з прямою мовою, де б слова автора, подані в дужках, були розташовані: а) перед прямою мовою; б) у середині прямої мови; в) після прямої мови. (Кожен член групи складає речення одного виду.)

1. Київ був одним із найдавніших міст Європи, і нині це засвідчують пам'ятники старовини (писав у XVII столітті французький інженер Боплан в «Описі України»). 2. Вони кмітливі і проникливі, дотепні й надзвичайно щедрі, не прагнуть великого багатства, зате дуже люблять свободу (докладно описує автор життя запорожців). 3. Особливим місцем на Дніпрі є козацький острів Чортомлик (зазначає Боплан). 4. У водяні лабіринти біля острова не наважувалися запливати

турецькі військові галери. Козаки тут давали їм доброго прочухана, стріляючи з очерету (розповідає дослідник).

П. Прочитайте складені вами речення, дотримуючись інтонації при прямій мові. Поясніть розстановку розділових знаків.

564. Запам'ятайте послідовність синтаксичного розбору речення з прямою мовою.

Послідовність синтаксичного розбору речення з прямою мовою

1. Назвати речення з прямою мовою.
2. Вказати слова автора і пряму мову.
3. Розібрати слова автора і пряму мову як відповідні прості чи складні речення.
4. Пояснити розстановку розділових знаків при прямій мові.

Зразок усного розбору

«Ти їй листа напиши», — сміявся Петрик (В. Земляк).

Речення з прямою мовою. Пряма мова — *«Ти їй листа напиши»*. Слова автора — *сміявся Петрик*. Речення, яким виражена пряма мова, є спонукальним, простим, двоскладним, поширеним, повним. Речення, яким виражені слова автора, є розповідним, простим, двоскладним, непоширеним, повним. Пряма мова береться в лапки, після неї стоять кома і тире, а слова автора пишуться з маленької літери.

Зразок письмового розбору

«Ти їй листа напиши», — сміявся Петрик (В. Земляк).

Речення з пр. мовою: «П», — а. Пряма мова вираж. реченням: спонук., прост., двоскл., пошир., повн. Сл. автора вираж. реченням: розпов., прост., двоскл., непошир., повн.

565. І. Прочитайте текст, дотримуючись інтонації при прямій мові. Визначте його стиль, тему. Доберіть заголовок.

Величезна армія турецького султана наближалася до Відня. Позаду на її шляху лишилися завойовані європейські міста. Така ж сумна доля чекала і столицю Австрії. І тут до командуючого обороною міста прийшов вусатий чолов'яга з люлькою¹ в зубах. Він сказав: «Напишіть листа союзникам, і я віднесу його». «Як же ти проберешся? Ворог кругом!» — запитали його захисники міста. «Піду просто через турецький табір, — відповів чоловік, — і видам себе за турка».

Це був український козак Юрій Кульчицький. На той час йому було сорок три роки. В одному з походів відважному козаку не пощастило — потрапив у полон до турків. Але ця

¹ Люлька — рос. курительная трубка.

біда принесла Кульчицькому й одну користь: здібний бранець бездоганно вивчив турецьку мову. Згодом він утік із неволі і став купцем у Відні.

Вручили австрійські воєначальники Кульчицькому листа й чекали, що з того вийде. Перебрався він із приятелем до вожого табору, аж тут почалася страшна гроза. Турки вранці побачили їх. «Хто ви такі?» — питають. «Хіба не бачите? — сердито промовив козак. — Я — турецький купець, а це — мій слуга». Потім посміхнувся: «Провізію¹ привезли для вас. І куди воно в вас дівається?»

Лист дійшов до адресата, і до Відня швидко рушило на допомогу військо союзників. Коли найшанованіші люди Відня запропонували нагородити сміливців, Кульчицький не захотів грошей. «Мені нічого не треба, — сказав Юрій. — Хіба що віддайте каву. Її турки залишили з переляку у своєму таборі». «Забирай її, — кажуть, — вона нікому не потрібна. Нормальна людина таке пити не може!»

І до сьогодні вся Європа готує каву за рецептом нашого земляка. Шкода тільки, що забули назвати: «Кава по-Кульчицькому» (За М. Слабошпицьким).

П. Чи вдалося авторові через пряму мову передати настрій і характер осіб? Випишіть речення з прямою мовою. Зробіть синтаксичний розбір 6-и речень з прямою мовою (на вибір).

566. Складіть речення за поданими схемами. Сформулюйте правила вживання розділових знаків при прямій мові. Складені речення використайте як приклади.

1. А: «П». 2. «П», — а. 3. «П!» — а. 4. А: «П?» 5. «П, — а, — п». 6. «П?—а. — П». 7. А: «П», — а.

567. І. Перекладіть і запишіть текст українською мовою, розставляючи розділові знаки при прямій мові. Прочитайте. До чого закликав громадськість, і зокрема молодь, російський художник Микола Реріх? Яку роль у житті людини він відводив творчості?

Рерих всегда радовался, если видел на выставках своих произведений детей, **молодёжь**. Он обращался к общественности откройте в школах пути к **творчеству**, к великому искусству. Замените пошлость² и уныние³ радостью и прозрением⁴. **Развивайте** инстинкт творчества с **самых малых** лет ребёнка. И дайте ему **счастливую, смелую жизнь**, полную⁵ деятельности

¹ Провізія — продовольство, їстівні припаси.

² Пошлость — укр. вульгарність, банальність.

³ Уныние — укр. нудьга, зневіра.

⁴ Прозрение — укр. прозріння.

⁵ Полный (чего-либо) — укр. тут: наповнений (чимось).

и светлых достижений. Он обращался к творческой молодёжи любите труд, делайте его с радостью. Дайте радость и кому-то, Вам **неведомому**¹. Давать радость — это как увидеть восход солнца. Будьте проще и любите природу (*Зі збірн. «Зажигаєте серця»*).

II. Обґрунтуйте розстановку розділових знаків у тексті.

III. Порівняйте вимову і написання виділених слів в українській та російській мовах.

568. I. Спишіть речення, розставляючи розділові знаки при прямій мові. Поясніть розстановку розділових знаків.

1. „Ти приїхав, чує брат її гарячий шепіт. Допоможеш мені одну зоряну загадку розгадати.” 2. „Чи знайдуть чайки наш водопій?” — запитала Віталіка Тоня. 3. Відставивши лопату, дід починає звично скаржитися на природу: улітку дощ не покрапає, взимку снігу не побачиш. 4. „У небі всі ми рівні!” — усміхнувся командир. Крила одні на всіх (*З тв. О. Гончара*). 5. Про Вас недавно хтось писав: поезії окраса. Як засміялося ж до них та праведне сонце, не дурно гріло я, світило у кожне віконце (*За П. Тичиною*). 7. І хмари так казали їм: любі сестри, полетім в краї щасливі і веселі... 8. Хай по-вашому вже буде: каже з усміхом Максим (*За Олександром Олесею*).

II. Зробіть синтаксичний розбір 4-х речень (на вибір).

§ 41 Непряма мова. Способи заміни прямої мови непрямою

Багатогранний талант

569. I. Відпрацюйте вимову слів у рамках. Прочитайте текст. Визначте тему та доберіть заголовок.

Якось у лабораторії Івана Пулюя в Празі (подружжя переїхало туди 1884 року) сталося несподіване: під час експерименту на фотоплівці відбився кістяк руки! Іван схвилювано вигукнув: «Я винайшов невидимі промені, які проходять через тверді тіла. Мені вдалося побачити невидиме!»

невідимий

Можливо, саме так відбулося відкриття Х-променів, які відомі ще як рентгенівські.

відзнака

Закінчивши з відзнакою Тернопільську класичну гімназію, Іван Пулюй вивчає богослов'я у Віденському університеті. Та замість

¹ Н е в е д о м ы й — укр. невідомий, незнаний.

сану священика обирає навчання на кафедрі експериментальної фізики. Згодом у Страсбурзі успішно захищає дисертацію і здобуває ступінь доктора філософії (спеціалізація з фізики).

На паризькій виставці Пулюй отримав за вакуумну трубку срібну медаль, а свої спостереження виклав у статті. Однак ніхто у вченому світі на неї не зреагував. Далі була ще одна ґрунтовна стаття, яка містила глибші порівняно з Рентгеном результати досліджень природи та механізму виникнення Х-променів.

Досі залишається спірним питання про відкриття рентгенівських променів. Якщо Рентгена знає нині весь світ, то про ім'я Івана Пулюя тільки зараз ми довідуємося більше. На думку науковців, внесок Рентгена у дослідження Х-променів явно завищений. Так, російський вчений Кудрявцев, називаючи Рентгена хорошим експериментатором, відзначає хибність¹ його теоретичного мислення. З цього приводу в «Истории физики» він пише: «Тонкий і вмілий експериментатор, Рентген не виявив нахилу² до пошуків нового».

завищений

Дослідники наукових здобутків³ Івана Пулюя стверджують, що його рентгенограми мали вищу якість, ніж Рентгенові, і тривалий час лишалися неперевершеними⁴ за технікою виконання. Пулюй зробив перший знімок повного людського скелета.

неперевершений

Величною є постать Івана Пулюя і на громадській ниві. «Ти був людиною, яка знала, як бути вірним народові, з якого ти вийшов, і немає більшої вірності, ніж вірність власному народові», — говорив про нашого земляка ректор Празької політехніки. І не випадково. Іван Пулюй переклав українською мовою підручник геометрії, виступав за створення українського університету у Львові.

За свідченнями очевидців, учений знав 15 мов. Саме таку людину шукав український письменник Пантелеймон Куліш для перекладу Біблії. Їхня творча співпраця тривала понад двадцять років. Після смерті письменника Іван Пулюй завершив переклад. Дружина Куліша Ганна Барвінок високо оцінила внесок ученого. Вона із вдячністю писала: «Не було б Пулюя, не було б і Біблії...»

свідчення

¹ Х і б н и й — *рос.* ошибочный.

² Н а х и л — *рос.* склонность.

³ З д о б у т о к — *рос.* достижение.

⁴ Н е п е р е в е р ш е н и й — *рос.* непревзойдённый.

Життя Івана Пулюя пройшло в основному за межами України. Але помислами і добрими справами він завжди залишався серед свого народу, підносив його велич (За І. Шаровим).

II. Про який винахід ідеться у тексті? Які відомості стали для вас відкриттям?

III. Назвіть у тексті речення з прямою мовою. Поясніть вживання розділових знаків при прямій мові.

570. Прочитайте, дотримуючись інтонації. Назвіть речення, у яких чийсь слова, думка передаються не дослівно, а лише зі збереженням основного змісту. Як називається такий спосіб передачі чужого мовлення?

1. Чоловік дав якусь загнуту кісточку і сказав: «Це рибальський гачок. **На** цей гачок твої старовинні предки колись ловили рибу в Дніпрі. **Спробуй** і ти зловити судака чи в'язя». 2. «Предки ловили, авжеж, — мовив дід. — Бо риба водилась». 3. «Діду, — просиш, — візьміть мене з собою на Княжу гору!» 4. «Е-е, синашу, до Княжої гори треба дорости, — каже дід. — Ти спершу дорости, а я потім візьму». 5. «Коли ж я доросту, коли?» — кричиш у розпачі до всього світу (За Є. Гуцалом). 6. Молодий професор теоретичної фізики Альберт Ейнштейн запитав Івана Пулюя, чи дійсно він відкрив Х-промені ще у вісімдесятих роках минулого століття (С. Іваничук). 7. Учителька попросила хлопчиків, щоб вони перенесли парту з другого поверху на четвертий. 8. Часто ми кажемо собі, що цю роботу обов'язково треба зробити (В. Пекеліс).

◆ **Непряма мова** (рос. непрямая речь) — це чуже мовлення, передане не дослівно, а тільки зі збереженням змісту висловлюваної думки без збереження форми та інтонації. Порівняйте:

◆ **Пряма мова**

◆ «Ми йдемо зустрічати
схід сонця», — повідомила
дочка (О. Гончар).

◆ **Непряма мова**

◆ Дочка повідомила, що
вони йдуть зустрічати
схід сонця.

◆ В усному і писемному мовленні нерідко доводиться
пряму мову замінювати непрямою. У такому випадку
утворюється складне речення, у якому є дві частини: го-
ловна — слова автора, і підрядна — пряма мова, які
з'єднуються сполучниками *що, щоб, ніби*, займенниками
і прислівниками *хто, що, який, чий, котрий, де, коли*
та ін., які виступають у ролі сполучних слів, або часткою
чи, яка стає сполучником.

Заміна прямої мови непрямою

Види речень прямої мови за метою ви- словлювання	Засоби зв'язку між частинами речення	Пряма мова	Непряма мова
Розповідне речення	Сполучники що, ніби, щоб	«Циклон продов- жується», — від- повідала морська метеослужба (М. Він- грановський).	Морська метео- служба відпові- дала, що циклон продовжується.
Питальне речення	Сполучник чи, сполучні слова хто, що, який, ко- трий, коли, як та ін.	«Що ж ти малю- вав?» — спитав я його (Т. Шевченко). «Щось казав батько вчора?» — вкотре допитувався Антон (С. Гуцало).	Я його спитав, що він малював. Вкотре Антон допитувався, чи батько щось казав учора.
Спонукаль- не речення	сполучник щоб	«Іване, піди нару- бай дров», — сказа- ла мати (За В. Си- моненком).	Мати сказала Іванові, щоб він пішов нарубав дров.

- ◆ Запитання в прямій мові — пряме запитання, а запитан-
ня, передане непрямою мовою, — непряме. В кінці речення
◆ з непрямым запитанням **знак запитання не ставиться**.

571. І. Замініть пряму мову непрямою і запишіть речення. Чи пере-
дають речення з непрямою мовою особливості чужого мовлення, як
це відбувається при прямій мові?

1. «Краще чути суперечку розумних, ніж науку нерозум-
них», — читаємо у тексті «Слова Данила Заточника». 2. «Ро-
зум і краса, — зазначає автор, — є найбільшими дивами на
землі» (М. Слабошпицький). 3. Даруючи матері коралову
гілку, сказав: «Є вони рожеві, голубі, а це — білий» (О. Гон-
чар). 4. «Мені можна нарвати квітів?» — сумно спитала дівчи-
на. 5. «Хіба в мене так і не буде справжнього діла?» — питає
його Оксана (За В. Симоненком). 6. Я попросив директора: «На
завтра зйомки не відміняйте». 7. Микитович посміхнувся і
запропонував: «Сідайте у двадцятому ряді посередині». 8. «Не
лягай на землю!» — зашепотів коневі Василь (М. Вінгра-
новський).

ІІ. Визначте види речень за метою висловлювання. Поясніть, як ви
виконали заміну прямої мови непрямою.

У непрякій мові змінюють особу займенників і дієслів відповідно до особи, від імені якої тепер передається чуже висловлювання: *«Ви мене пам'ятаєте?» — раптом спитала Леся (Григор Тютюнник). — Леся раптом спитала, чи ми її пам'ятаємо.*

Непряма мова точно не відтворює чужої мови, а передає лише її загальний зміст. Тому такі елементи розмовного мовлення, як вигуки, повторення, іноді — вставні слова, частки опускають, а звертання — або опускають, або роблять підметами чи додатками: *«Справді, де вовк?» — перепитав Андрійків тато (М. Вінграновський). — Андрійків тато перепитав, де вовк. «А хто тобі цю книжку дав, хлопче?» — запитав старшина (Б. Грінченко). — Старшина запитав хлопця, хто йому дав цю книжку.*

Якщо пряма мова складається з кількох речень, то під час заміни її непрямою утворюється складне речення: *«Ні, тронки¹ не дам, — відмовила Тоня. — Без неї вночі нам ніяк не можна» (О. Гончар). — Тоня відмовила, що тронки не дасть, бо без неї вночі їм ніяк не можна.*

572. Замініть речення непрямою мовою і запишіть. Поясніть особливості такої заміни, коли пряма мова складається з кількох речень, містить вигуки, частки, звертання. Зверніть увагу на зміну особи займенників і дієслів.

1. «Заїхали ми не так і далеко, — виправдовувався Андрійко. — А заметіль почалася в одну мить». 2. «А ти не бачив по небу, що заметіль починається?» — запитав сердито Андрійків тато. 3. «І я з тобою лісом додому піду, добре?» — прошепотіла Сашкові Галя. 4. «Мамо, не тріть так сильно, вуха болять!» — просив Андрійко. 5. «Дядько Чепіжний хоче, видно, добряче змерзнути», — відповів Сашко (З тв. М. Вінграновського). 6. Учитель сказав: «Треба послухати спершу, що Олександра скаже». 7. «Не кажи вчителю, — просить мене Олександра, — я тобі малюнок дам». 8. «Ну, хлопче, йди додому», — звелів старшина (З тв. Б. Грінченка).

573. І. Прочитайте текст. Визначте його стиль, тему та доберіть заголовок.

Тяжко захворів князь Володимир Мономах. Різні знахарі й цілителі бували в нього, але ніхто нічим не годен був допомогти. Та хтось сказав, що в монастирі Феодосія Печерського живе незвичайний чернець на ймення Агапіт, який лікує всі хвороби й повертає всіх до життя.

¹ Т р о н к а — дзвіночок, який чабани вішають на шию тваринам, щоб їх легше було розшукати.

Послали з Чернігова до Києва гінців. З'явилися вони до ігумена й прохають негайно відпустити знахаря-чудотворця Агапіта до Чернігова. Той відповів, що не даватиме Агапітові ніяких наказів. Він додав, що Агапіт учинить так, як сам вважатиме за потрібне.

Покликали Агапіта. Прийшов він, уважно вислухав послів. Сказав їм, що наклав на себе обітницю¹ ніколи не кидати стін святої обителі, тому й не може рушити з ними до Чернігова. Мономахові послі гнівалися, але Агапіт був невблаганний. Він сказав, що слівца не порушить. Потім чернець додав, що всіх хворих прагне зцілити від недуги. І передав чудодійне зілля для Мономаха. Агапіт запевнив, що князь скоро стане на ноги.

І сталося диво. Князь Володимир Мономах одужав. Він вирішив озолотити ченця за медичне мистецтво. Але Агапіт, дізнавшись про таке, навіть не вийшов до посланців. Чернець переказав їм, що навіть не торкнеться золота. І звелів роздати його убогим біля воріт монастиря. Тоді, сказав Агапіт, він вважатиме, що одержав нагороду. Ошелешені посланці виконали Агапітове бажання (За М. Слабошпицьким).

II. Випишіть з тексту речення з непрямою мовою. Замініть її прямою мовою. Порівняйте речення та прокоментуйте, як відбулася заміна прямої мови непрямою.

574. I. Випишіть із тексту вправи 569 речення з прямою мовою, замініть їх на непряму мову. Назвіть частини утворених речень та засоби зв'язку між ними (сполучники, сполучні слова).

II. За складеним планом усно перекажіть текст, замінюючи пряму мову непрямою.

§ 42 Цитата. Розділові знаки при цитатах

Пізнай себе

575. I. Відпрацюйте вимову слів у рамках. Прочитайте текст, визначте його стиль та основну думку. Доберіть заголовок.

Сто років тому дев'яносто шість відсотків усієї роботи на землі людина виконувала сама — за допомогою своїх мускулів. А нині? Скільки роботи переклали люди на машини! І віддали їм таке необхідне для себе фізичне навантаження².

До категорії людей, які мало рухаються, на жаль, належить і більшість школярів. Безперечно, всі ви вчитеся, отже повинні

навантаження

¹ Обітниця — рос. обет.

² Навантаження — рос. нагрузка.

порушувати

різнобічний

сидіти на уроках у школі й готувати уроки вдома. Але правильно чергувати активний і пасивний — сидячий — спосіб життя ви також повинні.

Медики встановили точно, що фізичне навантаження організму призводить не лише до слабкості м'язів і ожиріння. Порушуються обмінні процеси в організмі, знижується працездатність вищої нервової системи. Від рівня різнобічної¹ фізичної підготовки залежать і деякі функції нашої психіки, увага, пам'ять.

Академік Іван Павлов писав: «Для діяльного стану вищого відділу великих півкуль головного мозку необхідна певна мінімальна сума подразників²». Цією «мінімальною сумою подразників» і є рух.

Про користь руху люди знають давно. Думку про те, що «в русі — життя», підтверджують видатні люди минулого і сьогодення. Видатний філософ давнини Платон називав «культурою» людину, яка не вміла плавати й бігати. Аристотель навчав учнів, прогулюючись разом з ними. «Думка стає жвавішою³, коли тіло розігріте прогулянкою», — казав він. А відомий французький лікар XVIII століття Тіссо вважав: «Рух, як такий, може за своєю дією замінити будь-які ліки, але всі лікувальні засоби світу не в змозі замінити рух». Великий просвітитель Жан-Жак Руссо стверджував: «Бажаєте сформувати розум вашого учня, розвивайте його тіло, яким розум повинен керувати».

Цікавий факт: багато відомих людей, аж ніяк не медиків, часто підкреслювали благотворний вплив руху на активізацію думки. Так, видатний німецький учений Герман Гельмгольц зізнавався, що найцікавіші думки приходять до нього під час прогулянок. Корній Чуковський розповідав, що Маяковський, пишучи поему «Хмарина в штанах», щодень проходив берегом моря до двадцяти кілометрів, а часом навіть мчав по камінню.

«Чому ж у такому разі ми сидимо за партами? Чи не почати нам на законній підставі рухатися під час уроків?» — зрадіє дехто з вас. Однак жодну, навіть найкориснішу ідею не можна доводити до абсурду. Із усього сказаного ви повинні зробити правильний висновок: не бійтеся руху, впорядку-

урізноманітнювати

уйте й урізноманітнюйте⁴ режим дня, чергуючи розумову діяльність із фізичними навантаженнями, не бійтеся втомлюватися фізично.

¹ Різнобічний — рос. разносторонний.

² Подразник — рос. раздражитель (наук.).

³ Жвавий — рос. резвый, приткий, подвижный.

⁴ Урізноманітнювати — рос. разнообразить.

Не забувайте: стан вашого здоров'я часто залежить від вас самих. Запам'ятайте слова російського лікаря, професора Матвія Мудрова: «Щоб зберегти здоров'я, запобігти хворобам, немає нічого кращого за вправи тілесні або рухи» (За В. Пекелісом).

П. Чи згодні ви з думкою автора? Який висновок із прочитаного зробили для себе?

ПІ. Якими способами передається у тексті чуже мовлення? Наведіть приклади прямої і непрямої мови. Для чого автор вводить у текст висловлювання відомих людей?

♦ **Цитата** (рос. цитата) — це дослівний уривок з чийого-небудь висловлювання або тексту. Цитати використовуються у наукових та публіцистичних працях з метою підтвердження чи пояснення певної думки. Вони є особливим різновидом чужого мовлення.

576. І. Прочитайте текст. Запам'ятайте поради автора.

Промовцеві у своєму виступі не досить висловити певні думки — їх треба ще донести до слухачів. Ретельна підготовка виступу полягає також у тому, щоб знайти спосіб, як найкраще подати ці думки.

Для того, щоб обґрунтувати правильність своїх поглядів або тверджень, пошліться на свідка події чи на авторитетного фахівця¹ в даній галузі. Чим більше слухачів знає того свідка або фахівця, тим переконливіше звучатимуть ваші слова. Якщо ж ви посилаєтеся на фахівців або свідків, яких слухачі не знають, то треба дещо сказати про кожного з них. Наприклад, вказати, що людина, думку якої ви наводите, — досвідчений спеціаліст у певній галузі науки, культури, видатний письменник і т. п.

Цитувати намагайтеся якомога точніше. Точна цитата звучить набагато переконливіше.

Чи варто цитувати джерело і сторінку? Не завжди. Зрозуміло, самі ви повинні знати точно, звідки взято вислів.

Треба знати, що приблизним цитуванням думок чи висловів авторитетних осіб (вчених, письменників) слухачі можуть просто-напросто знехтувати (За І. Томаном).

П. Поясніть, для чого і коли використовують цитати.

ПІ. Скористайтеся порадами автора під час підготовки виступу, написання твору-роздуму, викладу теми уроку.

¹ Фахівець — рос. спеціаліст, професіонал.

Синтаксична будова цитат буває різною. Одні з них являють собою просте чи складне речення, інші мають у своєму складі кілька речень, а деякі з них — лише частину речення (словосполучення чи одне слово).

Цитата на письмі обов'язково береться в лапки.

У цитаті не можна нічого змінювати, навіть розділових знаків.

Якщо цитата наводиться у вигляді прямої мови, то розділові знаки при ній ставляться так само, як і при прямій мові: *Великий Платон сказав: «Думки управляють світом» (За О. Реріх).*

Якщо цитата є частиною авторського речення, то вона береться в лапки і починається з малої букви: *На думку київського дослідника Миколи Суслонярова, «трипільці користувалися буквено-звуковим алфавітом» (І. Новиченко).*

Якщо цитата наводиться не повністю, то на місці пропущених слів ставиться три крапки: *Відомий український учений зазначав: «... частина трипільців була, напевно, предками греків».*

Якщо цитата подається у формі вірша, то вона в лапки не береться: *У вірші «Мій матері», згадуючи дитинство, Олександр Олесь зізнавався:*

*І, зробившись рідним братом
Вітру, простору і трав,
Кидав я нудну роботу
І в зелений степ тікав.*

577. Знайдіть цитати у тексті впр. 575. Назвіть, які з них наводяться у вигляді прямої мови, а які є частиною авторського речення. Прокоментуйте вживання розділових знаків при цитатах.

Віслів

твердження, міркування, передане небагатьма словами, фраза: *За висловом Олександра Довженка «життя є найбільшим з мислимих благ».*

Віраз

вияв настрою, почуття на обличчі, в очах: *Вираз на лиці понуро-урочистий (П. Куліш);*
у математиці:
 $a^2 + b = c$.

578. І. Прочитайте висловлювання відомих людей. Визначте, якою темою вони об'єднані.

1. Українці — натхненні творці, горді за свою націю, а в піснях цього народу є такі розкішні образи, що можуть здивувати своєю майстерністю професійного поета (*Янош Арань, угорський поет*). 2. Українські простори — столиця ліричної поезії. Звідси пісні невідомих авторів часто поширювалися по всій Слов'янщині (*Адам Міцкевич, польський поет*). 3. Моя

радість, життя моє! Пісні! Як я вас люблю! ...Покажіть мені народ, у якого б було більше пісень. Наша Україна дзвенить піснями (Микола Гоголь, російський і український письменник).

II. Запишіть речення, дібравши до поданих цитат слова автора. Поясніть вживання розділових знаків при цитатах.

579. I. Попрацюйте в групах із 4-х учнів. Оберіть кожен одну із груп речень. Запишіть їх, правильно оформляючи цитати. Визначте, якій темі присвячені речення.

A. 1. Дійовим і гуманним лозунгом нашого життя стали слова здоров'я — суспільне благо. 2. Наукове пояснення, наведене в енциклопедії, стверджує здоров'я — природний стан організму, який характеризується його зрівноваженістю з довколишнім середовищем і відсутністю будь-яких больових змін. 3. Усім відомий мудрий вислів римлян у здоровому тілі — здоровий дух. 4. Мабуть, і вас стосуються слова академіка Бикова біда наша в тому, що ми починаємо думати про своє здоров'я лише тоді, коли починаємо його втрачати...

Б. 1. Згадавши, що за весь день не зробив жодного доброго діла, імператор Тит виголосив друзі, я втратив день! 2. Пропав той день, що без користі минув вважав Катон. 3. Пліній казав учням загублений той день, який ти не використав на навчання. 4. Російський художник Микола Реріх таким бачив майбутню основою перебудови світу будуть праця, творчість.

В. 1. Розум росте у людей у відповідності із пізнанням світу писав Емпедокл, давньогрецький філософ-матеріаліст і поет. 2. Мудрість — донька досвіду стверджував Леонардо да Вінчі. 3. Лев Толстой говорив намагайтеся дати розумові якнайбільше поживи. 4. Народна мудрість вчить тільки після невтомної праці з'являється талант.

Г. 1. Письменник Стендаль намагався пізнати себе що я за людина? Чи є у мене здоровий глузд? І коли є, то чи глибокий він? ...Я зовсім не знаю самого себе. 2. Лев Толстой якось сказав про себе постійно триває найсерйозніша робота думки: чи так я живу, перевіряю себе... 3. Великий німецький поет Гете вчив пізнавати себе тільки шляхом дії, а не споглядання спробуй виконати свій обов'язок, і ти дізнаєшся, що в тобі є. 4. Письменник Микола Островський закликав бути вимогливим до себе слід точно і ясно, не шкодуючи самолюбства, з'ясувати свої недоліки і вирішити раз і назавжди, буду я з ними миритися чи ні.

II. Прочитайте кожен свої речення, назвавши їх тему. Разом визначте, якою спільною думкою об'єднані всі цитати.

580. І. Спишіть, правильно оформляючи цитати. Прочитайте текст, визначте основну думку.

Фізична культура передбачає гармонійний розвиток людини. Не випадково мудрі греки говорили він негарний, бо не вміє ні плавати, ні читати. Людина часто не підозрює, що в ній закладено величезні сили. Відомий хірург Микола Амосов висунув ідею жити не хворіючи, посилаючись на великий запас міцності людського тіла. А знаний у світі спортсмен Луріх, якого називали батьком естонської боротьби, переконливо писав атлетом може стати кожен. Треба вірити, що при бажанні людина здатна домогтися всього, тільки б бажання це було достатньо сильним, могло перебороти інертність¹ тіла (*За В. Пекелісом*).

П. Сформулюйте відповідь на запитання «Чому треба займатися фізкультурою?». На підтвердження вашої думки використовуйте цитати з тексту цієї вправи та вправи 575.

581. Виберіть із художніх або публіцистичних творів цитати, що об'єднані спільною темою, наприклад: «Світ про Україну», «Любов перемагає все», «Музика слів», «Думки повинні бути світлими» або оберіть свою тему. Запишіть цитати. Використайте їх у невеликому за обсягом (8—10 речень) усному творі-роздумі на одну із тем. Якщо це необхідно, занотуйте тези вашого роздуму.

§ 43 Діалог. Розділові знаки при діалозі

Добродійність — ознака цивілізованої держави

582. І. Відпрацюйте вимову слів у рамці. Прочитайте інтерв'ю² з Михайлом Слабошпицьким за особами, дотримуючись інтонації. Визначте стиль тексту.

— Ви написали книжку про українських меценатів різних часів. А чого ще там немає на означену тему?

— Немає ще багатьох і багатьох фактів з історії і сучасності українського благодійництва — не могло все вміститися в одній книжці. Це явище вимагає найдокладнішого дослідження.

— Але ж Ви, здається, не стверджуєте, що меценатство — то привілей і слава тільки українців?

— Звичайно, ні. Чи не кожен народ має цікаві сюжети цієї теми в своїй історії. Подеколи вони звучать як легенди, притчі або навіть казки. Скажімо, великий персидський поет

¹ Інертність — бездіяльність, малорухливість.

² Інтерв'ю — призначена для опублікування в пресі, передачі по радіо, телебаченню розмова журналіста з політичним, громадським діячем.

Фірдоусі на замовлення шаха заримував усю історію держави й сподівався від можновладця обіцяних грошей (по одному золотому за кожен двовірш!). До речі, ця натхненна праця забрала в Фірдоусі тридцять років життя! Сімдесятирічний поет написав шістдесят тисяч двовіршів «Книги правителів» — творіння, якому

*благодійництво
найдокладніший
можновладець
кишеня
вичерпується
добродійний*

важко знайти поетичний аналог. У нагороду одержав шістдесят тисяч не золотих, як було умовлено, а срібних монет. І тоді поет із щедрістю мецената роздав усі одержані монети слугам та жебракам і з легкими кишнями назавжди покинув палац шахів.

— Я читала, що комусь із поетів меценати дали не гроші, а королівство. Чи це не легенда?

— Про ту історію пише данський літописець Сакс Граматик. По смерті короля Данії Фото з'ясувалося, що він не має спадкоємців. І тоді найсанованіші люди нації вирішили: королем стане той, хто найталановитіше оспіває у віршах усі діяння великого Фото. В турнірі поетів переміг автор дзвінких строф на ім'я Тьярно. І він одержав у нагороду не лавровий вінок, а королівську корону.

— У вашій книжці йдеться про кількох українських добродійників, що живуть поза межами України. Хіба тільки ними вичерпується перелік тих, хто заслуговує наймення меценатів?

— Звичайно ж, ні. Я пишу тут тільки про тих, кого особисто знаю, чії долі видалися мені особливо помітними в нашій національній історії. Важливо, що смак до благодійництва з'явився і в незалежній Україні, де на сьогодні є багато відомих добродійних організацій, як, скажімо, «Відродження».

— Ви вірите, що благодійництво в Україні стане справді масовим явищем?

— Гадаю, що у нас буде як в інших сучасних державах, де благодійництво вважається добрим тоном і неодмінною складовою діяльності громадських організацій. Цей досвід був у нашого народу на всіх попередніх етапах його існування. Скажімо, в Київській Русі благодійність уже складалася з часу прийняття християнства. Як пише в своїй цікавій книжці «Благодійні товариства Києва (др. пол. XIX — поч. XX ст.)» Федір Ступак, князь Володимир уже 996 року офіційно поклав громадську опіку на духовенство, визначивши десятину на утримання монастирів, церков. У тій книзі — й славетний лікар Агапіт, який ніколи не брав грошей за лікування, і сестра Володимира Мономаха Яна Всеволодівна, яка 1086 року

заснувала при Андріївському монастирі перше у всій Європі жіноче училище й своїм коштом утримувала його.

— Отож маємо підстави сказати, що благословенна традиція добротворення сьогодні відновлюється?

— Так. І цій традиції належить не лише минуле, а й майбутнє (З кн. «Українські меценати»).

II. Якій темі присвячена розмова? Кого називають меценатами? Чи можете навести приклади добродійності, про які читали в пресі, чули по радіо, телебаченню?

III. Доберіть із тексту синоніми до слова *меценатство*.

IV. Чи можна визначити зі змісту прочитаного, кому належать висловлювання? Обґрунтуйте свою відповідь. Пригадайте, як називається такий спосіб передачі чужого мовлення. У чому полягають його особливості? Як називаються слова кожного учасника розмови?

- ◆ Різновидом прямої мови є діалог. **Діалог** (рос. диалог) — це дослівно відтворена розмова двох осіб.
- ◆ **Висловлювання кожного учасника розмови називається реплікою.** При репліках слова автора часто бувають відсутні.

583. Прокоментуйте розстановку розділових знаків при діалозі у вправі 582. Порівняйте свої висновки, ознайомившись із відповідним правилом.

- ◆ Кожна репліка діалогу починається з нового рядка і в лапки не береться. Перед реплікою ставиться тире:
- ◆ — *Ви можете позичити мені свої підручники?*
- ◆ — *Позичити? Я можу віддати їх вам назавжди. А собі дістану інші (В. Земляк).*

584. I. Спишіть уривок з твору Олександра Довженка, правильно розташовуючи репліки діалогу і ставлячи відповідні розділові знаки.

Здрастуй, дочко. Ось твій новий дім. Дивись, простір який навколо! Як гарно! Подобається? Дуже! Який ви майстер, тату! На всі руки. Я всім у Каховці скажу: такого майстра, як мій тато, ніде другого нема...

II. Прочитайте уривок. Поясніть правила запису діалогу і вживання розділових знаків при ньому.

585. I. Прочитайте текст мовчки. Визначте тему розмови. Хто є дійовими особами? Кого називають Батьком історії?

— То скільки ж, на твою думку, було скіфів¹? — укотре запитую я Батька історії.

— Багато, — каже він.

¹ С к і ф и — степові племена, які населяли південну частину території сучасної України в I тис. до н. е. — на початку I тис. н. е.

— Багато та й годі?

— Дуже багато, більше від будь-якого з відомих мені племен. Коли я був у Скіфії, ніхто не лічив скіфські племена, нікому це не спадало навіть на думку.

— Чому? Бо кочовики весь час у русі і через те їх неможливо перелічити? — закидаю я.

Геродот¹ не вбачає в моєму запитанні якогось підступу й сам щиро обурюється:

— Чому, коли заходить мова про скіфів, усі кажуть «кочовики»?

— Бо так можна зрозуміти з твоєї «Історії». — Я цитую йому напам'ять кілька рядків: «Скіфи не орють землі й не сіють хліба, а пасуть коней та худобу й кочують у Причорноморських степах...»

— Кочують кочовики, стверджує Геродот і тут-таки заперечує: — Але ж крім кочовиків я згадую в своїй книзі й скіфів-хліборобів, і скіфів-орачів, і алазонів, і бористенітів... Усі ці племена живуть по селах, орють землю й сіють хліб. Цих скіфів дуже й дуже багато, а кочовиків зовсім трохи, тільки в степу понад морем.

— Скільки ж то «дуже й дуже багато»? Тисяч п'ятсот?

— Того ніхто не може сказати.

— А в твоїй книзі говориться про величезний казан...

— Отож-бо, що величезний, — бурчить Батько історії. — Хто може зважити таку вагу!.. (І. Білик).

II. Хто такі скіфи? Що ви дізналися з тексту про них? Що вам уже було відомо?

III. Оберіть персонажа і сформулюйте за змістом прочитаного 5—6 його реплік (кожен учасник діалогу). Розіграйте діалог, дотримуючись інтонації та передаючи особливості мовлення вашого персонажа.

IV. Чи супроводжується діалог, поданий у вправі, словами автора? Прокоментуйте розстановку розділових знаків: як виділяється кожна репліка, слова автора. Порівняйте свої висновки, ознайомившись із теоретичним матеріалом на с. 280.

¹ Геродот — перший в історії вчений-мандрівник (жив у V ст. до н. е.), автор «Історії», де описує багато країн, у тому числі Скіфію.

◆ Якщо висловлювання супроводжується словами автора, то ставляться ті самі розділові знаки, що й при прямій мові, але без лапок:

◆ — *Здрастуйте!* — привітався Сашко. — Скажіть, будь ласка, а де у вас той лікар, що лікує очі? Я здалеку, і в мене мало часу. Але я хотів би з тим вашим лікарем поговорити.

◆ — Приходьте після обіду, — відповіла жінка, не підводячи голови. — У нас — обід. Тридцять перша кімната (М. Вінграновський).

586. Прочитайте текст і спишіть, правильно розташовуючи репліки діалогу. Назвіть слова автора. Поясніть пунктуаційне оформлення діалогічного мовлення, яке супроводжується словами автора.

Купив тобі коня, сину, сказав батько, увівши тварину через ворота. Хороший, знаєш, такий кінь. Може, це й добрий кінь сказав Ілля. Не хочу вас ані гнівити, ані ображати, тату. Та боюся я на нього скакати. Ха-ха-ха засміявся батько. Чи такий ти хоробрий? Може, це й добрий кінь, сумно сказав Ілля. Але я боюся, що він для вас добрий, а не для мене. А ти спробуй мовив батько. Тоді поклав Ілля на коня руку, і той упав на коліна, захріп. Бачите, тату, руки моєї не тримає. Тоді не мені його шукати для тебе сказав батько (За Валерієм Шевчуком).

◆ Якщо репліки записуються не з нового рядка, а продовжують його, то кожна з них береться в лапки, а між репліками ставиться тире: «Математика вимагає до себе великої уваги». — «А в мене до неї немає ніякої уваги». — «Буде!» — з достоїнством запевнив Олесь Яринку (За В. Земляком).

587. І. Прочитайте текст за особами, дотримуючись інтонації. Скільки дійових осіб бере участь у розмові? Назвіть їх. Як називається розмова кількох осіб?

— Тоню, ти там не бачила на Центральній цієї лікарки? — запитав Корній.

— Не до неї мені було, — блиснула Тоня до всіх своїми горіхово-карими очима. — В мене екзамен був!

— Ну як? — поцікавився батько.

— Можете привітати. Хоч і жарко було, а склала!

— Що ж складала?

— Твір, — засміялася Тоня і додала багатозначно: — На вільну тему!

— І написала його, мабуть, азбукою Морзе? — весело зауважив брат. Тоня зайшлася рум'янцем:

— Ти вгадав.

Матері не подобалося, що вони розмовляють якимись натяками, і, осікши дочку поглядом, вона звернулася до сина:

— Ти ж, сину, хоч пиши частіше... Розказав би хоч тепер, що в тебе з рукою було?

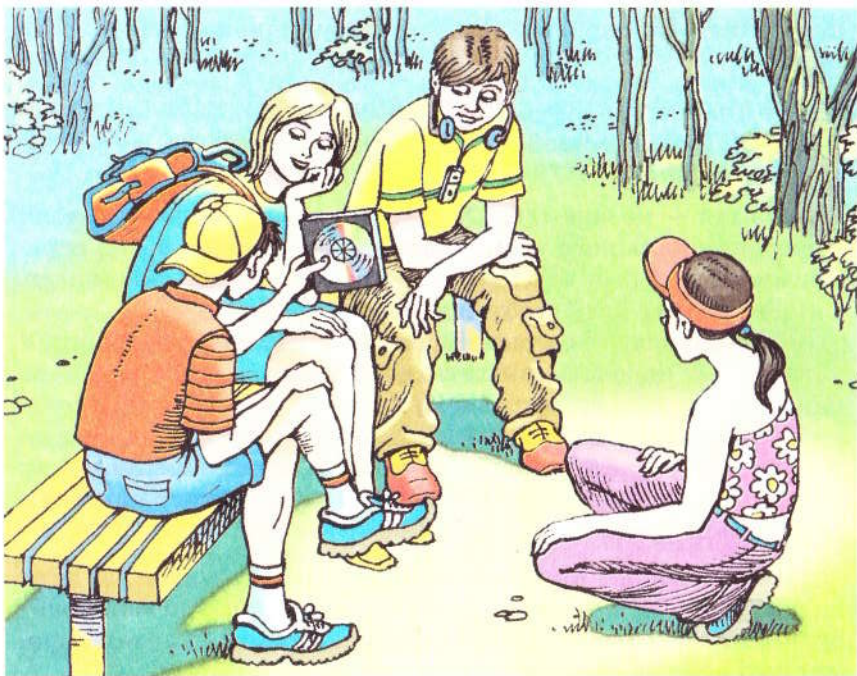
— Нічого страшного, мамо. Зрослася, як слід. — Пове-селілий, він ворухнув пальцями. — Рука як рука. Така, як і до того була. Не довша й не коротша (За О. Гончаром).

II. Прокоментуйте вживання розділових знаків. Виберіть репліки двох осіб (2—3 репліки) і запишіть їх упродовж рядка. Поясніть ужи-вання розділових знаків при такому способі запису діалогу.

◆ **Полілог** (рос. полилог) — розмова багатьох осіб.

588. Розгляньте малюнок. Як ви гадаєте, про що розмовляють друзі?

Згрупувавшись по четверо, складіть за малюнком полілог, розіграйте його перед класом.

589. I. Прочитайте текст і спишіть, записуючи кожну репліку з ново-го рядка і ставлячи відповідні розділові знаки.

Керівник Афіньської держави Перикл запитує у Геродота: «За якими законами живуть скіфи?» — «Скіфські закони су-ворі, але й праведні, — каже той. — Завинив у чомусь — при-ймай кару, відзначився — одержуй нагороду. Ухвалюючи якесь рішення, цар радиться зі старійшинами, а ті — з членами пле-мені. Не всім це до вподоби». — «Так, так, — підтримує розмо-

ву Перикл, — мені теж дехто докоряє, що я граюся з демократією¹. Я ж твердо стою на своєму: верховну владу слід передати народним зборам. Демократизація — це не гра, не забава, це суть життя з усіма його проявами» (За О. Ємченком).

П. Сформулюйте правила написання розділових знаків при діалозі. Запишіть по одному прикладу на кожен випадок.

590. І. Прочитайте текст мовчки. Визначте його тип, стиль та тему.

МЕЦЕНАТ ПЕТРО ЯЦИК

Послідовно критичний у поглядах на українську історію, українець, який давно живе за межами України, бізнесмен-меценат Петро Яцик усе ж оптиміст², бо вважає, що в нас є шанс стати тим народом і тією державою, які заслужать авторитет і повагу всіх. Він вірить у відродження нашого народу.

У книжці «Українець, який відмовився бути бідним» я вже писав про його схильність до монологів. Ось те, що запам'яталося вже з першої зустрічі.

«Життя — це боротьба. Хто зуміє за нього боротися, той і досягне найбільшого успіху. Моє життя є доказом, що перемога можлива для всіх, включно з людьми, які починають з нічого і все мусять здобути власною працею.

Я народився в селянській родині в Західній Україні. У юному віці довелося виїхати до Канади. Спочатку бачив канадське життя у негативному світлі.

Працювати почав за двадцять один долар на тиждень — мив посуд у ресторані. Було важко не так фізично, як психологічно. Але головне в житті — не здаватися і вірити в завтрашній день.

Моє будівельне підприємство спочатку будувало дві хати на раз, тоді п'ять, десять, двадцять. Аж дійшло до восьмисот будинків у 1983—1987 роках. Я почав також будувати промислові об'єкти.

Щоб досягти успіху, треба швидко вчитися, витримати конкуренцію, пізнавати закони даної країни. В багатьох справах треба собі відмовити сьогодні, щоб досягнути фінансового забезпечення завтра.

¹ Демократія — політичний лад, при якому верховна влада належить народові.

² Оптиміст — бадьора, життєрадісна людина, яка вірить в успіх.

Коли людина досягає певного рівня матеріальних благ, то **накопичення**¹ їх більшої кількості вже менш вартісне. У моєму випадку, досягнувши рівня фінансового самозабезпечення, я почав жити і працювати для ідеї, задля якої я пішов у світ.

Я громадянин Канади, але народився в Україні і не відчуваю потреби вдавати, що я хтось інший. Вважаю, що я не **принизив** моїми діями гідності² свого народу».

Наука, освіта, культура — ось що постійно фінансово підтримує Яцик-меценат. З ними він пов'язує сподівання на піднесення ролі України в світі й благополуччя у всьому українському домі. Видатним бізнесменом створено багато наукових центрів, фондаций.

Тільки в Торонтському університеті (Канада) — два центри Петра Яцика. Він очолив комітет, що збирав кошти для створення кафедри українознавства в Гарварді. Мільйон доларів подарував на заснування Центру досліджень історії України в Канаді. На кошти Освітньої фундації Яцика здійснюється переклад англійською мовою «Історії України-Руси» Михайла Грушевського.

Нині щорічно проводиться Міжнародний конкурс юних знавців української мови, що його створив і в основному фінансує почесний президент Ліги українських меценатів Петро Яцик. У конкурсі беруть участь учні 2—11 класів, а переможці в кожній номінації одержуть грошові премії. На думку Петра Яцика, цей конкурс допомагає популяризувати³ українську мову, і визначальною⁴ в цьому є роль школи (За М. Слабошпицьким).

Юні киянки — учасниці
VIII Міжнародного
конкурсу
ім. Петра Яцика

II. Як ви зрозуміли, хто такий Петро Яцик? У якій формі передано мовлення автора і мовлення героя розповіді? Пригадайте, що називається монологом.

◆ **Монолог** (рос. монолог) — розгорнуте мовлення однієї особи, яке адресується іншим особам або самому собі.]

¹ Накопичення — рос. накопление.

² Гідність — рос. достоинство.

³ Популяризувати — поширювати, пропагувати, робити широко відомим.

⁴ Визначальний — основний.

III. Кожен оберіть собі роль та передайте зміст прочитаного у формі діалогу між автором (кореспондентом) і меценатом. Репліки персонажів складіть на основі речень, поданих у квадратних дужках: а) репліки автора (кореспондента) — це запитання (пропозиції, прохання: *розкажіть, будь ласка, ... тощо*), сформульовані за змістом речень (по одному запитанню); б) репліки мецената — стисло переданий зміст речень, які є відповіддю на запитання. Формулюючи запитання і відповіді, використовуйте ключові слова, виділені в тексті (зорієнтуйтеся, які з ключових слів більше стосуються запитань, а які — відповідей). Розіграйте діалог за особами.

IV. Порівняйте монологічну й діалогічну форми мовлення. У чому полягають особливості діалогічного мовлення?

591. I. Прочитайте текст. У чому його повчальний зміст? Яким способом у тексті передається чуже мовлення?

Один із найздібніших учнів давньогрецького філософа Сократа Алківіад якось зізнався в тому, що боїться говорити перед широким загалом¹. У ті часи це був серйозний недолік: хто не вмів виступати перед широкою аудиторією², того не допускали до будь-яких державних справ. Сократ спитав Алківіада, чи боїться він говорити з шевцем. Той відповів, що ні, не боїться. Учитель поцікавився, чи боїться його учень говорити з кравцем. На що Алківіад відповів, що не боїться також. Сократ продовжував питати учня, чи боїться той розмовляти з будь-яким іншим ремісником. І знову Алківіад повідомив, що, звичайно, не боїться. Тоді Сократ запитав учня, чому ж він боїться говорити перед загалом, який складається саме з таких людей (*За І.Томаном*).

II. Запишіть розмову Сократа і Алківіада у формі діалогу. Поясніть вживання розділових знаків при ньому.

III. Прочитайте діалог за особами, дотримуючись інтонації.

592. I. Прочитайте текст за особами, дотримуючись інтонації. Назвіть у тексті авторську розповідь, репліки та слова автора при них. Поясніть вживання розділових знаків у діалозі.

— Та що й казати, — зітхнув під кущем косар Тройгуб. — Усе марніє, поганішає.

— Е-е! — філософствує дід під дубом. — То ж було колись — роси які та води, та болота довго стояли. А тепереньки вже скоро, видно, геть-чисто все повисихає й зведеться нінащо.

— Еге! Мабуть, до того воно йдеться, — погоджувався, зітхаючи крізь сон, Тройгуб.

¹ За г а л — велике коло людей, широка громадськість.

² А у д и т о р і я — слухачі промови.

— А комарів було! — захоплювався спогадами дід. — Дихати нічим, повірите, та здорові, як ведмеді. А тепер хіба це комарі? Так наче їх і немає зовсім... Або деркачі. То ж було як почнуть деркати вночі, спати не можна. А зараз де-не-де тобі деркне. О, чуєте? Мабуть, вже й на них перевід приходить...

Я слухав ці розмови під дубами, і так мені чомусь робилося тоскно, так шкода, що світ споганіє, поки я виросту, і не буде вже сінокосу тоді, ні риби.

— Хто це тобі казав, що світ стане гіршим? — спитав мене батько, коли я почав хлипати.

— Дід.

— Не слухай діда, синку.

— А Десна не висохне, тату?

— Та не висохне. Ціла буде. Спи вже, годі.

— Так рибу виловлять.

— Не виловлять. Тепер, синку, риба розумна. Хто там тепер її піймає? Спи.

Я прислухаюсь. Щось заскрипіло і тихо десь плеснуло на Десні (За О. Довженком).

П. Якими ще способами можна передати чуже мовлення? Виберіть із тексту розмову батька з сином, додайте, де необхідно, слова автора і запишіть діалог непрямою мовою. Поясніть особливості такої перебудови.

593. І. Перекладіть українською мовою уривок із повісті Тараса Шевченка «Художник» і запишіть у вигляді діалогу. Поясніть уживання розділових знаків. Хто, на вашу думку, є прототипами хлопчика і художника?

Я ничего не делаю отвечал мальчик застенчиво. Иду на работу. Да по дороге в сад зашёл. И, немного помолчав, прибавил я рисовал. Покажи, что ты рисовал. Ты часто ходишь сюда рисовать? Каждое воскресенье отвечал он. Ты учишься малярному мастерству? И живописному прибавил он.

 П. Прочитайте діалог за особами.

594. Прочитайте діалог, подумайте, яких реплік не вистачає. Відновіть деформований діалог, додаючи пропущені репліки, розіграйте його за особами.

— Що ти зараз читаєш?

— Може, і напам'ять щось розкажеш?

— Читай, я українську мову знаю.

595. І. Прочитайте розмову в бібліотеці. Подумайте, які правила спілкування у ній порушено і ким саме. Які репліки є зайвими, а яких не вистачає? Як потрібно було побудувати розмову відповідно до ситуації і правил спілкування?

— Доброго дня, Катерино Петрівно! Я хочу почитати щось цікаве.

— Доброго дня, Анатолію! А які саме книжки тебе цікавлять?

— Я люблю читати про пригоди, про мандрівників. Та в мене тут цілий список. О, Максиме, я вчора до тебе заходив. Хотів запропонувати пограти в футбол. Ти де був?

— Я був зайнятий, допомагав мамі закуповувати продукти.

— Теж мені робота...

— Давай, Анатолію, свій список, подивимося, — сказала Катерина Петрівна. — Познач у ньому ті книжки, які хочеш прочитати в першу чергу.

 II. Перебудуйте діалоги відповідно до правил спілкування і розіграйте за особами.

596. I. Складіть діалог за поданим початком.

 — Доброго дня, Борисе! Давно тебе не бачив. Ти ж вчишся зараз в іншій школі. Яким вітром у наші краї занесло?

— Доброго дня, Вікторе! Вирішив провідати Валентину Іванівну, мою першу вчительку. Кажуть, вона захворіла.

II. Виконайте завдання і дайте відповіді на запитання.

1. Назвіть способи передачі чужого мовлення.

2. Як виділяються мова дійових осіб і слова автора при прямій мові, діалозі в усному мовленні й на письмі? Наведіть по одному прикладу.

3. Коли вживається непряма мова?

4. Для чого використовуються цитати?

ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО У ВОСЬМОМУ КЛАСІ

Я тут ходити вчився по землі...

597. І. Зробіть звуковий запис слів *дзеркало, цвітом, джунглі, ніжці*. Прочитайте текст, уявіть змальовану в ньому картину. Визначте тип і стиль мовлення. Доберіть заголовок до тексту.

У високій траві, **серед моря квіток**, жовтіли черевички, а над ними здіймались топольки вероніки, то сіро-блакитні, то густо-сині. Червоні помпони конюшини¹, немов їжачки, стовбурчили щетину з трилистных підставок, а пахучий чебрець² ткав по схилу³ гори лілово-рожевий килим. Кашка розкрила скрізь парасольки. Серед її білих наметів тріпались крильця синіх метеликів. Часом на парасольку спускався жук і ловив сонце в зелене дзеркало крил. Похмурий звіробій викидав купи зірок, **яскраво-жовтих**, проте сумних. А обіч нього виганяв сіре стебло петрів батіг, по якому дряпалися зрідка блакитні квіти, **полинялі й нечесані**. З трави наводив око ромен⁴. Дрібні дзвіночки, такі делікатні й такі ніжні, розбіглись по луці і сіяли сум.

конюшина

схил гори

дряпатися,
дёртися
вгору

Волохата центаврія хилилась на всі чотири боки, немов хотіла засипати синьо-рожевим цвітом усі простори. Кінський щавель, зруділий на сонці, куривсь брунатним димом. На високих місцях поріс, як джунглі, сивий полин і п'яний повітря гіркими пахощами, густими й задушливими.

То там, то сям простяглися до сонця котячі лапки, **сухі, м'якенькі**, мов оксамит, а між ними польова м'ята кожну пару листочків прибрала в чебрецевий пояс.

А там, **по луках**, світила жовта кульбаба, як зорі на небі. Крутилася на одній ніжці берізка. Міцно тримався землі

міцно триматися
землі

¹ Конюшина — рос. клевер.

² Чебрець — рос. чабрец, тимьян.

³ Схил — рос. склон.

⁴ Ромэн — ромашка.

деревій¹ і на горошку, як метелики, сиділи біло-рожеві, червоно-сині й жовтогарячі квіти.

Це було свято квітів і трав, якесь шаленство кольорів, пахоців, форм... (За М. Коцюбинським).

II. Перечитайте речення з виділеними словами і сполученнями слів; з'ясуйте, яка їх синтаксична роль, які слова в реченні вони пояснюють, чому виділяються комами.

III. Складіть і запишіть речення зі словами в рамках. Розберіть за будовою слова *зруділий*, *зрідка*. Зробіть словотвірний розбір слова *трилистих*.

Поясніть правопис слів *сіро-блакитні*, *густо-синій*, *нечесані*, *п'янив*, *деревій*, *свято*.

598. I. Прочитайте; смисл незнайомих фразеологізмів з'ясуйте за словником.

Складіть і запишіть речення з поданими сталими висловами, підкреслюючи їх як члени речення. З'ясуйте особливості пунктуаційного оформлення таких речень.

1. Час від часу. 2. Під відкритим небом. 3. Чорним по білому. 4. Затамувавши подих. 5. До лица.

II. Поясніть, з якою стилістичною метою вживаються фразеологізми у мовленні.

599. Прочитайте речення, додержуючись відповідної інтонації, охарактеризуйте їх види за метою висловлювання та емоційним забарвленням.

1. Яке сьогодні блакитне небо, яке високе й чисте! А золотий сміх сонця! (М. Коцюбинський). 2. Дивіться, яке сьогодні сонце! (Р. Іваничук). 3. Минув тиждень, другий (М. Сиротюк). 4. За два-три дні сім'я перейде жити в нову хату (Р. Іваничук). 5. Їдьмо до кінцевої зупинки. 6. Нехай вони дочекаються таксі та їдуть в аеропорт.

600. «Від того, як розставлені слова у фразі, залежить увесь смисл», — писав Самуїл Маршак. Взявши до уваги цю думку, відредагуйте і запишіть речення, розставляючи розділові знаки.

1. Столяр зробив столик із дуба з чотирма ніжками. 2. Свій перший мобільний телефон морально застарілий господар зберігав у нижній шухляді письмового стола. 3. Дівчина милувалася сидючи поруч із водієм чудовими кримськими пейзажами.

601. I. Прочитайте речення, які складаються лише з граматичних основ. Поясніть, чому підмет і присудок називають головними членами речення.

1. Легкова від'їхала. 2. Повівав вітер (З тв. І. Чендея).

¹ Деревій — рос. тысячелистник.

3. Хлопці погодились. 4. Висипали зірки (З тв. Л. Смілянського).
5. Настрій відмінний. 6. Хірург стомився (З тв. О. Довженка).

II. Поширте речення якомога більшою кількістю другорядних членів, підкреслюючи їх і додержуючись розумної міри й доцільності. Поміркуйте над тим, чи можна вважати другорядні члени речення другорядними за своїм значенням.

III. Проведіть у класі конкурс на найкращий результат.

602. Спишіть речення, визначте в кожному з них граматичну основу і спосіб її вираження (встановіть випадки, коли один член речення виражений двома і більше словами, і спробуйте пояснити причини цього явища).

1. Край неба зашарівся¹ (М. Сиротюк). 2. Схід рожевий (А. Головка). 3. Над доріжкою з асфальту дві берізки обнялись (В. Сосюра). 4. Микола з батьком та матір'ю вже пообідали (І. Нечуй-Левицький). 5. Обоє привітні (А. Головка). 6. Мої кроки жвавіші й легші (М. Коцюбинський). 7. Кітелі скинуті (О. Довженко). 8. «Еге» вирвалося само собою (Є. Гуцало). 9. Подорожній дивився вдумливими очима на широкий краєвид (М. Коцюбинський).

603. Проведіть у класі конкурс. Прочитайте речення без розділових знаків і складіть записку, вказавши: 1) своє прізвище; 2) простим чи складним є речення; 3) підмет (якщо він не один, у дужках вкажіть кількість підметів); 4) присудок (кількість); 5) кількість ком. Записку складіть і в згорнутому вигляді передайте вчителю. Той, чия записка із правильно виконаним завданням першою потрапить до вчителя, стане переможцем.

Хміль вхопився за стовбур високої верби обмотав її в'язкою впав на вишню обплутав увесь верх перескочив на бузину обмотав її рясними низками і сховався десь у сливах та калині (І. Нечуй-Левицький).

604. I. Прочитайте речення, визначте граматичну основу. З'ясуйте роль виділених слів.

1. На калині **вже** червоніли кетяги ягід (І. Нечуй-Левицький). 2. Обидві **навіть** забули про обід (Панас Мирний). 3. Вона **зовсім** розгубилася (З. Тулуб).

II. Вилучіть із речень ускладнюючі елементи. Як змінився при цьому смисл речень?

605. Прочитайте речення, визначте в кожному з них граматичну основу, з'ясуйте вид присудка і спосіб його вираження. Поясніть випадки вираження присудка більш ніж одним словом.

Результати своєї роботи оформіть у вигляді таблиці, попередньо накресливши її в зошиті.

¹ За ш а р і т и с я — рос. тут: зарум'яниться.

Речення	Вид присудка	Чим виражений

1. Нехай мої струни лунають (*Леся Українка*). 2. Марія справді помолодшала (*О. Іваненко*). 3. Цвітуть яблуні. Сонце вже встало і золотить повітря (*М. Коцюбинський*). 4. Ми вибилися з сил (*О. Довженко*). 5. Павло здивований і вражений (*М. Сиротюк*). 6. Вона була дуже вродлива (*М. Чернявський*). 7. Краєвид і справді був чудовий (*Ю. Смолич*). 8. Човен став наближатися (*Василь Шевчук*). 9. Сьогодні Іван у піднесеному настрої (*П. Колесник*).

606. Розкажіть за поданою схемою про види присудків, ілюструючи свою розповідь власними прикладами.

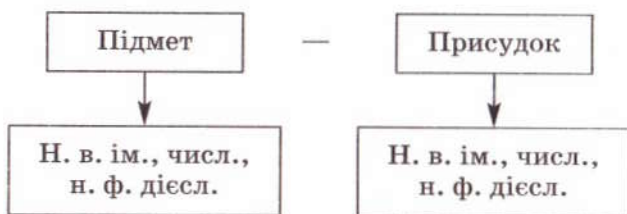

607. І. Спишіть речення, підкреслюючи головні члени і ставлячи розділові знаки. Поясніть пунктограми.

1. Київ моє рідне місто. Я об'їздив увесь світ але не бачив такої красивої землі як Україна (*Серж Лифар*). 2. Київські кручі фортеці зелені (*Л. Дмитерко*). 3. Гарний характер багатство на все життя (*Нар. творчість*). 4. В людині живе споконвічна потреба поділитися радістю. 5. Написати добру пісню щастя для поета і музиканта (*Д. Павличко*). 6. Чудове сонцебризне перше червня початок літа! (*Ю. Збанацький*).

П. Розкажіть за схемою (с. 291) про тире між підметом і присудком, ілюструючи розповідь щойно записаними реченнями. Які випадки постановки тире тут не представлені? Запишіть власні приклади.

Тире між підметом і присудком

608. Прочитайте речення, називаючи і характеризуючи в кожному з них другорядні члени.

1. Зник¹ променистий палац (З. Тулуб). 2. Могутній дуб дзвенів срібним і золотим листям (М. Сидоряк). 3. Дорога туди займала півгодини. 4. Дорогу переппиняв² смугастий шлагбаум з червоним ліхтариком посередині (М. Зарудний).

609. Виділені в реченнях слова поєднують у собі значення двох другорядних членів. З'ясуйте, яких саме.

1. Запитання **чорнявого** його не здивувало (О. Богданова). 2. Весняний день видзвонював **промінням золотим** (Г. Чубач). 3. Букет **червоних квітів** горить посеред столу (Я. Гоян). 4. Яскрава смуга **сонячних променів** падала на стіл (М. Сидоряк). 5. Черешня коло хати бризнула **першим цвітом** (І. Чендей). 6. Вдяглися в **зелень** тихі вечори (Г. Чубач). 7. Відцвіли сади над Дніпром (Я. Гоян). 8. Був ясний ранок. **Злотом старовинним** прозорився напроти сходу ліс (Л. Мосендз). 9. Ліс наповнювався співом **птахів** (М. Босак).

610. Прочитайте речення, замінюючи означення синонімічними з більш загальним значенням.

З р а з о к. Настала холодна сніжна морозна зима.— Настала справжня зима.

1. Кортж виїхав на широку зручну асфальтовану автостраду. 2. Високі прямі кипариси півколом оточували готель. 3. Настала похмура холодна дощова осінь.

611. Спишіть речення, знімаючи скісну риску і ставлячи пропущені розділові знаки. Поясніть пунктограми.

1. Вітрила/хмари в синяві пливли (М. Рильський). 2. Весна/красуня вибухнула цвітом сади у білих розсипах стоять (О. Матвієнко). 3. Вгамовувалися³ чорні гори/хвилі (Василь

¹ Зник — рос. исчез. Знікнути — рос. исчезнуть.

² Переппинити — рос. преградить.

³ Вгамуватися — рос. угомониться.

Шевчук). 4. Вийшла я на Княжу гору глянула на кра-
сень/Львів (А. Турчинська). 5. Три гімназисти/підлітки обсту-
пили Любинського (М. Сиротюк). 6. Одеський експрес/Чорно-
морець уже чекав на нього під високим скляним склепінням
перону (В. Козаченко).

612. Спишіть, знімаючи скісну ризик і пояснюючи написання при-
кладки.

Поет/пісняр, інженер/технолог, Прем'єр/міністр, гене-
рал/Григоренко, Григоренко/генерал, гамма/ніж, лікар/оф-
тальмолог, художник/графік, диво/машина.

613. Прочитайте. З'ясуйте, якими членами речення є виділені слова,
охарактеризуйте їх.

1. Я знайшов **товаришів** (В. Стефаник). 2. Пропозиція **всім**
сподобалась (О. Гончар). 3. Капітан подивився на **невідомого**
(А. Шиян). 4. Я подав йому **склянку води** (О. Гончар). 5. Ось і
ставочок заграє **кружальцями льоду** (За М. Стельмахом).

614. Прочитайте. Визначте синтаксичну роль виділених слів, їх роз-
ряди за значенням, спосіб вираження. Запишіть речення за зразком,
поясніть розділові знаки.

З р а з о к. 1. Ми прийшли на концерт (з якою метою?)
послухати улюбленого співака.

1. Ми прийшли на концерт **послухати улюбленого співака**.
2. Сонячне світло лилося до кімнати, вигравало **на шибках, на**
стіні, на долівці (Р. Іваничук). 3. Їхні діти виростили **в достатку**.
4. Я проведу вас **на засклену терасу** (М. Сидоряк). 5. Сонце уже
звернуло з полудня і **все нижче й нижче** скочувалось до **голубо-**
го круга (Василь Шевчук).

615. І. Перебудуйте і запишіть речення, замінюючи один із присудків
обставиною, вираженою дієприслівниковим зворотом. Поясніть
розділові знаки.

З р а з о к. 1. Сівши до столу, Куглицький розклав на ньому
документи.

1. Куглицький сів до столу і розклав на ньому документи
(І. Чендей). 2. Хлопчик лежав у кущах і спостерігав за дивною
пташкою. 3. Конструктор демонстрував креслення і роз'ясню-
вав переваги нової моделі літака. 4. Художник закінчив робо-
ту і якийсь час милувався портретом. 5. Сонце скотилося ще
нижче і посилало на землю свої прощальні промені.

ІІ. З'ясуйте стилістичну роль обставин, виражених дієприслівнико-
вими зворотами.

616. Поширте усно речення різними обставинами, визначте їх розряди і спосіб вираження.

1. Двері відчинилися, і увійшла дівчина. 2. До нього приходили друзі. 3. Він зайшов у свою кімнату і ходив по ній. 4. Річка несла свої води.

617. І. Спийшіть речення, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки.

1. Як казка чарівний і дивний був той день (Б. Грінченко). 2. Весною двір зеленів мов великий килим... (Я. Гоян). 3. Пливли одна за одною немовби чайки хмари (Василь Шевчук). 4. На вулиці туман як наміткою¹ огортав ліхтарі (В. Винниченко). 5. Дорога як на долоні рівна й безлюдна. 6. Далеке море відкрило широкі обійми² зеленій землі і радісно тремтіло немов жива блакить неба (З тв. М. Коцюбинського).

II. Прочитайте речення, додержуючись відповідної інтонації. Які з порівнянь видалися вам найвдалішими і чому?

618. Перекладіть і запишіть речення українською мовою. З якими труднощами ви зустрілися при перекладі?

1. Всё идёт прекрасно, не так ли? 2. Гости не знали, остаются или уходит (З тв. Ю. Тинянова). 3. В лифте он нажал седьмую кнопку. 4. Играл Данилов лучше. 5. Звонил он откуда-то из автомата. Данилов слышал звуки трамваев (З тв. В. Орлова). 6. Разве мы с тобой не понимаем друг друга? 7. Мы поехали обратно в город (З тв. О. Купріна). 8. Ни одна травинка, ни один лист на верхней ветви дерева не шевелились (К. Паустовський).

619. Прочитайте. Визначте види помилок і запишіть відредаговані речення.

1. Автомобіль наближався все ближче. 2. Господарі осталися одні. 3. Не дивлячись на негоду ми все ж поїхали на дачу. 4. У фільмі йдеться мова про дійсні факти. 5. Я люблю хокей і плавати в басейні. 6. Всі ми раділи і гордилися успіхом нашої збірної. 7. Ще навчаючись у школі дідусь взяв мене на іподром. 8. Старша сестра носила шляпу на голові, а младша — туфлі на високих каблуках.

Прощай, дитинство! Здрастуй, юність!

620. І. З'ясуйте значення слів *атракці́он*, *екіпі́рований*, *муля́ж*, *гві́зер*. Зробіть звуковий запис слів *роззявляє*, *розряджає*, *місця*. Прочитайте текст, поринаючи в атмосферу унікального парку. Відповідайте на запитання під час читання.

¹ На́мітка — тонка прозора тканина (рос. кисея).

² Обі́йми — рос. объятия.

КАЗКА НАЯВУ

Кому з дорослих не хотілося б побувати в країні свого дитинства і зустрітися з героями улюблених книжок або потрапити в самий центр Землі? Чи перенестися в далеке минуле і побачити справжнього динозавра? Виявляється, це можливо, якщо відвідати знаменитий розважальний¹ парк «Діснейленд».

потра́пити

почува́тися

У цьому унікальному парку навіть літні люди почуваються² дітьми. Тож не дивно, що частіше, ніж діти, його відвідують дорослі.

Ідея створити розважальний парк, де кожен зміг би долучитися³ до світу фантазій і мрій, належить Уолту Діснею, художнику, автору відомих мультиплікаційних фільмів.

розважа́льний

долучи́тися

Урочисте відкриття парку в місті Анахаймі поблизу Лос-Анджелеса відбулося в 1955 році.

Що ж таке Діснейленд?

Назва парку утворена від імені засновника й англійського слова *land*, що в перекладі означає *земля*.

«Діснейленд» пропонує атракціони на будь-який вік і смак.

Ось невеличкий пароплав пливе вузькою річковою протокою крізь вічнозелені джунглі. Його веде відповідно екіпірований капітан, до пояса якого пристебнуто чималий револьвер. «Будьте пильні!»⁴ — попереджає він. — До нас наближаються бегемоти». І справді, три-чотири величезні сірі спини підпливають до суденця і штовхають⁵ його, намагаючись перекинути. Один уже роззявляє пащу. Публіка завмерла. Та капітан знає, як відвернути небезпеку... І ось корабель уже прямує далі.

бу́ти пільним

За наступним поворотом протоки до самої води звисають густі ліани. По одній із них спускається гігантська анаконда. **Ось вона розкрила свою зловісну пащу, намагаючись схопити когось із пасажирів.**

¹ Розважа́льний — *рос.* развлекательный. Розважа́тися — *рос.* развлекаться. Розва́га — *рос.* развлечение.

² Почува́тися — *рос.* чувствовать себя.

³ Долучи́тися — *рос.* приобщиться.

⁴ Бу́ти пільним — *рос.* быть бдительным.

⁵ Штовха́ти — *рос.* толкать.

Однак змії не щастить, тому що ліана під її вагою обривається й анаконда потрапляє прямісінько в пащу величезного крокодила, що підстерігає її.

Звичайно ж, і бегемоти, і анаконда, і крокодил — це всього лише бездоганно¹ зроблені муляжі, до того ж оснащені хитромудрими механізмами, керованими комп'ютером.

На величезній площі «Діснейленду» розташовані «країни» з привабливими назвами: «Країна-Фантазія», «Країна пригод», «Країна майбутнього» та ін.

До «Країни пригод» можна дістатися на допотопному колісному пароплавчику «Марк Твен». Ви зустрінете хлопчика на плоту в порваному широкополому капелюсі. Це не хто інший як Гекльберрі Фінн. Він запросить усіх зійти на порослому лісом острові і разом зі своїм другом Томом Сойером проведе вас у місця, де можна знайти клад. Там ви зустрінетеся з іншими персонажами творів Марка Твена.

«Діснейленд»

бездоганно

Чи зможете ви пригадати твори і персонажів?

Тут можна політати на казковому слоненяті Дамбо, побачити з висоти Тадж Махал та багато інших чудес. У цьому казковому краї вам зустрінуться кіногерої мультфільмів Уолта Діснея — Білосніжка і мудра Аліса, безтурботні Трое поросят і Сірий Вовк. Ворота казкового замку вам відчинить сама Спляча Красуня, а Міккі Маус запросить на каву зі смачним швейцарським сиром в альпійське село.

бути в захваті

Уолт Дісней мріяв про час, коли люди житимуть без виборів і президента, без грошей і війн. Не чекаючи цих благословенних днів, він створив у своєму «Діснейленді» «Країну Мрій».

Відвідувачі потрапляють туди на невеликому поїзді, що прибуває в підземну печеру. Тут відкривають свої багатства земні надра.

¹ Бездоганно — рос. безупречно.

Бурульки сталактитів сусідять там із шумними водоспадами і гейзерами, а численні діаманти змагаються в блиску з опалами та іншими коштовними каменями.

змагáтися

У цій вігаданій країні можна здійснити політ на космічному кораблі не тільки на Місяць, а й до далеких зіркових світів (За В. В'югиним).

вігаданий

II. Розгляньте фотоілюстрацію на с. 295, усно опишіть її 3—4 реченнями.

III. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Які атракціони видалися вам найцікавішими і чому?

2. Складіть і запишіть речення зі словами в рамках.

3. Розберіть за будовою слова *пристебнуто, порослому*. Зробіть словотвірний розбір слів *вічнозелених, підпливають*.

4. Поясніть правопис слів *невеличкий* (пароплав), *будь-який, звисають, оснащені, широкополуму*.

5. Поясніть розділові знаки в реченні з прямою мовою та у виділених реченнях.

621. Прочитайте речення, виділіть у них граматичну основу; визначте вид за наявністю головних членів. Поясніть, за якими ознаками ви віднесли речення до певного виду.

1. Купались довго. Плавали. Потім лежали на гарячому піску (*М. Сиротюк*). 2. Ступали мовчки, не кваплячись (*В. Козаченко*). 3. Проходжу містом (*Олена Журлива*). 4. Знов лечу (*В. Женченко*). 4. Дали йому ім'я моє (*В. Олійник*). 5. Спочатку передали новини про шахи, потім про фігурне катання (*В. Орлов*). 6. З-за дверей відкликнулися (*І. Чендей*). 7. Нас чекають, нас знають, нас люблять, нам вірять, нас ждуть (*С. Галябарда*).

622. I. Прочитайте речення, простежте, як у них образно виражається судження. Вкажіть, до якої особи може бути віднесена дія, про яку йдеться. Визначте вид речень за наявністю головних членів.

1. Друга шукай, а знайдеш — тримай. 2. Від добра добра не шукають. 3. Скажеш — не вернеш, напишеш — не зітреш. 4. Впіймав чи не впіймав, а погнатись можна (*Нар. творчість*).

II. Чому багато прислів'їв — це узагальнено-особові речення? Доведіть це на 2—3 власних прикладах.

623. I. Прочитайте речення, визначте їх вид за наявністю головних членів, з'ясуйте спосіб їх вираження. Поясніть, чим подані речення відрізняються від двоскладних.

1. Пригадався мені випадок один. 2. Морозно. 3. А надворі пахло бруньками (*З тв. А. Головка*). 4. Мені цікаво було до-

слухати до кінця... (І. Франко). 5. Легко йти (М. Сиротюк). 6. Обом було радісно й легко на серці (Ю. Бедзик). 7. Їх обдало холодком і лісовими пахощами (М. Чернявський). 8. Додому раптом перехотілося йти (П. Колесник). 9. Журитися не варто (С. Крижанівський).

II. Перебудуйте перше, друге, третє, шосте і сьоме речення на прості двоскладні й запишіть; підкресліть граматичні основи.

624. I. Прочитайте речення; з'ясуйте, до якого виду за наявністю головних членів вони належать. Вкажіть, чим виражені головні члени.

1. Сонячний блиск. Тиша. Південь. Блакить, блакить (З. Тулуб). 2. Шум. Крик. І бризки з води. А в них веселкою — сонце (А. Головка). 3. Небо, хмари, літак (О. Довженко). 4. День. Сонце, світло, радість (І. Нечуй-Левицький). 5. Лілії, жоржини, троянди, фіалки (М. Сиротюк). 6. Ферганська долина. Осінні сади. 7. Ось і будинок. Мій під'їзд (З тв. В. Женченка). 8. Парк, дивне розкішне дерево (І. Дзюба). 9. Вечірня кімната. Розчинені вікна. Весна... (І. Жиленко).

II. З-поміж речень виберіть одне і, використавши його як початок, побудуйте невеличке висловлювання (до семи речень). Запишіть його, дібравши заголовок.

625. I. Прочитайте речення, визначте їх види, поясніть розділові знаки. Складіть схеми третього і четвертого речень.

1. Часу в нього залишалося мало. Півтори години (В. Орлов). 2. Осінь. Сонячна, золота. Сад аж горить позолотою. 3. Угорі — зорі. 4. Докладніше — в листі. 5. Хурделиця — світу не видно (З тв. А. Головка). 6. Обрій — у хмаринках (В. Чумак). 7. На Півночі — лише три дні. Знайомих — жодної людини (В. Женченко).

II. Поясніть, чому неповні речення зрозумілі, незважаючи на брак деяких членів.

III. Замініть, по можливості, неповні речення повними і запишіть, відновлюючи пропущені члени речення.

626. I. Знайдіть відмінності в поданих парах речень.

1. У нас один шлях до перемоги. У нас один шлях — до перемоги.

2. Тепер таких сміливих немало. Тепер таких, сміливих, немало.

3. Будівельний пил покрив усі вікна, двері, стіни. Будівельний пил покрив усе: вікна, двері, стіни.

4. Що він зробив? Що, він зробив?

II. Хто зможе навести більше синтаксичних омонімів?

627. Зробіть письмовий повний синтаксичний розбір речень за завданням учителя.

1. Непросохлі краплини туману іскрилися в променях сонця (*М. Сидорак*). 2. Палали легким запашним сяйвом тюльпани у дворах (*О. Гурба*). 3. На острові галасливі пінгвіни дивляться на них із подивом (*О. Довженко*). 4. І зливками розтопленого¹ сонця лежать цитрини, груші й виноград (*Л. Костенко*). 5. Увійшов до кабінету, сів за комп'ютер (*Т. Зарівна*). 6. Як зачаровані, стоять яблуні в саду (*А. Головка*). 7. Вірю в людину (*М. Сингаївський*). 8. Гостей приймали на веранді (*В. Врублевська*). 9. Їх труднощами не залякаєш (*С. Бабаєвський*). 10. Дощило яблуками (*В. Женченко*). 11. Міжнародний футбольний матч (*І. Дзюба*). 12. Злий плаче від зазвисті, а добрий — від радості (*Нар. творчість*).

628. Спишіть речення, ставлячи й обґрунтовуючи пропущені розділові знаки. Виділіть однорідні члени речення і з'ясуйте, чим вони виражені.

1. Був травневий ясний день (*В. Врублевська*). 2. Гори наче линули в небо чистим ясным візерунком (*Леся Українка*). 3. День то вияснюється то хмарніє (*К. Гордієнко*). 4. Цвіли й пахли квіти кущі верби (*М. Босак*). 5. Хочу бачити знати чути і любити й творити красу (*Л. Первомайський*). 6. Любов не має ні кінця ні краю (*П. Перебийніс*). 7. Ні я ні Микола нічого не сказали. 8. А небо чисте і темне і запашне немов з фіалок (*Ю. Смолич*). 9. Низьке сонце вже не гріє але блищить яскравіше ніж літнє (*І. Тургенєв*). 10. Вузька стежечка щезала часом серед кам'яної пустині або ховалась під виступом скелі (*М. Коцюбинський*).

629. І. Уявіть ситуацію. Під час підготовки до видання збірки перекладів Миколи Вороного упорядник із прикрістю відзначив, що комп'ютер дав збій, і початок одного з віршів перетворився на суцільний текст. Допоможіть упорядникові відновити поетичні рядки. Розставте й обґрунтуйте втрачені розділові знаки.

За вікном ніби в рамі картини Утікають шпилі полонини
Мчаться ріки ліси і луки І блакитні вузькі береги... Все біжить
і гримить і щезає В буйнім вихорі геть одлітає (*П. Верлен. Переклад Миколи Вороного*).

II. Визначте тип мовлення і його різновид. З'ясуйте роль однорідних членів речення, з'єднаних сполучниковим зв'язком, у наданні віршу динаміки.

III. Прочитайте поетичні рядки із відповідною інтонацією, адресуючи своє читання уявній аудиторії.

¹ Розто́плений — рос. расплавленный.

630. І. Спишіть речення, ставлячи і пояснюючи розділові знаки.

1. Блакитне море небо і чарівні зелені береги затоки все зали-
те саявом південного сонця (*За О. Довженком*). 2. І все те і штор-
муюче море і голубіюче небо і далекі ледь окреслені хмари прой-
няте легеньким серпанком рухливого туману (*Ю. Збанацький*).

ІІ. Знайдіть у записаних вами реченнях слова, що мають узагальню-
вальне значення; поясніть, чому воно їм властиве.

Розкажіть про розділові знаки в реченнях з узагальнювальними
словами, наведіть власні приклади.

631. Прочитайте. З'ясуйте значення і синтаксичну роль виділених
слів. Поясніть вживання розділових знаків.

1. Здалося, іній посипався з дерев (*С. Васильченко*). 2. Каз-
кою здається цей вишневий сад (*Олександр Олесь*). 3. І чого б,
здавалося, печалитись? 4. В окулярах пан здається старшим
(*З тв. М. Стельмаха*).

632. З-поміж прочитаних учителем речень визначте на слух речення
зі звичайними й уточнювальними другорядними членами; номери
останніх запишіть; визначте вид уточнювальних членів і слова, які
вони уточнюють.

1. В цих степах небо чисте, аж сяюче (*О. Гончар*). 2. Займав-
ся пишній січневий ранок (*Панас Мирний*). 3. Осяяні місяч-
ним світлом дерева стояли в цвіту, як наречені (*О. Довженко*).
4. Навколо, скільки сягне око, поле та поле — широке, розло-
ге, встелене білою, аж сліпучою, ковдрою... (*М. Сиротюк*).
5. Гарячою осінньою барвою горить на сонці ячмінь (*М. Коцю-
бинський*). 6. По берегу моря, по піску, біля самої води, бігали
граціозні кулички-пісочники (*В. Арсеньєв*).

633. Прочитайте. Поясніть умови відокремлення другорядних членів
(вказіть, яких саме).

1. Почалися будинки довгі й вищі — у три, чотири, п'ять
поверхів. 2. Над луками, залитими квітневою повинню, холо-
нув оранжевий вечір, занутивши в мілке прибережжя полум'я
хмар (*З тв. Григіра Тютюнника*). 3. Декоративна рослина,
вона не при звичаєсна до густої садової тіні. 4. Золоті бджілки
гули, метушилися в пелюстках, то ховаючись між ними в
чашечках, то з'являючись звідти ще золотішими (*О. Гончар*).
5. Два місяці — один із синього неба, а другий з темного ставу
— дивляться на неї і хочуть їй щось сказати (*М. Стельмах*).

634. Спишіть, ставлячи пропущені розділові знаки. Підкресліть
відокремлені другорядні члени та поясніть умови їх відокремлення;
з'ясуйте стилістичну функцію цього явища.

1. Заходив теплий вечір пропахлий морем сонцем (*Василь
Шевчук*). 2. Густий туман навислий над морем розсіявся.

3. Коло вікна спершись на підвіконня стояв Іваницький (*П. Колесник*). 4. Лимонниця жовтий метелик сидить на брусниці (*М. Пришвін*). 5. Річка неширока але глибока й чиста протікала попід містом (*М. Чернявський*). 6. Ясний місяць зблід засоромившись зірки та червоного ранку (*І. Нечуй-Левицький*). 7. Висота оточена з трьох боків східного південного і західного річками була панівною в цій місцевості (*Я. Качура*). 8. Падаючи з дерева і лягаючи на землю листя тихо і якимось таємно шелестіло (*Б. Грінченко*).

635. Перебудуйте речення, замінивши один з однорідних присудків дієприслівником, і запишіть, ставлячи потрібні розділові знаки. Поясніть пунктограми.

1. Сонце обливало землю рожевим світлом і ніжно цілувало тисячами своїх гарячих іскорок (*Панас Мирний*). 2. Шумить, вирує внизу потік (*О. Гончар*). 3. Вона підійшла до стола і завітала настільну лампу. 4. Пройшов містечком і ліворуч у вуличку темну завернув. 5. Переступив поріг і спинився (*З тв. А. Головка*).

636. Перекладіть і запишіть речення українською мовою; з'ясуйте розходження в уживанні виділених слів і конструкцій в обох мовах.

1. В природі **ни лист, ни соломинка** не повторяються (*М. Пришвін*). 2. Утром в половине **шестого** Данилова разбудил телефон (*В. Орлов*). 3. Утром мы **подъезжали к Петербургу** (*О. Купрін*). 4. **Танцам их обучал** теперь толстый старичок Гюар (*Ю. Тинянов*). 5. Он был **тремя годами старше** своего товарища, но казался моложе (*І. Тургенєв*). 6. В течение года она ездила за ним **из города в город** (*О. Купрін*). 7. Особенно хороша была **сверкающая сверху** донизу королева сосна (*М. Пришвін*).

637. І. Спишіть речення, знімаючи скісну риску і вставляючи, де потрібно, пропущені букви й розділові знаки. Поясніть орфограми і пунктограми.

1. Люд..тво позбулося/б половини помилок уточнивши знач..н..я кожного слова (*Рене Декарт*). 2. Хвилі б..ючися в борт все частіше об..ризкували пас..ажирів (*О. Гончар*). 3. Не/ч..каючи запрош..н..я сіла (*М. Сидоряк*). 4. Вона (золота рибка) вмістилася на його д..тячій долоні п..р..л..ваючись відлитою лускою (*М. Стельмах*). 5. Со..нце вже заходило забарвлюючи все до/в/кола в багряне. Насич..н..е запахом трав і листя повітря посвіжішало (*М. Сидоряк*).

II. Як ви розумієте афоризм?

ТЕСТИ

Просте речення. Головні члени речення

1. Вкажіть, які є види речень за метою висловлювання.

- 1) Окличні, неокличні.
- 2) Розповідні, питальні, окличні.
- 3) Розповідні, питальні, спонукальні.
- 4) Ствердні, заперечні.
- 5) Риторичні, розповідні, питально-спонукальні.

2. Знайдіть серед наведених речень спонукальне.

- 1) Як високо сходить сонце! (*О. Гончар*).
- 2) Буяли всіма кольорами південні дивовижні квіти (*О. Іваненко*).
- 3) Чи зможе художник змалювати ось такий петрівчанський вечір? (*М. Стельмах*).
- 4) Любіть Україну всім серцем своїм і всіми своїми ділами (*В. Сосюра*).
- 5) Сонце ледве пробивалось крізь листя (*В. Винниченко*).

3. Вкажіть, які є види речень за наявністю головних членів.

- 1) Поширені, непоширені.
- 2) Двоскладні, односкладні.
- 3) Повні, неповні.
- 4) Сполучникові, безсполучникові.
- 5) Прості, складні.

4. З'ясуйте, в якому реченні підмет виражений прикметником.

- 1) Скеля нависала над синім морем (*Ю. Яновський*).
- 2) Сонце пекло немилосердно (*М. Шаповал*).
- 3) Відцвівся сонячний степ (*О. Гончар*).
- 4) Косоокий здивовано повів головою і, ніби неохоче, поплигав у куці (*О. Гончар*).
- 5) Вона жила тут уже тиждень (*М. Сидоряк*).

5. Визначте речення, в якому підмет виражений числівником.

- 1) Хтось стукає в двері (*М. Стельмах*).
- 2) Минуло п'ять місяців (*С. Васильченко*).

- 3) Глибина озера Байкал 1620 метрів.
 - 4) Вони стояли вдвох (*С. Скляренко*).
 - 5) В купе увійшло двоє (*М. Хвильовий*).
6. Вкажіть речення, у якому підмет виражений словосполученням.
- 1) Зараз і місяць здається золотим човником в руках невидимого ткача (*М. Стельмах*).
 - 2) Сонце на мить засліпило всіх (*О. Гончар*).
 - 3) З дверей вагонів майже ніхто не виходив (*М. Сиротюк*).
 - 4) Дві смуги світла падали на білий-білий сніг (*А. Головка*).
 - 5) До рояля підійшов хтось і заграб (*А. Головка*).
7. З'ясуйте, які є присудки.
- 1) Прості й складені.
 - 2) Прості й ускладнені.
 - 3) Іменні й прості.
 - 4) Прості й дієслівні.
 - 5) Прості й складні.
8. Знайдіть речення з простим ускладненим дієслівним присудком.
- 1) Авто мчало широким автобаном вже за міською околицею (*М. Босак*).
 - 2) Деталі довідаєтесь дорогою (*М. Босак*).
 - 3) Зрідка зблискували зорі (*Р. Іваничук*).
 - 4) Виблискував, переливався сяйвом сніг (*І. Ільєнко*).
 - 5) Батько взяв-таки з собою молодшого сина.
9. Визначте речення, у якому присудок виражений фразеологізмом.
- 1) Я вам даю п'ятнадцять хвилин на роздуми (*Ю. Яновський*).
 - 2) Ллється і ллється місячне світло (*О. Гончар*).
 - 3) Учитель обвів поглядом клас (*Р. Іваничук*).
 - 4) Синє небо всипане було зорями (*М. Коцюбинський*).
 - 5) Стояла дзвінка осінь (*О. Югов*).
10. Знайдіть речення зі складеним присудком.
- 1) Моє дитинство проминуло у цьому просторі (*У. Самчук*).
 - 2) Лічу я тільки сонячні години (*Микола Зеров*).
 - 3) Попід тинами спориші, сиві од роси (*А. Головка*).
 - 4) Ромашки подекуди на картинах завбільшки з соняшники (*М. Босак*).
 - 5) Все небо було засноване хмарами (*І. Нечуй-Левицький*).
11. Вкажіть речення зі складеним дієслівним присудком.
- 1) Транслявалась чергова молодіжна програма (*М. Босак*).
 - 2) Річечка, гублячись у зеленій низинній гущавині, біжить та й біжить (*В. Козаченко*).

- 3) До занять лишилося два тижні (*С. Плачинда*).
- 4) Степові балки затоплювало літнє різнотрав'я (*М. Босак*).
- 5) Микола кликав вечеряти (*М. Коцюбинський*).

12. Знайдіть речення, в якому підмет і присудок виражені неозначеною формою дієслова.

- 1) Будьте добрими — і станете щасливими (*Буддійське прислів'я*).
- 2) Скромність — прикраса мудрості (*Японське прислів'я*).
- 3) Гарний це народний звичай — побажати людям новорічної днини здоров'я та гараздів (*Я. Гоян*).
- 4) Знати багато мов означає мати багато ключів до одного замка (*Вольтер*).
- 5) Дружба — найбільший скарб після мудрості (*І. Ільєнко*).

Другорядні члени речення

1. Вкажіть, на які типи поділяються речення за наявністю другорядних членів.

- 1) Повні, неповні.
- 2) Поширені, непоширені.
- 3) Прості, складні.
- 4) Односкладні, двоскладні.
- 5) Розповідні, питальні, спонукальні.

2. Вкажіть речення з узгодженими означеннями.

- 1) День був насуплений і сірий (*М. Коцюбинський*).
- 2) Хвилі моря лагідно омивали берег.
- 3) Димок від багаття зміїться в повітрі.
- 4) За вікном шумить золотиста злива (*Е. Межелайтіс*).
- 5) Сукня з гіпюру личила випускниці.

3. Знайдіть речення з неузгодженими означеннями.

- 1) Він вийняв золотого годинника і глянув на нього (*В. Винниченко*).
- 2) Поплив по кухні аромат щойно звареної кави (*М. Сидоряк*).
- 3) Сяяла повінь по городах тихими дзеркальними плесами (*О. Гончар*).
- 4) Блакитне небо оперезалось широким рожевим поясом (*М. Коцюбинський*).
- 5) З дверей військкомату вийшов чоловік у цивільному.

4. Виберіть речення з прикладкою.

- 1) Ріка Дніпро розлилась.
- 2) Взагалі це був чесний порядний хлопець (*О. Іваненко*).
- 3) Вдяг ясен-князь кирею золоту, а дика рожа буйні корали (*Леся Українка*).

4) Осіння гра багряного й золотого чергувалася з білою піною цвіту на кущах (*М. Босак*).

5) Урочисто гримить салют на рейді в Кронштадті (*О. Довженко*).

5. Вкажіть речення з прямим додатком.

1) Сонце було ласкавим до води, дерев, квітів і дівочої краси (*М. Стельмах*).

2) Вранішнє сонце голубило променями весь білий світ (*М. Босак*).

3) Він кави не пив (*М. Сидоряк*).

4) Темна хмара освітилась огнем блискавиці (*Леся Українка*).

5) У Ботанічному саду рожевим полум'ям дихали яблуні (*І. Цюпа*).

6. Знайдіть речення з непрямым додатком.

1) Він увімкнув телевізор (*М. Босак*).

2) Аж голова йшла обертом (*О. Іваненко*).

3) Будинки вкрила сутінь (*Г. Латник*).

4) Папуга був крикливим, метушливим і впродовж місяця не давав спокою своєму господареві.

5) Дзвоник перервав розмову (*М. Сиротюк*).

7. Вкажіть речення з обставиною міри і ступеня.

1) Солоно дихало море (*М. Коцюбинський*).

2) Сонце непомітно хилилося на захід (*З. Тулуб*).

3) Він нетерпляче глянув на годинник (*М. Сидоряк*).

4) Вночі у поїзді не міг заснути (*М. Сидоряк*).

5) Ледве-ледве колихає море хвилі (*Леся Українка*).

8. Вкажіть речення з обставиною місця.

1) Сліпучо усміхнулася гроза (*Л. Костенко*).

2) Очі швидко призвичаїлися до темряви (*М. Сидоряк*).

3) Сашка надто цікаво було слухати (*Ю. Смолич*).

4) У вікно рожевим стовпом вривалося сонце (*В. Козаченко*).

5) Земля помолоділа одразу (*М. Коцюбинський*).

9. Знайдіть речення з обставиною часу.

1) Я говорив це йому наодинці.

2) Дерево заглядало у вікно (*Т. Зарівна*).

3) Того ранку в неї стояли фіалки на столику (*Леся Українка*).

4) Прекрасні схід і захід сонця, один від одного урочистіші (*О. Довженко*).

5) У кав'ярні майже нікого не було (*Т. Зарівна*).

10. Вкажіть речення з обставиною причини.

1) Ніч стояла у вікні (*Г. Щупаківський*).

2) Відбилися зорі у воді, летять до хмар тумани... (Олександр Олесь).

3) Адресу він знав напам'ять (О. Іваненко).

4) Через несправність мотора машина завелась не відразу.

5) А зими тут просто якісь казкові (В. Земляк).

11. Визначте речення з обставиною мети.

1) Не писати вона не могла (О. Іваненко).

2) Антін заснув, не погасивши світла (М. Коцюбинський).

3) У кімнаті було душно, і я вийшов на балкон освіжитися.

4) Уночі його проводжали на поїзд (В. Земляк).

5) Гори міняли своє блакитне убрання на рожеві з золотом ризи (М. Коцюбинський).

12. Знайдіть речення з обставиною умови.

1) Сонце бродить серед інкрустації тіней (М. Коцюбинський).

2) Море в сонячних іскрах крізь сади мерехтить, блискавиць його бистрих на папір не зловить (М. Рильський).

3) За гарної погоди наш яхт-клуб візьме участь у регаті.

4) На темнім небі вирізьбилися зорі (Г. Латник).

5) Ніхто не звертав уваги на чудних гостей (П. Колесник).

13. Визначте речення з обставиною допусту.

1) Зорі мигтіли, як перед дощем, море колисково шелестіло хвилями далеко по узбережжю (О. Гончар).

2) Вона піднімалась у вагон оглядаючись (М. Сидоряк).

3) Всупереч попередженню синоптиків небо було ясне й обіцяло гарну погоду.

4) Від крику прокинулася Галя (Панас Мирний).

5) Ясне сонце підіймалось десь далеко за лісом (Панас Мирний).

Односкладні речення

1. З'ясуйте, котре з-поміж речень — односкладне.

1) Особливо помітнішою, яскравішою стала його усмішка (Григорій Тютюнник).

2) Картинками старих дитячих книг здається далеч (М. Рильський).

3) Говорили, родилися, сперечались (М. Сиротюк).

4) На сірому небі показалося блакитне озерце (М. Коцюбинський).

5) Далі від берега море стає прозоре й чисте (О. Гончар).

2. Визначте, на які групи поділяються односкладні речення з головним членом — присудком.

1) Означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові.

- 2) Означено-особові, узагальнено-особові, безособові.
- 3) Означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, називні.
- 4) Означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, називні.
- 5) Означено-особові, неозначено-особові, інфінітивні.

3. Вкажіть означено-особове односкладне речення.

- 1) Мені ще сниться зорепад (*Є. Томша*).
- 2) Дніпро оперізував Київ скляною дугою (*З. Тулуб*).
- 3) У нашому дворі не відкидали сніг (*Б. Олійник*).
- 4) А на ранок мороз сивиною вкривав землю, стріхи, дерева (*А. Головка*).
- 5) В час гарячий полудневий виглядаю у віконце ... (*Леся Українка*).

4. Знайдіть серед речень неозначено-особове.

- 1) Долею послано нам щедрю врожайну осінь (*О. Підсуха*).
- 2) Ніколи про той випадок мови між ними не було (*О. Гончар*).
- 3) На кораблях піднімають вітрила і прапори (*О. Довженко*).
- 4) Розжеврене, червоне сонце низько спустилося, багряним світлом грало на деревах (*Леся Українка*).
- 5) Цілий день було холодно (*С. Скляренко*).

5. Знайдіть серед речень узагальнено-особове.

- 1) На стінах — карти південних морів (*О. Довженко*).
- 2) Ніхто не наважувався заговорити першим (*П. Колесник*).
- 3) На неї уже й не звертали уваги (*Р. Іваничук*).
- 4) Від похвал розумнішим не станеш (*Нар. творчість*).
- 5) У під'їзді неприємно заскреготав ліфт (*М. Босак*).

6. Визначте безособове речення.

- 1) Вдень земля од кульбаби — як зоряне небо, уночі небо — наче уквітчана кульбабою лука (*М. Коцюбинський*).
- 2) Пахне ніч гвоздиками над припишклим світом, яблунями дикими, тополиним цвітом (*Т. Яковенко*).
- 3) Підійшли до східців (*М. Чернявський*).
- 4) Од квітника запахло прив'ялими чорнобривцями (*М. Стельмах*).
- 5) Опалому листю тут не дають залежуватись (*О. Гончар*).

7. Виділіть з-поміж речень неповне.

- 1) Усе навкруги дзвеніло і мінилось барвами (*П. Гуріненко*).
- 2) На Байкалі — на човні (*О. Довженко*).
- 3) На синє небо виходять зорі (*О. Довженко*).

- 4) На березі Дунаю вони зупинились (С. Скляренко).
5) Не зупиняючись, лодії пливли цілий день (С. Скляренко).

8. Вкажіть рядок із називним реченням.

- 1) «Погляньте, яка краса!» — гукнув хтось попереду (П. Колесник).
2) Не будинки — згір'я, не дива — собори, не бульвар — міжгір'я, не Дніпро — а море! (В. Василенко).
3) Атлантика — стара колиска мореплавця (О. Довженко).
4) Рання літня зоря загорялася рожевим світлом (Панас Мирний).
5) Тепла італійська ніч (С. Плачинда).

Речення з однорідними членами

1. Знайдіть речення з однорідними підметами.

- 1) Бездонність фіалкового неба підкреслювала досконалу завершеність і ночі, і тиші (М. Стельмах).
2) І небо посилає звіддала то хвилі голубі, то блискавиці (Н. Горик).
3) Уже в садках наливаються свіжим соком яблука, груші та вишні (В. Скуратівський).
4) Крізь прозорі хмарки іноді пробивається рожевий сонячний промінь (О. Копиленко).
5) І над майданом одразу поплив духмяний запах п'яного бузку і троянд, гострих нарцисів і холодної м'яти (В. Кучер).

2. Визначте речення з однорідними присудками.

- 1) І падає листя позовкле додолу, падає, падає... (А. Головко).
2) Іній блискотить і на даху будинку, на штахетнику, на дашку колодязя, він ніби висвітив день, зробив його якимось урочистим, святковим (Ю. Мушкетик).
3) А незабаром уже розповідала і про дочку, і про Петра, і про Максима (С. Василенко).
4) Вітер котив по травах хвилі, легенько мружив воду на чистім синім плесі, гнав білі хмарки в небі (Василь Шевчук).
5) Люди повинні більше дивитися на зорі, на Стожари, на Лебедя, на Чумацький Шлях (М. Стельмах).

3. Знайдіть речення з однорідними означеннями.

- 1) Свіжий весняний вечір спускається над нашим садом (О. Гончар).
2) Земля велика і прекрасна (А. Чехов).
3) Ранок швидко світлішав, переповнювався блиском сонця, неба, води (О. Гончар).

4) Мерехтіло в очах від розмаю квітів, приємно паморочилася голова від запаху молодого листя, від пташиного присвисту (Є. Шморгун).

5) Вечірня вулиця мерехтіла жовтими, червоними, зеленими вогнями реклами.

4. Вкажіть речення з однорідними додатками.

1) Небо на сході світліло, вигравало рожевою радістю в передчутті появи сонця (М. Босак).

2) Не забудь, не забудь юних днів, днів весни (І. Франко).

3) Треба берегти природу, землю, і кожну деревину, і птицю в небі, і звірину в лісі, і рибу в річці (І. Цюпа).

4) Небо міниться, грає усякими барвами, блідим саявом торкає вершечки чорного лісу (М. Коцюбинський).

5) Стояла ясна, зоряна та місячна ніч (О. Югов).

5. Знайдіть речення з однорідними обставинами.

1) За герметичними вікнами кружляла весела віхола (В. Коротич).

2) Силуети гір то випливали, то ховалися за сіткою весняного дощу (Ю. Яновський).

3) Сонце обливало землю рожевим світлом і ніжно цілувало тисячами своїх гарячих іскорок (Панас Мирний).

4) На соняшниках жовтих, на ружах попід хатами горіли на сонці іскринками краплини (За А. Головком).

5) Свіжий перший сніг укрити гори й долини ніби тонким дорогим полотном (І. Нечуй-Левицький).

Речення із звертаннями, вставними словами (словосполученнями, реченнями)

1. Слово чи сполучення слів, що називають особу або предмет, до яких звернена мова, це:

- 1) вигук;
- 2) вставні слова;
- 3) звертання;
- 4) частка.

2. Назвіть речення зі звертанням.

1) Спасибі, що навідався зі свого міста (Є. Гуцало).

2) Сашко проковзав галявиною повз дуби на біле поле (М. Вінграновський).

3) Я люблю тебе, друже, за те, що не можу тебе не любити (В. Сосюра).

4) Учитель забрав усе, що діти надавали, і поніс Олександрі (За Б. Грінченком).

3. Назвіть речення, у якому звертання немає.

1) А підійди лишень, сину, сюди (*О. Гончар*).

2) Нема ліку чудесам твоїм, моє місто! (*В. Земляк*).

3) Мабуть, і справді колись трапилося те, про що нині розповідає мати (*Є. Гуцало*).

4) Поля мої! Суворі таємниці я відчуваю в плескоті хлібів... (*В. Симоненко*).

4. Назвіть речення з поширеним звертанням.

1) Ти говориш, синочку, наче ти з Сіроманцем за однією партою сидиш (*За М. Вінграновським*).

2) Розкажи, тополе, не ховай од всіх, чому слабне вітер в кучерях твоїх? (*В. Симоненко*).

3) Прилинь до мене, чарівнице мила, і запалай зорею наді мною (*Леся Українка*).

4) Ой не світи, місяченьку, не світи нікому, тільки світи миленькому, як іде додому! (*Нар. творчість*).

5. У якому реченні допущено помилку у вживанні звертання?

1) Щасливі, дітки, що ви народились в лагідний час, в безпечную годину (*Леся Українка*).

2) Сергію! Ти можеш зробити напис на годиннику? (*В. Земляк*).

3) Не хилися, явороньку, ще ж ти зелененький; не журися, козаченьку, ще ж ти молоденький (*Нар. творчість*).

4) Моя бабуся, старша моя мама! Хоч слід, хоч тінь, хоч образ свій залиш! (*За Л. Костенко*).

6. Назвіть речення з пропущеним розділовим знаком.

1) Чого ти, сестро? Що тебе вразило? (*Леся Українка*).

2) Сонечко, Сонце! Я прилинув у твій золотий храм (*О. Довга*).

3) Кожну хвилю у кожну днину гріє душу твоє ім'я, ненаглядна, горда, єдина, Україно моя (*В. Симоненко*).

4) Україно моя мені в світі нічого не треба, тільки б голос твій чути і ніжність твою берегти (*А. Малишко*).

7. Слова або сполучення слів, які вказують на ставлення мовця до висловленої ним думки, це:

1) звертання;

2) відокремлені члени речення;

3) вставні слова і словосполучення;

4) прикладки.

8. У якому рядку порушено групування вставних слів і словосполучень за значенням?

1) Справді, звичайно, безумовно, мабуть, можливо, очевидно.

2) На щастя, шкода, як навмисне, на диво, на радість.

- 3) На мою думку, пам'ятаю, кажуть, гадаю, за висловом.
4) Зокрема, по-перше, наприклад, прошу вас, з іншого боку.

9. Назвіть речення зі вставним словом.

- 1) Все минається, правда лишається (*Нар. творчість*).
2) У такому святковому одязі і людина здається святковою (*Є. Гуцало*).
3) І не вірю, що мені здалося, бо напевне знаю – так було (*В. Симоненко*).
4) Здається, часу і не гаю, а не встигаю, не встигаю (*Л. Костенко*).

10. Назвіть речення, в якому немає вставних слів, словосполучень.

- 1) Видно, мати очікувала і на такий твій прямий погляд, і на здивування ... (*За Є. Гуцалом*).
2) Не жартуй наді мною, будь ласка, і, говорячи, не мовчи (*В. Симоненко*).
3) Не завжди говори, що знаєш, а завжди знай, що говориш (*Нар. творчість*).
4) Кажуть, юність нерозсудлива й тривожна (*Л. Забашта*).

11. Яке речення містить вставне речення?

- 1) Згори мені було видно все село – велике, незграбно розкидане між яругами та спадистими косогородами (*Григорій Тютюнник*).
2) У вікні стоять вазони – герань і «гречечка» (бегонія): то білочка так прикрашає своє бідне гніздо (*М. Рильський*).
3) Але, справді, уявіть собі, що кожен наш землероб виростив два плодових дерева... (*О. Довженко*).
4) А як прийде весна – він одчинить вікно і пустить своїх пташок (він же їх багато наловить за зиму) по черзі в сад (*М. Рильський*).

12. У якому реченні допущено пунктуаційну помилку?

- 1) Напевно, кожному доводилося шкодувати про різке, необдумане слово, сказане близькій людині (*В. Пекеліс*).
2) Місто здається йому теж незвичайним (*За В. Земляком*).
3) У його клітках (він змайстрував сам ще дві нових) вже є кілька пташок (*М. Рильський*).
4) Голос материн звучав приглушено і здається теж пахнув духом півонії (*За Є. Гуцалом*).

Речення з відокремленими членами

1. Визначте речення з відокремленим означенням.

- 1) Ліс одягався тоді у жовте й червоне листя, а сонце обертало його у золото й вогні (*М. Коцюбинський*).

2) Восени милує око жовтогаряче вбрання грабів, кленів, білокорих беріз, багряно-червоне листя горобини і барбарису (*М. Коцюбинський*).

3) Вечір був чарівний, зоряний, пісенний (*О. Гончар*).

4) П'яний і духмяний полудень завис над луками (*М. Стельмах*).

5) Весь світ був як казка, повна чудес (*М. Коцюбинський*).

2. Вкажіть речення з відокремленою прикладкою.

1) І в ясному промінні сріблилися під хмаркою блискучі сльози-перли (*С. Васильченко*).

2) Поряд із ним виросла величезна скляна будова — палац спорту (*В. Собко*).

3) Зарядив дощ — дрібний-дрібний та густий, мов крізь сито... (*Панас Мирний*).

4) Снігова рівнина, безмежна, неозора, стелилась перед хлоп'ятами (*В. Василевська*).

5) Високе небо рясним зорепадом струшувало зорі в темну Ташань і гасило їх там — одна за другою (*Григорій Тютюнник*).

3. Визначте речення з відокремленою обставиною.

1) Вересневий ранок наступив ясний, якимсь по-весняному легкий і радісний (*О. Гончар*).

2) І хороше, і дивно, і радісно стає мені, малому, в цім світі (*М. Стельмах*).

3) Мовчали, замислившись кожен про своє (*О. Іваненко*).

4) Вітер шарудить у саду опалим листям (*В. Земляк*).

5) Надзвичайна архітектура — поєднання романського стилю і готики — не має аналогів у світі (*В. Коротич*).

4. Знайдіть речення з уточнювальною обставиною.

1) Вище — червона крапка світлофора (*А. Головка*).

2) Рано-рано схопилося сонце, виграючи та висвічуючи червоним світлом (*Панас Мирний*).

3) Під берегом, між верболозом, паслися казково білі коні... (*Василь Шевчук*).

4) Картина навкруги була дуже оригінальна (*І. Нечуй-Левицький*).

5) Потім вона, уже струнка блакитноока десятикласниця, приносила сюди з подругами вчительці квіти, перший синій весняний сон (*О. Гончар*).

5. Знайдіть речення, в якому допущено пунктуаційну помилку.

1) Доброта — це найбільше досягнення людини, найбільш прекрасне і святе (*І. Цюпа*).

2) І враз затремтіло молоде листя, зашамотіло, струсило з себе дощ самоцвітів (*М. Коцюбинський*).

3) Дощові крапельки на деревах і травах мерехтіли червоно-зеленими іскорками, сповнювали ліс тоненьким дзвоном (*Григор Тютюнник*).

4) Вона стояла навпроти парубка, як намальована (*За Панаасом Мирним*).

5) Я знав міста, ліси і гори і в морі бачив кораблі (*А. Малишко*).

Пряма і непряма мова. Діалог

1. Яке з названих понять не є способом передачі чужого мовлення?

- 1) Непряма мова.
- 2) Цитата.
- 3) Стиль.
- 4) Полілог.

2. Дослівний уривок з чийого-небудь висловлювання або тексту, який наводиться для підтвердження чи пояснення певної думки — це:

- 1) пряма мова;
- 2) діалог;
- 3) репліка;
- 4) цитата.

3. Пряма мова — це:

- 1) розгорнуте мовлення однієї особи, яке адресується іншим особам або самому собі;
- 2) чуже мовлення, передане не дослівно, а тільки зі збереженням змісту висловлюваної думки без збереження форми та інтонації;
- 3) чуже мовлення, передане дослівно, з повним збереженням змісту, форми та інтонації;
- 4) розмова багатьох осіб.

4. Продовжіть визначення:

Діалог — це ...

5. Продовжіть визначення:

Репліка — це ...

6. Назвіть речення з непрямою мовою.

1) «Ну, чого ж тебе понесло в поле? Чого?» — допитувалася мати (*С. Васильченко*).

2) Мене зацікавив цей таємничий портрет (*Т. Шевченко*).

3) Часом люди розповідали монахові про свої біди й клопоти, просили оглянути хворого (*М. Слабошпицький*).

4) Про Ярослава літописець пише, що він любив книги і багато їх зберігав у церкві святої Софії (За *О. Олійник*).

7. Назвіть полілог.

1) — Що це за портрети на столі? Хто це так малює?

— Наш кріпак Тарас Шевченко.

— Кріпак?!

— Так, кріпак, сирота... Ми привезли його з України, віддали в науку до Ширяєва й матимемо власного художника (*К. Приходченко*).

2) — Доброго ранку, дідусю, — щебечу і забуваю про все на світі. А він садовить мене на велосипед, підтримує рукою, щоб не впала, і веде тиху, як літній ранок, розмову з татом (*О. Довга*).

3) «Ну що ж, голубонько, — казав лісник, закладаючи свіжий корм олениці в ясла. — Ще тиждень підлікуємось, а потім прощай, іди на волю» (*П. Стефаров*).

4) — Тобі вже дванадцять років, доросла дівчина, а не розумієш, як небезпечно лякати старих людей. Соромся! — гнівалася мама.

— Не хвилюйтеся, — втішав бабусю батько. — Звичайно, ящірка вибігла на волю. Що їй у хаті робити?

— Я ж не знала, — виправдовувалася я. — Але ящірка вже давно вискочила з хати, нехай бабуса не турбується (*За Л. Письменною*).

8. Назвіть речення з цитатою.

1) І визріла в нас ідея: Грушевський повинен заговорити до світу англійською мовою, яку науковий світ знає (*М. Слабошпицький*).

2) Браїлову Чайковський присвятив три п'єси для скрипки: «Роздуми», «Скерцо» і «Пісню без слів» (*Н. Калініна*).

3) Шевченко нагадує своїм універсальним талантом (він був живописцем, драматургом, прозаїком, гравером, філософом, критиком, і передовсім — геніальним поетом) таких людей, як Леонардо да Вінчі (*За Д. Павличком та О. Гончаром*).

4) Коли згадаємо, що дев'ятнадцяте століття Київ зустрів, маючи лише кілька десятків кам'яних будинків і являючи собою, як зазначив один мандрівник, «тільки спогади та надії великого міста», — тоді тільки побачимо, до яких фантастичних розмірів розрослося наше місто сьогодні (*П. Загребельний*).

9. Назвіть речення з прямою мовою.

1) Недаремно журавлів називали колись «веселиками» (*За О. Потапенком та Г. Потапенко*).

2) Мені подумалося, що ящірка й сама не проти, аби жити в мене, бо спритно лазила по руці, перебігала на плече, спускалася по руці на долоню, але втікати не збиралася (*Л. Письменна*).

3) Сміється ліс, шумить, гуде: «Весна іде, весна іде!» (*М. Рильський*).

4) Україно моя, моя люба Вкраїно, чим я втішу тебе, чим тебе заспокою? (*П. Тичина*).

10. У якому реченні допущено пунктуаційні помилки?

1) «Почали сіно возити?» — зацікавився Аркадій Петрович (*М. Коцюбинський*).

2) Варвара спитала у начальника станції, чи можна надіслати радіограму в Москву (*Л. Первомайський*).

3) «Добрий вечір, сказав я можна у вас переночувати?» (*За М. Вінграновським*).

4) «Вся країна скіфів, — зазначав Геродот, — відзначається суворим кліматом» (*За О. Ємченком*).

11. Назвіть речення, у якому допущено помилку під час заміни прямої мови непрямою.

1) Адмірал сказав, що вони можуть обігнути Америку з півночі (*За О. Ємченком*).

2) Співають у пісні, що немає найкращого на вроду, як ясна зоря в погоду (*П. Куліш*).

3) В степу, як і в морі, зустрівши людину, не питають, чого вона тут і звідки (*О. Гончар*).

4) Сашко запитав, доженуть вони вовка, тату, чи ні? (*За М. Вінграновським*).

12. У якому діалозі пропущено репліки?

1) — І як ви терпите оце неугавне вороняче каркання?

— А хіба що? — посміхалася старенька. Птахи як птахи. Якби ж то ви розуміли, про що вони горлають.

— А ви розумієте?

— Я розумію (*Л. Письменна*).

2) — Вставай, сину, підемо.

— Куди, мамо?

— О, а хіба ти забув: підемо дивитися, як сонце сходить. Ти ж просив, щоб тебе збудили. Вставай! — підводить мене (*С. Васильченко*).

3) — А море? — раптом спитала Клава.

— Море? Яке ще море? — не зрозумів я.

— Про яке ви згадали! Я, признаюся вам, зроду моря не бачила!

— Ніколи-ніколи? (*М. Вінграновський*).

4) — Розкажіть казку, — пошепки озвалася дівчинка.

— Чому не знаєте? Хіба ваша мама ніколи не розказувала казок?

— Але ми зараз придумаємо свою казку (*За Є. Гуцалом*).

ДОДАТКИ

УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИЙ СЛОВНИЧОК¹

Б

багато — много
байдужий — равнодушный
безкорисливий — бескорыстный
безпе́ка — безопасность
безпе́рервно — непрерывно
близько́схі́дний — ближне-восточный
бліскавка — молния
бовва́ніти — виднеться
бо́рг — долг
бузо́к — сирень

В

вага́тися — сомневаться
важкі́й — трудный
ва́рто — сто́ит
вважа́ти(ся) — счита́ть(ся)
вда́лий — удачный
вдивля́тися — всматрива́ться
ве́ршник — всадник
вздо́ж, уздо́ж — вдоль
взя́ти до ува́ги — приня́ть во внимание
вида́вни́цтво — изда́тельство
ви́датися — показате́ся
визначни́й — выдаю́щийся
виклика́ти — вызыва́ть
вико́нати — выполни́ть
винахі́дливі́сть — находчи́вость, изобрета́тельность
випро́бувач — испытате́ль
виробни́чий — произво́дственный
виста́чити — хвата́ть

ви́тримати — выдержи́ть
вихова́нець — воспита́нник
вия́витися — оказа́ться
ви́дбува́ти — отпра́вляться
ви́двіда́ння — посе́щение
ви́ддані́сть — преда́нность
ви́дзнача́ти — отмеча́ть
Ви́день — Вена
ви́дки́нути — отбро́сить
ви́докре́млюва́ти — отде́лять
ви́дповіда́льний — ответстве́нный
ви́дпочи́ти — отдохну́ть
ви́дтво́рюва́ти — воспрои́зводить
ви́дшука́ти — отыска́ть
визе́рунок — узор
вкра́й — кра́йне
влаштво́ваний — устро́енный
вмі́ст — соде́ржание
воде́нь — водород
водогра́й — фонтан
воло́ський (горі́х) — гре́цкий (орех)
впли́в — влия́ние
вплива́ти — влия́ть
впо́ратися — справите́ся
вра́ження — впечатле́ние, впечатления
вро́да — краса́та
врятува́ти(ся) — спасти́(сь)
всти́гнути — успе́ть
всу́переч — вопреки
втомлюва́тися — уста́вать
второ́пати — поня́ть, разобрать
втра́тити — потеря́ть

¹ Значення слів у словничках подано відповідно до їх уживання у текстах і виразах підручника.

втрима́тися — удержаться
вчи́нок — поступок

Г

гляда́ч — зритель
гну́чкий — гибкий
граве́ць — игрок
гро́ші — деньги
грю́кнути (дверима) — хлопнуть
(дверью)
губи́ти — терять

Д

дарува́ти — дарить
дах — крыша
деда́лі — всё более
де́який — некоторый
дивови́жний — удивительный
дивува́тися — удивляться
діама́нт — бриллиант
діста́тися — добраться
дія́ч — деятель
дові́льно — произвольно
доводи́тися — приходится
до́ки — пока
дола́ти — преодолевать
домо́витися — договориться
допові́дач — докладчик
допра́вити — доставить
дорос́лий — взрослый
досві́дений — опытный
доскона́лий — совершенный
дри́бніця — мелочь
дру́зки — скалки

Ж

жва́во — оживлённо

З

заборони́ти — запретить
забру́днений — загрязнённый
забудо́ва — застройка
завдя́кі — благодаря
загу́битися — потеряться
загу́блений — потерянный
задово́лнити проха́ння —
удовлетворить просьбу
за́здрити — завидовать
засна́чений — указанный
за́йвий — лишний
залиша́ти — оставлять

залиша́тися — оставаться
за́мість — вместо
замо́влення — заказ
записни́к — записная книжка
за́сіб — средство
засму́тити(ся) — огорчить(ся)
зате́рпнути — онеметь
за́тишний — уютный
затри́мати — задержать
затри́муватися — задерживаться
зату́лити — закрыть
за́ходи — меры
захо́плюватися — восхищаться
захо́плююче — захватывающе
зашко́дити — навредить
звинува́чувати — обвинять
зві́чка — привычка
зві́дки — откуда
зві́дкись — откуда-то
зві́дси — отсюда
звільне́ння — освобождение
звору́шливо — трогательно
звору́шувати — трогать (чувства)
згоди́тися — пригодиться
зго́рі — сверху
здава́тися — казаться
здивува́ти — удивить
зді́бності — способности
здійсни́ти — совершить
здола́ти — преодолеть
здригну́тися — дрогнуть
змага́тися — соревноваться
зму́шені — вынуждены
знена́цька — неожиданно
знéхтувати — пренебречь
зника́ти — исчезать
зни́щувати — уничтожать
зра́дити — предать
зрі́ст — рост
зру́чний — удобный
зру́чно — удобно
зру́шити(ся) — сдвинуть(ся)
зупини́ти — остановить

І

із задово́ленням — с удовольствием
іна́кше — иначе
і́нколи — иногда
інозе́мець — иностранец
і́нший — другой

І

їда́льня — столовая

К

калю́жа — лужа
карбува́ти — высекать
керува́ння — управление
кише́ня — карман
кла́поть — лоскут
конва́лія — ландыш
кра́пка — точка
кре́йда — мел
крижи́нка — льдинка
кришта́левий — хрустальный
кри́зь — сквозь
кучу́гура — сугроб

Л

ла́гідний — ласковый
ла́ден — готов
ле́дь-ле́дь — еле-еле, едва
ліхта́р — фонарь

М

ма́йже — почти
ма́льовни́чий — живописный
ме́реживо — узор
ми́лува́тися — любоваться
мисте́цтво — искусство
ми́ть — мгновение
ми́нливий — переменчивый
ми́сцеви́сть — местность
ми́ський — городской
ми́цний — крепкий
могу́тний — могучий
мо́жливо — возможно

Н

наближа́тися — приближаться
наві́днє (запита́ння) — наводя-
щий (вопрос)
на́впакі́ — наоборот
нага́дувати — напоминать
на́года — случай
на́дійно — надёжно
на́дто — слишком
нале́жати (до чо́гось) — принад-
лежать (к чему-либо)
нама́гати́ся — стараться

на́мисті́нка — бусинка
на́місто — бусы
наоди́нці — наедине
на́пій — напиток
на́решті́ — наконец
наро́джувати́ся — рождаться
наса́мперед — прежде всего
наспра́вді — на самом деле
наста́ти — наступить
насто́рожі — начеку
нахили́тися — наклониться
на́че — будто, как будто
неваго́мий — невесомый
невда́лий — неудачный
невда́ха — неудачник
неді́льний — воскресный
незаба́ром — скоро
незабу́тний — забываемый
незважа́ючи на — несмотря на
незвичай́ний — необычный
не́на́че — как будто
необа́чний — неосмотрительный
необе́режний — неосторожный
неоди́нно — непременно
неповто́рний — неповторимый
нервува́ти — нервничать
неспи́вмірний — несоизмеримый
неспо́діваний — неожиданный
неспо́дівано — неожиданно
нече́мний — невежливый
нудни́й — скучный

О

обда́рований — одарённый
обду́рити — обмануть
оби́знаність — осведомлённость
оби́янка — обещание
обра́жений — обиженный
о́брій — горизонт
о́бсяг — объём
обу́рення — возмущение
о́гляд — обзор
оздо́блення — украшение
окре́мий — отдельный
окса́мітовий — бархатный
особли́вість — особенность
оста́нній — последний
охо́плений — охваченный
охо́че — охотно

П

пала́ти — гореть
 палахкоті́ти — пылать
 парасо́лька — зонтик
 перева́жно — преимущественно
 перевтілюва́тися — перевоплощаться
 переглядо́ве (читання) — просмотр (чтение)
 передпла́чувати (газети, журнали) — выписывать (газеты, журналы)
 передпо́кій — прихожая
 перекла́дач — переводчик
 перекона́ння — убеждения
 переплігува́ти — перепрыгивать
 перетвори́ти(ся) — превратить(ся)
 перéтин — пересечение
 перехре́стя — перекрёсток
 перлі́на — жемчужина
 питний — питьевой
 підбо́ри — каблуки
 підвести́ся — подняться
 піднесений (настрій) — приподнятое (настроение)
 підпри́ємець — предприниматель
 підтрі́мка — поддержка
 пірну́ти — нырнуть
 плі́сскіт — плеск
 пови́нен — должен
 повідо́мити — сообщить
 повільно — медленно
 повідитися — вести себя
 по́гляд — взгляд
 пого́дитися — согласиться
 поде́куди — кое-где
 поді́я — событие
 подола́ти — преодолеть
 подоро́ж — путешествие
 позбу́тися — лишиться
 полохлі́вий — пугливый
 порівняно (з) — в сравнении (с)
 порі́чки — красная и белая смородина
 поро́жній — пустой
 поро́жньо — пусто
 поруч — рядом
 порцеля́на — фарфор
 посмі́шка — улыбка
 поспі́ль — подряд
 поступо́во — постепенно
 потра́пити — попасть

потре́ба — потребность
 потрі́бно — нужно
 по́тяг, пої́зд — поезд
 почувáтися — чувствовать себя
 почуття́ — чувство
 поши́ритися — распространиться
 пошта́р — почтальон
 по́шук — поиск
 поя́ва — появление
 пра́гнути — стремиться
 прива́бити — привлечь
 прива́бливий — привлекательный
 приверну́ти ува́гу — привлечь внимание
 пріві́д — повод
 приго́да — приключение
 призна́чення — предназначение
 прикра́си — украшения
 прина́да — привлекательность, прелесть
 припиня́тися — прекращаться
 припу́щення — предположения
 прихопі́ти — прихватить
 прозо́рий — прозрачный
 про́мінь — луч
 про́тяг — сквозняк
 проха́ння — просьба

Р

ра́дити — советовать
 ра́дитись — советоваться
 ра́зом — вместе
 ра́птом — вдруг
 ре́шта — остальные
 рі́дкий — жидкий
 річ — вещь; речі — вещи
 рішучий — решительный
 ро́дич — родственник
 роже́вий — розовый
 розва́га — развлечение
 розгубі́тися — растеряться
 розраху́нок — расчёт
 розчи́нений — растворённый
 розчу́ти — расслышать
 руйнува́ти(ся) — разрушать(ся)
 ру́хатися — двигаться
 рухо́мий — движущийся, перемещающийся
 ря́сний — густой
 рятува́льник — спасатель

С

свідчення — свидетельство
 скарбни́ця — сокровищница
 скеля́ — скала
 склад — состав; у скла́ді — в составе
 скориста́тися — воспользоваться
 скрізь — везде
 смуга́ — полоса
 сокові́тий — сочный
 сором'язли́вий — стеснительный
 спа́лах — вспышка
 спереча́тися — спорить
 спізні́тися — опоздать
 спі́льний — общий
 сподіва́тися — надеяться
 сподоба́тися — понравиться
 спору́да — сооружение
 споруді́ти — возвести
 спорядже́ння — снаряжение
 спостеріга́ч — наблюдатель
 справа́ — дело
 справжні́й — настоящий
 спри́яти — способствовать
 спри́ятливий — благоприятный,
 способствующий
 спромогті́ся — удосужиться
 ста́влення — отношение
 стве́рджувати — утверждать
 стомі́тися, втомі́тися — устать
 стосу́нки — отношения
 стра́ва — блюдо
 стрі́мко — стремительно
 сузі́р'я — созвездие
 сум — грусть; сумні́й — грустный
 сумлі́нний — прилежный
 су́тінки — сумерки
 суцві́ття — соцветие
 суча́сник — современник
 схва́лювати — одобрять
 schóдова клі́тка — лестничная
 клетка

Т

ті́ждень — неделя
 тиск — давление
 торі́шній — прошлогодний
 торка́тися — касаться;
 торкну́тися — коснуться

трапля́тися — случаться
 трива́ти — длиться
 трима́тися — держаться

У

ува́жний — внимательный
 умо́ва — условие
 уніка́ти — избегать
 упев́нений — уверенный, уверен
 уприту́л, вприту́л — впритык
 уявля́ти — представлять

Ф

фахіве́ць — специалист

Х

хвилюва́ння — волнение
 хвороба́ — болезнь
 хили́тися — клониться
 хова́ти — прятать
 хуртові́на — метель

Ч

чаву́нний — чугу́нный
 чаклува́ти — колдовать
 час — время
 чека́ння — ожидание
 чу́йність — отзывчивость
 чу́тливі́сть (до чо́гось) — воспри-
 имчивость (к чему-либо)

Ш

шанува́льник — поклонник
 ше́рхі́т — шорох
 шкі́ра — кожа; шкіря́ний —
 кожаный
 шко́да — вред
 шко́да, присл. — жаль, прич.
 шту́чний — искусственный

Щ

щи́рий — искренний
 щі́льний — плотный
 щойно́ — как только

Я

які́сть — качество
 якомо́га (зрозумі́ліше) — как
 можно более (понятно)

А

акция — акція
алеть — червоніти
аметистовый — аметістовий
анютины глазки — братки

Б

багровый — багряний
бархат — оксаміт
беззаботный — безтурботний
безопасно — безпечно
белеть — біліти
беречься — берегтіся
благодарность — подяка
бледный — блідий
блестеть — блищати
блестящий — блискучий
ближайший — найближчий
близкий — близький
богато — багато
бояться — боятися
бронзовый — бронзовий
бугор — горб
будто — ніби
бусы — намісто
бывало — бувало
быстро — швидко
быть похожим — бути схожим

В

вблизи — поблизу
вдалеке, вдали — вдалині
вдвое — вдвічі
в двух шагах (от) — за два кроки (від)
вдруг — раптом
везти — щастіти
верить — вірити
верхний — верхній
верхушка — верхівка
вершина — верхівка
весёлый — веселій
ветер — вітер
ветвь, ветка — гілка

вечер — вечір
вещь — річ
вздыхать — зітхати
взмах — змах, помах
вид — вигляд; в виде — у вигляді
видеть — бачити
виться — вітисся
вкус — смак; по вкусу — на смак
влажный — вологий
власть — влада
возвращаться — повертатися
воздух — повітря
вокруг — навколо
волна — хвиля
волнистый — хвилястий
воображение — уява
вопреки — всупереч
впервые — вперше
вписываться — вписуватися
вплоть (до) — аж (до)
врач — лікар
время — час; во время — під час;
время от времени — час від часу
всегда — завжди
всего — всього
всё — все
вспыхивать — спалахувати
встречный — зустрічний
выдуманный — вигаданий
вызов — виклик; по вызову — за викликом
вынуть — вийняти
выращивать — вирощувати
вычурность — химерність

Г

газетчик — газетчик
глубокий — глибокий
говорить — розмовляти; гово-
рить (о чём-либо) — свідчити
(про щось)
готов — готовий
гранит — граніт
гранитный — гранітний
гром — грім

гряда — ряд
густота — густота́

Д

даваться в руки — дава́тися в ру́ки
даль — далина́
дальше — да́лі
действовать — діяти
делать — робіти
делаться — става́ть
дело — справа́; по делу — у спра́ві
детство — дити́нство
длинный — до́вгий
днём — вдень, удень
до краёв — вщерть
до сих пор — до́сі
доверие — дові́ря
догнать — наздогна́ти
договариваться (о чём-нибудь) — домовля́тися (про щось)
дождь — дощ
должен — пови́нен
домой — до́дому
донизу — до́ни́зу
доносить — доно́сити
дотронуться — доторкну́тися
дрожать — тремті́ти
дышать — дихати

Е

едва — ле́дь, ле́две
ездить — їздити
ель — яли́на
естественность — приро́дність

Ж

жизнь — життя́

З

заболеть — захворі́ти
заботливо — турбо́тливо
завершённость — закінче́ність
завистливый — за́здрісний
зажечь(ся) — запалі́ти(ся)
заиграть — загра́ти
закат — за́хід
закованный — заку́тий
заложенный — закла́дений

замечать — поміча́ти
заметить — помі́тити
запылать — запала́ти
зарев — загра́ва
заросший — зарослі́й
заставить — зму́сити
затянуться — затягну́тися
звезда — зі́рка
здесь — тут
зеленеть — зелені́ти
зимой — взі́мку
знакомый — знайо́мий
знойно — спеко́тно
золотой — золоті́й

И

идти — йти
издали — зда́лека
изобразить — зобра́зити
изредка — зрі́дка
или — чи, або
именно — са́ме
испытывать — випро́бовувати
июнь — че́рвень

К

к — до
каждый — ко́жен, ко́жний
казаться — здава́тися
какой — які́й
камень — ка́мінь
кашечки — ка́мінчики
карман — кишéня
карминный — кармі́нный
как-то — я́кось
когда — коли
кое-где — де-не-де
конечно — зви́чайно
контур — ко́нтур
косой — косі́й
кошелёк — гамане́ць
край — край
красоты — красо́ти
крепко — мі́цно
кроме — крім
кругом — скрі́зь
кружевной — мере́жаний
крыша — дах
куда-то — куди́сь
кусок — шма́ток, кусо́к

Л

лениво — ліни́во
лететь — леті́ти
лечить — лікува́ти
ли — чи
лиловый — ліло́вий
лишён — позба́влений
ложиться — ляга́ти
луг — луг, лу́ка
лукавый — лука́вий
лунный — міся́чний
любоваться — милува́тися
любой — будь-який

М

мальчик — хлопчик
мгла — імла́
между — між
место — місце
мечтать (о чём-то) — мрі́яти (про щось)
мешать — заважа́ти
Мещёрский — Меще́рський
мёртвый — ме́ртвий
мимо — повз
митинг — мі́тинг
много — бага́то
могучий — могу́тній
молния — бли́скавка
молодёжь — мо́лодь
моросить — мороси́ти
мудрость — му́дрість
мягкий — м'який

Н

навстречу — назу́стріч
надышаться — наді́хатися
нажать — наті́снути
нарядный — опша́тний
наступать — наста́вати
натруженный — нату́джений
находить — знахо́дити
находиться — знахо́дитися
начало — поча́ток
небрежно — недба́ло
недурна (собой) — непога́на (з себе)
нежели — ніж
незаметный — непомі́тний

некоторые — дея́кі
немного — тро́хи
необъятный — безме́жний
необыкновенно — надзвича́йно
неподвижный — нерухо́мий; неподвижно — нерухо́мо
не по себе — нія́ково
непреренно — неодмі́нно
непринуждённый — неві́мущений
несколько — кі́лька
несчастный — неща́сний
не так ли? — чи не так?
неторопливый — неква́пливий
нечего — ні́чого
ни единого — жо́дного
никакой — нія́кий
никогда — ніко́ли
ни один — жо́ден
ниспадающий — що спада́є
новость — новина́
ночью — вночі
нужда — зли́дні, бі́дність
нужный — потрі́бний

О

обзор — о́гляд
обещанное — обі́цяне
обидеться — обра́зитися
облить — обли́ти
обмениваться — обмі́нюватися
обнять — обня́ти, обійня́ти
обратно — наза́д
обучать (чему?) — навча́ти (чого?)
объездить — об'і́здити
объявить — оголоси́ти
обычно — зазвичай
оглянуться — ози́рнутися
огненный — во́гняний
огнистый — во́гністий
огромный — величез́ний
одет — одя́гнутий
одетый — одя́гнений
один — сам, оди́н
одобять — схва́лювати
одуванчик — кульба́ба
одухотворённость — одухотво́реність
ожерелье — намі́сто

ожидание — очікування, сподівання
 оказаться — виявитися
 округлиться — округлитися
 оленёнок — оленя
 опасность — небезпека
 опоздать — спізнитися
 осматривать — оглядати
 особенно — особливо
 особенный — особливий
 оставаться — залишатися
 оставить — залишити
 остальное — решта
 остановиться — зупинитися
 остаться — залишитися
 осыпаться — осипатися, опадати
 отведать — скуштувати
 отдел — відділ
 отдохнуть — відпочити
 отдых — відпочинок
 отец — батько
 открытие — відкриття
 откуда-то — звідкись
 отнести — віднести
 отодвинуться — відсунутися
 отражать(ся) — відбивати(ся)
 отъехать — від'їхати
 оформление — оформлення
 охватить — охопити
 охота — полювання
 очевидно — очевидно
 очень — дуже
 очи — очі

П

пар — пара
 пароход — пароплав
 пассажирский — пасажирський
 первый — перший
 перекрёсток — перехрестя
 переплывать — перепливати
 переставать — переставати
 переучёт — переблік
 перистый — перистий
 перья — пір'я
 петля — петля
 пёстрый — строкатий
 площадь — площа
 побережье — узбережжя

повторяться — повторюватися
 подавать — подавати
 подниматься — підніматися
 подножие — підніжжя
 поднять — підняти
 подождать — почекати
 подойти — підійти
 подражать (кому-нибудь) — наслідувати (когось)
 подъезжать — під'їжджати
 подъём — підйом
 поехать — поїхати
 пожар — пожежа
 покрытие — вкриті
 ползучий — повзучий
 половодье — повінь
 полка — поліція
 половина (седьмого) — пів на (сьому)
 полудень — полудень
 полуночный — опівнічний
 помимо — крім
 помнить — пам'ятати
 понимать — розуміти
 понравиться — сподобатися
 попроситься — попросятися
 поросший — порослий
 поручение — доручення; по поручению — за дорученням
 порхать — пурхати
 постоянный — постійний
 потемнеть — потемнішати
 потушить — погасити
 походить (на что?) — нагадувати (що?)
 почти — майже
 пошуметь — пошуміти
 поэт — поет
 поэтический — поетичний
 представленный — представлений
 представлять — уявляти
 представлять собой — являти собою
 предупредить (о чём-нибудь) — попередити (про щось)
 прибыть — прибути
 приветливо — привітно
 пригорок — пагорок

придавать — надавати
 приезжать — приїжджати
 принадлежности (школьные) —
 приладдя (шкільне)
 припеваючи — приспівуючи
 припомнить — пригадати
 присутствие — присутність
 проводить — провести
 прогулка — прогулянка
 прозрачный — прозорий
 пронестись — пронестися
 проснуться — прокинутися
 пространство — простір
 просьба — прохання; по просьбе —
 на прохання
 пруд — ставок
 пурпур — пурпур
 пустыня — пустеля
 путешествие — подорож,
 мандрівка
 пылать — палати
 пышный — пишний
 пятно — пляма

Р

равнина — рівнина
 радуга — райдуга, веселка
 разбросать — розкидати
 разбудить — розбудити
 разве — хіба
 разглядывать — роздивлятися
 раздеться — роздягнутися
 разнообразный — різноманітний
 ранний — ранній
 раскинуться — розкинутися
 раскрытый — розкритий
 распускаться — розпускатися
 распространиться — пошири-
 тися
 расставаться — розлучатися
 расстилаться — розстелятися
 расцвечена — розцвічена
 редкий — рідкий
 резкий — різкий
 рельефный — рельєфний
 реплика — репліка
 речи — речі (промови)
 речной — річковий
 родственник — родич

роскошный — розкішний
 рядом — поруч, поряд

С

садить — саджати
 свежий — свіжий
 сверкание — блиск
 сверкать — блискати, виблиску-
 вати
 сверху — зверху
 светильник — світільник
 светлеть — світлішати
 свечка — свічка
 свободно — вільно
 свободный — вільний
 свой — свій
 сделать — зробити
 сейчас — зараз
 сердиться — сердитися
 серебристый — сріблястий
 серебро — срібло
 серебряный — срібний
 Сибирь (ж.р.) — Сибір (ч.р.)
 синева — синява
 сияние — сяння
 сквозь — крізь
 складка — складка
 сколько — скільки
 скрывать — приховувати
 след — слід
 сливаться — зливатися
 случай — випадок
 случайно — випадково
 случиться — статися
 собираться — збиратися
 совершенство — досконалість
 совесть — совість
 согнуться — зігнутися
 солнечно — сонячно
 солнечный — сонячний
 соломинка — соломінка
 сообщить — повідомити
 сооружение — споруда
 состояться — відбутися
 состояться при любой погоде —
 відбутися за будь-якої погоди
 сотрудник — співробітник
 сплошной — суцільний
 спокойный — спокійний

способность (к чему-нибудь) —
 здібність (до чогось)
 спроектировать — спроекувати
 спрятать — сховати
 спуститься — спуститися
 спустя — потому
 срисован — змальований
 сталь — сталь
 становится — ставати
 старичок — літній чоловік
 ствол — стовбур
 стесняться — соромитися
 стихотворение — вірш
 столько — стільки
 страна — країна
 стрелка — стрілка
 стремиться (к чему-нибудь) —
 прагнути (чогось)
 строки — рядки
 стыдно — соромно
 сугроб — кучугура
 суровый — суворий
 сходить — сходити
 счастье — щастя
 сыпать — сипати
 сюртук — сюртук

Т

танцовщица — танцівниця
 таять — танути
 темнеть — темнішати
 теперь — тепер
 терпеливый — терплячий
 терять — втрачати
 тикать — цокати
 ткань — тканина
 толстый — товстий
 только — тільки
 тонуть — тонути
 торжественный — урочистий
 торопиться — поспішати
 тот же — той самий
 точно — ніби
 требование — вимога; по требо-
 ванию — на вимогу
 тронуться — рушити
 тропинка — стежинка
 туда — туди
 тьма — темрява
 тяжёлый — важкий

У

удачно — вдало
 удивительный — дивовижний
 удовлетвориться — вдоволь-
 нитися
 удовольствие — задоволення
 узкий — вузький
 узнавать — дізнаватися
 узор — візерунок
 украшенный — прикрашений
 улыбаться — усміхатися
 улыбнуться — усміхнутися,
 посміхнутися
 уметь — уміти, вміти
 умолкать — замовкати
 унижать — вінизати, обнизати
 условие — умова
 уснуть — заснути
 успех — успіх
 успокоиться — заспокоїтися
 усталость — втома
 усталый — стомлений
 уходить — йти
 учение — учіння

Ф

фон — тло
 фуксия — фуксія

Х

хвалить — хвалити
 хмурый — похмурий
 холмистый — пагористий
 хороша — красива
 хорошо — добре
 храбрец — сміливець, хоробрий

Ц

цвет — колір
 цветной — кольоровий
 цепь — ланцюг
 цыганка — циганка

Ч

чарующий — чарівний, чарівли-
 вий
 час — година

часы — годинник
 чем, союз — ніж, спол.
 чересчур — зана́дто
 черёмуха — черёмха
 чёткий — чіткий
 чистый — чістий
 чтение — чита́ння
 что-то — щось
 чугу́нный — чаву́нный
 чудо — діво, чу́до
 чужой — чужий

Ш

шаг — крок
 шалить — пустува́ти, бешкету-
 ва́ти
 шаткий — хиткий
 шевелиться — вору́щитися
 шептаться — шепоті́тися
 шёпотом — пошепки
 шкатулка — скрі́нька, шкату́лка
 шляпа — капелю́х
 шорох — шéрех
 шутить — жартува́ти
 шутка — жарт

Щ

щебет — щебетáння
 щегол — щіголь
 цель — цілі́на
 щепка — трі́ска, ска́лка

Э

экспресс — експрeс
 эlegantный — елега́нтний
 электричество — елeктрика
 этот — цей
 эффектный — ефе́ктний

Ю

юбилей — ювіле́й
 южный — півде́нный
 юность — юні́сть

Я

языковой — мо́вний
 яркий — яскра́вий
 ярмарка — я́рмарок
 яростный — лю́тий
 янтарь — янта́р, буршти́н
 яснеть — ясні́шати

Абревіатура, -и, ж. Складноскорочене слово, утворене з початкових складів або з перших літер слів словосполучення.

Автограф, -а, ч. 1. Текст, власноручно написаний автором. 2. Власноручний підпис, напис на книжці, фотографії і т. ін.

Альтанка, -и, ж. Покрита зверху легка будівля в саду, парку для відпочинку й захисту від дощу.

Анкета, -и, ж. Бланк установленної форми для запису в ньому певних біографічних та інших відомостей.

Артезіанський, -а, -е. Який знаходиться в глибоких водоносних шарах землі, глибинний.

Атракціон, -у, ч. 1. Номер у цирковій або естрадній програмі, що привертає увагу глядачів своєю ефектністю, незвичністю. 2. *перен.* Розваги в місцях відпочинку.

Вагáтися, -а́юся, -а́сся, недок. Роздумуючи, схилятися то до одного, то до іншого рішення, сумніватися.

Варіа́нт, -а, ч. Відозміна, різновид чого-небудь // Той самий твір (літературний, музичний і т. ін.) в іншій редакції.

Вби́рати, -а́ю, -а́сш, недок. 1. Втягати щось усередину, насичуватися чим-небудь // *перен.* Пом'якшувати, притишувати звук. **Вби́рати о́чі** — приваблювати погляд яскравістю кольору, досконалістю форм і т. ін. 2. *перен.* Приймати до свого складу, включати // *Переймати*, запозичувати що-небудь. 3. *перен.* Сприймати органами чуття; уважно, жадібно слухати, дивитися. // Нагромаджувати що-небудь у пам'яті.

Ви́їздити, -ї́жджу, -ї́здиш, док., перен. Привчати коня до їзди, ходити в упряжі або під сідлом; об'їжджати.

Ви́їздка, -и, ж. — дія за значенням **ви́їздити**.

Вівча́р, -а, ч. 1. Той, хто доглядає овець, овечий пастух, чабан. 2. Той, хто займається вівчарством.

Габа́, -и, ж. 1. заст. Турецьке сукно білого кольору. 2. *перен., поет.* Те, що покриває, застилає, оповиває; покривало.

Ге́йзер, -а, ч. Гаряче джерело вулканічного походження, що періодично фонтанує.

Ге́н, -а, ч., біол. Елементарна одиниця спадковості організму.

Ге́нна інжене́рія — створення нових генетичних структур лабораторним методом.

Дендропа́рк, -у, ч. Лісопарк, у якому вирощується багато видів дерев і кущів, як місцевих, так і завезених з інших країн.

Диза́йн, -у, ч. 1. Художнє конструювання та оформлення речей, які відповідали б вимогам корисності, зручності в експлуатації та краси. 2. Відповідна галузь мистецтва і наукового знання.

Диза́йнер, -а, ч. Фахівець із дизайну.

Докуме́нт, -а, ч. 1. Діловий папір, що посвідчує певний юридичний факт, підтверджує право на що-небудь, служить доказом чого-небудь. 2. Письмове свідоцтво, що офіційно підтверджує особу.

3. Письмовий твір, грамота, рисунок та ін. як свідчення про щось історичне, важливе.

Дукат, -а, ч. 1. *іст.* Срібна, а потім золота монета, що була поширена в ряді європейських країн. 2. *заст.* Жіноча прикраса у вигляді монети.

Екзотика, -и, ж. Усе (природа, побут, культура і т. ін. віддалених країн), що є незвичайним для даної місцевості, що здається дивовижним, надто мальовничим.

Екіпірований, -а, -е. Дієприкм. пас. мин. ч. до екіпірувати.

Екіпірувати, -ую, -уєш, недок. і док., перехід. Забезпечувати, постачати всім необхідним, споряджати, обмундировувати.

Екологічний, -а, -е. Який стосується екології.

Екологія, -ї, ж. 1. Зв'язок між організмом і довкіллям. 2. Розділ біології, де вивчаються зв'язки між організмами і навколишнім середовищем.

Ефемérний, -а, -е, книжн. 1. Короткочасний, недовговічний, нетривалий. 2. Уявний, нереальний.

Захід, -ходу, ч. перев. мн. Сукупність дій або засобів для досягнення, здійснення чого-небудь.

Інвести́ція, -ї, ж. Грошові, майнові, інтелектуальні цінності, що їх вкладають у різні види діяльності у виробничій та невиробничій сферах; вкладення, вклад.

Інвéстор, -а, ч. Особа, організація або держава, що робить інвестицію, вкладник.

Інер́ція, -ї, ж. Властивість тіла зберігати стан спокою або прямолінійний рівномірний рух, поки яка-небудь зовнішня сила не виведе його з цього стану.

Іммігра́нт, -а, ч. Чужоземець, що переїхав до якоїсь країни на постійне проживання, переселенець.

Їстівний, -а, -е. Якого можна споживати.

Ка́рстовий, -а, -е, геол. (Грунт), який складається з розчинних грубозернистих гірських порід (вапняків, гіпсів, кам'яної солі тощо).

Корте́ж, -у, ч. 1. Урочиста процесія, виїзд. 2. Група вершників.

Лисні́ти, -іє, недок. Блищати своєрідним блиском (про начищену, лаковану та ін. поверхню). Яскраво відсвічувати, сяяти, блищати.

Лисно́чий, -а, -е. Який лисніє, лисниться.

Малахі́т, -у, ч. Крихкий мінерал яскраво-зеленого кольору з металевим відблиском, що використовується як цінний камінь для художньо-декоративних виробів, як сировина для одержання міді тощо.

Моде́ль, -і, ж. 1. Зразок якого-небудь нового виробу, взірцевий примірник чогось. 2. Тип, марка конструкції (нова модель машини, літака). 3. Зразок, що відтворює, імітує будову і дію якого-небудь об'єкта. 4. Те, що є матеріалом, натурою для художнього зображення (особа, яка позує перед художником, натурщик, натурщиця). 5. Зразок, з якого знімається форма для відливання або відтворення в іншому матеріалі.

Мора́льно-ети́чний, -а, -е. Який стосується свідомості людини, її духовності й поведінки.

Муляж, -у, ч. спец. Натурального розміру зліпок з гіпсу, воску, парафіну тощо, який точно відтворює форму предмета.

Незчу́тися, -у́юся, -у́єшся, *перев. зі сл. як, коли*. Не помітити, не відчути чого-небудь.

Оповідання, -я, с. Невеликий за розміром розповідний художній твір про одну чи кілька подій у житті людини (іноді декількох людей).

Оригінал, -у, ч. Те, що є основою для відтворення, копіювання, переробки і т. ін. // Текст, з якого роблять переклад на іншу мову.

Офтальмологія, -ї, ж. Наука про очні хвороби та їх лікування.

Па́нти, -ів, *мн.* Молоді, ще м'які, покриті шерстю роги плямистого або звичайного оленів, які використовуються для виготовлення лікувальних препаратів.

Паркува́ти, -у́ю, -у́єш, *недок., перех.* Ставити (автомобіль) на стоянку.

Па́тент, -у, ч. Документ, який посвідчує право винахідника на його винахід.

Пере́сип, -у, ч. Природний вал із піску або гальки, який відокремлює затоку від відкритої частини моря чи озера.

План, -у, ч. 1. Креслення, що відображає на площині в умовних знаках і певному масштабі місцевість, предмет, споруду і т. ін. 2. Задум, проект, що передбачають перебіг, розвиток чого-небудь; текст, документ із їх викладом. 3. Порядок розміщення частин якого-небудь викладу, його композиція. 4. Положення предмета в перспективі з погляду віддаленості його від глядача.

Пла́хта, -и, ж. Жіночий одяг типу спідниці, зроблений із двох зшитих до половини полотниць *перев. вовняної картатої тканини*.

Предкові́чний, -а, -е, *уроч.* 1. Який існує споконвіку, з давніх-давен. 2. Який бере початок у далекому минулому, стародавній.

Простува́ти, -у́ю, -у́єш, *недок. і неперех.* Пересуватися пішки.

Раціоналі́ст, -а, ч. Той, хто розсудливо ставиться до життя.

Раціона́льний, -а, -е. Який ґрунтується на логіці, розумі; розумний, доцільний.

Риторі́чне запитання — одна з фігур поетичної мови. Запитання, яке ставиться не для того, щоб одержати на нього відповідь, а з метою привернути увагу до певного явища або самими запитанням висловити ствердну думку.

Розчу́лений, -а, -е. Приємно схвилюваний, зворушений.

Романти́к, -а, ч. Людина, схильна до мрійності, ідеалізації дійсності.

Са́міт, -у, ч. Конференція, нарада, збори глав держав та урядів.

Спрінте́р, -а, ч. Бігун, плавець і т. ін. на коротку дистанцію.

Триві́мірний, -а, -е. Який має три виміри (довжину, ширину та висоту).

Фіа́ніт, -у, ч. Синтетичний кристал на основі оксидів цирконію і гафнію.

ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИЧОК

Альфа й омега — початок і кінець чого-небудь, головне у чомусь, суть, основа чого-небудь.

Бігти не чуючи ніг — дуже швидко бігти, утікати.

Бути не в душі — перебувати в поганому настрої.

Вімокнути (промокнути) до нитки — наскрізь промокнути.

Віддавати перевагу — виділяти, вирізняти когось (щось) з-поміж інших (іншого), виявляти особливу увагу до когось (чогось); *рос.* отдавать предпочтение.

Дати спокій — відчепитися, не турбувати, не заважати.

Два чоботи пара — один одного не краший.

До лиця — личить комусь що-небудь, пасує.

Жити на широку ногу — жити у великому достатку, не зважаючи на витрати.

Затамувавши подих — зосереджено, напружено; з великою увагою, з інтересом (слухати, дивитися).

Не до смаку — не до вподоби.

Не кидати слів на вітер — не давати пустих обіцянок, виконувати обіцяне, бути хазяїном свого слова.

Ні в сих ні в тих — почуватися ніяково.

Ні живий ні мертвий — дуже наляканий, схвилюваний.

Очам не вірити — бути надзвичайно здивованим, побачивши що-небудь.

Під відкритим небом — надворі, поза приміщенням.

Працювати не покладаячи рук — не шкодуючи сил, багато й наполегливо (працювати).

Час від часу — іноколи, не часто, періодично, зрідка.

Чорним по білому (написано) — ясно, виразно, зрозуміло.

Як гриби після дощу — рясно, густо, багато.

Як на голках (сидіти) — нервуватися, хвилюватися, поводитися неспокійно, нетерпляче.

Як по маслу (йти) — легко, добре, без будь-яких ускладнень і перешкод (про справи, події, життя і т. ін.).

Як по нотах — послідовно, за чітко спланованим сценарієм.

Як сир у маслі (кататися) — жити у повному достатку, ні в чому собі не відмовляючи.

Як слід — добре, як потрібно.

Як у вусі — тепло, затишно.

Як черепаха — дуже повільно (пересуватися).

УДОСКОНАЛЮЙТЕ СВОЄ МОВЛЕННЯ

Бути в піднесеному настрої — быть в приподнятом настроении

Бути на два роки старшим — быть двумя годами старше

Бути схожим — быть похожим

Вагáтися — сомневаться

Вередліва дитина — капризный ребёнок

Вирвати зуб — удалить зуб

Відвертáти ува́гу — отвлекать внимание

Відпочивáльники — отдыхающие

Га́яти (марнува́ти) час — зря тратить время

Гортáти сторінкі — переворачивать страницы

Дáчна ділянка — дачный участок

День народження випадає на середу — день рождения приходится на среду

Дійти згоди — прийти к согласию

Ділі́тися вра́женнями (про щось) — делиться впечатлениями (о чём-то)

До відома пасажирів — к сведению пассажиров

Домовля́тися (про щось) — договариваться (о чём-то)

Житловий будинок — жилой дом

Забороні́ти — запретить

Завви́шки — высотой, в высоту

Завдо́вжки — длиной, в длину

Завши́ршки — шириной, в ширину

Завто́вшки — толщиной, в толщину

Заго́юватися — заживать

Зазна́ти порáзки — потерпеть поражение

Залізни́ця — железная дорога

Залучáти до роботи — вовлекать в работу

Заплóщити очі — закрыть глаза

З обо́х бо́ків — с обеих сторон

Зупинка на вимо́гу — остановка по требованию

Квартира з усіма ви́годами — квартира со всеми удобствами

Майстер спорту зі спортивної гімнастики — мастер спорта по спортивной гимнастике

Мені ба́йдуже — мне всё равно

Мені пощасти́ло — мне повезло

Милува́тися (чим-небудь) — любоваться (чем-нибудь)

Минулорі́чний конкурс — прошлогодний конкурс

На зворóтному шляху, дорогою назад — на обратном пути

Нагадувати (про щось) — напоминать (о чём-то)

Надіслати поштою — послать по почте

Наприкінці літа — в конце лета

Наріжна кімната — угловая комната

Невідкладна допомога — неотложная помощь

Поверх — этаж

Поштова адреса — почтовый адрес

Прибирання — уборка

Привабливий вигляд — привлекательный вид

Примувувати (примусити) повірити (у щось) — заставлять (заставить) поверить (во что-то)

Примхлива погода — капризная погода

При нагоді стати у пригоді — при случае пригодиться

Приязно ставитися до людей — доброжелательно относиться к людям

Розплющити очі — открыть глаза

Скасувати рейс — отменить рейс

Сподіватися — надеяться

Стояти біля дверей — стоять у двери

Суміжні кімнати — смежные комнаты

Тамувати спрагу — утолять жажду

Тимчасове житло — временное жильё

У будь-який час — в любое время

У святá — по праздникам

У тому самому місці — в одном и том же месте

Цілодобово — круглосуточно

Через необережність — из-за неосторожности

Через хворобу — из-за болезни

Штучне хутро — искусственный мех

Я впевнений — я уверен

Відповіді до загадок

С. 32, впр. 54 — крапки, адже це друге, четверте і шосте речення даного оповідання.

С. 110, впр. 238 — 6) вода та лід, 7) вітер, 8) окуляри.

ЗМІСТ

ВСТУП

- § 1. Мова — найважливіший засіб пізнання, спілкування і впливу 4

ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО В СЬОМОМУ КЛАСІ

- § 2. Частини мови. Найскладніші орфограми 11
§ 3. Переглядове читання 19

СИНТАКСИС. ПУНКТУАЦІЯ. СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ І РЕЧЕННЯ

- ✓ § 4. Словосполучення 21
✓ § 5. Речення 28
✓ § 6. Опис місцевості. Докладний переказ тексту з описом місцевості 35
✓ § 7. Порядок слів у реченні. Логічний наголос 40

ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ. ДВОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ. ГОЛОВНІ І ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

- ✓ § 8. Підмет і присудок 46
✓ § 9. Складений іменний присудок 51
✓ § 10. Складений дієслівний присудок 54
✓ § 11. Тире між підметом і присудком 61
✓ § 12. Твір-опис місцевості на основі власних спостережень 67
✓ § 13. Додаток 70
✓ § 14. Означення 76
✓ § 15. Тематичні виписки як засіб засвоєння почутого і прочитаного 86
✓ § 16. Обставина 90
✓ § 17. Переказ тексту із поєднанням різних типів мовлення 102

ОДНОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ

- § 18. Односкладні речення з головним членом — присудком. Означено-особові речення 105
§ 19. Неозначено-особові речення. Узагальнено-особові речення 111

§ 20. Безособові речення	117
§ 21. Односкладні речення з головними членом — підметом. Називні речення	123

НЕПОВНІ РЕЧЕННЯ

§ 22. Поняття про неповні речення. Тире в неповному реченні ..	131
--	-----

РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ

§ 23. Однорідні члени речення	140
§ 24. Однорідні й неоднорідні означення	146
§ 25. Докладний переказ оповідання з обрамленням. Твір-оповідання з обрамленням	151
§ 26. Розділові знаки при однорідних членах речення	154
§ 27. Узагальнювальні слова в реченнях з однорідними членами	166
§ 28. Складання плану роботи. Мистецтво перекладу	172

РЕЧЕННЯ ІЗ ЗВЕРТАННЯМИ, ВСТАВНИМИ СЛОВАМИ (СЛОВОСПОЛУЧЕННЯМИ, РЕЧЕННЯМИ)

§ 29. Звертання	179
§ 30. Вставні слова (словосполучення, речення)	187
§ 31. Розділові знаки при вставних словах, словосполученнях, реченнях	194
§ 32. Вибірковий переказ розповідного тексту з елементами опису пам'ятника	203

РЕЧЕННЯ З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ЧЛЕНАМИ

§ 33. Відокремлені члени речення	207
§ 34. Відокремлені означення	211
§ 35. Відокремлені прикладки	220
§ 36. Твір-опис пам'ятника на основі власних спостережень	226
§ 37. Відокремлені обставини	230
§ 38. Відокремлені уточнювальні члени речення	238
§ 39. Твір-роздум на морально-етичну (суспільну) тему	253

ПРЯМА І НЕПРЯМА МОВА. ДІАЛОГ

§ 40. Прямая мова. Розділові знаки при прямій мові	257
§ 41. Непряма мова. Способи заміни прямої мови непрямою	266
§ 42. Цитата. Розділові знаки при цитатах	271
§ 43. Діалог. Розділові знаки при діалозі	276
Повторення та узагальнення вивченого у восьмому класі	287

ТЕСТИ

Просте речення. Головні члени речення	301
Другорядні члени речення	303
Односкладні речення	305
Речення з однорідними членами	307
Речення із звертаннями, вставними словами (словосполученнями, реченнями)	308
Речення з відокремленими членами	310
Пряма і непряма мова. Діалог	312

ДОДАТКИ

Українсько-російський словничок	315
Російсько-український словничок	320
Тлумачний словничок	327
Фразеологічний словничок	330
Удосконалюйте своє мовлення	331
Відповіді до загадок	332

Бондаренко, Н. В.
Б81 Українська мова: підруч. для 8 кл. загальноосвіт.
навч. закл. з навчанням рос. мовою / Н. В. Бондаренко
А. В. Ярмолюк. — К.: Освіта, 2008. — 336 с.
ISBN 978-966-04-0629-2.

ББК 81.2УКР—9

Навчальне видання

БОНДАРЕНКО Неллі Володимирівна
ЯРМОЛЮК Алла Володимирівна

УКРАЇНСЬКА МОВА

Підручник для 8 класу
загальноосвітніх навчальних закладів
з навчанням російською мовою

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Відповідальна за випуск *О. С. Криворучко*

Редактор *Н. А. Чаплук*

Художній редактор *Н. Г. Антоненко*

Художник обкладинки *Т. Н. Канарська*

Технічний редактор *Ц. Б. Федосіхіна*

Комп'ютерна верстка *Н. М. Музиченко, О. М. Білохвост*

Коректори *Л. А. Еско, Н. Г. Сніцарук*

Підписано до друку 26.05.08. Формат 60×90/16.

Папір офс. Гарнітура шкільна. Друк офс.

Ум. друк. арк. 21+0,31 форзац. Ум. фарбовідб. 85,74.

Обл.-вид. арк. 17,4+0,48 форзац.

Тираж 46 890 прим. Вид. № 37248. Зам. № 150-8

Набір та верстка комп'ютерного центру видавництва «Освіта»
Видавництво «Освіта», 04053, Київ, вул. Юрія Коцюбинського,
Свідоцтво ДК № 27 від 31.03.2000 р.

Віддруковано з готових діапозитивів
на ВАТ «Львівська книжкова фабрика «Атлас»

79005, м. Львів, вул. Зелена, 20
Свідоцтво ДК №1110 від 08.11.2002 р.

Права авторів та видавничі права ДСВ «Освіта» захищені Законом Укр.
«Про авторське право і суміжні права» від 23.12.1993 р. (зі змінами
11.07.2001 р.).

Друковане копіювання книги або її частини, будь-які інші контраф.
видання тягнуть за собою відповідальність згідно зі ст. 52 цього Закону.